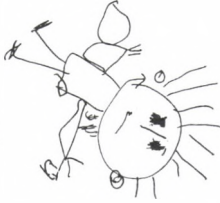

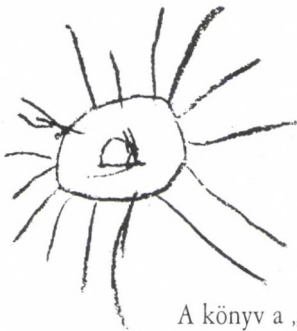
Feuer Mária
k fejlődéslelektana

Mária:
ekrajzok fejlődéslelektana (utánnymás)

Feuer Mária

A gyermekrajzok fejlődéslelektana

A könyv a „Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány” pályázatának keretében, a „Tudomány az oktatásban” szakalapítvány támogatásával készült.

A gyermekrajzok fejlődéslélektana

Feuer Mária

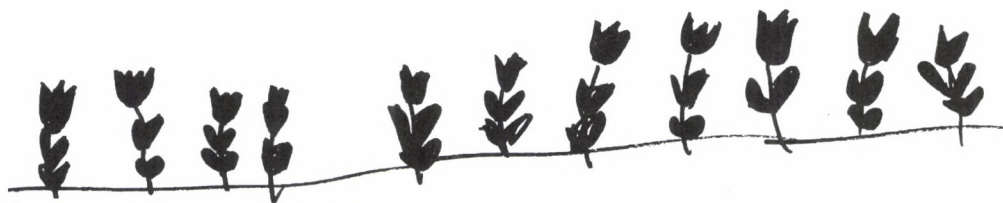

AKADÉMIAI KIADÓ

Lektorálta:

DR. MOUSSONG-KOVÁCS ERZSÉBET

DR. RANSCHBURG JENŐ

Köszönet Mestereimnek:

DR. PANETH GÁBORNÁK

DR. PINTÉR ANNÁNAK

DR. POPPER PÉTERNEK

ISBN 963 05 7732 1

Kiadja az Akadémiai Kiadó

1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 4.

Első magyar nyelvű kiadás: 2000

© Feuer Mária, 2000

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint
a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

A rajzolás – teremtés. Az ősember barlangrajzai – bár nemigen tudjuk, hogy milyen szándék hozta létre őket – a szerszámok készítése mellett az alkotási vágy és az alkotóerő első megjelenésének tekinthetők. A gyerek, amikor rajzol újjáteremti a világot. Rajzolni jó, de a kisgyerek számára fantasztikus élmény lehet: Ott a fa, a ház, az ember a világban és most megjelenik a papíron!... Hát akkor most már többféle módon léteznek! Mivel is rajzolunk? Csak a kezünkkel? Vagy a szemünkkel is? És az eszünkkel? Sőt, talán még a szívünk is rajzol? Az egész ember rajzol! A pszichológia ezért tartja a rajzot akarattalan önvallomásnak, legbenső lényegünk kifejezésének. Ezért aknázza ki a benne rejlő emberismereti, sőt pszichodiagnosztikai lehetőségeket. Nem állítható-e mindez valamennyi művészeti és munkatevékenységről? Bizonyára. Ám, a gyökerek a rajzhoz nyúlnak vissza. A firkához. Amikor valaki az egyéni, vagy az emberiség őstörténetében először húz faággal vonalat a homokos földbe. Amikor a kontúroknál lévő különbségekből – pars pro toto – fel tudja már ismereni az egész jelenséget, megtanul formát látni. S ezzel tudatos szinten is belép a formák világába.

Emberi világunkat a négy őselem alapozza meg, határolja, hatja át és formálja. Régen elavult tudás, illúzió? Talán ma aktuálisabb, mint bármikor. Persze nem szabad beugranunk a korszak gőgjének, ami gyermeteg legendává „békíti alattomban” a korai eleai filozófusok erőfeszítéseit, akik az archét, a minden dolgok őselvét kutatták. Thales, Anaximenes, Anaximandros, majd később az Ephesosi Homályos Herakleitos és Empedokles. A Föld, a Víz, a Tűz és a Levegő, valamint ötödikként a titokzatok Apeiron, a jelenségek szellemi őslényege, alkotó szubsztanciája.

A Föld fejlődésének régi korszakairól beszélnének, az anyag hőszerű, légnemű, folyékony és szilárd halmazállapotáról? Ez nem kizárt. Ám bizonyos távolkeleti bölcseletek, különösen a buddhista világismeret másképp fogja fel a négy őselemet. Szimbolikus, szellemi értelmet tulajdonítanak nekik. E szimbólumok a mi világunk és az emberiség fejlődési útját jelzik.

A Föld a szilárdság, a matéria őselvét szimbolizálja, azokat a transzcendens erőket, amelyek a kezdetek kezdetén az őskáoszból anyagot teremtettek, és létrehozták a szilárd testek kialakulásának feltételeit. Ősrégi, évmilliárdok messzeségébe tűnt eseményről van szó, amit éppúgy nevezhetünk Ősrobbanásnak, mint Teremtésnek, Brahma szétáradó erőinek, a Világtojás belsejében szendergő Egy felébredésének és átizzásának. Mindmáig ható erők, hiszen a Teremtés valószínűleg nem fejeződött be, ma is folyik. A Biblia szerint Isten csak megpihent a hetedik napon, de azt sehol sem állítja, hogy később nem folytatta munkáját.

A mi korszakunk a Víz, a Formateremtő Erők világekorszaka. A víz eróziós ereje alakítja a Földet, a hegyeket, a völgyeket, a sziklákat és a lapályokat, ezért ő az amorf anyag megformálójának a szimbóluma. S valóban, mai világunk legfontosabb kérdése a megformáltság, a „Hogy néz ki?”, a Milyen?, Szép, vagy nem tetszik?... Milyen formája van egy embernek, a természetnek, az arcának, a hajának, a kezének, a keblének... Melyik fajtaéhoz tartozik, a ferdeszemű sárgához, a gyapjas hajú feketékhez, a barna bőrű majálokhoz vagy a fehérekhez? Milyen a formatervezés szempontjából a ház, a belső berendezés, a bútor, az autó, a háztartási gép, s főként a ruha? Miben különböznek a művészeti formák az irodalomban, a zenében, a képzőművészetben? Milyenek a viselkedés formái, a jómodor, a pimaszság, a szerénység és az öntelt hányavetiség? Milyen formákat fedez fel valaki a pszichológiai tesztekben? Milyen a sütemények, az ételek tálalásának formája? Miben különböznek az államformák? Milyenek a különböző vallási szertartások, amelyek mind ugyanazt a transzcendenciát tisztelik formailag más rítussal, milyenné formáljuk a kapcsolatainkat, az életünket és a halálunkat?

S milyenné formáljuk önmagunkat? Mert a rajz önfelismerés is, felismerése annak, hogy már nem vagyok a homogén kozmosz tagja, kiszakadtam a világegyetem néma harmóniájából, elkülönültem, a törzstől elválasztott gallyá váltam, én vagyok: Én...

Legfontosabb kifejezési, önmegismertetési eszközünk a forma. S gyermekkorban különösen: a mozdulat, az ugrálás, a tánc, a grimasz, s főként a rajzolás, a festés, az alakábrázolás. A gyermeki performáció fejlődéslélektanát, pedagógiai s mélylélektani értelmezési lehetőségeit mutatja be Feuer Mária összefoglaló műve. A firkalástól, az emberábrázolás fejlődésén át, az intellektuális és a szemléleti realizmus szakaszain keresztül, az állatok, a természeti és a tárgyi világ ábrázolásáig eljutva, a komikum és a humor, az önirónia és a gúny kifejezéséig ad áttekintést a gyermeki világlátás életkori vonzásairól. Nagy érdeme, hogy informál a legszínvonalasabb nemzetközi szakirodalom különböző elméleteiről, kutatási módszereiről, vilghírű tudósok eltérő szemléletéről.

A gyermekrajzok formavilágát és kifejező erejét vizsgálgatva felmerül egy talán furcsállható kérdés. Mi az oka annak, hogy az ősemberi barlangrajzok és festmények összehasonlíthatatlanul szuggesztívebbek, kifejezőerejük, művészi színvonaluk annyival magasabb, mint az európai kultúrkör gyermekeié? Elegendő magyarázat-e, hogy e műveket felnőttek alkották, ámbár az emberi fejlődés, a civilizáció sokkal alacsonyabb fokán? Talán elegendő. Ám, felvethető az a gondolat is, hogy az archaikus időkben a képi performáció fejlettsége jóval meghaladta a verbális közlés, a fogalmi gondolkodás és kifejezés lehetőségeit, fontosabb kommunikációs eszköz volt, mint a beszéd. A ma gyermeke posztverbális korszakában fog csak cezuzát, már az „ige” a legfőbb kifejezési eszköze, távolról sincs annyira ráutalva az ábrázolásra, mint az őskor embere.

A négy őselem szimbolikájának teljessége érdekében szólnunk kell a tűzről mint a dinamika szellemi ősképéről. Sőt, nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy a napjainkban annyira elterjedő világvége érzés, tulajdonképpen nem a kozmosz, hanem a forma vilgákorszakának a befejeződését jelzi. S ha így lenne igaz, akkor már nem kellene szorongva lesni a vég kezdetét, mert már jócskán benne vagyunk. A forma helyett a dinamika kerül az értékek első helyére. Gyorsan, gyorsabban, még gyorsabban, hihetetlenül gyorsan működnek minden. A vonat, az autó, a repülő, a rakéta... A komputer, a hírközlés, a szállítás. A testi és a szellemi érzés. A társadalmi változások, az értékváltások, a normatívák. A telefon, a telex, a fax, az e-mail. Az információ, az internet. A regények, filmek cselekményessége. Ki olvas el tájleírásokat, vastag könyveket, oldalakat, amelyeken kevés a bekezdés? Minden az akció. Már nem mutatnak be három- vagy négyfelvonásos drámákat, mindent átírnak egy- legfeljebb kétrészesre. A modern zene ritmusa rendkívül felgyorsult. A képzőművészet is türelmetlen lett. A performációs művészetek is. Már nem a képhez, fimhez kell ötlet, hanem az ötlethez kép és film. A tehetség fokozatos kiművelése – aminek Goethe olyan nagy jelentőséget tulajdonított – egyre ritkább, mindenki azonnal originális akar lenni, már ifjúkorában az a legfőbb becsvágya, hogy úgy ne alkosson, mint előtte bárki más. Kialakul az alkotóerőt olyan hamar kimerítő „gegek művészete”.

Az emberek gyorsan akarnak meggazdagodni, karriert csinálni, az életperspektívák, élettervek jórészt hiányoznak, egyre többen válnak „perc emberkékké”, a pillanat bulistáivá. Az élet rendkívül fárasztóvá, neurotizálóvá vált, különösen azok számára, akik még a formák világának nemzedékéhez tartoznak.

Ebben az értelemben már „világvége” van, a víz, a forma világának vége. A tűz, a dinamika korszaka kezdődik. A Föld korszakát elpusztító Vízőzön megismétlődésétől nem kell félnünk. Legfeljebb majd Tűzőzön tölthet el rettenettel minket.

Ebben a kimerítő hajszoltságban, leginkább csak az segíthet rajtunk, ha a tűz korszakát majdan követő levegő korszakból előre megpróbálunk néhány szippantást szerezni magunknak. A Levegő a Szellem szimbóluma. A lélek összefügg a lélegzéssel, a régi görög nyelvben a pneumával, héberben a rauch-al, ami szelet is jelent. Időnként el kell vonulni a tűz világából, nyugodt, szellős helyekre, talán a hegyek közé, és mélyen teleszívni magunkat éltető levegővel, csenddel, meditációval, egyszóval szellemmel. Ez az egyedüli hatásos regeneráció.

Ez hát a kozmikus háttér, amelyben Feuer Mária forma-könyve megszületett. Azért merem erről írni, mert tudom, hogy tőle sem idegen a mindennapi élet spirituális összefüggéseinek a keresése. A könyv a formalítás és a formareprodukció fejlődéstörténetét mondja el e vilgákorszakok határmezsgyéjén. Ebből a szempontból tehát kultúrtörténeti dokumentum értékű összefoglalás. Ám más megközelítésben igen olvasmányos, minden akadémikus nagyképűségét kikerülő szakmai mű, ha úgy tetszik szakkönyv, amelyet kedvvel és szellemi kalandként

olvashatnak pedagógusok, pszichológusok, pszichiáterek, gyermekorvosok és mindenki, akinek kultúrájához hozzátartozik, hogy néha-néha elnézzen egy kiállításra.

Kérdés, hogy az előszó írójának kötelessége-e összefoglalásszerűen bemutatni magát a művet, témaköreit, legfontosabb megállapításait? Én nemmel válaszolok erre a kérdésre, megerősítve érezvén magamat egykori mesterem, dr. Pető András kijelentése által: „Nem olvasok el olyan könyvet, amit össze lehet foglalni!” Feuer Mária könyvét nem lehet összefoglalni. Olvasatlanul el lehet helyezni a polcon sorakozó „szakirodalom” között, vagy lépésről lépésre, el kell vele indulni a rajz formavilágának dzsungelében, térképként használva a kitűnő illusztrációkat és értelmező elemzéseket, eltelve azzal a bizalommal, hogy a vezető jó, és segítségével igaz és fontos megismeréseket lehet zsákmányolni.

Dr. Popper Péter

A rajzolás a gyermek számára az önkifejezés egyik lehetséges eszköze. Az érzelmek, indulatok, hangulatok szóbeli kifejezéséhez szükség van bizonyos introspekciós és absztrakciós képességre, valamint megfelelő verbális szintre. Ezekkel a lehetőségekkel a gyerekek csak kismértékben rendelkeznek.

A játéktevékenység során az érzelmeket cselekvésben, dramatizáltan, közvetlenül lehet kifejezésre juttatni, vagyis nincs szükség a szóbeli közlés bonyolult áttételeire. A játék egyik alfajának tekinthetjük a rajzolást, amely lényegében a gyerek belső folyamatainak közlése a külvilággal és egyben saját tudatával, önmagával.

A rajzban természetesen másfajta kiélési módok dominálnak mint a játéktevékenység során, de feltétlen előnye, hogy nincs szükség hozzá magas szintű absztrakcióra és a kifejezni kívánt pszichés tartalmat nem kell analizáló tevékenységnek úgy alávetni, hogy közben azt a gyermek egészben is tudja tartani.

A szakirodalomban széleskörű viták folytak arról, hogy a gyermekrajzok mennyiben tekinthetők művészeti alkotásoknak. Véleményünk szerint a gyermeki ábrázoló tevékenység nem sorolható a művészetek körébe, hanem a gyerekek játékához, táncához, mesemondásához, énekléséhez hasonlóan az önkifejezés egyik spontán eszköze és lehetősége. Ennek nem mond ellent, hogy sok gyermekrajz esztétikai élvezetet okoz a nézőnek, illetve, hogy rendkívüli tehetségű gyerekektől és serdülőktől is származhatnak művészeti értéket képviselő alkotások.

Az ábrázoló tevékenység nagy jelentőséggel bír a központi idegrendszer, az agy, a szem és a kézmozgások fejlődésében. A kéz finommotorikájának fejlettsége szoros összefüggésben van a gondolkodási funkciók kibontakozásával és differenciálódásával. Az emberiség ma új vizuális kultúra megteremtésén fáradozik, így korunkban a kreatív képi látásnak egyre nagyobb jelentősége, szerepe és tere van már az emberi élet mindennapjaiban is. E látás nyelvének elsajátításához a gyermek első firkáinak megszületése új lehetőségek egész tárházát rejti magában.

A gyermekrajzok tanulmányozása alig több mint egy évszázados múltra tekint vissza. A lélektan szakágakra bomlásával az egyes részdiszciplínáknak megfelelően sok szempontból közzétehető meg a gyermeki ábrázoló tevékenység.

Az általános lélektan a figyelem, a megfigyelőképesség, a felismerés és a felidézés, a szín-, forma- és térlátás szempontjait figyelembe véve értékes megállapításokkal gazdagította a rajztevékenység irodalmát.

A gyermeklélektan a gyermeki világkép és speciális szemléleti mód aspektusából veszi vizsgálat alá a rajzokat.

A fejlődéslelektan az ontogenetikus fejlődés perspektívájába állítva az első nyomhagyástól követi végig az ábrázoló tevékenységet az ifjúkor beköszöntéig. A kutatások az egyes életkorokra vonatkoztatva általános érvényű törvényszerűségek feltárására törekszenek.

A pedagógiai pszichológia figyelembe véve a gyermekek életkori adottságait és lehetőségeit a vizuális nevelés eszközeinek és filozófiájának tárházát térképezi fel.

A művészetlelektan az alkotóképesség, valamint a képzőművészet és a gyermekrajzok összefüggéseinek feltárásával foglalkozik.

A klinikai pszichológia elsősorban a gyermekrajzok projekciós mechanizmusait veszi szemügyre és a személyiségfejlődés szempontjából tárgyalja a gyermeki alkotásokat.

A gyógypedagógiai pszichológia az értelmi-, érzékszervi- és mozgásfogyatékos, valamint a részleges retardációban szenvedő gyermekek rajzainak specifikumait és a fejlesztés lehetőségeit kutatja.

A tesztpszichológia a legkülönbözőbb papír-ceruza eljárások keretében teljesítmény-, illetve személyiségvizsgáló tesztek kidolgozásával és széles körű adaptációs lehetőségeivel foglalkozik.

A klinikai gyermek-pszichodiagnosztikában rutinszerű eljárás rajztesztek alkalmazása. A gyermek-pszichoterápiában a tematikus és a szabad rajzok egyaránt nagy szerephez jutnak a gyógyító folyamat során.

Ez a könyv kizárólag és következetesen a fejlődéslelektan szemszögéből tárgyalja a gyermekrajzokat. Az ettől eltérő pszichológiai aspektusok csak a szükséges helyeken és ott is utalás-szerűen szerepelnek. Célunk az egészséges gyermek ábrázoló tevékenységének részletes feltárása és kronológiai követése volt, természetesen mindig szintézisbe hozva az egyes korosztályok egyéb fejlődéslelektani ismerveivel.

A könyv az első vonalhúzások megjelenésétől 15 éves korig követi nyomon a rajzfejlődést. Szerkezete koncentrikusan táguló jellegű, ezért az I. fejezet in medias res indítja a témát.

I. A gyermekrajzok fejlődéslélektani szakaszolása

A/ Általános szakaszok

A fejlődéslélektani szakaszok felállítását és kidolgozását 1885-ben Cooke Ebenezer kísérelte meg első ízben. A gyermekrajzok esetében ezt a munkát az 1900-as évektől követhetjük nyomon. Már Ebenezer úgy látta, hogy a gyerekek grafikus megnyilatkozásainak figyelemmel kísérése és elemző értékelése alkalmas lehet a gyermeklélektani sajátosságok megismerésére.

A gyermekrajzok első komoly feldolgozását 1887-ben Corrado Ricci végezte el *L'arte dei Bambini* című munkájában.

Az alábbiakban a legismertebb felosztásokat tekintjük át.

1./ Nagy László (1905)

1 – 3 év: amorf firka

3–10 év: képzeletszerű rajzolás

10–13 év: jelenségszerű, vagy természetszerű ábrázolás

(Wundt, Wilhelm fiziografikus rajzolásnak nevezi)

2./ Kerschesteiner, D. Georgi (1905)

1–5 év: tisztán sematikus formák

6–9 év: a tárgy vizuális megjelenítésének megörökítése

3./ Kerschesteiner, D. Georgi (1905)

1–3 év: firkák

3–6 év: ábrák

6–9 év: képek

4./ Rouma, Georges (1908)

1–3 év: előzetes szakasz

– a gyerek megtanul bánni az íróeszközzel

– kusza firkáit megnevezi

- előre megmondja mit fog rajzolni
 - véletlenül született firkJát értelmezi,
különbözö alakokat lát bele
- 4–6 év: az emberi alak ábrázolásának fejlödése
- az ember-séma első megjelenése
 - fej-láb séma
 - a törzs tagolódni kezd
 - frontális emberi alak
 - átmenet az elölnézet és az oldalnézet között
 - profil

5./ Luquet, Georges Henri (1913)

- 1 – 2 év: önmagáért a tevékenységért végzett firkJálás
- 2 – 3 év: értelmezett firkJálás, véletlen realizmus
- 3 – 5 év: kudarcba fulladt realizmus
- 7 – 8 év: értelmi (intellektuális, logikai) realizmus
- 9–13 év: szemléleti (vizuális) realizmus

6./ Burt, C. (1921)

- 1 – 4 év: firkakorszak a céltalan firkJától az imitatív és lokalizált rajzig
- 4 – 5 év: vonalkorszak
- 6 – 7 év: leíró szimbolizmus
- 7 – 8 év: szimbolizmus
- 8–10 év: realizmus, a pontosodó megörökítés kora
- 11–13 év: vizuális realizmus, a képi ábrázolás kifejlödésének kora

7./ Piaget, Jean (1937)

A rajzfejlödési szakaszokkal konkrét összefüggésbe hozza:

Balázsne Szűcs Judit (1992)

- 1–2 év: I. szakasz. Az utánzás hiánya, a firkakorszak
- 2–3 év: II. szakasz. A szörványos utánzás szakasza, formafirkJálás
- 3–4 év: III. szakasz. A rendszeres utánzás kezdete,
az egyszerű formák korszaka
- 4–5 év: IV. szakasz. A saját testen nem látható minták utánzása,
a valódi ábrázolás kezdete

➤ 1. táblázat

Az általános szakaszok összefoglalása

életkor években	szerző	Nagy L. 1905	Kerschens- steiner, D. G. 1905	Kerschens- steiner, D. G. 1905	Rouma, G. 1908	Luquet, G. H. 1913	Burt, C. 1921	Piaget, J. 1937	Lowenfeld, V. 1947	Kienzle, R. 1951	Olivaux, R. 1960	Lewis, H. 1967			
1	amorf firka		tisztán sematikus formák	firkák	előzetes szakasz	a tevékeny- ségért végzett firkálás	firkák	firkák	firkák	motoros elem dominanciája	nem szerkesztett firkák	firkák korszak			
2						értelmezett firkálás					formafirka		automatikus szerkesztés		
3						értelmezett firkálás					egyszerű formák		szándékos firkálás		
4	képzeletszerű rajzolás	a tárgy vizuális megőrkítése	képek	ember ábrázolásának fejlődése	kudarcba fulladt realizmus	képek	vonal korszak	valódi ábrázolás kezdet	presematikus szakasz	motoros és vizuális elem egyensúlya	írást imitáló mozgás	firkák korszak			
5											leíró szimbolizmus		valódi ábrázolás	ábrázoló rajzolás	
6											értelmi realizmus		valóság tükrözése		sematikus szakasz
7											értelmi realizmus		valóság tükrözése		
8	jelenségyszerű ábrázolás				szemléleti realizmus		realizmus	rajzi realizmus	vizuális elem dominanciája		sematikus korszak				
9												szimbolizmus			
10												realizmus			
11												szemléleti realizmus			
12	jelenségyszerű ábrázolás						vizuális realizmus	pseudo- realizmus			valóságghű korszak				
13															

5–7 év: V. szakasz. A saját testen nem látható minták pontosabb utánzása, a valódi ábrázolás kiteljesedése

7–9 év: VI. szakasz. A késleltetett utánzás, a valóság hű tükrözése

8./ Lowenfeld, Victor (1947)

3 – 4 év: firkakorszak

4 – 6 év: presematikus szakasz

7 – 9 év: sematikus szakasz

10–11 év: rajzi realizmus

12–13 év: pszeudorealizmus

9./ Kienzle, R. (1951)

1 – 3 év: a motoros elem dominanciája

3 – 5 év: a motoros és vizuális elem egyensúlya

6–10 év: a vizuális elem dominanciája

10./ Olivaux, Robert (1960)

8 hó – 20 hó: nem szerkesztett firkálás

20 hó – 27 hó: automatikus szerkesztés

27 hó – 36 hó: szándékos, a firkálást értelmező mozgás

3 év – 4 év: írást imitáló grafikai mozgás

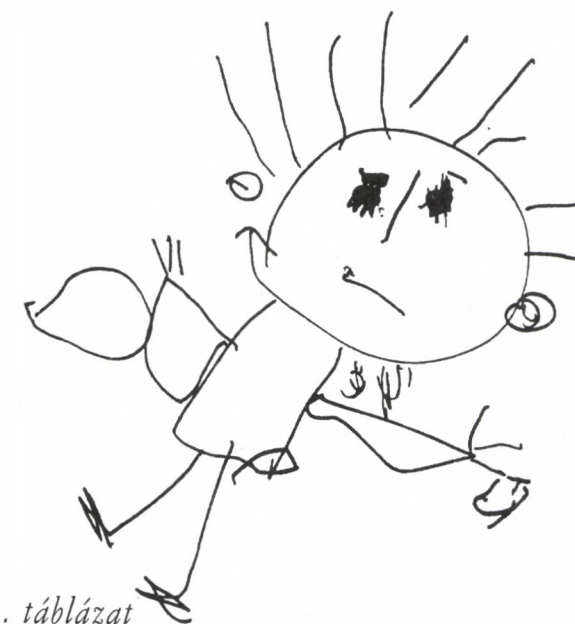
4 év – 10 év: ábrázoló rajzolás

11./ Lewis, Hilda–Luca, Marc–Lark-Horowitz, Betty (1967)

1 – 4 év: firkakorszak, a nyomhagyástól a megszerkesztett ábráig

5 – 9 év: sematikus korszak, a körvonalarajztól a háromdimenziós ábrázolás kezdetéig

10–13 év: valóság hű korszak

1. táblázat

B/ Speciális szakaszok

1./ A tehetséges gyermek fejlődése (Nagy László)

- amorf firka foka
 - formszerű rajzolás foka
 - szerkesztő (konstruktív) rajzolás foka
Lényege a jelenetszerűség, annak vizuális megjelenítése, hogy amit együtt lát, abban legyen közös cselekvéses elem, konstruktív egység.
 - jellemző rajzolás foka
Az egységet már nem a külső cselekvés jelzi, hanem valamilyen hangulat, gondolat, közös eszme képi megjelenítése.
- A tehetség jelei:
- dús és mozgékony fantázia
 - kombinálóképesség
 - szempontváltási képesség
 - analízálóképesség
 - rendszerezési képesség
 - szintetizáló erő
 - fokozott akaraterő
 - kitartás
 - elemző rendszerezés
 - alkotási vágy
 - individuális grafikai stílus
 - belső erőforrásokból keletkező alkotások

2./ Az esztétika fokozatai (Nagy László)

- esztétikai elemek jelenléte (szimmetria, ritmus)
- elrendezés (a tárgyak szimmetrikus és/vagy ritmikus elhelyezése a rajzfelületen)
- egységes szerkezet (egyívású elemek dekoratív hatása, stílusérzék)
- belső harmónia (a rajzoló a szépet a belső összhangban találja meg)

3./ Az esztétikai cselekvés stádiumai (Paál Ákos)

- 2-3 – 4 - 5 év: elemi érzékszervi-mozgásos cselekvés
- 4-5 – 7 - 8 év: esztétikai megérezés, saját kópírászerű jelek, sémák
- 7-8 – 11-12 év: konkrét esztétikai műveletek ideje

4./ A képi egyensúly megteremtésének lehetőségei (Paál Ákos)

- szimmetria
- a formák nagyságának kombinálása
- a formák elrendezésének kombinálása
- a formák kombinálása
- üres és rajzzal befedett helyek aránya

5./ A stilizálás résztendenciái (Kretschmer, Ernst)

- lényeges vonások kiemelése
- formák leegyszerűsítése
- formaismétlés
- kétoldali szimmetria
- sokszoros ornamentális ismétlés

6./ A gyermekrajzokban leggyakrabban fellelhető szimmetriaformák (Hargittai Magdolna – Hargittai István nyomán)

- kétoldali, vagy tükörszimmetria

A legősibb időktől kezdve foglalkoztatja az embert ez a vizuális kép, mivel maga is tükörszimmetrikus lény. Az ember és az állat tükörszimmetriája mozgásuk specifikumából eredeztethető, ugyanis a járó, haladó mozgás létrejöttében és kivitelezésében a jobb és a bal oldal egyenértékű funkciót lát el, szemben a test frontális és dorzális oldalaival, amelyek számottevően különböznek egymástól. A tükörszimmetria szépséget, harmóniát, belső összerendezettséget, két 'fél' azonosságát jelenti, amely 'egy'-ségbe ötvöződik.

- hengersizimmetria

Hosszanti irányban végtelen számú tükörsíkot keresztülfektethetünk rajta. A gyerekek kedvelt alakzatai az úrhajó, ejtőernyő, különféle csövek, alagutak, de a fa is hengersizimmetrikus jelenség.

- forgási szimmetria

A gyakran rajzolt három, vagy ötszirmú virágban háromfogású, illetve ötfogású forgási szimmetria rejtőzik. Egy teljes körülfordulásuk alatt háromszor, illetve ötször látjuk viszont az eredeti virágot. A forgási szimmetria izgalmat és harmóniát egyszerre sugároz. A kör pedig végtelen forgási szimmetria.

– antiszimmetria

A tükörsík nemcsak az oldalakat tükrözi, hanem a fehéret feketére, a feketét fehérre változtatja. Főleg serdülőkorúak rajzain, fiúknál láthatunk antiszimmetriát. Fiatalabb életkorban a bohócrajzok ruhájának jellegzetessége. Ez a fajta ábrázolás magához vonzza a tekintetet, erős figyelemfelkeltő, nemegyszer nyugtalanító hatása van, s gyakran elgondolkoztat.

– ismétlőszimmetria

A gyermekrajzokon általában széldísz vagy sorminta formájában jelenik meg, gyakran ritmikus elrendezésben. Elsősorban a kisiskoláskor kedvelt rajzi eleme.

– hasonlósági szimmetria

Az alapelem folyamatosan ismétlődik, de annak mérete valamilyen szabályszerűséggel változik, például nő vagy csökken. Primitív szinten előfordul sémaemberekből álló családrajznál, ahol az egyes tagok csupán méretükben különböznek. Később kerítések, fasorok formájában tűnik fel a képeken. Tudatosan és célirányosan alkalmazva a prepubertás korára jellemző jegy.

Általánosan megállapíthatjuk, hogy a szoros, főleg díszítő jellegű térkitöltés gyakran nagy szimmetriájú alakzatokat eredményez.

7./ Az íráskészség fejlődési fokozatai (Justné Kéry Hedvig)

- a ceruzanyom dominanciája
- a vonalvezetés dominanciája
- a modell dominanciája
- a betűelv megértésének dominanciája
- a szóznak mint jelzésnek a megértése

8./ A perspektíva fejlődésének fokozatai

(Nagy László)

- a perspektíva teljes hiánya
 - a távlat kezdete
- (A térbelileg összetartozó alakokat egy horizontvonalon hozza össze, a tárgyaknak egyszerre több oldalát is megrajzolja.)

- az alakok távlat szerinti elhelyezése
(Ami közelebb van lejjebb, ami messzebb van feljebb kerül, de az alakok nagysága változatlan.)
- távlat
(A közelebbi alakot nagyobbak, a távolabbat kisebbnek rajzolja.)

(Rouma, Georges)

- sorba rajzol
- több síkot egymás fölé állít, de minden sík önmagában zárt egységet alkot
- látható, de még hibás perspektíva, az egymás fölé helyezett síkok között összeköttetések létesülnek

(Kozma Katalin)

- egyvonalas elrendezés
- kétvonalas elrendezés
- emeletes elrendezés
- útvonalkövető rajzok
- kitergetés

9./ A színezés fejlődése

(Levinstein, Siegfried)

- dekoratív színezés
(Csak díszítésül használ színt.)
- valódi színek foka
(Minden tárgyat a maga természetes színével fed be.)
- színek perspektívája
(A dolgokat úgy festi meg, ahogy a természetben látszanak.)
- színekkel való árnyékolás

(Nagy László)

- szubjektív színezés
(Önkényesen, pillanatnyi hangulata és tetszése szerint változtatja a színeket.)
- szubjektív-objektív színezés
(A színek használata kezd adekvát lenni, főleg ami az emberi testet illeti: piros száj, kék szem, barna haj stb.)
- objektív színezés
(A valóságnak megfelelő színeket alkalmazza.)

– díszítő színezés

(Minden fejlődési állomáson jelen van.)

A színharmónia külső (tárgyi) és belső (pszichikai) feltételei

(Pálffy Zoltán)

– színek skálás rendezettsége

– színek skálák tagjainak szimmetriái

– színes felületek nagyságának a színintenzitással fordított arányossága

– esztétikus felületi elrendezés

– az egyén színérzékenysége, színkultúrája, színasszociációi.

Az előnyben részesített és a legjobban elkülönített színek sorrendje

(Turóczy Mária)

Uffelmann (1881)	piros	zöld	kék
Binet (1890)	piros	kék	narancs
Garbini (1894)	piros	zöld	sárga
Oltuscewski (1897)	piros	zöld	sárga
Holden és Bosse (1900)	piros	narancs	sárga
Wooley (1909)	piros	narancs	kék
Staples (1932)	piros	narancs	zöld
Preyer (1895)	sárga	barna	piros
Marsden (1903)	sárga	piros	kék
Valentine (1913)	sárga	fehér	rózsaszín
Oswaldo (1938)	sárga	zöld	kék
Baldwin (1898)	sárga	piros	fehér
Winch (1910)	fehér	fekete	piros
Neumann (1911)	fehér	fekete	piros

Általában igaz, hogy a vörös színt súlyosabbnak érezzük, mint a kéket, a világos színeket súlyosabbnak, mint a sötéteket.

10./ A rajzi stíluselemek felosztása (Wilson, Brent)

– univerzális stílusjegyek

(A Föld minden gyermekére jellemző grafikus megnyilvánulások, például az alapfirkák, a körvonalarajz stb.)

– kulturális stílusjegyek

(Az adott kultúrkörben általánosan használt leggyakoribb motívumok, például az emberi arc, a Nap, ház, fa stb.)

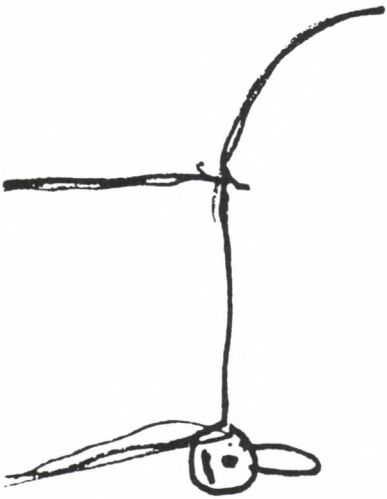
- egyéni stílusjegyek
(A rajzolóra jellemző grafikus megnyilvánulások, például a vonalminőség, a forma- és színvilág, a felületkitöltés, a díszítés stb.)

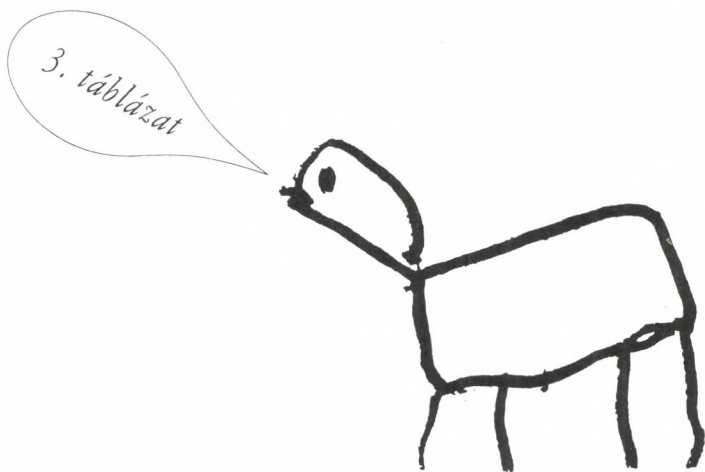
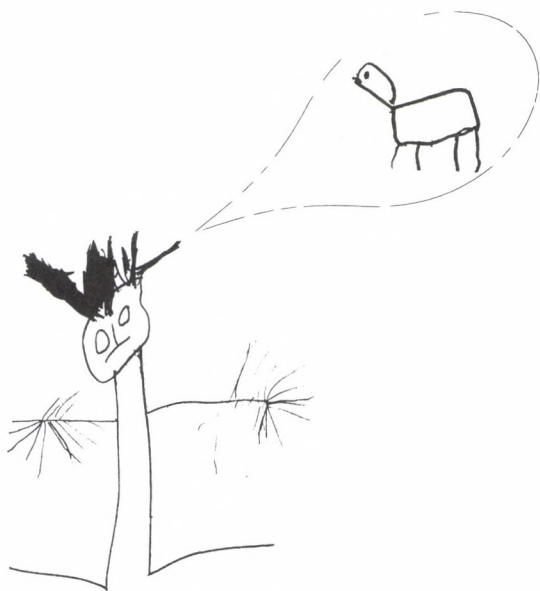
11./ A tevékenységgel kapcsolatos örömrzés fokozatai

(Bühler, Karl)

- Endlust
(A cselekvés végén bekövetkező örömrzés, kielégülés, feszültségoldódás. Ez megfelelne a nem szerkesztett firkák korszakának.)
- Funktionlust
(Kielégülés, funkcióöröm, ahol maga a tevékenység folyamata jelenti a feszültségoldódást. Ez megfelelne az automatikusan szerkesztett firkák korszakának.)
- Vorlust
(Az élmény középpontja a cselekvési folyamat elejére tevődik. Ez megfelelne az ábrázoló rajzolás korszakának.)

2. táblázat

➤ 2. táblázat

A speciális szakaszok 1., 2., 3., 11. és 6. pontjának összefoglalása az életkor hozzávetőleges megjelölésével

megnevezés életkor években	A tehetség fejlődése (1)	Az esztétika fokozatai (2)	Az esztétikai cselekvés stádiumai (3)	Az örömrzés fokozatai (11)	A leggyakoribb szimmetriaformák megjelenési időpontjai (6)
1	amorf firka	–	–	Endlust	–
2					
3					
4	formaszerű rajzolás	esztétikai elemek	elemi érzékszervi-mozgásos cselekvés	Funktionlust	tükörszimmetria
5	szerkesztő fok	elrendezés	esztétikai megérzés, saját jelek, sémák	Vorlust	henger-, forgási-, ismétlőszimmetria
6					
7					
8		egységes szerkezet	konkrét esztétikai műveletek		hasonlósági szimmetria
9					
10					
11	jellemző fok	belső harmónia			antiszimmetria
12					
13					
14					
15					

➤ 3. táblázat

A speciális szakaszok 8. és 9. pontjának összefoglalása az életkor hozzávetőleges megjelölésével

megnevezés életkor években	Perspektíva, Nagy L. (8)	Perspektíva, Rouma, G. (8)	Perspektíva, Kozma K. (8)	Színezés, Levinstein, S. (9)	Színezés, Nagy L. (9)
1	-	-	-	-	-
2					
3	perspektíva teljes hiánya	sorba rajzol	egyvonalas elrendezés	dekoratív színezés	szubjektív színezés
4					
5	távlat kezdete		kétvonalas elrendezés		szubjektív-objektív színezés
6					
7	alakok távlat szerinti elhelyezése	több síkot egymás fölé állít	emeletes elrendezés	valódi színek foka	
8					
9	részleges távlat	látható, de még hibás perspektíva	útvonalkövető rajzok, kitergetés		objektív színezés
10					
11				színek perspektívája	
12					
13					
14				színekkel való árnyékolás	díszítő színezés
15					

II. A firka

A/ A firkák fejlődéslélektani szakaszolása

- 1./ Rouma, Georges
 - ötletszerűen nevet ad a rajznak
 - előre címet ad firkájának
 - hasonlóságot fedez fel a véletlenül született vonalak és a tárgyak között

- 2./ Luquet, Georges Henri
 - önmagáért a tevékenységért végzett firkálás
 - értelmezett firkálás

- 3./ Burt, C.
 - szándéktalan firka
(A vonal tisztán izommozgásból jön létre a vállöv segítségével.)
 - szándékolt firka
(Saját amorf firkái és a világ valóságos alakzatai között hasonlóságot fedez fel, vagyis a külső vélt dolog felismerésével leválasztja magáról a művet.)
 - utánzó firka
(Előre eltervezetten szeretne „valamit” rajzolni, s az izommozgás már főleg a csuklóból indul ki.)
 - lokalizált firka
(Megkísérli a tárgy egy bizonyos részét megjeleníteni.)

- 4./ Lowenfeld, Victor
 - differenciálatlan mozgásból származó kusza vonalak
 - longitudinális, kontrollált firkák, lengővonalak
 - körkörös firkák
 - megtervezett firkák

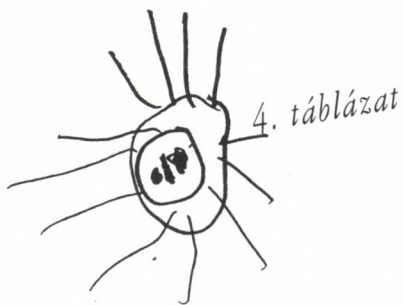
- 5./ Kellog, Rhoda
- alapfirkák
 - motívumszakasz
 - formaszakasz
 - kompozíciós szakasz

- 6./ Kiss Tihamér
- értelmezés nélküli funkcióöröm
 - értelmezett sztereotip firkálás
 - látással irányított kézmozgás

➤ 4. táblázat

A firkák fejlődéslélektani összefoglalása az életkor hozzávetőleges megjelölésével

életkor években \ szerző	Rouma, G.	Luquet, G.	Burt, C.
1	ötletszerű címet ad	önmagáért a tevékenységért végzett firkálás	szándéktalan firk
2	előre ad címet		szándékolt firk
3	hasonlóságot fedez fel a véletlen vonalak és a tárgyak között	értelmezett firkálás	utánzó firk
4			lokalizált firk

Lowenfeld, V.	Kellog, R.	Kiss T.
differenciálatlan mozgások	alapfirkák	értelmezés nélküli funkcióöröm
kontrollált firkák	motívumszakasz	értelmezett sztereotip firka
körkörös firkák	formaszakasz	látással irányított kézmozgás
megnevezett firkák	kompozíciós szakasz	

B/ A firkák forma szerinti felosztása

1./ Burt, C.

- globális firka
- részletgazdagabb, ábraszerű vonalgombolyag

2./ Eng, Helga

- szétszórt firka
(Firka nagyobb vonalközökkel az egész lapon.)
- lengővonalas firka –
(Igen kevés lelki elemet tartalmaz.)
- elszigetelt firka
(Egyes vonalak és formák egyenként, elkülönített formában való megismétlése.)
- körkörös firka
- tömbfirka

3./ Paál Ákos

- lengőfirka, hurokvonalak a papír bökdösése révén
- elcsúszott vonalak, lengőfirka
- vonalgombolyag
- hurokvonalak

4./ Kellog, Rhoda

- alapfirkák
- diagram
- kombinátum
- aggregátum

5./ Meili-Dworetzki, Gertrud

- spirális firka
- hurokforma
- zártfirka
- zegzugos firka
- satírozás

- egyenes vonalak
- vegyesfirka
- írást utánzó firka

6./ A ma általánosan használt megnevezések a firkatípusok leggyakoribb megjelenési sorrendjében

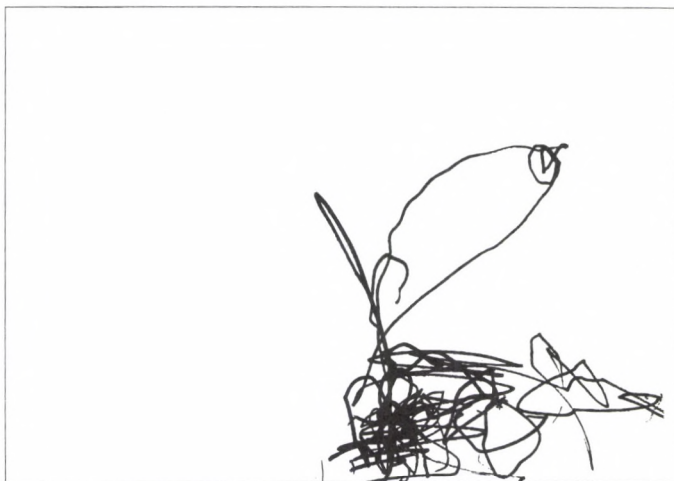
- réveteg vonalkás firka
- határozatlan vonalas firka
- lengővonalas firka
- körkörös gomolyagfirka
- szóródó firka
- cikcakk firka
- zezugos firka
- spirálfirka
- tömbfirka
- vegyesfirka
- zártfirka
- írást utánzó firka

1. rajz
Réveteg vonalkás firka

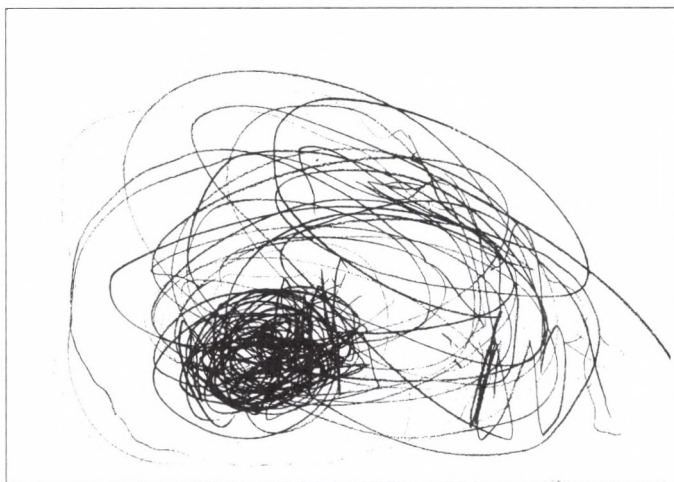
2. rajz
Határozatlan vonalas firka

3. rajz
Lengővonalas firka

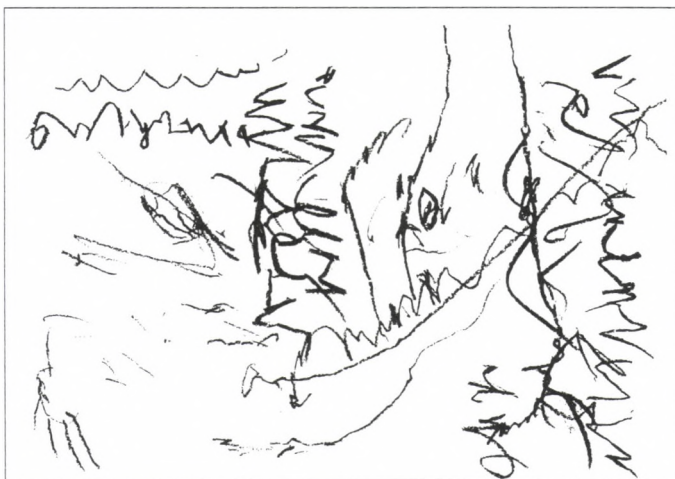
4. rajz

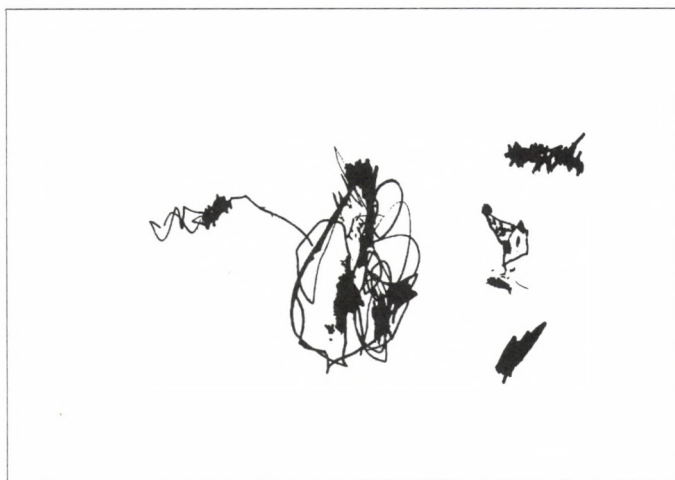
5. rajz
Szóródó firka

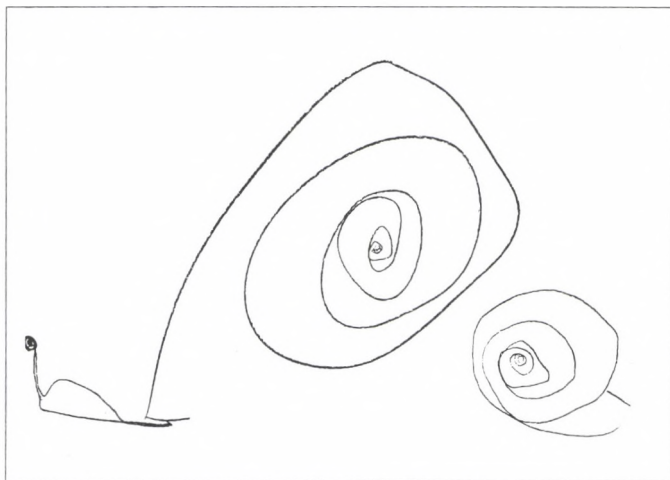
6. rajz
Cikcakk firka

7. rajz
Zegzugos firka

8. rajz
Spirálfirka
„Kinti és benti csiga”

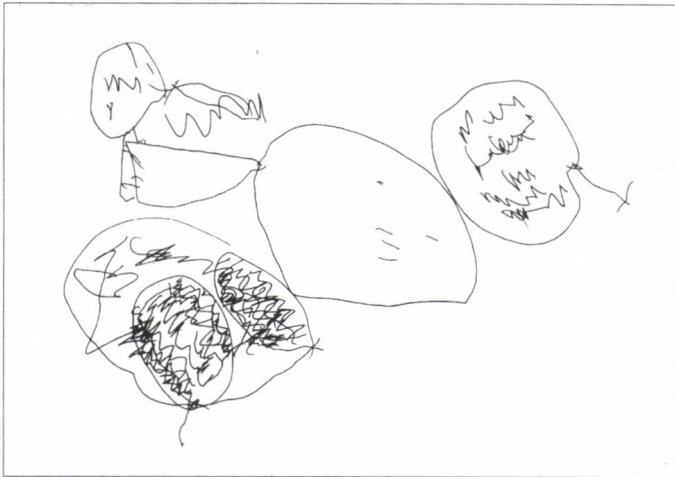

9. rajz
Tömbfirka

10. rajz
Vegyesfirka

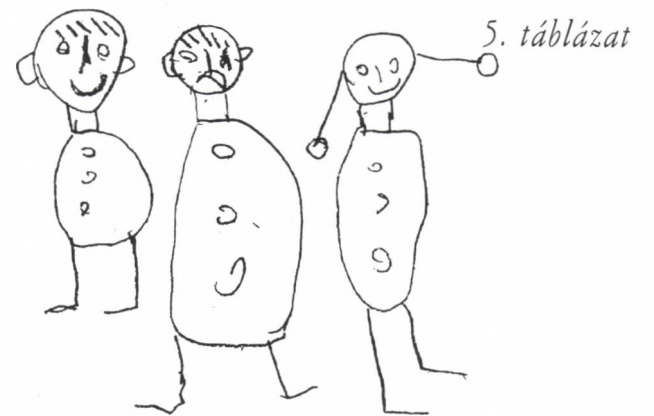

11. rajz
Zártfirka

12. rajz
Írást utánzó firka

➤ 5. táblázat

A firkák forma szerinti összefoglalása az életkor hozzávetőleges megjelölésével

életkor hónapokban	szerző	Burt, C.	Eng, H.	Paál Á.	Kellog, R.	általános, részletes				
11	globális firka					réveteg vonalkás firka				
12										
13										
14						szétszórt firka	lengő- és hurokfirka a papír bökdösésével	alapfirkák	lengővonalas firka	
15										
16										
17										
18										
19										
20						lengővonalas firka	elcsúsztott vonalak, lengőfirka		szóródó firka	
21										
22										
23										
24										
25										
26						ábraserű vonalgombolyag		vonalgombolyag	diagram	körkörös gomolyagfirka
27										
28										
29										
30	körkörös firka	hurokvonalak	kombinátum	zártfirka						
31										
32										
33										
34										
35										
36	tömbfirka				írást utánzó firka					

A firkákat a vizuális művészetek alapelemeinek, építőköveinek is tekinthetjük. Olyan alapvető vonalfajták és vonalkombinációk jelennek meg benne, amelyek lehetőséget teremtenek a későbbiek során kialakuló individuális ábrázolások számára, ahol a motoros, emocionális, intellektuális és szellemi vonulatok szerves egységbe kapcsolódnak. Kisgyerekeknél az első firkák alapozzák meg a döntően érzelmekhez kötődő ábrázolások lehetőségét. A firkarajzok lényegében képek, amelyek öntörvényűen születnek, illetve jellemzőek rájuk bizonyos törvényszerűségek, de ezek még nem a szándékolt közlés bonyolult szabályai szerint keletkeznek. Tisztán belső indítatásból születnek, ahol elsősorban a motoros elem dominál. A firkák a vizuális nyelv elsajátítása szempontjából alapvető jelentőségűek.

1./ A ceruzafogás fejlődése

– 7 hó – 8 hó

A gyerek megmarkolja az írószert, mint bármilyen más keze ügyébe eső tárgyat. Hadonászik vele, a szájába veszi, dobálja. Nem érti a papírral való összefüggést, firkát tehát még nem produkál.

– 8 hó – 20 hó

Az írószert változatlanul marokra fogja, grafitos végét általában ferde szögben erősen rányomja a papírra. Kezdetben a ceruza alatt hirtelen elhúzza a papírt, vagy keze és karja hirtelen megindul a rajzfelületen s határozottan kezdődő, majd elvesző nyomot hagy. (Réveteg vonalkás firka, határozatlan vonalas firka.) Később a teljes válllőrítmusos mozgásával rendszerint nagy amplitúdójú lengővonalat vagy körkörös gomolyagfirkát rajzol, amelyet gyakran nem képes lefékezni a papír szélére érve. Ettől kezdve már különböző nyomatekkel rajzol, gyengén, közepesen vagy erősen illeszti az írószert a papírra.

– 20 hó – 24 hó

A ceruzát változatlanul marokra fogja, de a vezetés és irányítás nagy részét átveszi a mutatóujj. Így a mozgás változatlanul az egész vállövet igénybe veszi, de a mutatóujj irányítása lehetővé teszi a szóródó-, a cikcakk-, a zezugos- és a spirálfirka létrehozását, vagyis a gyerek primitív szinten képessé válik a rajzpapír által behatárolt felület uralására.

– 24 hó – 26 hó

Az írószert a három radiális ujjal tartja, vagyis a hüvelyk-, középső- és mutatóujjal, s merőlegesen tartja a papírra. Ez olyan nagy változás a rajzoló mozgás terén, hogy új firkatípus ezzel párhuzamosan ritkán jelenik meg, a lényeg az eddigiek technikai kivitelezésének fejlődésén van. A gyerekek ebben az életkorban többféle ceruzafogást kipróbálnak, de a helyes tartást még kényelmetlennek és idegennek érzik.

– 26 hó – 54 hó

Sok próbálkozás után az írószközt fokozatosan a hüvelyk- és a mutatóujj tevékenysége kezdi kontrollálni, de a gyerek biztonságosabbnak érzi, ha azt minél közelebb fogja a hegyéhez. Ezen idő alatt jelenik meg a tömb-, a vegyes- és a zártfirka, illetve az írást utánzó firka, ahol az írószközzel túmozgást végez. Erre az időszakra már a teljes firkarepertoár a rendelkezésére áll, sőt be is gyakorolta azokat. Így képessé válik jól felismerhető alakok rajzolására.

– 5 év – 7 év

A 7. életévre begyakorolja és készségszinten elsajátítja az írószköz használatát, azt a legmegfelelőbb helyen fogja, s a mozgásvezérlés fókusza fokozatosan a mutatóujjra tevődik. Ezzel a ceruzafogással válik lehetővé a precíz, szemvezérelt és változatosan bonyolult vonalformák kivitelezése, valamint a nyomáserősség akaratlagos és differenciált irányítása.

2./ Az alapfirkák

Kellog, Rhoda felosztását ismertetjük Kárpáti Andrea nyomán:

- pont
- egy függőleges vonal
- egy vízszintes vonal
- diagonális vonal
- egy hajlított vonal
- sokszoros függőleges vonal
- sokszoros vízszintes vonal
- sokszoros diagonális vonal
- sokszoros hajlított vonal

- nyitott hajlított vonal
- zárt hajlított vonal
- cikcakkos vagy hullámvonal
- egyszeres hurok
- sokszoros hurok
- spirál
- körkörös vonalakkal betöltött kör
- sokszoros körvonal
- szétterülő körkörös vonalak
- átfedésem körvonal
- tökéletlen kör

13. rajz

28 hónapos fiú

„A kis pöttyök veszekednek
a nagy pöttyökkel”

A rajz az első négy alapfirkából
épül fel, pontokból, függőleges,
vízszintes és diagonális vonalakkól.

14. rajz

30 hónapos lány

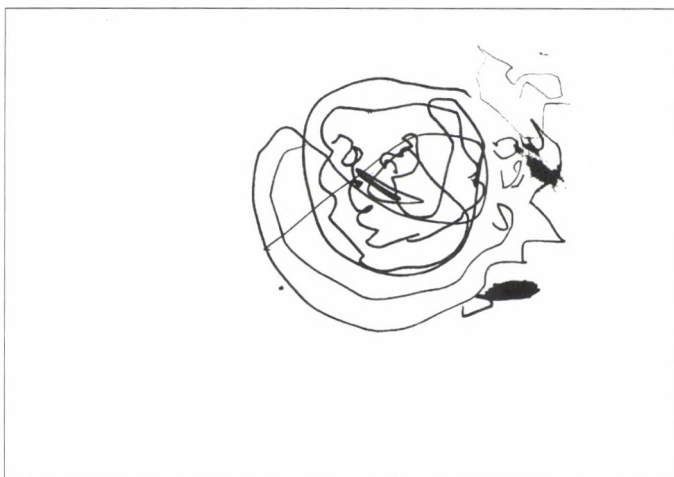
Rajzán láthatunk hajlított,
sokszoros függőleges, sokszoros
vízszintes, sokszoros diagonális
és átfedésem körvonalat,
valamint tökéletlen kört.

15. rajz
 39 hónapos fiú
 Rajzán nyitott hajlított,
 cikcakkos és hullámvonalak,
 valamint körörös vonalakkal
 betöltött kör látható.
 Alul egy ember áll.

16. rajz
 41 hónapos lány
 Hajlított, hurok és körörös
 vonalakkból álló firka.

Rhoda Kellog az alapfirkákat a személyiség első lenyomataiként írja le, amelyek kialakítása és begyakorlása a 2. életévig tart. Ezt nevezzük motívumszakasznak.

Az ívelt-íves vonalak fejlődéslelektanilag később jelennek meg, mint az egyenesek, a függőleges és a ferde vonalak megelőzik a vízszinteseket, a kör előbb jön létre, mint a négyszög.

3./ Az első szándékos vonalak

Az időpontok megállapításában a szakirodalmi adatok kissé eltérnek egymástól, de a szándékos vonalvezetés megjelenését általában a 11-18. hónap közé teszik. A gyermek grafikus tevékenységét ettől kezdve lehet rajzolásnak nevezni. Ennek fennmaradását és továbbfejlődését elsősorban a funkcióöröm teszi lehetővé, amelynek fogalmát Karl Bühler vezette be. Boldogsággal

tölti el a gyereket, hogy bizonyos eszközök igénybevételével bizonyos mozgások alkalmazása során nyomot hagy a világban. Ennek felismeréséből és begyakorlásából azután szándék keletkezik. Kezdetben ez a szándék amorf, alakatlan vonalak formájában jelenik meg.

Az első szándékos, bal és jobb kézzel egyaránt végzett lendületes vonalak megjelenési időpontja a különböző szerzők szerint:

- Naville: 10-12 hó
- Proudhommeau: 11 hó
- Heyman: 14 hó
- Olivaux: 18 hó
- Wintsch: 20 hó.

A 18. hónap körül a véletlenül létrejött produktum egyszercsak leállítja a gyerek saját tevékenységét, rácsodálkozik művére, megérti és megvilágosodik előtte, hogy ezt ő hozta létre, ez az ő „lenyomata”, alkotása, ez belőle sarjadt ki. Szemügyre veszi a firkát, gyönyörködik benne, majd pszichésen „elereszti”, vagyis a művet primitív szinten leválasztja magáról.

Ezt követően egyre határozottabban és szándékosabban ismerkedik az anyaggal, a papírt forgatja, nézegeti, gyűrögeti, tépdesi, a ceruzával kopog rajta, bökdösi, megpróbálja leszedni róla a firkát, majd hozzárajzol stb. Mindezt már a szándékosság egyre nyilvánvalóbb jegyei kísérik.

Az első lendületes vonalak után bizonyos görcsösség jelentkezik a firkákban, jelezve az akarat betörését az új cselekvési formába. Vésni kezdi a papírt. Majd a mozgás fokozatosan finomodik, s a lengővonalas firkák megjelenésével abbamarad a görcsösség és a vésés. (Major és Dix szerint ez a 15. hónap után következik be.) A gyerek elérkezett az első fontos fejlődési állomásra: szocializálódott a rajzeszközre.

4./ Az első firkaformák fejlődése

A nem szerkesztett firkák átlagos megjelenési ideje:

- 14 hó: lengőfirka
(szinte kizárólag a motoros elem uralkodik)
- 18 hó: körkörös gomolyagfirka
- 20 hó: szóródó firka
(a gomolyag elkezd szétterülni a papíron)
- 21 hó: cikcakk firka
(a lengőfirka elemeit tartalmazó, de a mozdulatsort lényegesen jobban uraló vonalak)
- 22 hó: zegzugos firka
(a gomolyagfirkából származó differenciáltabb vonalhálózat, amelyből később a csigaforma alakul ki)

– 24 hó: spirálfirka

(a zegzugos firka uraltabb formája, amikor lényegében a gomolyag egybefonódása kezd megbomlani, láthatóvá válik a „szerkezete”, kezdő és végpontja lesz)

Látható tehát, hogy az egyes firkaformák spirálszerűen egymásra épülve újabb és újabb szinteken megjelenve bonyolultabb és fejlettebb formában ismétlik önmagukat. Nyilvánvaló, hogy a grafikus fejlődés szorosan összefügg a gyermeki személyiségfejlődéssel. A szimbiotikus anya-gyermek kapcsolat meglazul, a szoros szövődék kitágul mint a szóródó firka. A gyerek kezdetleges szinten rövid ideig képessé válik az önmagán való uralkodásra és egocentrizmusának feladása nélkül a külvilághoz való alkalmazkodásra. Ezt a tendenciát a spirálformák kedvelése is igen jól kifejezésre juttatja.

A nyomhagyások és firkák megjelenési időpontjai százalékos arányban:

– 12 hó

a ceruzát ütögeti 31%

vonalas nyomot hagy 10%

– 14 hó

vonalas nyomot hagy 74%

a ceruzát ütögeti 32%

függőleget húz 10%

– 20 hó

vonalas nyomot hagy 65%

firkál 57%

a ceruzát ütögeti 35%

egy saroknál firkál 24%

függőleget húz 16%

vízszintest húz 16%

cirkuláris nyomot hagy 3%

Nyomaték (20 hó):

középerős 60%

erős 30%

gyenge 3%

– 24 hó

firkál 62%

egy saroknál firkál 35%

vízszintest húz 18%

cirkuláris nyomot hagy 15%

függőlegest híz.....	6%
a ceruzát ütögeti.....	3%
Nyomaték (24 hó):	
erős.....	41%
középerős.....	35%
gyenge.....	18%

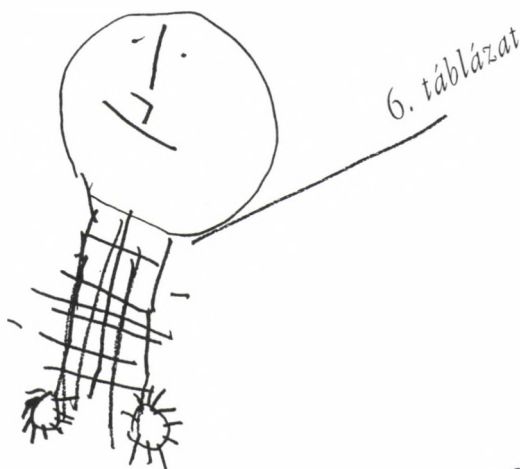
5./ Az utánzóképeesség fejlődése

– 18 hó

függőleges vonalat utánóz.....	47%
vízszintes vonalat utánóz.....	47%
kört utánóz.....	32%

– 24 hó

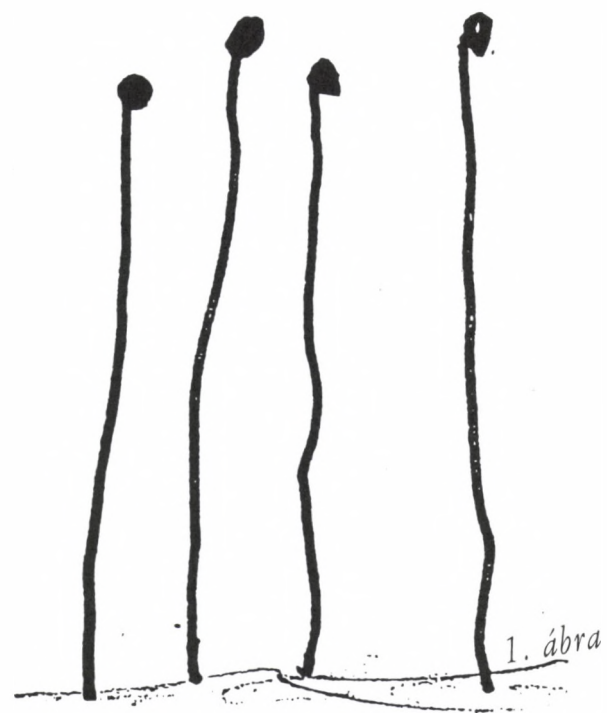
függőleges vonalat utánóz.....	79%
kört utánóz.....	59%
vízszintes vonalat utánóz.....	41%

➤ 6. táblázat

A nem szerkesztett firkák összefoglalása

életkor hónapokban	tárgy	ceruzafogás fejlődése	első szándékos vonalak	első firkaformák megjelenése	
7		marokra fogja	Neville és Proudhommeau		
8					
9	marokra fogva ferde szögben a papírra nyomja, vagy ütögeti	Heyman			réveteg firka
10					
11					
12					
13					
14				határozatlan vonalas firka	
15					
16		Olivaux		lengővonalas firka	
17					
18					
19					
20	Wintsch	körkörös gomolyagfirka			
21			marokra fogva a mutatóujjal irányítja	szóródó firka	
22					
23					zegzugos firka ↓ spirálfirka
24					

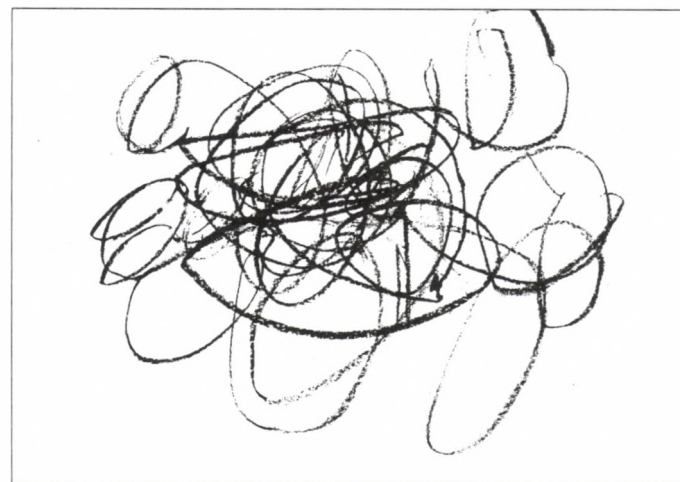

1. ábra

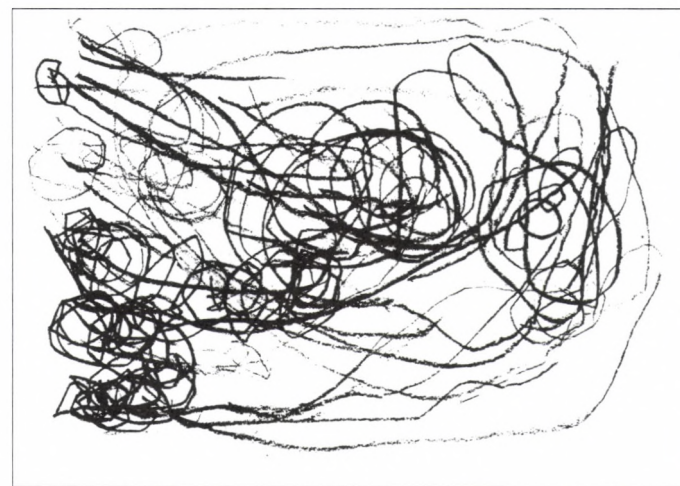
17. rajz
19 hónapos lány
A motoros elemek dominanciája
mellett annak bizonyos
kontrolljáról, határozottságról
és kiegyensúlyozottságról
tanúskodó firka.

18. rajz
20 hónapos fiú
A különböző színű lendületes
vonalakat egymásra rajzolja.
Csak itt-ott akad el a zsírkréta,
s a pillanatnyi görcsösséget
leküzdve tovább folytatja a
megkezdett vonalat.

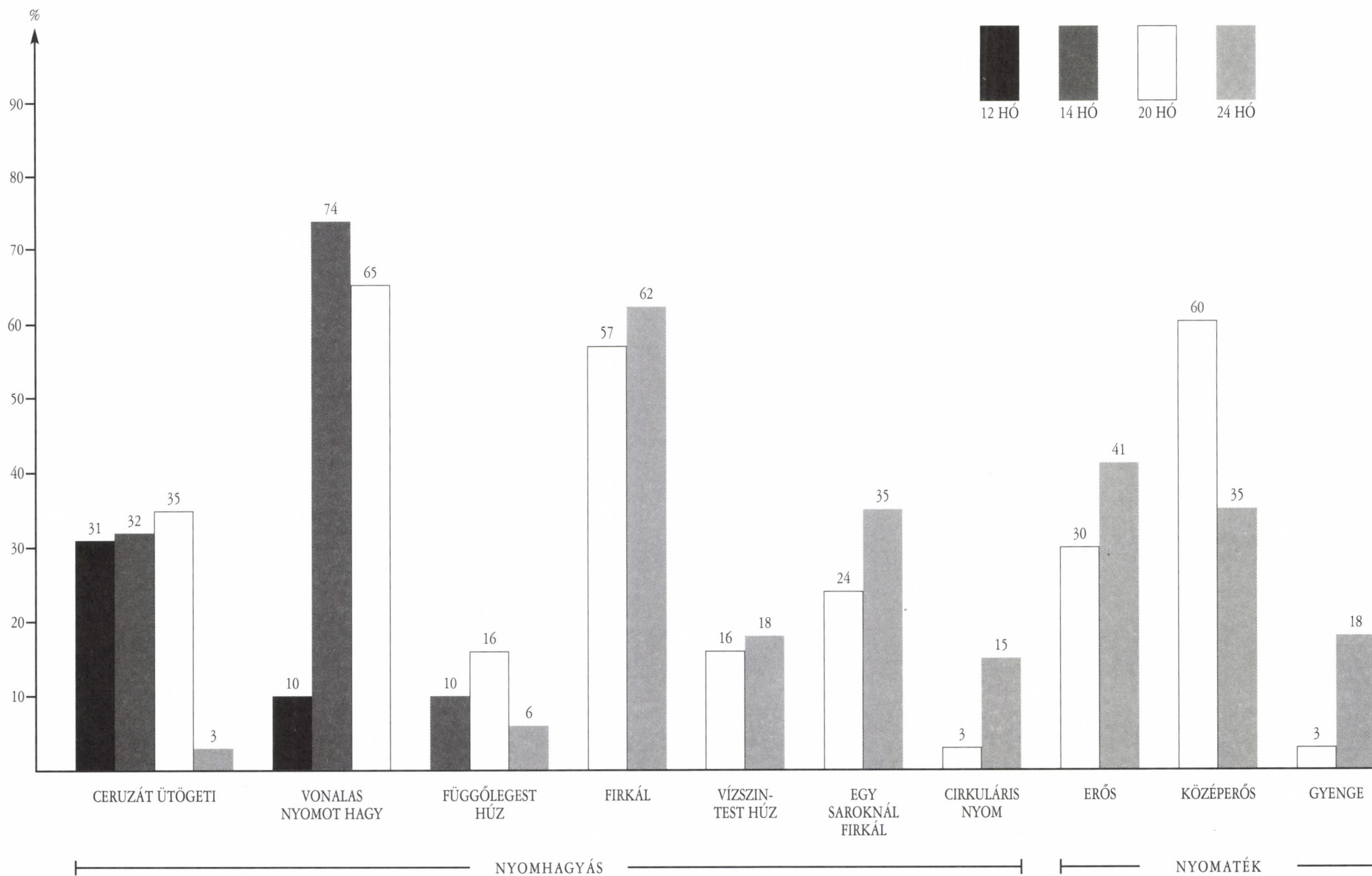

19. rajz
21 hónapos lány
A sokszínű firka átmenetet
képez a gomolyag
és a zárt körfirka között.

➤ 1. ábra

A nyomhagyások megjelenésének időpontjai és a nyomaték százalékos megoszlása

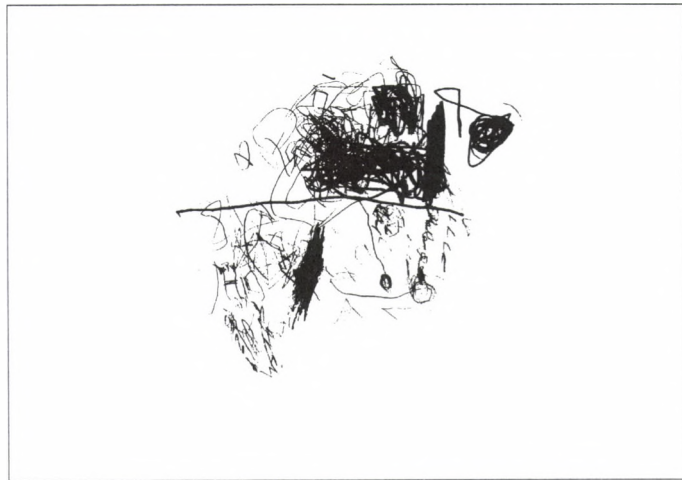

20. rajz

23 hónapos fiú

A zártfirkából hamarosan megszületik az első emberfigura.

21. rajz

24 hónapos lány

Vegyes firka, amelyről utólag elmeséli a rajzoló, hogy mi mindent ábrázol: „Kis házikó, kislány labdázik. Kígyó van a házban és itt van egy fa. Meg a kislány kapott egy tortát. Látod?”

22. rajz

24 hónapos fiú

„Itt vannak a villamosok meg az autók. Itt víz van, itt kutya (középen). Nem lehet látni az erdőtől az alagutat.”

1./ A diagramok

Kellog felosztása szerint a motívumszakaszt a formaszakasz követi 2 éves kortól 3 éves korig. A formaszakasz első lépése a diagram kialakulása, amelyben a gyerek két alapfirkát kapcsol össze. Ekkor még kezdetleges szinten sem beszélhetünk tudatos szerkesztésről, mert ezek a firkák elsősorban a motoros elemek dominanciájával a funkcióöröm motivációjára születnek, s mint ilyeneket automatikusan szerkesztett firkáknak tekintjük.

Ugrásszerű fejlődés következik be a 27. és 30. hónap között, amikor is az irányítatlan firkán túlmenően már megjelenhetnek magasabb nivójú rajzok is, például egy krumpli-szerű alakzathoz valamilyen irányban egy vagy több egyvonalas hosszúkás nyúlvány ágazik ki, amely lehet az első emberrajz, vagy Nap-rajz. Azonban ez a fejlődési ütem általában megtorpan, sőt nemegyszer hirtelen visszaesés következik be, amely körülbelül a 33. hónapig tart. Ezt követően hosszabb egyenletes ütemű, fokozatos fejlődés tapasztalható.

A 27. hónap körül a gyerek ismét vésni kezdi a papírt, jelezve, hogy új fejlődési állomáshoz érkezett. Ez a tömbfirkák igazi korszaka.

A firkák döntő többsége vonalas, kétéves korban a gyerekek 90%-a festékekkel is vonalas képeket készít. Később előretör a gomolyagrajz kedvelése, néha 8-10 papírt is telefirkál ilyen fészékfirkákkal. A gomolyag fokozatos differenciálódása során az alakzathoz először kör, majd ovális, végül négyszög lesz. Ezekből azután amorf alakokat hoz létre, körülbelül a 36-40. hónap táján.

A diagramok rajzolása idején még nem ad címet firkáinak. Rajzolás közben erősen koncentrálni, szemét kimereszti, nyelvét kidugja, minden figyelmét tevékenységének szenteli. Munkájában teljes egészében az emocionalitás és a taktilis elem vezet, ezért ebben a fázisban nincs szó szintézisről. A kéz irányításában lassan elkezd szerep jutni a látásnak is. A gyerek körülbelül ebben az időszakban kezdi tevékenységét rajzolásnak nevezni. Ezt követően hamarosan megjelenik az első címadás, s ettől kezdve a rajz kifejezési eszköz, a „gyermeknyelv” egyik formája.

A kisgyerek a rajzlapot a legkülönbözőbb állásokba forgatja, amely szintén jele lehet az ábrázolási szándék létrejöttének, bár munkájának ekkor még nincsen tárgya.

2./ A kombinátumok

A formaszakasz második lépcsőfoka a kombinátumok kialakulása, amikor a gyerek három vagy több alapfirkát összekapcsol. Ekkor a látott valóság bizonyos elemei, mozzanatai elkezdnek fokozatosan beszűrődni a firkákba. Így egyszerű, tiszta vonalú, kellemes összhatású, általában szimmetrikus alakzatok keletkeznek. Megjelenik a zártfirkák, amelynek kedvelése a 3. életév körül éri el tetőpontját, s szoros összefüggésben van az éntudat kialakulásával. Az egyediség, az

individuum megérzése és a különválás, leválás feszültsége kíséri ezt a kort. A 3. évben a nyitva maradt zártfirkát időnként már összehúzzák a gyerekek, vagyis megjelenik az első spontán önkorrekción. Ezzel zárul az automatikusan szerkesztett firkák korszaka, ugyanis megjelenik a szándék, valamit akar rajzolni, s azt a valamit jól akarja ábrázolni.

A zártfírka összehúzásának pontosításán kívül minden önbírálat és utólagos cenzúra nélkül befolyástól mentesen rajzolnak a gyerekek. Az erős fantázia és az önkritikai érzék hiánya jellemzi ábrázolásaikat.

A zártfirkával párhuzamosan feltűnnek az első írást utánzó firkák is, amelyek egyértelmű bizonyítékai nemcsak az utánzóképeség fejlődésének, hanem a közlési szándéknak is. Ez még nagyon sok mágikus elemet tartalmaz, saját „írása” nemegyszer számára is varázslatos, megfejtendő rejtjelek sokasága.

A kombinátumok szintén tele vannak archaikus jelekkel, az emberiség őstörténetének mágikus szimbólumaival. Ilyenek a kereszt, kör, osztott kör, többszörös kör, háromszög, csillag és ezek különféle kombinációi. Felbukkannak a mandalaszerű ábrázolások is, ezekből alakulnak ki a Nap-ábrák, majd később az emberábrázolás. Az első Nap-rajzok sokszor szögletesek, a sugárkorona nem halad végig rajtuk. Az első szándékos ábrázolásokra amúgy is jellemző a szálkás, széles, sugaras és körszerű elemek alkalmazása.

A gyakorlás során a vegyes firkákból egyes fírkaformák kiemelkednek a többiek közül és sztereotip mozgásként idegződnek be. A megtett mozgás emléke újabb mozgást, mozdulatsort hív életre, egyik a másikat sorozatszerűen. Az első mozgás, mozdulat végpontja egyben kezdőpontjaként szolgál egy következő mozgásnak, mozdulatnak. Így a fírka dinamikus sztereotípiába merevedik, s kialakulnak az első sémák. A séma létrejötté tehát szoros összefüggésben van a motorikus emlékezettel. A sémák lehetővé teszik, hogy a rajzoló figyelmét ne kösse le teljesen a technikai kivitelezés bonyolultsága. Ezzel párhuzamosan a rajzmozgás funkcióöröme lassan gyengül, a mozgás korábbi nagy érzelmi feszültsége csökken. Mindez lehetővé teszi, hogy a gyerek intellektuális erői kerüljenek előtérbe, s a vegyes firkából lassan felismerhető emberi alak bontakozhassék ki. Ez nem jelenti azt, hogy a rajzolásból teljesen kiiktatódná az emocionális feszültség, hanem újabb, magasabbrendű, a tárgyhoz kötött formában fog ismét megjelenni, most már az intellektus egyre fokozottabb bevonása mellett.

A gyerekek a kombinátumok rajzolása idején kezdenek el címet adni ábrázolásaiknak, de utólagosan, s ezt is mindössze 20%-uk teszi. (80%-uk egyáltalán nem ad címet rajzának.) Vagyis a fírka értelmezése követi az ábrázolást. A véletlen produktumra ránézve hirtelen hansonlóságot vél felfedezni ábrája és a valóság között. Ez a hasonlatosság a döbbenet erejével hat a gyerekre, meg is akasztja munkájában, rajzát örömmel felismeri, s büszkén gyönyörködik benne. Néha mesét is mond a firkához, a forma keltette szubjektív és érzelemvezérelt asszociációsorát követve.

Ezek a mesék töredeztettek, szakadozottak, nem követnek semmilyen kronológiai vagy logikai sorrendet. A mágikus világszemlélet a fantáziára, a gondolkodásra és a rajzi kifejezésre egyaránt rányomja bélyegét. Rajzai telítve vannak irreális elemekkel, össze nem tartozó részleteket, inadekvát tulajdonságokat rendel egyszerűen és magától értetődően egymás mellé.

Más gyerekek rajzaival kapcsolatban tetszésnek vagy elutasításnak nem ad kifejezést. Ötlet-szerűen vagy topografikusan választja ki az elé tett rajzok közül a szépeket és a nem tetszőeket.

Rajzai mozgást nem ábrázolnak, de néha egy vonallal és a hozzá fűzött magyarázattal saját maga számára mégis „bemozgatja” az alakokat. Például rövid cikcakk firkát rajzol és azt mondja: itt megy az autó. Vagyis külön jelenik meg a tárgy és attól elválasztva külön annak mozgása. A mozgás leggyakrabban egy vonal alakjában fejeződik ki.

Hároméves korára szívesen ábrázol járművet, amely általában egy viszonylag nagyobb körvonalon belül és kívül számtalan kisebb-nagyobb körfirka – kerek és ablakok – formájában jelenik meg.

A járműveken kívül megkezdődik a házak ábrázolása is. A gyerekek 7%-a rajzol spontán valamilyen épületet, amely eleinte nagyon hasonlatos az előbb leírt autó-rajzokhoz.

Fák ábrázolásánál 30%-uk egydimenziós törzset rajzol. Magaslaton, dombon, hegyen álló tárgyak esetében egy felfelé ívelő vonal alá, azzal párhuzamosan helyezi el az alakokat.

A bátor, szabad és sommás vonalvezetést ebben az életkorban általában az ecsetrajz indítja el. Ábrázolásaiban rendszerint az egészből indul ki és halad a részletek felé. Rajzolását belső szemléleti kép irányítja. Ha körvonalat rajzol, akkor nincsenek vagy alig vannak részletek, ha részletet rajzol – amit ő maga egésznek tekint –, akkor nincsenek körvonalak. Egész látásmódját szinkretikus szemlélet jellemzi (Piaget, Jean), vagy más néven ideovizualitás (Wallon, Henri P. H.). A gyerek önálló egésznek látja azt, amit mi részletnek tekintünk. Wallon meghatározásában a szinkretizmusban a képzetáramlás tagolatlan, nem a logikai elvek szerint, hanem az élmények, a felmerülő emlékek érzelmi-indulati hullámszerűsége szerint követik egymást a tudattartalmak. Rajzait az érzelmi szinkretizmus – a válogató kiemelés az egészből – jellemzi. Gyakran egy-két számára érdekes vonását emeli ki a tárgynak, de azokat is szétszórja a papíron, s az arányokat is teljesen figyelmen kívül hagyja.

A gyerek 4 éves korára rajzának címadása mellett akkor is kitart, ha mi nem látjuk a vonalakban amit ő, illetve felhívjuk a figyelmét arra, hogy nem az egész tárgyat, csupán annak egy részletét ábrázolta. Rajzainak 47%-a még ebben az életkorban is firka.

A nyomtaték a 3. életév végére a következőképpen alakul:

– halványan rajzol	23%
– közép erősen rajzol	52%
– erősen rajzol	25%

3./ Az utánzókéesség fejlődése

A gyerekek mértani testeket, képleteket nem tudnak arány- és viszonyrendszer szerint ábrázolni, a lényegét képtelenek megragadni.

A kört 9%-uk képes jól lemásolni. A keresztnél még nem sikerül a két vonal pontos megkülönböztetése és egymásra helyezése. A négyzetnél nem képesek kivitelezni a párhuzamos oldalakat.

Ha nem kész ábrák és vonalak lemásolásáról van szó, hanem a gyerek előtt az ő figyelmét kérve rajzolunk, akkor:

- függőleges vonalat utánoz 100%
- vízszintes vonalat utánoz 95%
- kört utánoz 86%.

A 3. életévet követően az utánzás, a gyakorlás, a spontán fejlődés és a ritmus hatására a firkából három út nyílik:

- a forma felé 3 éves kortól
- az írás felé 6 éves kortól
- a díszítés felé 8 éves kortól.

23. rajz

29 hónapos lány

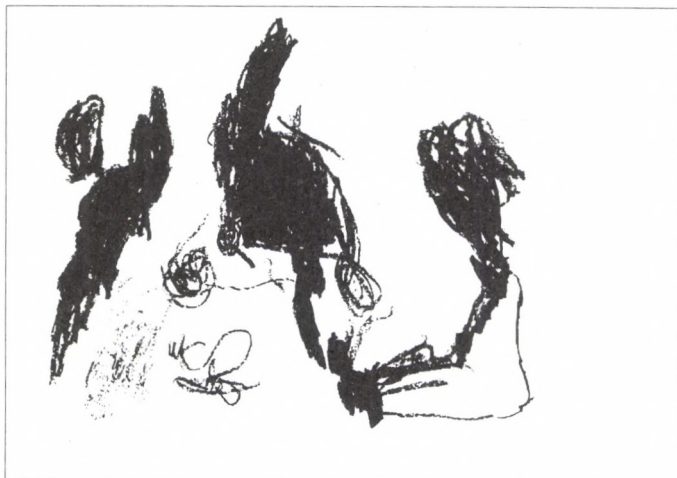
Fejlett éreőkre valló, határozott és erőteljes tömbfírka.

24. rajz

30 hónapos fiú

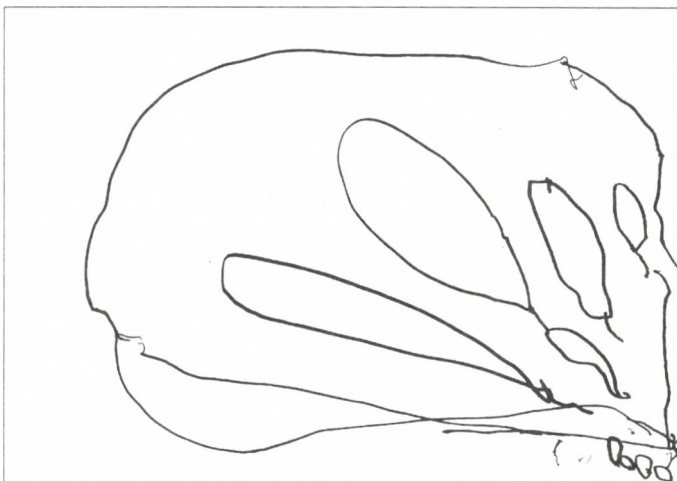
Határozott, erős, színes tömbfírka.

25. rajz

37 hónapos fiú

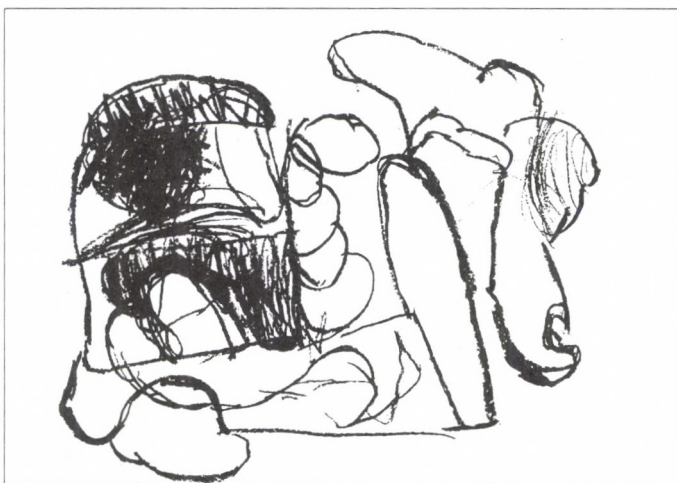
„Lufi. Apukám és anyukám vette
nekem az Állatkerben.”

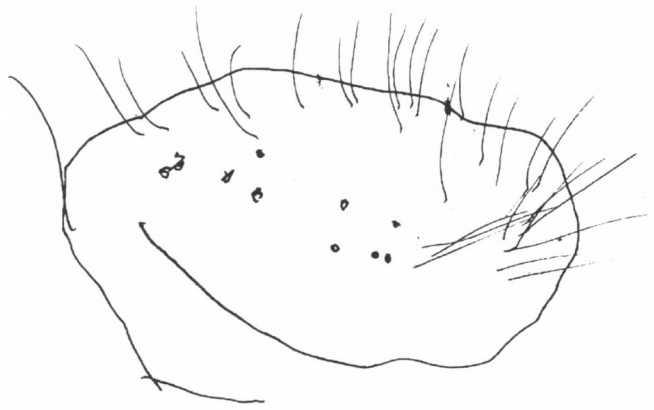

26. rajz

39 hónapos lány

„Körbefutó bemegy a sötétbe.”

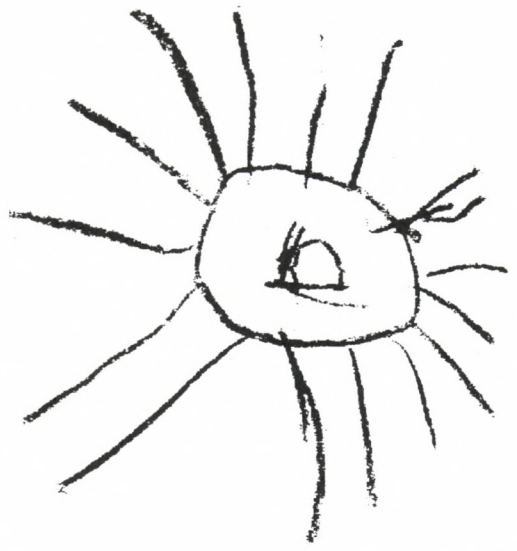

27. rajz
25 hónapos fiú
„Napocska”

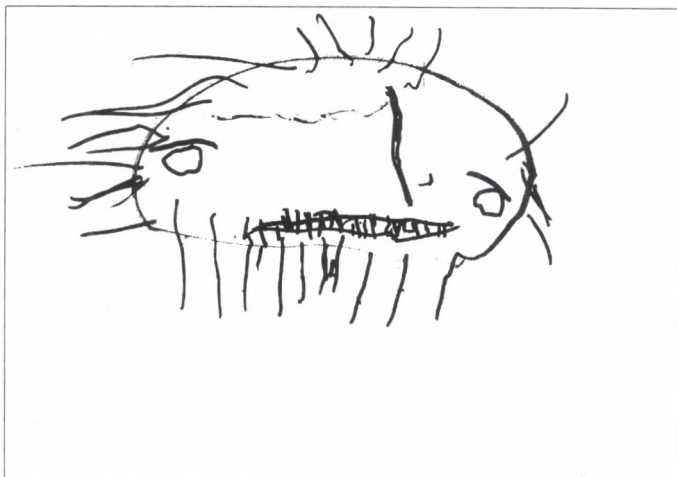

28. rajz
29 hónapos lány
„Napocska”

29. rajz
35 hónapos fiú
„Napocska”

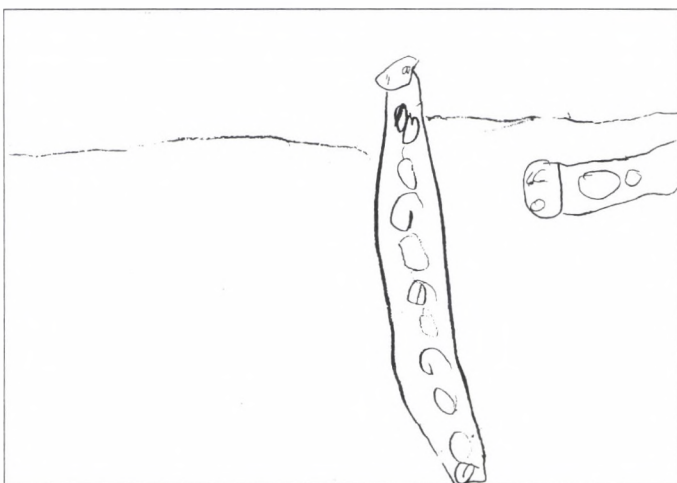

30. rajz
47 hónapos fiú
„Süt a Nap be a szobába.”

31. rajz
38 hónapos fiú
„Fa”, mellette „halacska”.
A fából később „bácsi”,
a halacskából „Nap” lesz.

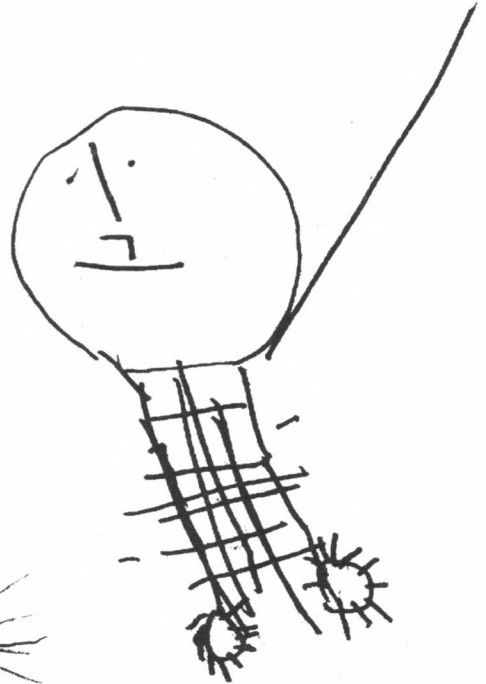
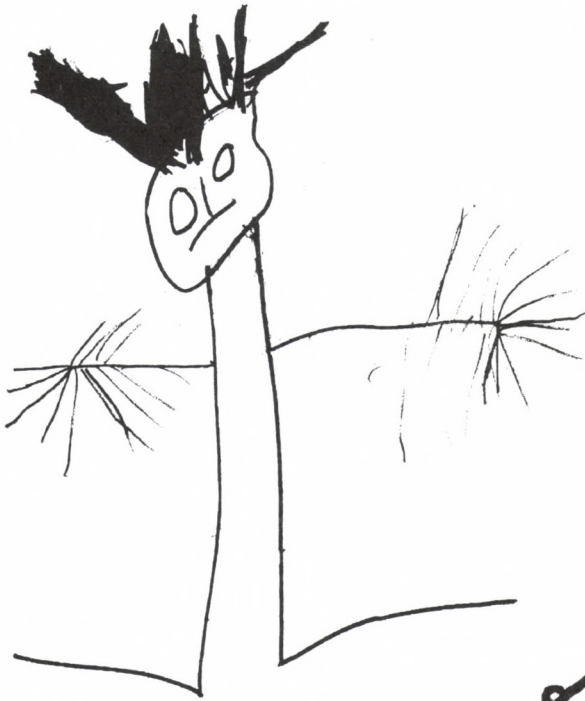

32. rajz
41 hónapos lány
„Bácsi”

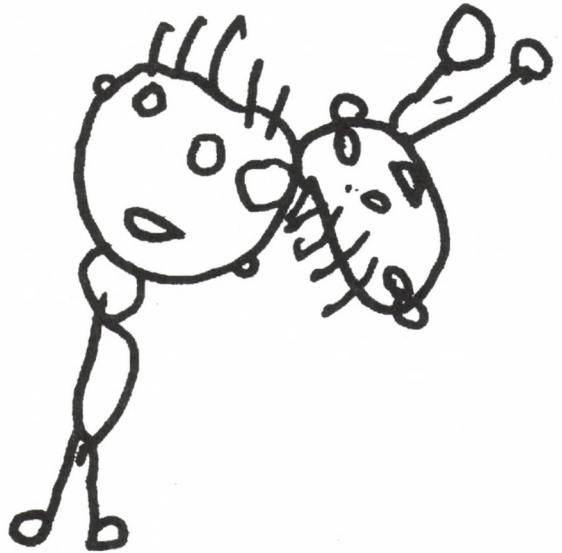
33. rajz

43 hónapos fiú
„Apukám”
Kitűnően megkonstruált
emberrajz.

34. rajz

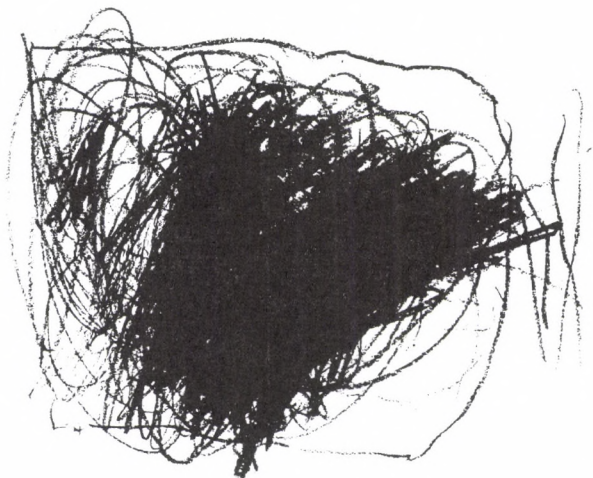
44 hónapos lány
Igen jó színvonalú fej-láb ember.

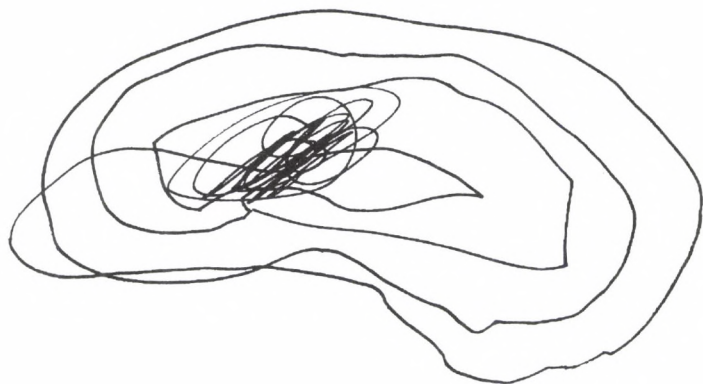
35. rajz

47 hónapos lány
„Anyuka és kislánya”

36. rajz
24 hónapos fiú
„Keresztes pók”

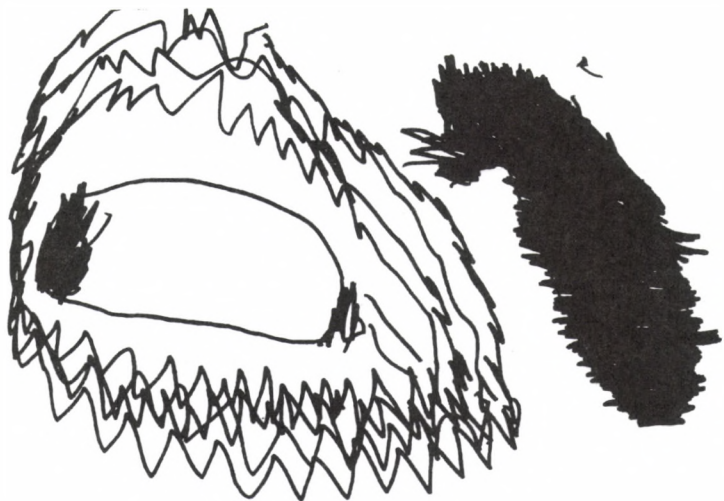

37. rajz
32 hónapos fiú
„Pókháló. A pók úgy megfogta
a legyet, hogy megeszi.”

38. rajz
37 hónapos lány
„Pókháló és benne van a pók.”

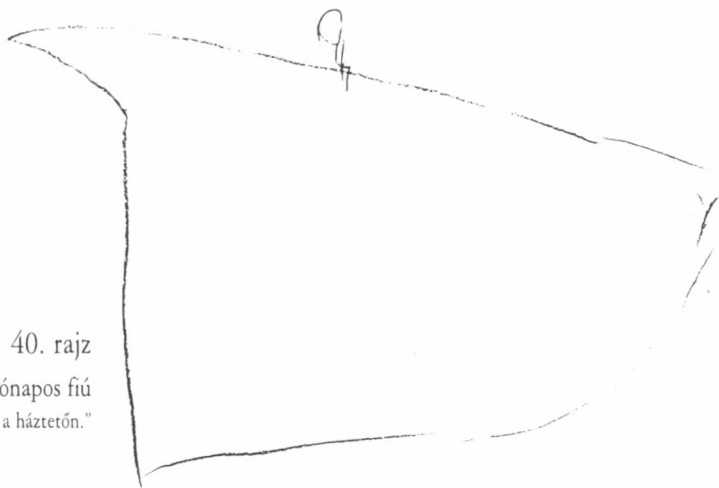

39. rajz

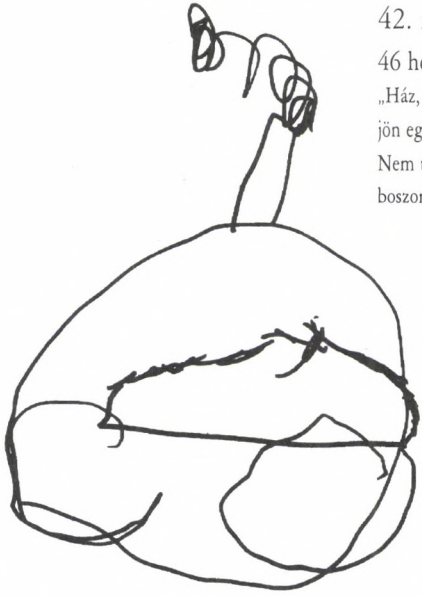
39 hónapos lány
„Farkas” a zártfirka, „vizecske”
a körülötte lévő cikcakk firka
és „krokodil” a tömbfirka.

40. rajz
42 hónapos fiú
„Gólya van a háztetőn.”

41. rajz
45 hónapos fiú
„Kutya”

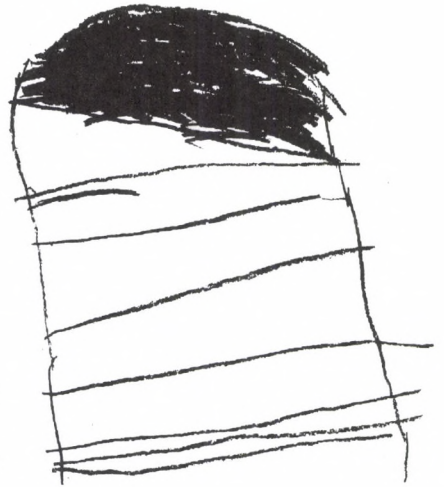

42. rajz

46 hónapos fiú

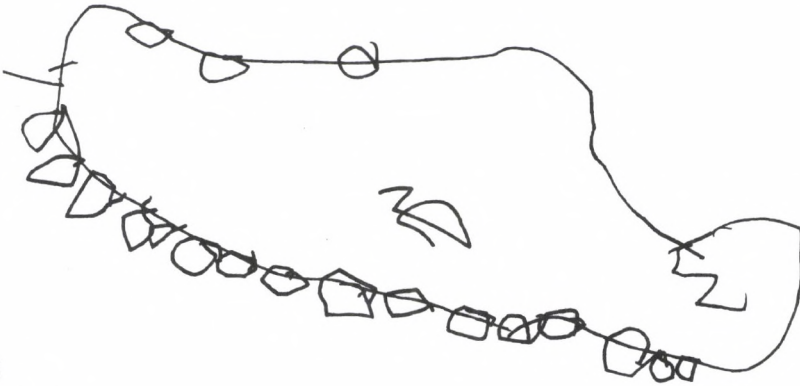
„Ház, benne lakik a boszorkány,
jön egy erős bácsi és elkergeti.
Nem tud visszamenni a
boszorkány.”

43. rajz

47 hónapos lány

„Ház”

44. rajz

28 hónapos lány

„Autó”

45. rajz
38 hónapos fiú
„A mozdony összefüstölte a
rakétát.”

46. rajz
43 hónapos fiú
„Vonat”

4./ Az esőtől a pöttyös labdáig
(Egy kislány rajzfejlődése 33-34 hónapos korában)

Az alábbiakban egy részletes, napról napra történő rajzfejlődési megfigyelést követhetünk nyomon. A megfigyelési időszak egy hónapig tartott. A gyerek spontán naponta firkaált, nővére is, ő is szerettek rajzolni. Az ismertetett hónapban az anya igyekezett a rajzolást a délutáni megfigyelési időszakra terelni, illetve az azon kívül készült rajzok mindegyikét eltette és szó szerint feljegyezte a hozzájuk fűzött spontán kommentárokat. Felmerülhet a kérdés, hogy a felnőttek fokozott érdeklődése a rajzok iránt nem gyorsította-e fel valamelyest a fejlődést. Ez természete-

sen nem zárható ki, ugyanakkor a kritikus átcsapási pontok igen jól követhetők, s a mi szempontunkból most nem a fejlődés üteme, hanem a mikéntje érdekes.

A kislány ceruzafogására a hüvelyk- és a mutatóujj kontrollja a jellemző. Az első napon nagy cikcakk vonalakat húz, majd a lap egyik sarkát bökdösni kezdi és kijelenti: „Esik az eső.” A cikcakkok majdnem az egész rajzfelületet beterítik, míg az eső ponthalmazát szemmel láthatóan egy bizonyos helyre kívánja koncentrálni. A 2. és 3. napon sok hasonló rajzot készít.

47. rajz

A 4. napra az erőteljes cikcakkok „leszelídülnek” és ívelt, szabálytalan hullámvonalak születnek. Azt mondja rájuk: „Ezek így mennek.”, vagyis a vonalakhoz a haladó mozgás képzelete társul. Feltűnő, hogy a nyomaték lényegesen gyengébb az előző firkákhoz képest.

48. rajz

Az 5.-6. napon nincs kedve a ceruzákhoz, majd a 7.-8. napon váratlanul nagyon sok rajzot készít, amelyek szinte kizárólag lengőfirkák. Ezen a firkaállomáson a kislány már korábban áthaladt, s most úgy tűnik, mintha rajzfejlődése némileg visszaesett volna. Azonban ezeket a lengővonalakat nagy kedvvel és látható elégedettséggel rajzolja. A vonalvezetés nyomateka változó.

49. rajz

A 8. napon vízszintes lengővonalak születnek, amelyek „kéthasábosan” terítik be a papírt. A vonalakat nagy figyelemmel, de igen lendületesen húzza.

50. rajz

A 9. napon a lengőfirkák függőleges, vízszintes és radiális irányokban osztják meg a rajzlapot. Igen nagy hévvel, a papír szélén nemegyszer túlhaladva, kezdetben gyenge, majd egyre 59

erősödő nyomatékkal keletkeznek. A gyors és jó ritmusú ceruzavezetés időnként megakad, a kislány kiesik a ritmusból, s ilyenkor egy-egy réveteg nagyobb ív vagy szög keletkezik. Ezt követően újakezdi a rajzot, ismét belelendülve a korábbi ritmusba.

51. rajz

A 10. napon folytatódik a lengőfirkák sorozata, ám időnként kis hurkok tömkelegéből sűrű gomolyag bontakozik ki a lap valamely pontján. Sőt, a nagy igyekezettől nyelvét is kidugva olyan rövid lengőfirkákat készít, amelyeket a tömbfirka előfutáraként értékelhetünk.

52. rajz

A 11.-12. napon gyakran fordul elő, hogy a szabályos vonalak szétzilálódnak, igen különböző méretűek lesznek, hurkok is belekerülnek és sokszoros ívelt vonalak keletkeznek. Néha egy-egy kis pötty is tarkítja a képet.

53. rajz

Kétnapos szünet után a 15. napon a szétszóródó és ritkás lengővonalak után radiális cikcakkokat húz, majd sokszoros ívelt vonalak következnek. Kis szünet után, amikor is alaposan megszemléli az eddig elkészült rajzot, nekiesik a papírnak és megrajzolja élete első tömbfirkáját. „Madár” – közli nagyon elégedetten. Ezek után játékosan ütögetni kezdi a papírt, így kis vonalkák keletkeznek. Az ütögetés egyre óvatosabb és fegyelmezettebb lesz. Ennek következtében pontok és miniatűr karikák születnek a lapon.

54. rajz

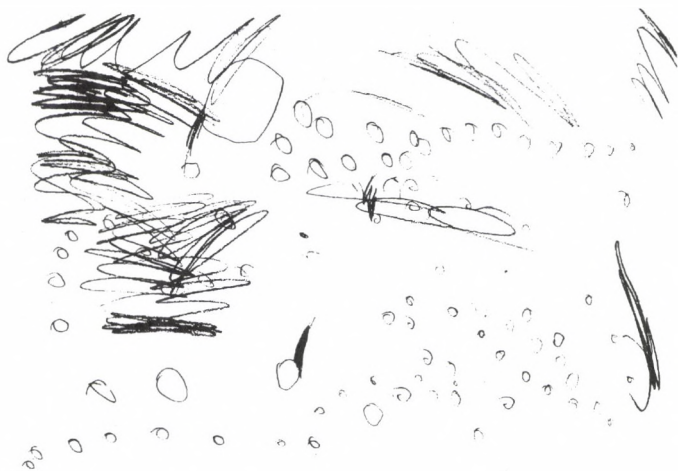
A 16.-18. napon számtalan, az előbbihez hasonló firka keletkezik. A különböző méretű lengővonalakat hurkok, tört ívek, amorf zártfirkák és szétszórtan megjelenő viszonylag kis-méretű tömbfirkák tarkítják.

55. rajz

A 19. napon teljesen felbomlik a firka egysége és ismét gyenge nyomatékúvá válik. A lap legkülönbözőbb részein jelennek meg a lengővonalak, azonban ezeket a kislány hamar leállítja, a motoros öröm nem uralja el a tevékenységet. Kezdetben bizonytalan és kisebb, majd egyre bátrabb és nagyobb méretű zártfirkák, átfedések körvonalak és tökéletlen körök keletkeznek.

56. rajz

A 20. napon a lengővonalak mellett egyre nagyobb amorf zártfirkákat rajzol és új elemmel bővíti a képet: a nagy zárt formákba kis köröcskék, illetve többszörös hurkok kerülnek. A papírt minden irányba elforgatva rajzol, így sok gyűrődés keletkezik rajta. Az egység és különállás, a leválás és bennfoglalás, a mozgásvezérlés és a szemvezérlés nagy élményei teszik töredezetté, bizonytalanabbá és ritmusvesztetté a rajzokat. Az új grafikus elemek viharos gyorsaságú megjelenése mutatja, hogy a kislány most lép át a fejlődés következő állomására.

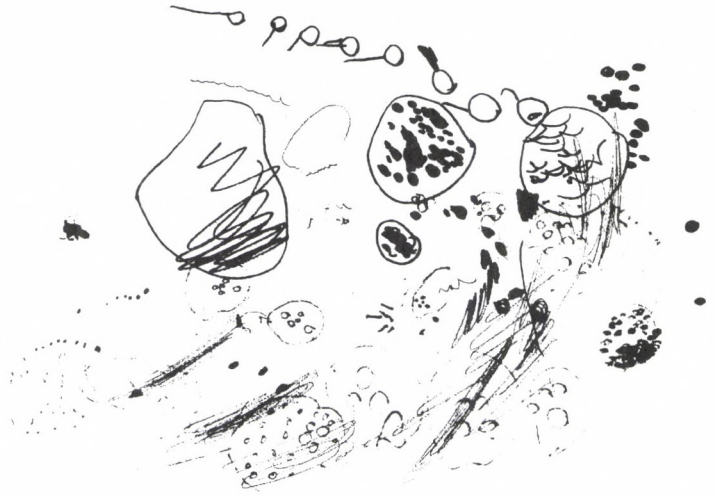
57. rajz

A 21.-24. napon különféle színekkel rengeteget rajzol, s valósággal összefoglalja az elmúlt három hét eredményeit. Vonalkákat, lengőfirkát, cikcakkokat, átfedéssel körfirkákat, tömböket, tökéletlen köröket, ívelt, hurok- és hullámvonalakat, amorf zártfirkákat rajzol. A nagyobb grafikus egységekbe kisebbeket illeszt, illetve két egységet összeköt.

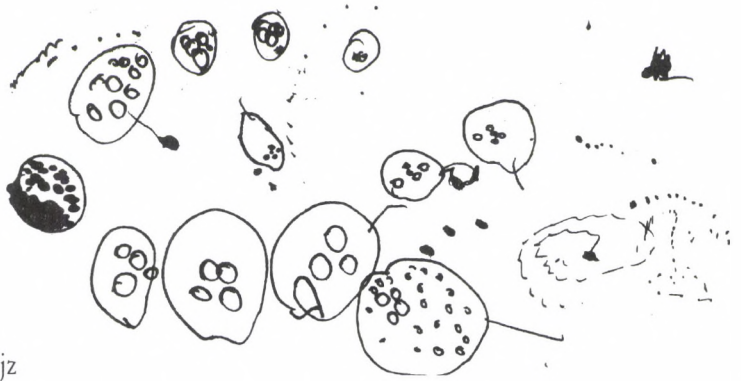

58. rajz

59. rajz

60. rajz

Egy nap kihagyás után, a 26. napon hétéves nővérétől elveszi a rajzlapot, amin egy ház áll. A fekete filctollal is elhappolja és köröket kezd rajzolni, amelyeket azután befeketít. Ezt követően néhány lengő- és hurokforma következik, majd egy nagyobb zártfirkába sok kisebbet rajzol. Végül a váratlanul támadt jó ötlet örömevel és hevével nagy pöttyöket kerít a ház köré és diadalmasan szól testvérehez: „Hó esik a házadra!”

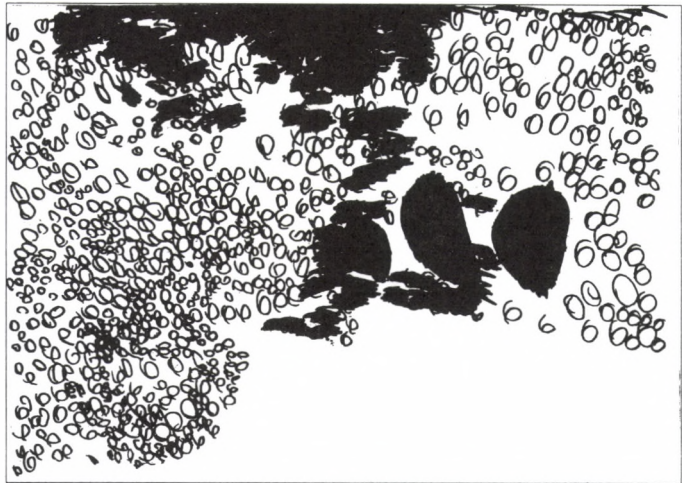

61. rajz

A 27.-29. napon új ritmus születik. A felfedezett köröcskéket most már bátran és magabiztosan szákszámra rakja egymás mellé. Ezen kívül nagy tömböket is létrehoz, majd a papír szélén minduntalan túlfutva, később egyre beljebb kerülve gyönyörű satírozó vonalakkal egybefoglal néhány tucat kört.

62. rajz

A 30. napon satírozott köröket és változatos amorf alakokat rajzol. Amikor elkészül, a felfedezés örömevel rábök a legnagyobb méretű 'kör a körben' firkára és felkiált: „Rajzoltam egy pöttyös labdát!”

63. rajz

E/ A konstrukciós firnkák (4 év – 12 év)

Mivel a 3. életév végéig a gyerekrajkok szinte kizárólag firnkából és firnkaelemekből állnak, így az eddigiekben teljes körben tártuk fel a rajzfejlődési vonulatot. Négy éves kortól azonban megkezdődik az ábrázoló tevékenység, ezért ebben a fejezetben kiemeljük a firnkákat és csak ezeket ismertetjük 4-15 éves korig.

1./ Kompozíciós szakasz

Ez a fejlődési állomás, amely a 4-5 éves kor jellemzője, lezárja a firnkakorszakot s egyben megnyitja az alakábrázolás merőben új szakaszát. Vagyis a gyerek még firnkál, de már ábrázol. Kifejezetten törekszik arra, hogy rajzoljon valami felismerhetőt. A régebbi, csak firnkaraikok érvényüket veszítik, de az új forma-rajkok még csak csírájukban jelennek meg. Ezt az izgalmas fejlődési állomást Kellog nevezte el kompozíciós szakasznak. A korábban ismertetett diagramokból és kombinátumokból bonyolultabb szerveződésű formák alakulnak ki, ezek az aggregátumok. Az aggregátumok előképei a leendő ábráknak, illetve kifejezett ábraszerű elemek sokaságát tartalmaznak. Ezek az alkotások olyanok, „mintha” konkrét ábrázolások lennének. A rajzok klinikai pszichológiai elemzésével leolvashatók belőlük a gyerek aktuális lelki állapotán kívül az alapvető, az illetőt meghatározó személyiségjegyek, mint például a temperamentum jellemzői.

Az aggregátumok letisztult firnkaelemek struktúrái, főleg körökből, hosszabb-rövidebb szálkás vonalhálózatból, hurokegyüttesekből, ritmikus cikcakk vonalakból, kisebb hurokfolyamatokból, függőleges, vízszintes és radiális vonalakból tevődnek össze. Hiányzik belőlük a ré-

veteg vonalkás, a határozatlan vonalas, a nagyméretű lengővonalas, a szóródó, a zegzugos, a tömb- és a vegyesfirka. Vagyis az aggregátumok határozottan kompozíciók.

A tovább tisztult és egyre precízebben kivitelezett aggregátumok később a díszítő tevékenység gazdag tárházát gyarapítják majd.

A 4-5 évesek 8%-ban csak firkát rajzolnak, amelyek nem érik el az aggregátumok szerzettségi szintjét.

2./ Az alakba épített firka

A felismerhető alakábrázolások nagy százalékában a formák egyes részletei firkaelemekkel kerülnek megrajzolásra. A gyerekek elsősorban a gomolyag-, a cikcakk- és a spirálfirkákat használják fel erre a célra.

Az emberábrázolásban változatos firkaformák jelezhetik a haját, a házaknál a kéményből felszálló füstöt, állatoknál a szőrzetet és a tollakat, virágoknál a szirmleveleket, fáknál a koronát, égitesteknél vagy mesterséges világítóeszközöknél a sugárzást, a fénykibocsátást.

Emberi öltözékek, házak, bútorok, kisebb tárgyak kezdetleges díszítése is gyakran apró méretű, precizitásra törekvő firkákból áll.

A firkaelemek egyfelől az alakokon belüli tér kitöltését szolgálják, másfelől a jól ismert és már alaposan begyakorolt firkamozgáshoz való visszatérés örömet jelent a gyerek számára, egyfajta formafegyelemből való átmeneti kiszabadulást. Ugyanakkor ennek létjogosultsága, adekvát helye van a formán belül vagy ahhoz szorosan kapcsolódva. Az alakba épített firkák ritmusa egyben jótékony, megnyugtató és lazító hatást is kifejt.

64. rajz

6 éves lány

„Medve”

A medve bundáját barna lengő- és körkörös firkával érzékelteti.

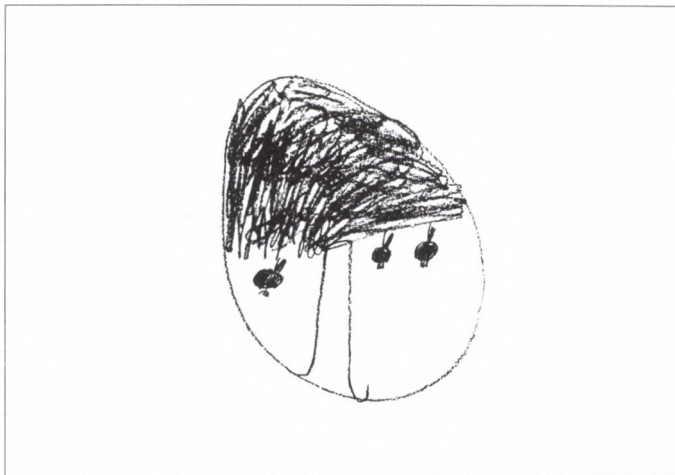

65. rajz

7 éves fiú

„Őszi fa”

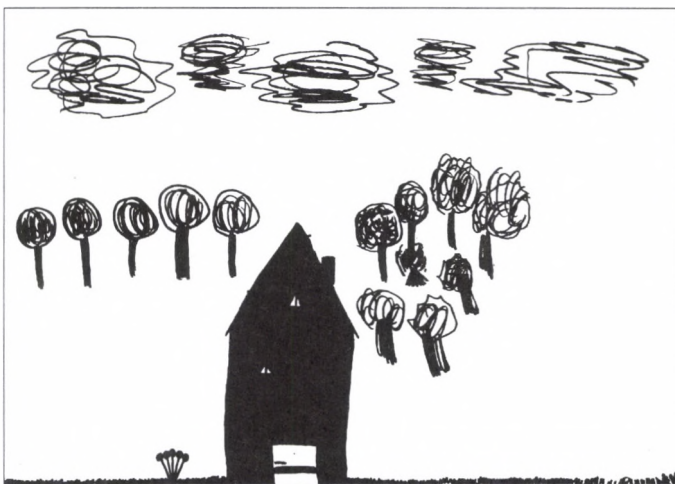
A koronát barna lengőfirkával
rajzolja meg.

66. rajz

8 éves lány

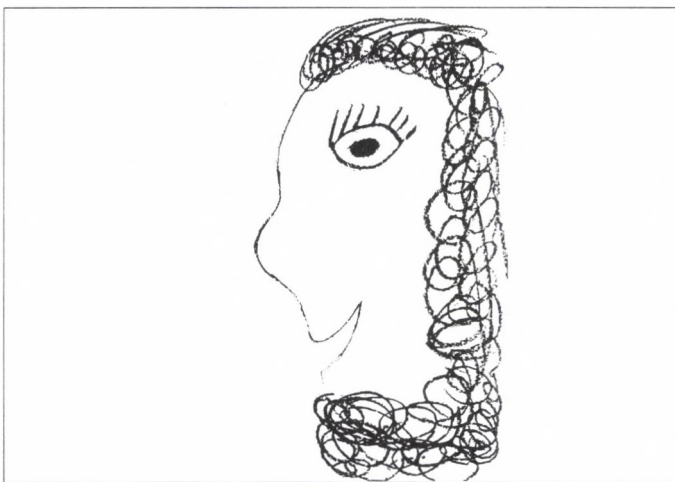
A felhőket lengővonalakkal és
sokszoros hurkokkal, a fák
lombjait körkörös firkával
és sokszoros ívelt
vonalakkal ábrázolja.

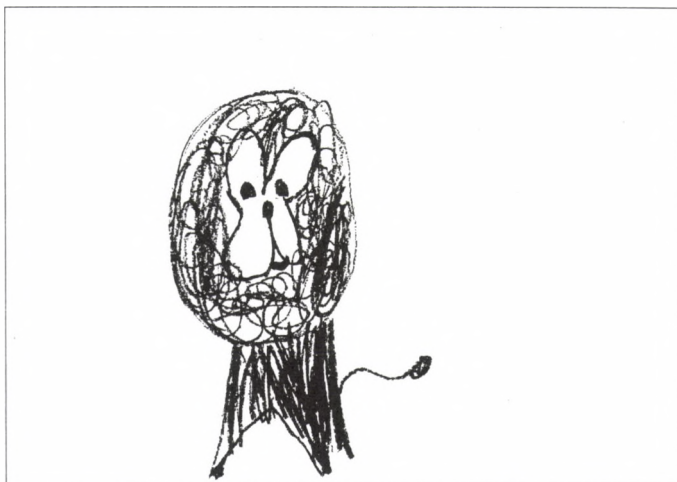
67. rajz

9 éves lány

A profilból készült arcot bőséges
gomolyagfirka-haj keretezi.

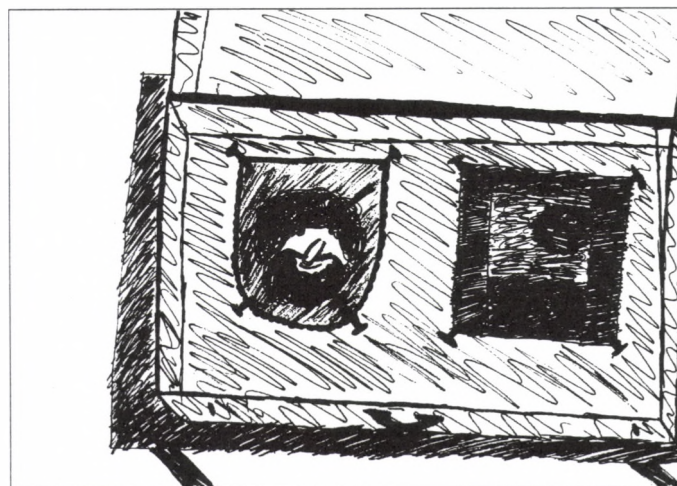
68. rajz
10 éves fiú
„Oroszlán”

69. rajz
11 éves lány
„Ezek modernül vannak
felöltözve”

70. rajz
12 éves fiú
„A képek nagyon drágák és el
akarják rabolni a képrablók,
azért vannak ebben a fém
készült bőröndben. A bal oldali
híres festmény címe a Róthajú,
a jobb oldali a Pacsirta.”

3./ A kép egészébe épített firka

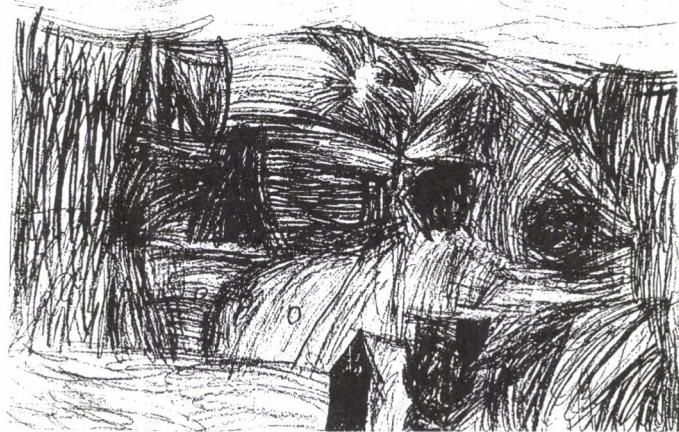
5-10 éves kor körül igény támad a gyerekekben arra, hogy egy kép megkomponálásakor igyekezzenek kitölteni az egész rajzfelület terét, ne maradjanak nagy fehér foltok. Az üres terek zavarólag és nyugtalanítóan hatnak, felébresztik az úrtól, az ürességtől való félelmet, a horror vacuit. Ez egyben annak tudását is jelenti, hogy a külvilágban nincsenek fehér foltok. Míg a képzőművészetben ornamentális elemekkel igyekeztek elérni a képfelület teljes kitöltését, addig a gyermekrajzokon a képbe épített firka szolgálja ezt a célt. A térkitöltő firkákban a ritmuselemeknek komoly szerepük van, amely egyben a térszemlélet fejlődését is elősegíti. Amikor a gyerekek lengővonalas vagy cikcakk firkával, illetve kis szálfirkákkal tüzelik tele a rajzlap alsó felét, akkor úgynevezett területritmust alkalmazva töltik ki a teret és mezőt, rétet, füves térséget teremtenek az alakok köré. Máskor a felső régiót hópelyhek vagy esőcseppek tömkelegével rajzolják tele. Ugyanilyen célt szolgálnak a sokszoros, emeletesen építkező hullámvonalak által megformált hegyvonulatok. Ez egyben alkalmat ad a vízszintes irány tanulmányozására is, ugyanakkor érzékelteti az emelkedést és a süllyedést.

Ha a hegycsúcs a lap jobb oldalán fekszik emelkedőnek, ha bal oldalon van, lejtőnek értelmezzük.

A bal és jobb oldalak elkülönítése egyébként az emberiség történetében nem volt mindig evidencia. Lukács György idézi Paul Sarasin kutatásait, aki kimutatta, hogy a kőkorszak eszközei között azonos számban találunk bal, illetve jobb kézre csiszoltakat. A jobb kéz egyértelmű előnyben részesítése a bronzkorban következett be.

Térkitöltő szerepe lehet továbbá a dús felhőzetnek is. Máskor a fény áradását a fényforrásból kiinduló, s szinte az egész lapra kiterjedő sárga lengőfirka érzékelteti.

A gomolyag-, illetve spirálfirkának viszonylag kisebb szerepe van a kép egészébe épített firkák között.

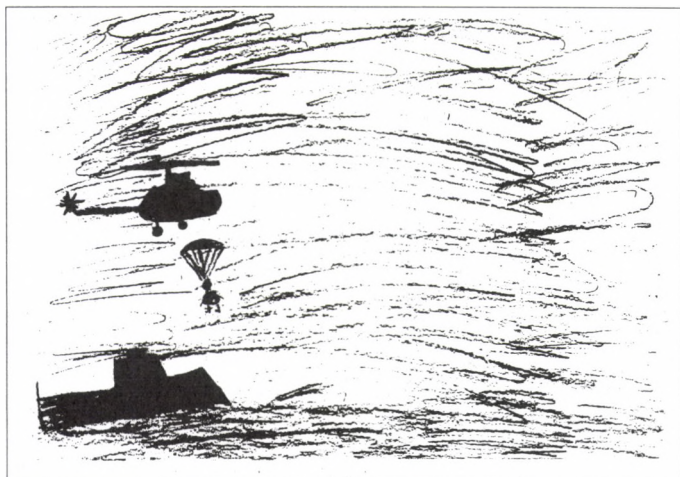
71. rajz
6 éves fiú

72. rajz

7 éves fiú

Az óceán hatalmas víztömegét
az egész lapot beborító lágy
lengőfirkával ábrázolja.

73. rajz

9 éves fiú

A közelebbi partot, a vizet,
a túlpartot, az eget és a Napot
lengőfirka jelzi.

74. rajz

7 éves fiú

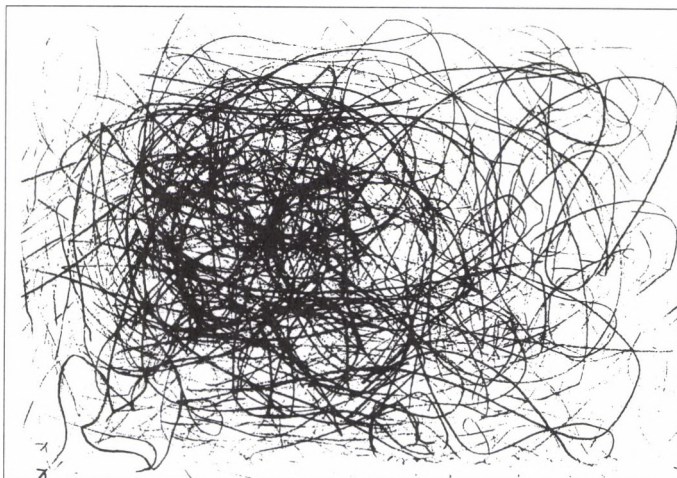
A vár körül dúló csata füstjét,
fényjelenségeit és robbanásait
firkavonalakkal rajzolja meg.

75. rajz
8 éves fiú
„Tankok harca”

76. rajz
7 éves fiú
„Útvesztő”

77. rajz
8 éves lány
„Körben áll egy kislányka”

F/ Individuális firák (12 év – 15 év)

1./ A firka mint átmeneti visszaesés

Az ábrázoló rajzolás szakaszába lépett gyerek időnként pseudo-firkakorszakba kerülhet, amikor újra firkálni kezd, de az ábrázoló szándék nem tűnik el teljesen. Ez lehet a saját vonal-repertoár szabad és minden formai kötöttségtől mentes teljes kipróbálása, s az egyéni vonalízlés kimunkálása, illetve finomítása. Közben olyan egyéni firkatípusok dolgozódnak ki, amelyek később az individuális firák alapját fogják képezni.

A pseudo-firkaszakasz megjelenésének másik lehetséges oka, amikor átmeneti fázisba kerül a rajzfejlődés, a gyerek az egyik szintet éppen elhagyni készül, de az újabb állomás még nem következett be. A fejlődés egyébként sem követ egyenes lineáris utat. Tulajdonképpen kiesik a gyerek az addigi ritmusából, s ez a ritmustalanság regresszióként nyilvánul meg. Ez a – Bálint Mihály szavaival élve – megismerésre irányuló regresszió jóindulatú és pozitívumokat hordoz magában. Felismeréseket eredményez, felfedezésekhez, vagy újrafelfedezésekhez vezet, a „folytatólagos újrakezdéshez” szükséges energiákat mobilizálja. Az egyén konstruktív módon kerül kapcsolatba saját tudattalan szféráival. Ez tehát a teremtő erejű regresszió. Minden elért fejlődési állomás egyben átmeneti fázis is, ideiglenesen végleges szint.

2./ Serdülőkori firák

A pubertás kortól kezdve a firák, firkálgatások minőségileg más funkciót töltenek be a rajzmozgások terén, mint a gyermekkorban. A nyomhagyás öröme párhuzamosan jelenik meg a bonyolult lelki folyamatokkal, amelyek létrehozzák a vonalakat. A serdülők és felnőttek spontán keletkezett firkálgatásaiból, firka jellegű rajzaiból a személyiségre, az egyén pszichodinamikai folyamataira lehet következtetni. Mindenkinek vannak kedvelt vonalvezetései és firkatípusai, amelyek rá jellemzőek. Ez annál is inkább így van, mert a firka teljesen szabad, kötetlen vonalvezetési lehetőség. Firka közben „mindent szabad”, hiszen nincsenek elvárások. Ebből a totális lehetőségkörből azután az illető „kiválaszt” valamit, amit megjelenít a papíron. S mivel a választási lehetőség korlátlan, nagyon is individuális, az egyénre jellemző lesz az, hogy ebből éppen mit emel ki.

A firák keletkezési körülményeit Szászi Éva kutatásai alapján mutatjuk be:

– külsődleges társítás

(Azt firkálja, amit éppen lát, vagy annak egy részletét kiemeli, ami leginkább megragadta fantáziáját, illetve felkeltette érdeklődését.)

– rajzkedvelés

(Olyan formát firkál, amit szívesen és jól tud rajzolni. Ennek csírái már gyermekkorban megmutatkoznak. Például valaki szívesen és

sokszor rajzol lovat, esetleg képekről másol is, s begyakorolja a lovakra jellemző formát. Más formák viszont nem tökéletesednek ennire, abban „ügyetlennek” érzi magát, de a ló-ábrázolásokat tökéletesíti. Így ő jó „ló-rajzoló” lesz, ami később spontán firkáiban is gyakori motívumként fog megjelenni.)

– rajzhelyzet

(A firkálgatást a lehetőség hívja elő, mert éppen van papír és ceruza az illető keze ügyében.)

– díszítésvágy

(Rendszerint kisebb ornamensek ezek, amelyek létrehozásában a fő örömforrás, hogy valami szép és díszes keletkezik a papíron.)

– vágykiélés

(Üresjáratú percekben olyan alakzatok rajzolása, amelyek valamilyen óhajtott célra irányulnak. Például valaki nyaralás előtt repülőgépet, pálmafákat rajzol, vagy kirándulás előtt hátizsákot.)

– érzelmi feloldás

(Ezek rendszerint firkába ágyazottan megjelent szavak, főleg kulcsszavak, nevek, amelyek bizonyos emocionális feszültséget teremtenek az illetőben. Általában nem a szokásos folyóírással kerülnek a papírra, hanem eltorzított, stilizált, többször átírt módon, mintegy a feszültség átdolgozása, módosítása vagy eliminálásaként.)

– mozgási feloldás

(Nem konkrét ábrázolás történik, hanem bizonyos firkamozdulatok segítségével a feszültség tisztán motoros formában kerül levezetésre.) Két megjelenési módja van:

– lazító mozgások

(Bizonyos mozdulatok állandóan ismétlődnek, de mind lazább, szabadabb és könnyedebb formában. Célja a pszichés görcsösség feloldása, egyfajta relaxatív hatás elérése.)

– üritő mozgások

(Leggyakrabban indulati állapotban keletkeznek és a düh motoros levezetését teszik lehetővé.)

– álcázás

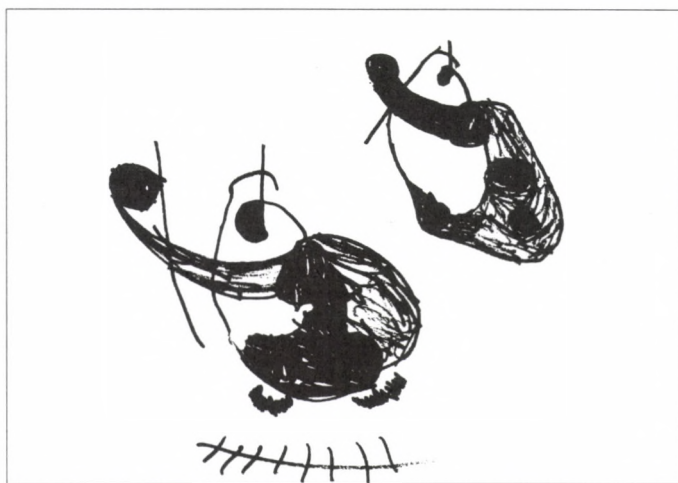
(Egy már meglévő firkát valamilyen – elsősorban rejtőzködéses – okból átfirkál, leplez, láthatatlanná tesz. Ezt a firkát férfiak gyak-

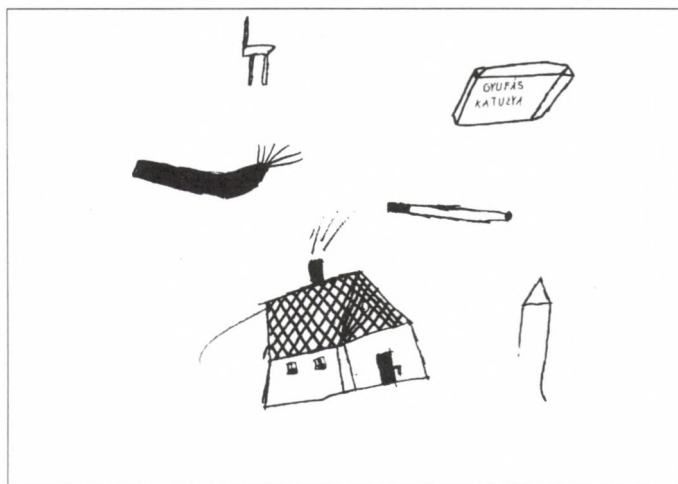
rabban alkalmazzák, amikor ráébrednek arra, hogy az előző firka bármilyen okból árulkodó lehet rejtett gondolataikkal vagy érzelmeikkel kapcsolatban.)

– ismétlés

(Kis variációval, apróbb módosításokkal ugyanazt az elemet rajzolja, jelezve megtorpanását egy témánál, de azon belül a változások keresésének állapotát.)

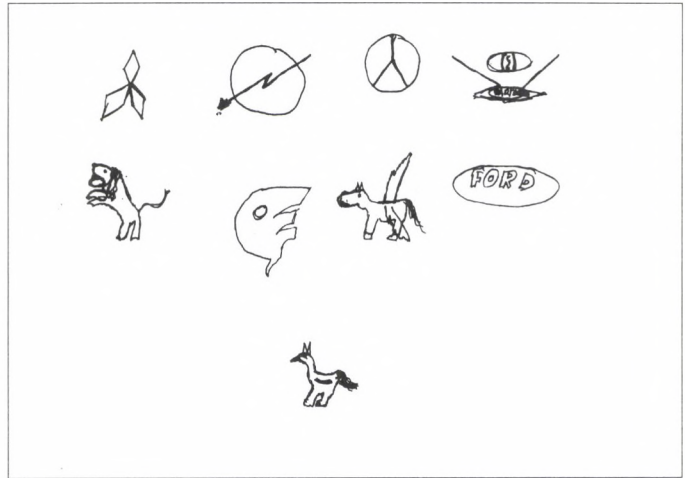

78. rajz
11 éves lány

79. rajz
12 éves fiú

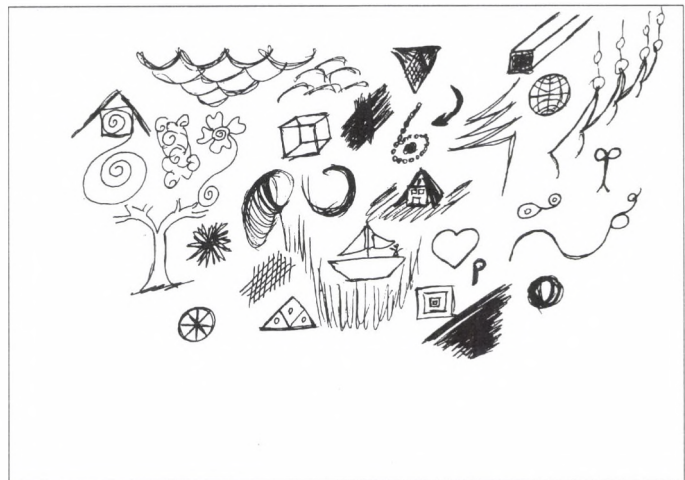

80. rajz
13 éves fiú

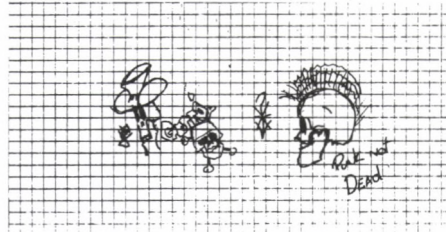
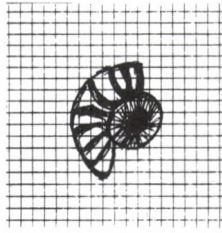

81. rajz
14 éves fiú

82. rajz
15 éves lány

83. rajz
15 éves fiú

3./ A ritmus jelentősége

A ritmus a világot rendező erő, a természet egyik alapjelensége, amelyet az emberiség gondolkodói a legrégebbi koroktól kezdve vizsgálatuk tárgyává tettek. A természet ritmusai, a nappal, az éjszaka, az évszakok változása önkéntelenül is felhívják a figyelmet e jelenségre. Ritmust már az egysejtű élőlényeknél is megfigyeltek, az emberi szervezet pedig tele van efféle mozgásokkal, mint a bélperisztaltika, a fehérvértestek áramlása, a szívlökések, a légzés folyamata. De ezen alapul a járás és a beszéd is.

Ritmikus vonalvezetést már az emberszabású majmok által készített képeken is szép számmal láthatunk.

A ritmizálás megkönnyíti bizonyos teljesítményeket. Egyes funkciók csak akkor működnek normálisan, ha meghatározott ütemben folynak le, míg ellenkező esetben a ritmustalanság zavaró, sőt beteges tünet lehet. Bücher a ritmust a munkából vezette le, mint olyan tényezőt, amely megkönnyíti bizonyos tevékenységek elvégzését. A fáradást a munka közbeni tartós szellemi feszültség okozza, amely a mechanikussá tétel hatására csökken. S a ritmizálásnak éppen ez a funkciója.

Franz Boas szerint minden szigorúan betartott ritmusnak felemelő és vitalitást fokozó hatása van, amely egyben tartalmi érintkezésbe kerül a mágiával. Ma már bizonyított, hogy a ritmus nagy szerepet játszott az ősi mágikus ceremóniákban. Hermann Imre szerint az egyenletes ütemű tevékenységek olyasfajta hatást idéznek elő, mint az elalvást megelőző nyugalom és elmélyedés állapota, amikor is egy már korábban meghaladott ősi tudatállapotba jutunk, ahol az absztrakt gondolkodás kikapcsolódásával visszatérünk a képi gondolkodás szintjére. Ilyen teremtő erejű regressziónak nevezett állapotot elérhetünk a ritmus segítségével is. Ezzel kapcsolatban Hermann Hultsch megfigyelését idézi, aki így ír: „Ugyanabban a mértékben, ahogy a munka ritmusába 77

belejöttem... a mesterségbeli tevékenységtől mintegy különváltam... emlékképek merültek fel lelki szemeim előtt, gondolatláncok keletkeztek és mindez megfeszített figyelem mellett...”

Arisztotelész szerint a ritmizálásban való elmélyedés valamiféle varázslatot űz velünk, megnöveli azokat a képességeinket, amelyek segítségével a külvilágon és saját magunkon uralkodni tudunk. Goethe pedig így vélekedik: „A ritmusban van valami varázslatos, még azt is elhitei velünk, hogy a fenséges hozzánk tartozik.”

A ritmus szelíd simogatástól a vad hullámzásig fokozódhat, s így az indulatmenetek lendületét is szolgálhatja. Minden összetett és bonyolult érzélem mélyén ritmus lapul, a modern ember pszichomotoriumának alsóbb rétegeiben ugyanúgy készenlétben áll, ahogy „a háromnegyedes basszus ott rejtőzik a valcermelódia mögött” – írja Ernst Kretschmer. Ma is könnyen felszínre jutnak primitív ritmusok ott, ahol a magasabb lelki szabályozó elvek és mechanizmusok káros behatások következtében megbénultak.

A ritmus amellet azonban, hogy hatalmas erőtenyező, az embert fenyegető veszélyek egyike is lehet. Túlzott felgyorsulása ugyanis vibrációba csap át, s elemi fontosságú reflexek szabályos lefutásában akadályozza az embert, s végső esetben szétesettségbe, dezintegrációba, káoszba, betegségbe torkollik. A kínosan megmerevedett ritmus pedig gátjává válik a fejlődésnek.

Jól nyomon követhetjük ezt a folyamatot a gyermekrajzokon. A ritmus a rajzolás első fázisában megkedvelteti a gyereket az egyenes és lendületes vonalvezetést, majd ezt addig ismétli, amíg a rajzok gépies vázakká nem merevednek. De nemcsak egyes rajzi elemek, hanem egész kis jelenetek merevedhetnek meg. Helga Eng szerint e folyamat hanyatlás és fejlődés egyszerre. Hanyatlás, ha a gépiesség sokáig fennáll, mert ekkor újabb vonalvezetési variáns nem tudja átörönni a gátat. Fejlődés abban az esetben, ha a gépiesség egyben könnyedséget, játékosságot is rejt, mert ez lehetővé teszi, hogy a gyerek újabb és újabb formákat vegyen át az író-rajzoló mozgásban. A gépies ritmus és a könnyed vonalvezetés egyidejűsége enyhíti a merevséget, a ritmizálás egyben szórakozás, amely a fejlődés újabb állomására lendíthet. Ez összefüggésben van a gyerek pszichés energiáinak mennyiségével és más személyiségjegyekkel. Azt a gyereket, aki egy határozottan húzott vonalat képes abbahagyni, vagy sokszor javít vagy erősít, bőséges belső energiája, magabiztossága és a kontroll iránti igénye készíteti erre. A belső energiától függ az is, hogy egy alakot hányszor tud ugyanolyan erősséggel lerajzolni.

A ritmus összefüggést mutat a periódussal, a szimmetriával és az esztétikus megjelenéssel. Ritmus és periódus egymásba olvadó jelenségek. Minden periódus egyben ritmus is, de a ritmusnak nem feltétlen kísérője a periódus. „A periódus a szerkezet, a ritmus az építőanyag” – írja Füst Milán.

Wilhelm Wundt a ritmikus vonalvezetések szeretetéből vezeti le a szimmetria kialakulását. E kettő egysége 8 éves korban mutatkozik először a gyerekek rajzaiban. Ők a ritmusosan

Lukács György szerint minden esztétikailag számba jöhető ritmusnak érzelmileg nyomatékos, felidéző jellege van. Azonban ő is felhívja a figyelmet arra, hogy az „öncélú” ritmizálás könnyen válhat akadémikus merevséggé, a formális virtuozitás kiindulópontjává. A megmerevedés bekövetkezését a művészi tartalom hiányából vezeti le, s így érthető, hogy a csak sémákban ábrázoló gyerekek legkésőbb a pubertáskor elején miért hagynak fel a rajzolással.

A gyerekek gyűjtési szenvedélye, a sorozatkedvelés (például bélyeg-, papírszalvéta-, gyufacímke sorozatok) is a ritmus szeretetén és igényén alapul. Különös értéke van például a szalvétagyűjteményben az azonos mintájú, de különféle színű „belső sorozatnak”, mert itt a soralkotási és a ritmizálási tendencia egyszerre nyilvánul meg.

7-14 éves kor között a vezető fejlődési elv a ritmus, amely Rudolf Steiner szerint erőt pótol, így biztosságot ad, tehát szorongáscsökkentő funkciója van. Ez a „helyettesített erő” azután vizsgálható az emberre és az akaratot erősíti. Ha az oktatásban és a nevelésben helyes mértékben támaszkodunk és alakítunk ki ritmusokat, akkor kevésbé fáradnak el a gyerekeink.

Az írásos-rajzos vonalvezetés ritmizáltsága vagy annak hiánya következtetni enged a személyiség én-erejére, a magabiztosságra, a világban való tájékozódóképességre, a különböző jelenségek szintetizálásának törekvéseire, az általános pszichés állapotra.

A ritmus teljes hiánya főleg az értelmileg sérült gyerekeknél fordul elő.

A hosszabb ideig tartó ritmushiány vagy -zavar mély lelki problémákra, személyiségzavarra utalhat.

Ha egy magasabb és bonyolultabb szintről mélyebb és egyszerűbb fokra esik vissza a ritmizáltság, az érzelmi regressziót takarhat, amikor rendszerint valamilyen sokszerű vagy traumatikus esemény hatására a személyiség egy már általa korábban meghaladott fejlődési állomásra zuhan vissza. Ebben az esetben, ha nem teljes ritmuskiesés következik be, hanem annak csak egy primitívebb változata áll elő, úgy a személyiség öngyógyító erejének megnyilvánulása lehet.

A túlzottan gépiessé váló, állandó jelleggel ismételt öncélú ritmizálás, amelyet a személy szinte képtelen abbahagyni, mintegy belsőleg kényszerítve érzi magát annak szüntelen folytatására, olyan, nem tudatos célt szolgálhat, hogy az illető „kimossa”, „kiürítse” magát, illetve hogy ne engedjen helyet valamilyen zavaró, lelki fájdalmat, kínt okozó gondolatnak, vagy hogy esetleg visszatartsa magát valamilyen tudatosan nem vállalható cselekedettől.

S végül ha a ritmus elhagyása rövid ideig tart, átmeneti jellegű, akkor feltételezhető, hogy az illető új fejlődési állomás küszöbére érkezett, most keresi, kutatja és kísérletezi ki azt, most kapaszkodik fel a fejlődés egy magasabb szintjére, s ha ezt elérte, visszatér a ritmus, de már bonyolultabb, magasabbrendű formában.

III. Az emberábrázolás fejlődése

Mielőtt a grafikus ábrázolás további fejlődéslélektani állomásait ismertetnénk, kiemeljük és részletesen bemutatjuk az emberalak rajzolásának fejlődését 4-15 éves korig. Az emberrajz bonyolult differenciálódási folyamat eredménye, amely kitüntetett helyet foglal el a gyermeki ábrázoló tevékenységben.

A rajzolt emberalak színvonalából körülbelül 10 éves korig következtetéseket lehet levonni a rajzoló intellektuális szintjére. Erre épül a Florence Goodenough által kidolgozott – ma széles körben ismert és alkalmazott – emberrajz-teszt.

A szakirodalomban széles körű viták folynak arról, hogy a rajz színvonalából szabad-e következtetéseket levonnunk az értelmi képességet illetően. Több magyar kutató is bizonyította – közöttük Hárdi István, Hirsch Margit, Nemes Livia –, hogy az emberrajz színvonalának változásai milyen szoros összefüggésben vannak a rajzoló aktuális pszichés státuszával. A Goodenough-teszt azonban bizonyos keretek között mégis informatív lehet, mert kétségtelen, hogy a megfelelő lelki állapotban lévő gyerekek a „Rajzolj egy embert!” – instrukcióra elsősorban intellektuális erőiket mobilizálják, s csak másodsorban jut szerephez az emocionális faktor. Különösen akkor, ha több rajzot is készítettünk, megállapítható, hogy prepubertás korig az RQ övezet-szinten korrelál az IQ-val. Vagyis bizonyos kivételektől eltekintve – amelyek más, fontos diagnosztikus támpontot adhatnak – az intellektuális és a rajzi fejlődés nagyjából párhuzamosan halad.

A/ A presematikus szakasz emberábrázolása (4 év – 6 év)

Az emberről alkotott fogalmak differenciálódását nem mindig és nem teljes egészében követi a rajz. A kisgyerek sokkal többet tud annál az emberről, az emberi testről, és sokkal járatosabb saját testsémájában is, mint amit megjeleníteni képes. Rajza úgynevezett ideoplasztikus ábrázolás, vagyis nem egy embert, hanem az ember képzetét rajzolja meg. Egy-egy kisebb-nagyobb képlet az egész fölé emelkedik, más részletek pedig ennek alárendelődnek. Így a kicsúcsosodó részletek külön arányrendszert kapnak, amelyet a gyermek érzelmi szinkretizmusa táplál. A felmerülő élmények, emlékek, s főleg az érzelmi-indulati elemek szabják meg e szinkretikus látásmód aktuális csúcspontját. Vagyis a gyermek rajzában ötvöződik az emlék

és az átélt élmény indulati feszültsége. Többek között ennek is tudható be, hogy – különösen 3-4 éves korban – alakjaiba számfeletti részleteket iktat be, például háromszemű, háromlábú vagy sokarcú embert rajzol.

A legjellegzetesebb arányeltolódások a következők:

- nagy fej
- nagy szemek
- nagy száj
- ha rajzol orrot, akkor aránytalanul nagy
- hatalmas fül
- kis törzs
- hosszú kar, különösen, ha az embert éppen tevékenység közben ábrázolja
- inkább rövid láb.

Amennyiben az alakok más tárgyakkal együtt vannak ábrázolva, úgy az embert rajzolják a legnagyobbra, függetlenül a valóságos arányoktól. A figurák mozdulatlanok, merevek.

Állatokat, sőt más dolgokat is időnként emberszerűen ábrázol, e kor jellegzetessége az antropomorfizálás.

1./ 4 éves kor

Négyéves kortól a gyerekek legkedveltebb témájává lép elő az ember, amely bármilyen kezdetleges, hiányos és merev figura is, a rajzoló számára „él és mozog”.

Míg a 3-4 évesek általában 5-6 testrészt rajzolnak meg, addig ez a szám 4-5 éves korra 7-re emelkedik. A leggyakrabban megrajzolt jegyek a megjelenés sorrendjében:

- fej
- szem
- láb
- törzs
- kar
- száj
- orr.

A fiúk főleg a törzsarány jobb kifejezésében és a végtagok pontosabb csatlakoztatásában, a lányok az arc részletek jelzésében járnak elől. Cselekvést egyikük sem tud még kezdetleges formában sem érzékeltetni.

A gyerekek 14%-a rajzol spontán rendszeresen embert, s közöttük 2% olyan kiugróan jól, hogy lényegében helyes profilrajzot is képesek készíteni.

Százalékos eloszlásban a 4 évesek emberábrázolása a következőképpen alakul:

– fej.....	99%
– láb.....	98%
– szem.....	96%
– törzs.....	82%
– kar.....	75%
– száj.....	69%
– orr.....	58%
– a végtagok összefüggenek a törzssel.....	57%
– ujjak.....	43%
– a törzs helyes aránya.....	42%
– ruha.....	28%
– haj.....	25%
– fej helyes aránya.....	20%
– szemöldök, szempilla.....	10%
– kézfej.....	9%
– kétdimenziós ábrázolás.....	3%

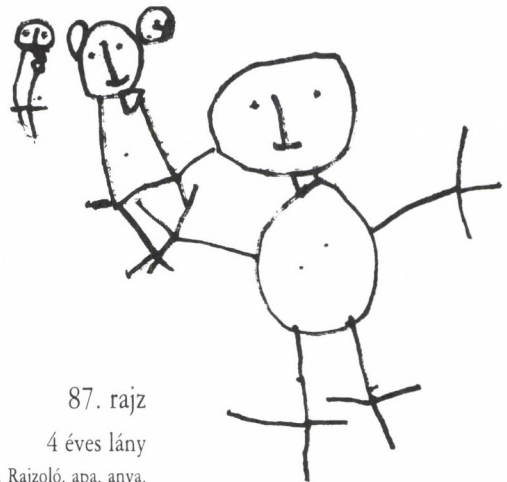
84. rajz
4 éves fiú

85. rajz
4 éves lány

86. rajz
4 éves fiú
Családrajz. Apa, anya,
6 éves báty, rajzoló.

87. rajz
4 éves lány
Családrajz. Rajzoló, apa, anya.

A figurák változatlanul merevek, mozdulatlanok. E kor egyik jellegzetessége a nyitott törzsű figura, amelyre tetőtől talpig hosszú gombsort rajzolnak a gyerekek, amely a ruházat első jelzése. A gombok ebben a szakaszban amúgy is kitüntetett figyelmet kapnak, s általában aránytalanul nagyok a törzshöz, sőt az egész emberhez viszonyítva. A gyerekek a szocializációs folyamatok hatására tisztában vannak már azzal, hogy nem illik ruhátlanul mutatkozni idegenek előtt, vagyis az öltözködés, a felöltözés egyfajta jelzése a szociális mezőhöz való alkalmazkodásnak. Ez merőben új ismeret számukra, ugyanakkor a nemi különbségek ábrázolásának első csírái is megjelennek. A gombok a szinkretizmus következtében nagytódnak fel.

Megjelennek a lovag, király, tündér, királynő rajzok is újabb jelekként a férfi, illetve a női princípium terén tett felfedezéseknek. A mágikus világszemlélet előhívja ezek kontrapunktjait is, a gonosz varázsló, boszorkány, szellem képében. Ezeket az alakokat több firkaelemmel, sötétebb színekkel és „csúnyának” rajzolják. Egyébként is jellemző, hogy akire haragszanak, azt csúnyán ábrázolják, azonosítva a jót a széppel, a rosszat a rúttal.

Az ötévesek 23%-a rajzol spontán és gyakran embert. Az oldalnézeti rajzok vegyes profilúak, általában az arc oldal-, a törzs és a végtagok előlnézeten vannak ábrázolva. A helyes profilrajzok aránya 4%-ra emelkedik.

A leggyakrabban megrajzolt jegyek a 4 évesek teljesítményén túlmenően a megjelenés sorrendjében:

- nyak
- ujjak
- a fej arányának javulása
- ruha.

A fiúk főleg a fej-törzs arányának javulásában és a ruha megrajzolásában, a lányok a haj ábrázolásában és a vonalak pontos csatlakoztatásában jeleskednek.

Százalékos eloszlásban az ötévesek emberrajzának teljesítménye a következő:

– fej.....	100%
– láb	100%
– szem.....	98%
– törzs.....	93%
– kar	92%
– száj.....	89%
– orr.....	86%
– a végtagok összefüggenek a törzssel.....	81%
– ujjak.....	73%

– a törzs helyes aránya.....	68%
– a fej helyes aránya.....	43%
– ruha.....	42%
– kétdimenziós ábrázolás.....	30%
– haj.....	26%
– szemöldök, szempilla.....	22%
– kézfej.....	21%

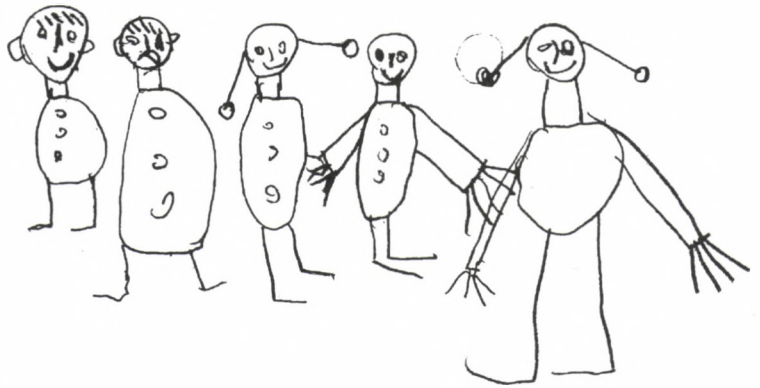
88. rajz

5 éves fiú

89. rajz

5 éves lány

90. rajz

5 éves fiú

Családrajz. Rajzoló, 7 éves báty,

9 éves nővér, apa, anya.

„Én nevetek, a testvérem meg
sír. Sír, mert megverem.”

91. rajz

5 éves lány

Családrajz. Apa, anya, rajzoló.

B/ A sematikus szakasz emberábrázolása (6 év – 10 év)

Ebben a szakaszban a rajzok leggyakoribb tartalmi jegye az ember és a ház ábrázolása. Az ember már nem egymagában van, vagy beékelődve különféle tárgyak, természeti jelenségek, esetleg alakatlan vonalhalmozok közé, hanem a rajzokon egyre gyakrabban ember emberrel vagy csoporttal együtt jelenik meg. A kölcsönösségi viszonyokat kezdetben alig, később egyre differenciáltabban érzékeltetik a gyerekek.

Megpróbálkoznak különféle testhelyzetek ábrázolásával is, de ez még meghaladja a gyerekek képességeit, s az ülő, térdelő, guggoló, fekvő ember az ábrázolási nehézségek során eltorzul. Ha modell után rajzolnak a gyerekek, akkor is 58%-uk ülő alakot álló helyzetben jelenít meg.

A 6-10 éves korosztályt egyre jobban foglalkoztatja a realitás. Minden érdekelni kezdi őket, ami a világgal kapcsolatos, így az ember felépítése, „szerkezete”, a test működése, egyes szerveinek funkciója, a szervek, szervrendszerek belső elhelyezkedése. Ez az érdeklődés jelenik meg az úgynevezett röntgen-rajzokon, amikor a test körvonalán belül, mintegy a bőrfelületen átlátva megjelenítik a belső szerveket. Leggyakrabban a szívet, tüdőt, beleket, csontokat. A gyerekek szenvedélyesen kezdik tanulmányozni az ember anatómiáját, s a 10. életévre meglehetősen pontos ismeretekkel rendelkeznek, amelyek rajzaikon is kifejezésre jutnak.

1./ 6 éves kor

Ebben a korban átlagosan 9 testrészrel ábrázolják az embert. Új elemként jelenik meg a fej és a törzs közé illesztett nyak, valamint a ruházat differenciálódása és gazdagodása. Felismerik, hogy a cselekvésben az ujjakon túlmenően jelentős szerep jut a tenyérnek is. Az első kísérletek a nap-tenyér alakzatok, amikor a karhoz kört illesztnek, s abból sugárszerűen terülnek szét az ujjak.

A kor jellegzetessége az úgynevezett lámpaember, amely kisfejű és nagyon hosszú törzsű alakot jelent.

A rajzokon helyzeteket ábrázolnak, de cselekvés nélkül. A figurák tehát nem mozognak ugyan, de ritmikus vonalakkal, vagy az elhelyezéssel mégis képesek némi mozgásélményt adni a rajznak.

A fejlődés további állomásai az 5 évesek teljesítményén túlmenően:

- a vonalak jó csatlakoztatása
- a haj precízebb ábrázolása
- a végtagok kétdimenziós ábrázolása
- homlok
- áll.

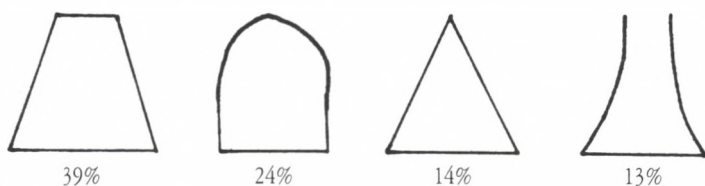
A fiúk főleg a kézfej kidolgozásában, a lányok az arcrészletek jobb elhelyezésében érnek el nagyobb teljesítményt. Az arcon tükröződő érzelmeket még nem tudják ábrázolni.

A lányok 6-8 éves koruk között, vagyis a nemi identifikáció kitüntetett időszakában gyakran jelenítenek meg rajzaikon királynőket, vagyis az ideált, mint a nőiség legeklektánsabb képviselőjét. A királynő-rajzok száma a 4 éveseknél még csekély, majd 5 éves kortól fokozatosan nő, 6-8 éves korban csúcsosodik ki, a 9-11 éveseknél viharosan csökken, 12 éves korban elenyésző számú, a 13 éveseknél már alig fordul elő, majd 14 éves korra megszűnik.

A királynő-rajzok jellegzetessége az általánostól elütő törzssémák, amelyekre jellemző az erős hajlítottság, a gömbölyded lágyág. Jól ki lehet velük fejezni a ruha szép esését és bő szétterülését.

> 2. ábra

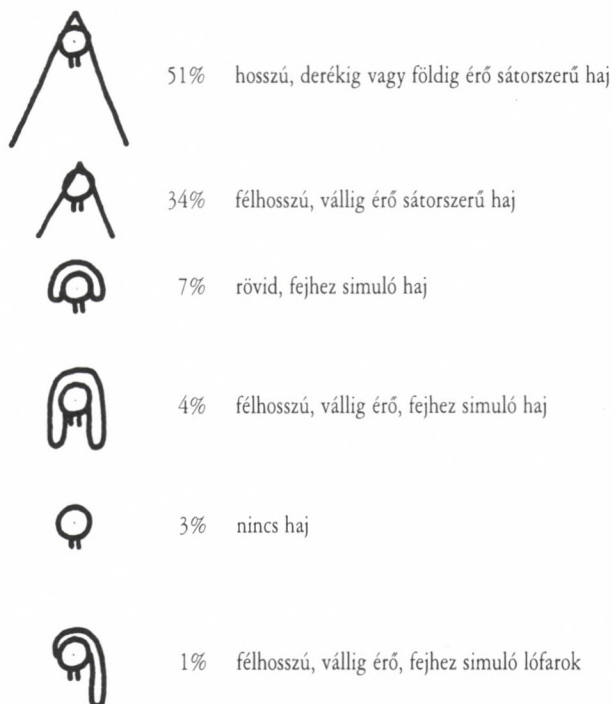
A királynő-rajzok leggyakoribb törzsábrázolási sémái

A másik jellegzetesség a hajkorona nagysága és elrendezése. A gyerekek 90%-a félhosszú vagy hosszú hajú királynőt rajzol, s 85%-uk sátorformára alakítja a haját. Ezen kívül 10%-uk a képre még külön sátrat is rajzol, vagyis a ráboruló, beborító, eltakaró, a külvilágtól védő forma mind a ruha, mind a haj vonalvezetésében fő szerepet kap.

> 3. ábra

A hajkorona leggyakoribb nagysága és elrendezése

A fejdíszek, a koronák 63%-a háromágú és stilizált tulipánformát utánoz. A tulipán szimbolikus virág, amely a nőiségnek különleges jelképe, az „élet kapujának” költői ábrázolása.

Az ötévesek 36%-a rajzol rendszeresen embert, s közülük 5% képes profilrajzra.

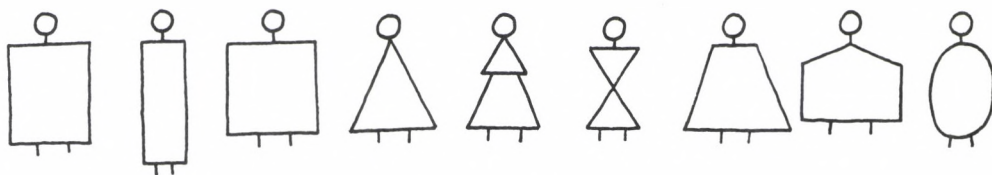
Százalékos eloszlásban a hatévesek emberrajzának teljesítménye a következő:

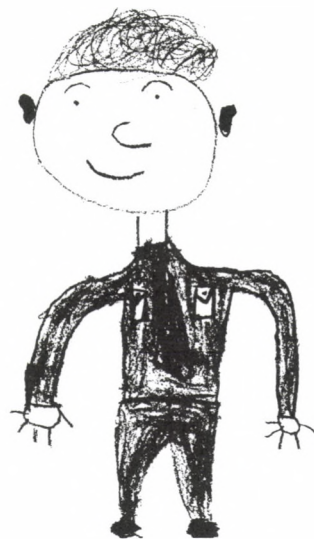
– fej.....	100%
– láb.....	100%
– kar.....	100%
– törzs.....	100%
– szem.....	100%
– a végtagok a törzssel összefüggenek.....	98%
– száj.....	95%
– orr.....	91%
– ujjak.....	82%
– a törzs helyes aránya.....	79%
– ruha.....	72%
– a fej helyes aránya.....	62%
– kétdimenziós ábrázolás.....	53%
– haj.....	52%
– szemöldök, szempilla.....	41%
– kézfej.....	38%

A törzs vonalának, kontúrjának ábrázolása igen nehéz és bonyolult feladat. Az egyszer „kitalált” forma hosszú időre rögzül és sémákba merevedik. A 4. ábrán láthatjuk a törzsábrázolás legtöbbször alkalmazott sémáit.

➤ 4. ábra

A törzsábrázolás leggyakoribb sémái

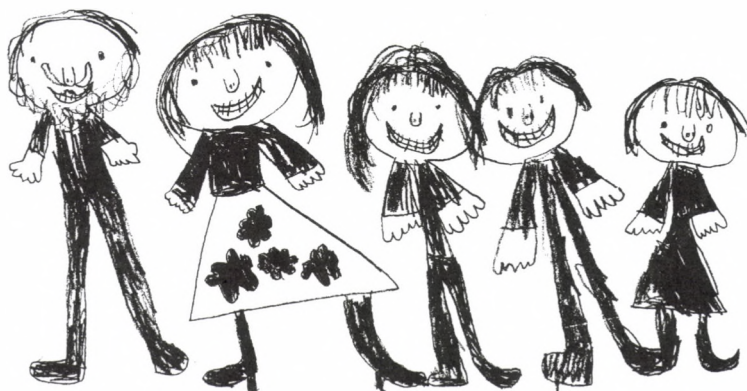

92. rajz
6 éves fiú

93. rajz
6 éves lány

94. rajz
6 éves fiú
Családrajz. Apa, anya, rajzoló,
8 éves báty, 4 éves hug.

95. rajz
6 éves lány
Családrajz. Anya, 3 éves hug,
rajzoló, apa.

2./ 7 éves kor

Átlagosan 10-11 testrészt tüntetnek fel az emberalakokon. Igen nagy gondot fordítanak a haj csatlakoztatására és elrendezésére, a szemöldök megrajzolására, az ujjak helyes számának betartására és a sarok ábrázolására.

A gyerekek 60%-a próbálkozik profilrajzzal, amelynek jellegzetessége az arcprofil és a szemben álló törzs. A kivitelezés nehézségei miatt a fej és arckontúr aránytalanul nagyra sikerül és nemegyszer madárszerű képződmények születnek különösen az orr hangsúlyozása, valamint a szem körszektorral való ábrázolása miatt. A helyes profilrajzok aránya 7%-ra tehető.

Megkísérlik az érzelmek ábrázolását is, vidám és szomorú arckifejezést primitív módon képesek megjeleníteni.

A ruhát hangsúlyozottan részletezik, sőt díszíteni kezdik, így a törzs a lábához viszonyítva aránytalanul hosszú lesz. A díszítőelemek egyre szélesebb választékát tárják elének a rajzok. A leggyakoribb motívumok:

- 2-8 szín alkalmazása a ruhával borított testfelületen
- hosszanti csíkozás
- 2-3 keresztcsík
- négyzet
- háromszög
- pötty
- kör
- gyűrűalak
- elliptoid, tojásdad alak
- spirálforma, csigavonal

- masni
- hullámvonal
- cikcakk vonal
- ív
- fodor
- nap-motívum
- egy pontból kiágazó szálkák
- virágok.

A meztelenül ábrázolt emberalakok – amelyek nem a retardáció következményei – gondosak, bő anatómiai ismeretekről árulkodnak, a nemi jegyeket pontosan tüntetik fel. A gyerekek ebben az életkorban nem az obszcenitás szándékával rajzolnak meztelen embereket, hanem ahogy a világ minden dolgát megismerni és ábrázolni akarják, úgy a ruhátlan embert is.

A rajzi teljesítmény a 6 éves korra jellemzően túlmenően a következőkkel gyarapszik:

- a fülek helyes aránya és állása
- a száj vonalának kidolgozása
- az ujjak helyes száma
- sarok.

A fiúk a fül rajzolására, a lányok a törzs-láb arány bemérésére fordítanak nagyobb gondot.

A fiúk 7-9 éves korukban rajzolják a legtöbb királyt, lovagot, hőst, vitézt. Az alakok rendszerint nagyméretűek, díszes és széles kalapot vagy koronát viselnek, gyakran piros ruhában díszlegnek és hatalmas csizmájuk van. A kezükben botot, kardot, törst, kést, pisztolyt vagy más harci eszközt tartanak. Gyakran egyszerre több fegyverük is van. A ruhát vagy palástot általában keresztcsíkozás díszíti. A gyerekek egyötöde királyt és királynőt egy lapon ábrázol.

Százalékos eloszlásban a hétévesekre jellemző teljesítmény alakulása:

– fej, láb, kar, törzs, szem	100%
– orr	98%
– a végtagok összefüggének a törzssel	98%
– száj	97%
– ruha	93%
– a törzsön belüli helyes arányok	91%
– ujjak	88%
– szemöldök, szempilla	72%
– arcrészetek helyes aránya	72%
– kétdimenziós ábrázolás	72%
– haj	69%
– kézfej	45%

96. rajz
7 éves fiú

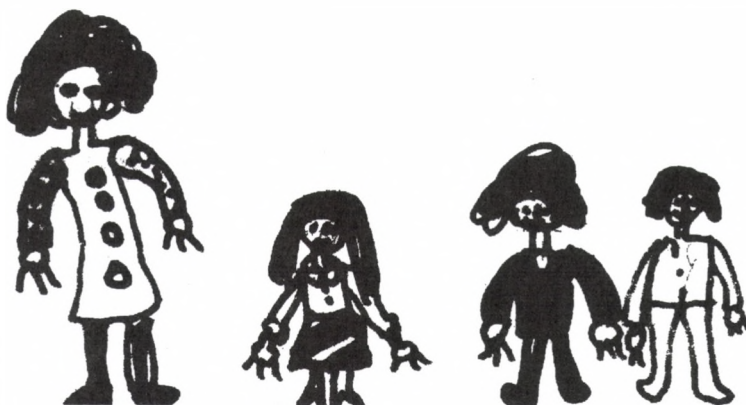

97. rajz
7 éves lány

98. rajz
7 éves fiú
Családrajz. Anya, apa, rajzoló,
4 éves hug.

99. rajz
7 éves lány
Családrajz. Anya, rajzoló,
11 éves nővér, apa.

3./ 8 éves kor

A 8 évesek 45%-a teljes profilban ábrázolja az embert, de a helyes profilrajzok aránya csupán 9%. Az embert megpróbálják cselekvés közben ábrázolni, lóra ültetik, étkezés, játék, kirándulás közben ábrázolják őket. Az izületekben való mozgatóástól azonban még 90%-uk messze jár.

60%-uk teljesen felöltözteti alakjait, inget, blúzt, nadrágot, szoknyát, ruhát, kabátot, fejfedőt, cipőt, zoknit rajzolnak, illetve a tevékenységnek megfelelő öltözékekben ábrázolják őket, sportmezben, fürdőruhában, úrhajós öltözékekben, rendőrként, katonaként, orvosként. A lányok ékszereket, nyakláncot, fülbevalót rajzolnak.

A 7 évesek rajzaihoz képest visszaesés mutatkozik az ujjak helyes számának, valamint a fül állásának és arányának ábrázolásában. Előrelépés történik:

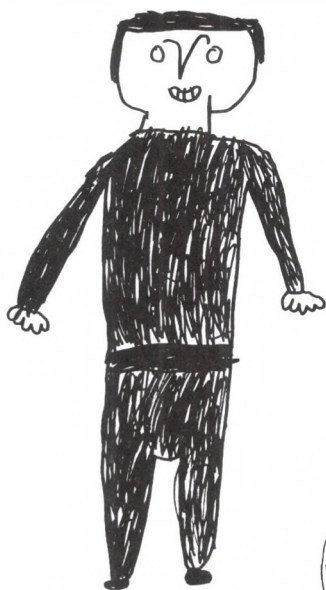
- a nyakvonal finomítása
- váll
- könyök
- térd
- kar arányának ábrázolásában.

A fiúk a körvonalazás technikájában és a lábfej kialakításában, a lányok a kar arányainak megrajzolásában jobbak.

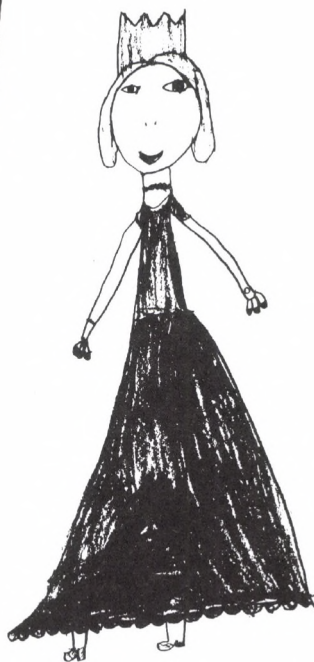
Százalékos eloszlásban a 8 évesek általában a következő teljesítményt nyújtják:

- fej, láb, kar, törzs, szem 100%
- végtagok a törzssel összefüggenek 100%
- száj 98%
- a törzs helyes aránya 98%

– orr	97%
– ruha	92%
– kétdimenziós ábrázolás.....	89%
– ujjak	88%
– haj	76%
– fej helyes aránya	75%
– szemöldök, szempilla	67%
– kézfej	52%

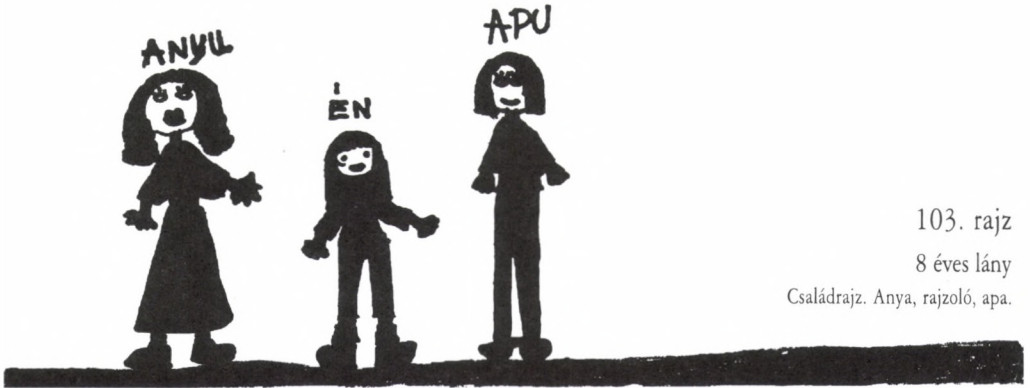
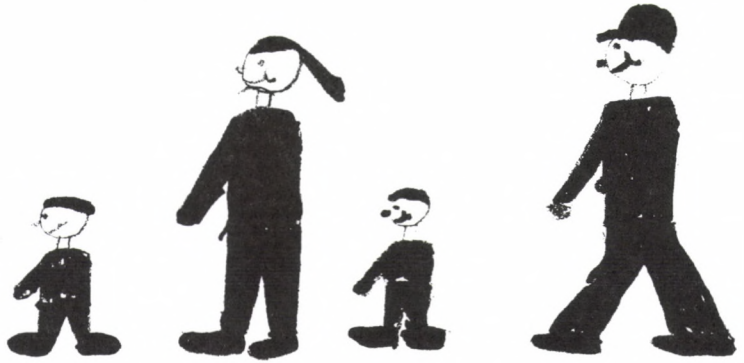

100. rajz
8 éves fiú

101. rajz
8 éves lány

102. rajz
8 éves fiú
Családrajz. Rajzoló, anya,
6 éves öccs, apa.

103. rajz
8 éves lány
Családrajz. Anya, rajzoló, apa.

4./ 9 éves kor

Átlagosan 14-15 testrész feltüntetésével rajzolják meg az emberi alakot. Az arányok ábrázolása számottevően javul. A szemet már nem csak egy ponttal ábrázolják, hanem azt ovális formájú részben helyezik el. Az arc körvonala is formakifejezőbb, mint a kör vagy az ellipszis.

Egyre többen kísérlék meg a figurákat mozgásban ábrázolni, közülük 20% jut el az izületekben való mozgatás ábrázolásáig.

Profilrajzot valamilyen formában szinte mindenki készít, de a helyes profilrajzok aránya 20% körül van.

Százalékos eloszlásban a következőképpen néz ki e korosztály teljesítménye:

– fej, láb, kar, törzs, szem, orr, a végtagok a törzssel összefüggenek, a törzs helyes aránya	100%
– ruha	99%
– száj	98%
– kétdimenziós ábrázolás	92%
– ujjak	90%
– haj	78%
– fej helyes aránya	75%
– szemöldök, szempilla	64%
– kézfej	58%

Egyre jobban kifejezik két vagy több ember összetartozását, kapcsolatát, sőt az egyén és a csoport kapcsolati rendszerét is képesek érzékeltetni. Ezzel párhuzamosan enyhül az egocentrikus rajzolás, illetve más, áttételesebb formát ölt. Például lerajzolja a Csipkerózsikát olyan ruhában, mint amilyen neki is van.

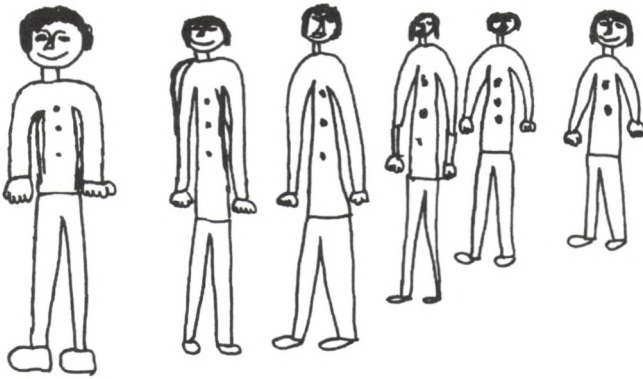
Megjelennek a keresővonalak is, sőt a kontúrvonalakat finomítani kezdik. Emiatt a bonyolultabb vonalcsatlakoztatásoknál időnként szálkássá, szakadozottá, töredezetté válik a kontúrvonal. Ezeket később színezéssel, díszítőelemekkel próbálják korrigálni.

104. rajz
9 éves fiú

105. rajz
9 éves lány

106. rajz
9 éves fiú
Családrajz. Anya, apa,
13 éves báty, rajzoló,
7 éves öccs, 6 éves hug.

107. rajz
9 éves lány
Családrajz. Anya, apa, 11 éves nővér,
rajzoló, 7 éves hug.

C/ A rajzi realizmus szakaszának emberábrázolása *(10 év – 12 év)*

Eltűnőfélben van a rajzok sematizmusa, az emberalak már nemcsak a jól begyakorolt mértani formákból tevődik össze, hanem egyéni vonalvezetés, egyéni stílus kezd kialakulni. A gyerekek a tárgyak és emberek ábrázolásában egyre inkább kezdenek a valósághoz közelíteni. Jelentősen fejlődik a társadalmi szerepészlelésük is.

Szívesen rajzolnak hangulatképeket, ahol egyetlen mozzanatot emelnek ki a cselekvésből, amely már a drámaiság kifejezésének bontakozó csírája.

A szociális percepció fejlődése tükröződik a családrajzokon is. Az apa első helyre való kerülése fokozatosan nő, s csökken az utolsó helyre való rajzolása.

A családrajzok legfontosabb megfigyelési szempontjai:

- a rajz általános színvonala, az életkori átlagtól való eltérés mértéke akár pozitív, akár negatív irányban
- a rajzlap felületének kihasználása
- az elrendezés térhatása (szétesettség, ziláltság, ritmusosság)
- az egyes figurák közötti térköz
- a családtagok egymástól való elválasztására utaló vonalak vagy vonalhálózat
- az elsőnek és az utolsónak rajzolt személyek
- az egyes családtagok sorrendje
- kit ki mellé, esetleg alá-fölé rajzol
- önmaga elhelyezése
- méretbeli viszonyok
- ki ki felé fordul, kinek fordít hátat
- ki kihez ér hozzá
- egy-egy családtag különös, jellemző, másoktól megkülönböztető jegyei
- ki kire hasonlít a rajzon belül
- az egyes alakoknál produkált vonalvezetés közötti különbségek
- az egyes figurák arckifejezése
- a figurák ruházata
- mozdulatok
- az alakon egyes testrészek váratlan hiánya, indokolatlan kicsinyítése vagy felnagyítása

- van-e olyan családtag, aki „viccesen” van ábrázolva, valamilyen feltűnő tulajdonság kiemelésével karikatúraszerűen hat
- díszítettség
- színezés
- esetleges más elemek, például tárgyak ábrázolása, elhelyezése
- le hagy-e valakit a rajzról.

Ez a könyv ugyan kizárólag fejlődéslelektani szempontból foglalkozik a gyerekrajzokkal, mégis érdemes itt felsorolni a családrajzok klinikai pszichológiai elemzésének néhány szempontját is:

- az egész rajz összebenyomása (izgatottság, nyugalom stb.)
- milyen összefüggésben vannak ábrázolva a családtagok
- a családtagok közötti hierarchia
- a család általános atmoszférája, rendje, kohéziója, struktúrája
- saját szorongás és/vagy agresszió jegyei
- saját szükségletek, vágyak
- önértékelés
- a családstruktúra a rajzoló szempontjából.

Globálisan pozitív a családrajz, ha a családtagok egy vagy két sorban helyezkednek el, s az első vagy az első két hely általában a szülőké vagy más együttélő felnőtt családtagé. A szülőket a kor szerint felállított testvérsor követi, ahol a rajzoló vagy adekvát életkori helyére kerül, vagy – minél idősebb, annál inkább – az utolsó helyre. A fiúk és a lányok egyaránt a serdülőkorban már nem az utolsó, hanem az őket státusuk szerint megillető helyen ábrázolják saját magukat.

1./ 10 éves kor

A rajzoló 80%-a hiánytalanul felöltözteti alakjait. Az arckontúr kialakításában fontos szerepe van a frizura alakjának. Nemi jegyeket pontosan és egyértelműen ábrázolnak.

Az ízületekben való mozgást 30-35%-uk tudja megjeleníteni, főleg a végtagmozgások ábrázolása lesz egyre kifejezőbb. Megkísérlik a tárgymozgásokat is ábrázolni, így például lerajzolják a kilőtt puskagolyó nyomát a levegőben.

A profilrajzok gyakorisága ebben az életkorban 22%, ezen belül helyesen, teljes profilban 30-35%-uk képes az embert ábrázolni.

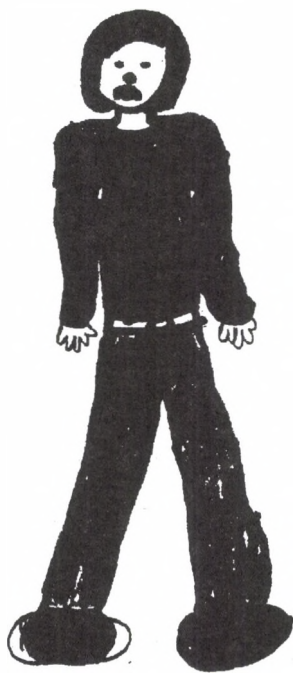
A homlok, orr, száj, áll kontúrvonala még nagy gondot okoz, s sokan az arcprofilat külön is rajzolgtatják. Megpróbálkoznak egy-egy emberi arc lerajzolásával úgy, hogy az hasonlítson az illetőre.

A 10 évesek teljesítménye százalékos eloszlásban:

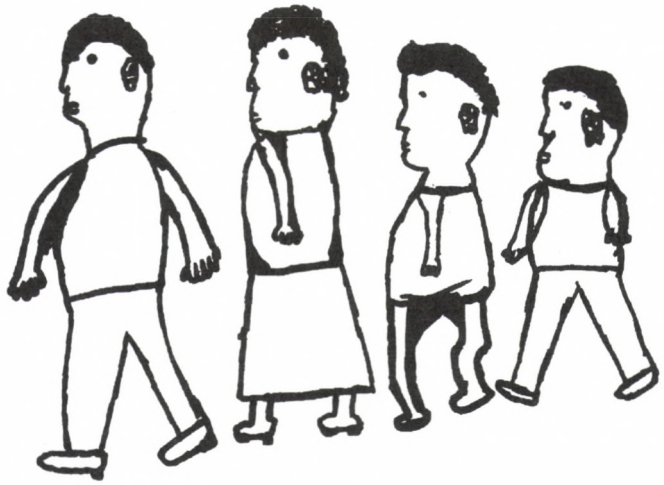
- fej, láb, kar, törzs, szem, orr, ruha,
a végtagok összefüggenek a törzssel,
a törzs helyes aránya,
kétdimenziós ábrázolás 100%
- száj 98%
- ujjak 94%
- fej helyes aránya 83%
- haj 78%
- szemöldök, szempilla 72%

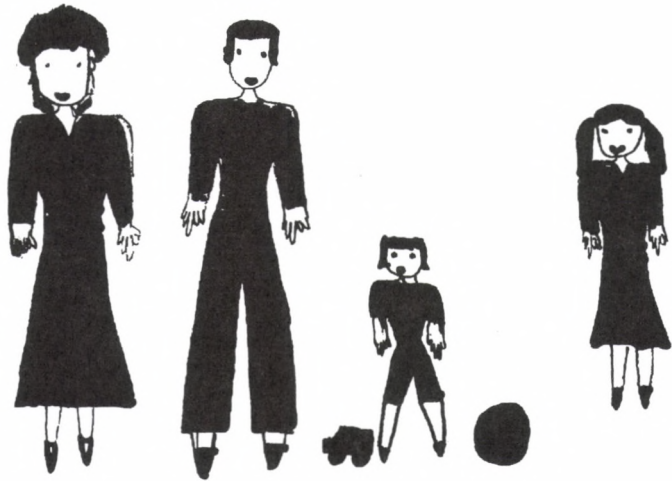
109. rajz
10 éves lány

108. rajz
10 éves fiú

110. rajz
10 éves fiú
Családrajz. Apa, anya,
14 éves báty, rajzoló.

111. rajz
10 éves lány
Családrajz. Anya, apa,
6 éves öccs, rajzoló.

2./ 11 éves kor

A helyes mozgásábrázolásig 35-40%-uk jut el. A profilrajzok elérik a 30%-ot, ezen belül 40%-uk rajzol teljes profilt.

A testrészek arányosan függenek össze egymással, a hajlatokat adekvát íves vonalakkal ábrázolják. Az egész alakra a realisztikus megjelenítés jellemző.

Tovább kísérleteznek a karakterisztikus arcok és alkatok ábrázolásával. Egy-egy testrészt kiemelnek és külön rajzolgatnak. Megfigyelik például saját karjukat, kezüket és megpróbálják hűen visszaadni. Az egész képen belül arányos embereket rajzolnak.

A „Rajzolj egy embert!” – felszólításra majdnem mindenki saját nemével azonos emberalakot ábrázol, de képes jól megjeleníteni ellenkező nemű figurát is.

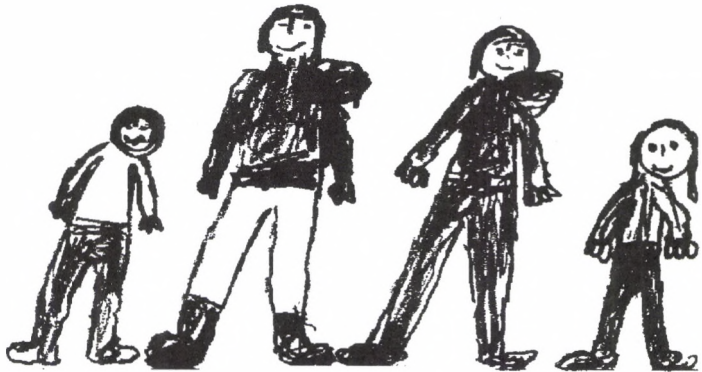
112. rajz

11 éves fiú

113. rajz

11 éves lány

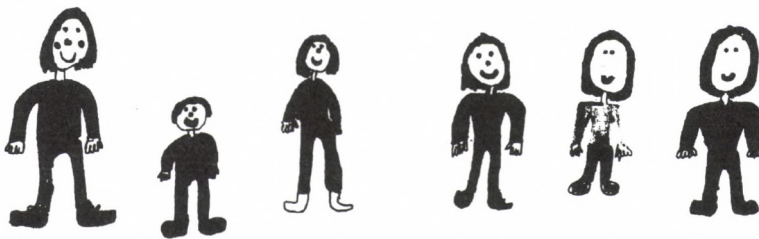

114. rajz

11 éves fiú

Családrajz. Rajzoló, apa,
anya, 13 éves nővér.

115. rajz
11 éves lány
Családrajz. 18 éves báty,
4 éves öccs, 9 éves hug,
rajzoló, anya, apa.

D/ A jellemző fok szakaszának emberábrázolása (12 év – 15 év)

A serdülőkorúak rajzai dramatikusak, egyértelműen törekszenek a kölcsönösségi viszonyok érzékeltetésére. Bonyolult, a figyelmet magukra terelő módon helyezik el alakjaikat.

Az ábrázolásban, de különösen az emberi test ábrázolásában a jó nivójú jellemző fokot csak a tehetséges gyerekek érik el. Náluk individuális grafikus stílus alakul ki, ami az önkifejezés specifikus eszközévé válik.

A serdülőkorúak rajzai tudatos, megkomponált alkotások.

1./ 12 éves kor

Megpróbálják kiemelni az illetőre legjellemzőbb testi tulajdonságokat és azokat a valóság-nak megfelelően lerajzolni. Szívesen és gyakran – de főleg titokban – tükörből lerajzolják saját arcukat és összevetik a fényképekkel. Mások fényképről másolják le magukat. Nincs számukra érdekesebb és izgalmasabb arc, mint a sajátjuk. A kontúrok már nem olyan élesek, mint korábban, az árnyékolás segítségével összefüggésbe hozzák alakjaikat a környezettel – legyen az tárgy, táj vagy levegő.

A törzsarányok ábrázolása még problematikus, de a végtagok jó elhelyezésével, a törzzsel való szerves kapcsolat megteremtésével élethű mozdulatokat képesek létrehozni. Környezetük tagjainak legjellegzetesebb mozdulatait, gesztusait, láb- és kéztartásait nem csak leutánozzák, de rajzaikban is megpróbálják visszaadni.

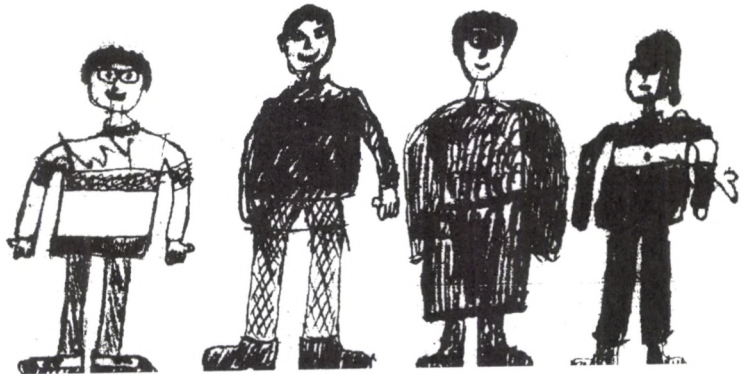
Bonyolultabb érzelmeket is képesek ábrázolni. Az individuális arcvonalak, ráncok kidolgozásának kezdetén állnak.

116. rajz
12 éves fiú

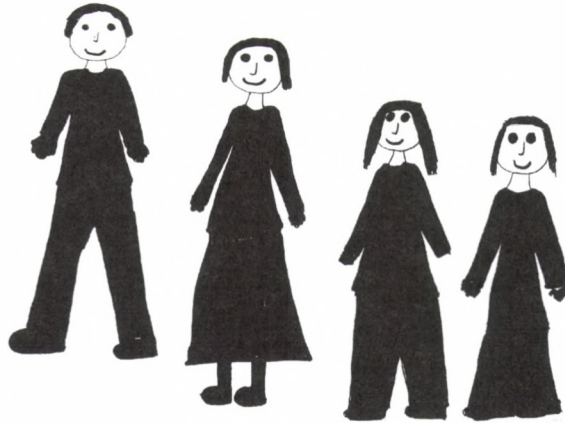

117. rajz
12 éves lány

118. rajz
12 éves fiú
Családrajz. Rajzoló, apa, anya,
9 éves hug.

119. rajz
12 éves lány
Családrajz. Apa, anya, rajzoló,
7 éves hug.

2./ 13 éves kor

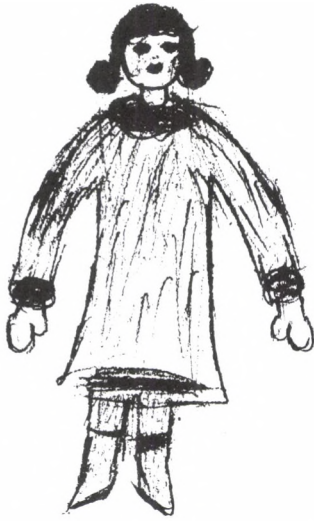
Az emberrajzokon kezdenek kibontakozni a kulturális-etnikai jellegzetességek, amelyek lehetővé teszik, hogy a szemlélő felismerje melyik országban vagy kultúrában készült a rajz. Ezt 13 éves korban elsősorban az öltözékekkel és a színezéssel tudják kifejezésre juttatni a gyerekek.

Egy-egy vonal, kisebb vonalegyüttes, vagy a profil segítségével képesek a legkülönbébb arckifejezések, érzelmek ábrázolására. Egyre élénkebben foglalkoztatja őket az arc karakterisztikumának rajzi kifejezése. Előfordul, hogy illusztráció- vagy magyarázatképpen vonalas pálcikaember formájában mutatnak be valamit, kvázi magyarázórajzokat készítenek.

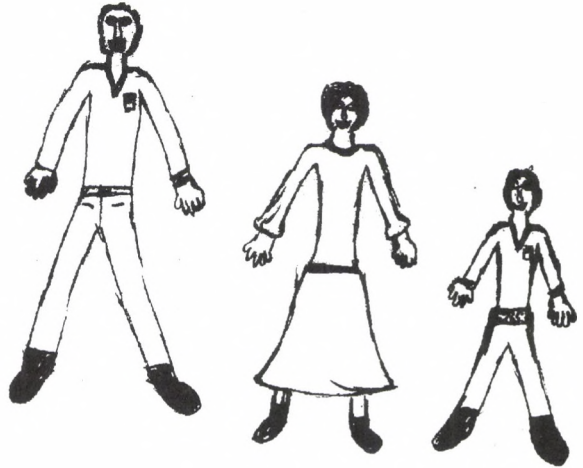
A tehetséges gyerekek aktokat kezdenek rajzolni az arányok, az izomfelépítés és az anatómiai jegyek tanulmányozására. Máskor a ruha redőzete köti le figyelmüket, s azt dolgozzák ki részletekbe menően a fény-árnyék hatások fokozott figyelembevételével.

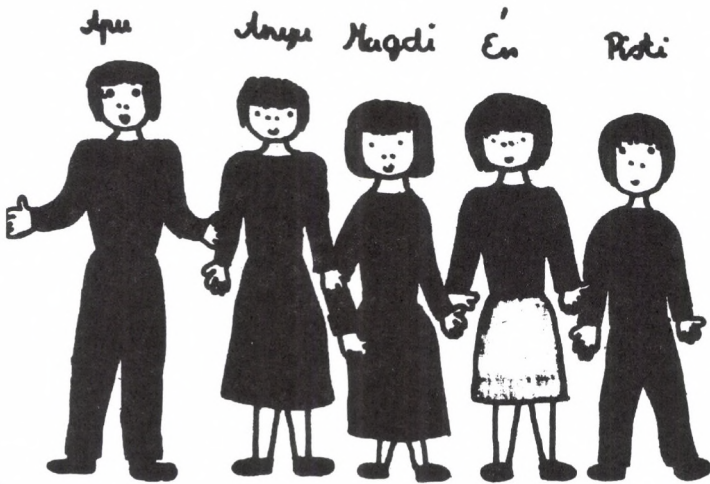
120. rajz
13 éves fiú

121. rajz
13 éves lány

122. rajz
13 éves fiú
Családrajz. Apa, anya, rajzoló.

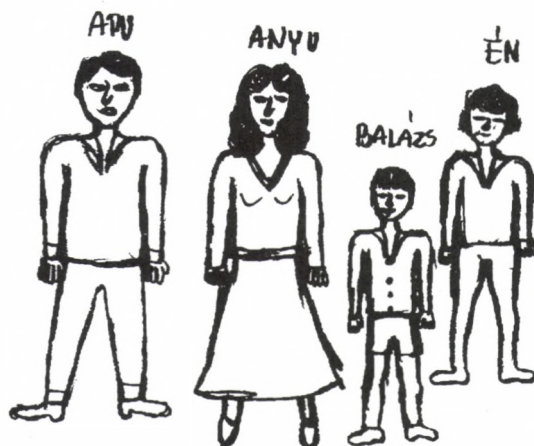

123. rajz
13 éves lány
Családrajz. Apa, anya, 17 éves
nővér, rajzoló, 10 éves öccs.

A gyerekek ebben a korban sokat kísérleteznek a szem formájának, állásának ábrázolásával, a szem körüli izmok, ráncok kidolgozásával, a tekintet érzékeltetésével. Zavarja őket, ha a szem nem rejt magában kifejezőerőt.

Az egész vonalvezetés bátrabbá és kísérletezőbbé válik. Szabályos tanulmányokat rajzolnak, néha egy-egy alakot tucatszor is elkészítenek, amíg az számukra elfogadhatóvá nem válik.

Sokan rendszeresen dolgoznak nagy vázlatfüzetekbe, amelyek között vannak kifejezetten „ember-füzetek” is. Ezeket csak a legjobb barátoknak mutatják meg, vagy olyan felnőtteknek, akikkel bizalmas, baráti viszonyban vannak. Az „ember-füzetek” olyan titkosak, mint a naplófeljegyzések. Ezekben a füzetekben nemegyszer az emberi vadságot, durvaságot, agressziót ábrázoló rajzokat láthatunk, vagy szexuális tartalmú képeket, speciális, extravagáns öltözetű és viselkedésű fiatalokat ábrázolnak.

124. rajz
14 éves fiú
Családrajz. Apa, anya,
9 éves öccs, rajzoló.

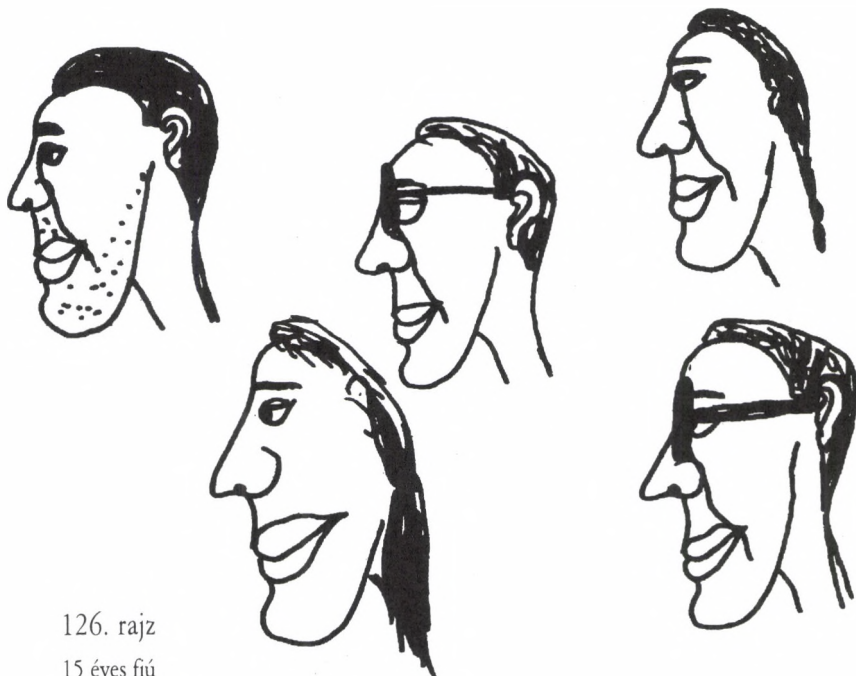
125. rajz
14 éves lány
Családrajz. 10 éves hug,
rajzoló, apa, anya.

Akik nem hagynak fel erre az életkorra a rajzolással, egyre inkább törekednek a művészi kifejezőerő megjelenítésére. Torzókat, bonyolult anatómiai tanulmányokat készítenek. A grafiton kívül kísérleteznek a szén- és tusrajzzal is, s az eszköz és az emberalak megjelenítésének lehetséges összefüggéseit tanulmányozzák.

A kéz, a fej vagy a lábtartások tömkelegéről készítenek résztanulmányokat, s ezek eredményeit szervesen beépítik egészalakos ábrázolásaikba. Megpróbálkoznak a karikatúrával és a krockival egyaránt. Különböző művészeti stílusirányzatok szerint kísérleteznek az ember megjelenítésével. Csoportképeket is rajzolnak a távlat és a figyelemterelési technikák összes szabályának betartásával.

Művészeti albumokat forgatnak és értelmezni próbálják az alkotásokat. Sokan másolnak festményekről embert, s a személyiség, az individuum lényegét szeretnék megragadni benne. Más-kor tűnékeny pillanatokot, hangulatokat, differenciált érzelmeket rajzolnak meg.

Individuális stílusban az ember lényegét a maga pszichikai bonyolultságában s a környezet-tel való sokszálú összefüggés-rendszerében szándékoznak ábrázolni.

126. rajz

15 éves fiú

Családrajz. Apa, 23 éves báty,

20 éves báty, anya, rajzoló.

127. rajz
15 éves lány
Családrajz. Rajzoló, apa, anya,
17 éves báty.

E/ Az emberábrázolás fejlődésének összefoglalása

1./ A testrészek általános megjelenési sorrendje

- fej
- láb
- szem
- törzs
- kar
- száj
- orr
- nyak
- fül
- haj
- ujjak
- kézfej
- váll
- homlok
- áll
- fog
- sarok
- szemöldök

- szempilla
- térd
- könyök.

2./ Az egyes ruhadarabok és kiegészítők általános megjelenési sorrendje

- gomb
- kalap
- öv
- masni
- ruha
- szoknya
- ékszerek
- ing
- nadrág
- cipő
- zokni
- kabát
- sál
- nyakkendő
- óra
- kesztyű
- szemüveg
- táska
- komplett kosztüm
- egyenruha.

3./ A sémák fejlődése (Paál Ákos)

- fej-láb séma
- egyvonalas séma
- körvonalas séma (a láb, a kar és a nyak kétdimenziós, a tenyér kerek, a száj körvonalas).

4./ A profil fejlődése (Nagy László)

- a fej oldalra fordul, de mindkét szem látható rajta

- a fej és a törzs előlnézetben, a láb oldalnézetben
- a törzs előlnézetben, a fej és a láb oldalnézetben
- teljes profil.

5./ A fej alakulása

- szabálytalan vagy utólag összehúzott zárt alakzat
- kör
- tojásforma
- négyszög
- formakifejező fej.

6./ A szem alakulása

- karika
- pont
- karikában pont
- elliptoid alakzatban pont
- elliptoid alakzatban karika és pont.

7./ A kar és a kéz alakulása

- vízszintes irányú egyvonalas kar
- vízszintes irányú egyvonalas kar és rajta merőlegesen egy-két rövid vonal
- ferdén kifelé nyúló egyvonalas kar, amelynek a végére rajzolt karikából számtalan sugár ágazik körbe
- egyvonalas, ferdén lefelé nyúló kar, rajta kisebb karikákból álló körkörös irányú sugarak
- kétvonalas, ferdén lefelé irányuló kar, a csuklóból kiinduló néhány kétdimenziós ujjal
- vízszintesen álló kétvonalas kar, a csuklóból kiágazó öt kétdimenziós ujjal
- kétvonalas, lefelé irányuló kar, a tenyérből kiágazó öt kétdimenziós ujjal
- kétvonalas kar, ahol kivehető a könyök, valamint a csukló, a tenyér és az ujjak jól elkülönülnek
- formakifejező kar, kézfej és ujjak
- formakifejező kar és kézfej, a hüvelykujj a többitől elkülönül.

8./ A száj alakulása

- az egész arckörön keresztül húzódó egyenes
- két rövidebb, nagyjából párhuzamos vonal
- kör
- négyszög
- formakifejező ajkak.

9./ Az orr alakulása

- függőleges vonal
- kör
- tojásdad
- háromszög
- formakifejező orr.

10./ A nyak alakulása

- egy vonal
- kör
- négyszög
- téglalap
- ívelt átmenet az arc és a váll között.

11./ A fül alakulása

- elálló kör
- kisebb, elálló tojásdad
- elálló, formakifejező alak
- fejhez símuló formakifejező alak.

12./ A haj alakulása

- felfelé álló szálkavonalak
- cikcakkvonal a fejtetőn
- kisméretű lengővonalak a homlok felé
- üres körvonal a fej körül
- befirkált körvonal a fej körül
- csavarvonalak a fej körül

- körvonallal körülhatárolt, kezdetleges arcformát adó befirkált frizuraforma
- frizura.

13./ A fog alakulása

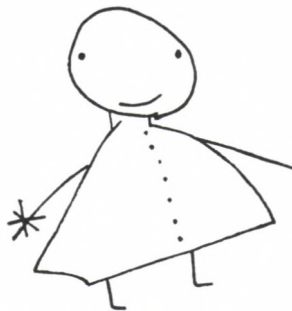
- pontok
- egyenesek
- cikcakkvonalak
- téglalapok
- formakifejező fogsor.

14./ A lábfej alakulása

- kör
- tojásdad
- a lábszárra merőleges vonal
- hosszabb oldalán nyugvó téglalap
- formakifejező oldalirányú lábfej
- az oldalirányú lábfejből kiálló sarok
- formakifejező lábfej, lapos vagy magas sarkú cipővel.

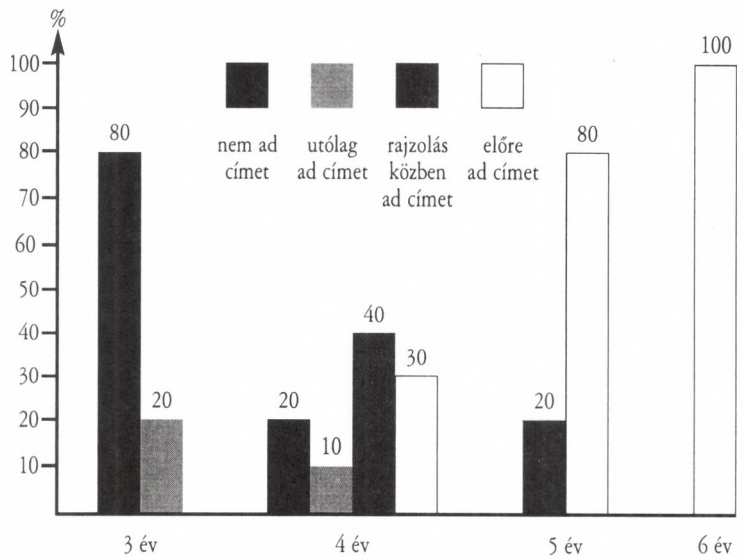
15./ A pálcikaember fejlődése (Hárdi István)

- pálcika üres karikával
- szem, száj, orr
- kalap, fül, haj, ruha
- törzsvastagító tendencia
- kombinációban, esetleg szcenikusan, háttérrel jelenik meg.

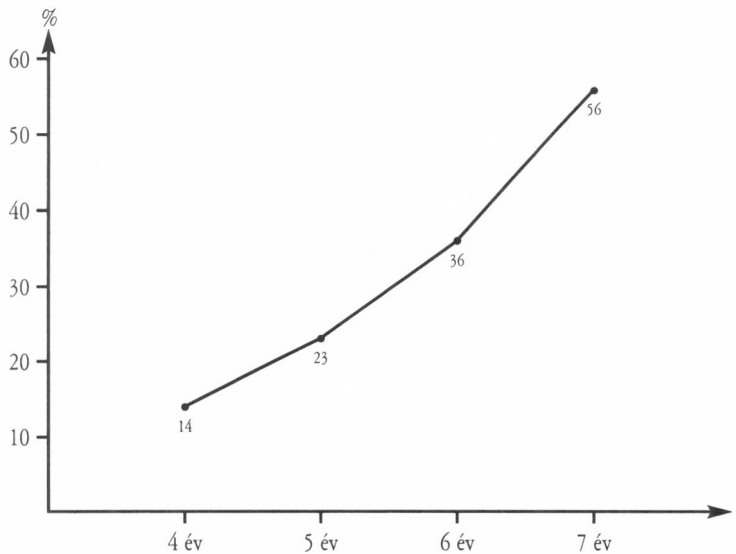
16./ A címadás fejlődése (Hetzer, Hildegard)

➤ 5. ábra

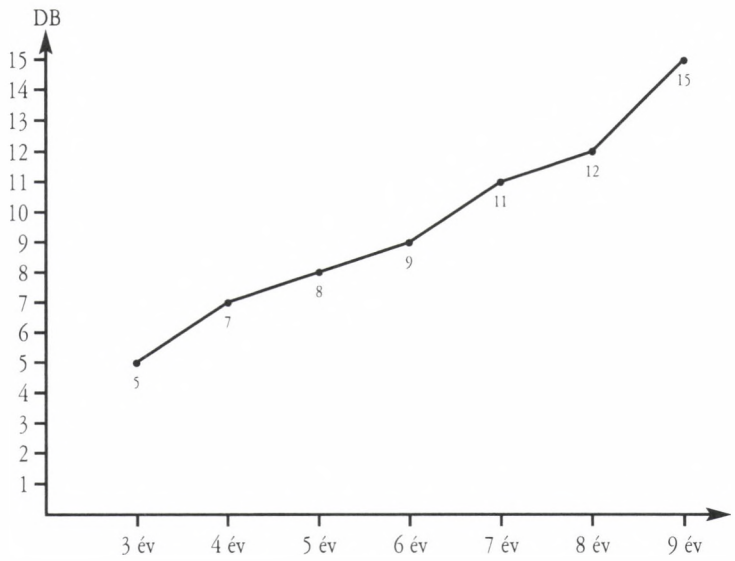
17./ A spontán és gyakran embert rajzoló gyerekek arányának alakulása

➤ 6. ábra

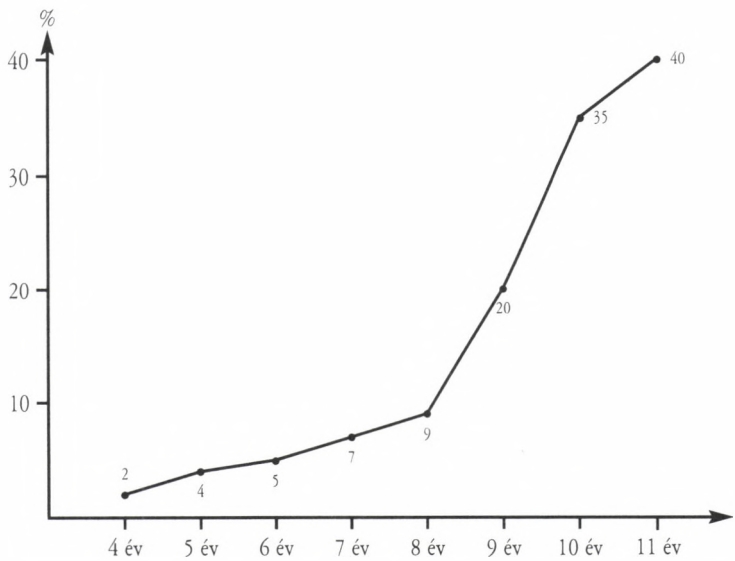
18./ A megrajzolt testrészek számának alakulása

➤ 7. ábra

19./ A helyes profilrajzok alakulása

➤ 8. ábra

IV. *A képzeletszerű rajzolás, vagy intellektuális realizmus (4 év – 10 év)*

A IV. és V. fejezetben sorra vesszük a gyermekrajzok fejlődésének alakulását 4 éves kortól, vagyis a firkakorszak lezáródásától 15 éves korig, amely a gyermeki ábrázoló tevékenység végét jelenti. Természetesen az emberalak rajzi fejlődését már nem tárgyaljuk.

Az érthetőség, a könnyebb áttekinthetőség és a jobb szerkezeti felépítés érdekében eltekintettünk attól, hogy kiemeljük egy kutató valamely életkori struktúráját és annak nyomvonalán haladjunk végig. Több ezer rajz jellegzetességeinek tanulmányozása is arra ösztönzött, hogy kíséreljük meg szintetizálni a többek által feltárt és különbözőképpen elemzett fejlődési állomásokat. Ezen kívül az általánosan használatos fejlődéslélektani szakaszokkal is kényelmesebben és adekvátábban vehető össze az a rajzfejlődési szakaszolás, amelyet a 7. táblázat szemléltet.

7. táblázat

➤ 7. táblázat

Az általános fejlődéslélektani és a rajzfejlődési szakaszok összevetése

életkor években \ szakaszok	fejlődéslélektani szakaszok	általános rajzfejlődési szakaszok	részletes rajzfejlődési szakaszok
0	csecsemőkor	firkakorszak	nem szerkesztett firkák
1	kisgyermekkor		
2			automatikusan szerkesztett firkák
3			
4	óvodáskor	képeletszerű rajzolás, vagy intellektuális realizmus	presematikus szakasz
5			
6			
7	kisiskolás kor		
8		sematikus szakasz	
9			
10			
11	prepubertás kor		jelenségszerű ábrázolás, vagy szemléleti realizmus
12			
13	pubertáskor	jellemző fok	
14			
15			

Ebben az életkorban a gyerekek második legkedveltebb időtöltése a rajzolás, közvetlenül a szerepjátékot követően. A játékban megnyilvánuló fantáziabővség és a világ tárgyaival, jelenségeivel való szabad, minden kötöttségtől mentes belső manipuláció a rajzokban is megjelenik. Az életkorra jellemző mágikus gondolkodás hozza létre az első kreatív és ösztönös alkotásokat. A gyerek kipróbálja erejét és elkezdi megtapasztalni képességeit. Ez önbizalommal tölti el és fejlesztí akarateréjét. A mágikus világszemlélet a kreativitás képességét mutatja az emberben, ahol még csak önmagára figyel, önmagának hozza létre alkotásait. Mivel ezek az alkotások híján vannak az előítéleteknek, az evidenciák tudásának, a szükségés ismereteknek és a felelősségtudatnak, a legszabadabb kreatív megnyilvánulásoknak tekinthetők. Ez a belső mágikus alkotóerő egyben a személyiség ősi, kreatív energiabázisa. Alapkonfliktusa a szándék és az értelmezés mentén húzódik, ugyanis a rajzok nem az objektív ábrázolás tudatos szándékának felelnek meg, hanem azokat a tudattalan sugallja. Itt a világ még homogén egységet képez, differenciálatlan egészként jelenik meg. Nincs ok-okozati összefüggés, nincs lényeges és lényegtelen, mindennek egyenlő esélye van. A metamorfotikus gondolkodás következtében minden mindenné átalakulhat, el- és visszavarázsolódhat, s ami hasonló, az lényegében azonos. Mindezek következménye például az, hogy a gyerek vonalai mindig véglegesek, csak a legkritkább esetben javít rajtuk. Mint amikor a mágus varázspálcája felszikkázik, s ami akkor megjelenik, azon már nem kell változtatni, a lényeg a varázson van.

A kisgyerekek teljes személyiségükkel adják át magukat a rajzolásnak, közben szinte egész testük mozog, nemegyszer beszélnek, énekelnek, értelmetlen hangokat és különleges mozdulatokat hoznak létre alkotás közben. Lange ezt az időszakot a művészi illúzió korszakának nevezi, hiszen nincsen szó művészetről, de számtalan, a művészetre jellemző elem csírája fellelhető benne.

A gyermeki percepció, a tárgyszemlélet alsóbb fokon globális és szinkretikus. A részleteket meglátó analízáló szemlélethez csak később jut el, viszont a felfogott globális egységet még nem képes rajzain visszaadni. Luquet ezt szintetizáló-képtelenségnek nevezi. Annak észrevése és tudatosulása ugyanis, hogy az egész részekből van összetéve, s ezek a részek kölcsönhatásban alkotják az egészet: fejlett szintetizálóképességet feltételez. Vagyis rajzolásakor a gyereket az észlelt tárgy általános képe, globális összbenyomása vezérli, és a pontos részletek terén igen kevéssel is megelégszik. A modell számára csak stimulust jelent, nem is törekszik annak pontos és részletező megfigyelésére, hanem inkább azt fogja rajzolni, amit a látott dolog felidéz benne. Teljesen szabadon bánik tehát a modellel és meglévő firkakészletéből merítve születik az alkotás. A szinkretikus látásmód a különféle élmények, benyomások és emlékek felszínes és szubjektív összehangolását eredményezi. Az ábrázolandó tárgynak rendszerint egy-két voná-

sát ragadja meg, a többit az adekvációt figyelmen kívül hagyva tölti ki és szubjektív módon jeleníti meg. A rajzokra jellemző az aránytalanság, az egység különböző részeinek egymás mellé helyezése és a teljes közömbösség az irányokkal szemben. Azokat a dolgokat hozza összefüggésbe a rajzon, amelyek képzeletében elválaszthatatlanul összetartoznak.

A 4-6 évesek látása különbözik a felnőttekétől, amennyiben gyengébb a lokalizálóképességük, a szimmetriaérzékük, kisebb a látásuk terjedelme és fejletlen a harmadik dimenzió becslőképessége. Mivel különféle ábrákat igen jól felismernek 90, sőt 180 fokos elfordításban is, nehezebben ismerik fel a helyzet- és arányviszonyokat. Térrajzokban a foltot és a felületet nem folttal, hanem egyszerű vonallal ábrázolják, azonban itt sem a kontúrt adják vissza, hanem az egyik nézet vázát. Például a téglalap az egész szekrényt jelenti. Úgy is mondhatnánk, hogy a téglalap a szekrény szimbóluma. Ezt az ábrázolási módot az is fenntartja, hogy megerősödnek és kiteljesednek a rajzokban a leíró gesztusok. Például „így néz ki” – mondjuk valamire, és a kezünkkel mutatunk egy körvonalalakot a levegőben.

Katz orthoszkopikus látásnak nevezi azt a jelenséget, hogy a gyerekek a tárgyat a legjellegzetesebb nézetében ábrázolják. Például az állatokat profilból, az embert szemből, a kereket oldalról stb. Ahogyan a gyerekek lerajzolnak valamit, az tükrözi az adott tárgyról kialakított fogalom gazdagságát, árnyaltságát, összetettségét, pontosságát, vagyis fejlettségi szintjét. Az egyre differenciálódó ábrázolások bepillantást engednek a gyerek aktuális fejlettségi szintjébe, bár hangsúlyoznunk kell, hogy a rajzfejlődés nem (sem) jár be lineáris utat, mert sok az átmeneti visszasesés, amikor a régebbi, már elhagyottnak vélt sémák újraélednek a bonyolultabb figuratív képeken. A rajzok aktuális fejlettségi szintjére jelentős mértékben hatnak külső és belső tényezők egyaránt.

Az ilyen korú gyerekek felfogásának másik jellegzetessége, hogy az egyes tárgyak között nem alak, hanem szín szerint tesznek különbséget. Például két azonos alakú, de más-más színű tárgy esetében különbözőeknek mondják őket. A színek szerinti megkülönböztetés elsődleges az alakszerintivel szemben. A színre irányuló figyelem tehát ősi. A gyerekek a színhasználatban is érzelmvezéreltek, minél több érzelm fűzi őket valamihez, annál élénkebb színűre rajzolják. Elsősorban a rikítóan kontrasztos, szinte diszharmonikus színegyütteseket kedvelik igazán. Kedvenc színeik a piros, a kék, a sárga, a fehér és a fekete.

A felnőttek által készített rajzok közül elsősorban az egyszerűek, a pregnáns, szabályos és szimmetrikus formákat tartalmazó képek tetszenek, s főleg az, ami „olyan, mint az igazi”.

A figurák merevek, mozdulatlanok. Embert és állatot egyforma törzskontúrral és arccal-pofával rajzolnak meg.

Az egyes képelemek közötti teret nem töltik ki, a figurák egymás mellett vannak ábrázolva, de az egymásra való hatás érzékeltetése nélkül. A juxtapozíció jellegzetessége, hogy a gyerek nem hozza érintkezésbe a rajzi képzet elemeit annak ellenére sem, hogy ezeket szervesen össze-

tartozónak tudja és/vagy hiszi. Például az ember szeme, orra, szája az arcon kívülre kerülnek, a végtagok nem függenek össze a törzssel. A ház kéménye nem érintkezik a tetővel, s az erkélyen lévő szék a tető mellett „repül”.

Igen gyors tempóban készülnek el egy-egy képpel, s máris új rajzba kezdenek. Nagyobb lélegzetű képeket nem rajzolnak. Néha együltő helyükben 15-20 rajzot is készítenek. A címadásban inkább csak megnevezik a rajzon látható tárgyakat, s főleg többszavas címekeket adnak.

A díszítési vágy első jelei kezdenek mutatkozni, például függönnyt rajzolnak az ablakra, virágokat a párkányra. A szoba berendezési tárgyai közül leggyakrabban ágyat, szekrényt és lámpát rajzolnak. A természetbe főleg gombvázú vagy szíromlevelekkel ellátott kerékvirágot rajzolnak és évszaktól függetlenül elsősorban lombos fákat.

A dús és gyakori befestés, beszínezés, illetve sötétítés – a spontán rajzokon és nem a kifestőkönyvben – ebben az életkorban az aktivitás, az énerők jele.

A 4-6 évesek kevéssé kritizálják kortársaik rajzát, a jól rajzolók is elnézőek a gyengébb teljesítményekkel szemben.

Négyéves kortól körülbelül 8-10 éves korig követhető a gyermekrajzok néhány általános jellemzője. Ezeket Desmond Morris kutatásai alapján ismertetjük.

A gyermeki rajzfejlődést végigkíséri az önjutalmazó aktivitás. A kép létrehozásának folyamata az ötlet megszületésétől a kivitelezés szakaszain át az elkészülésig önmagában jutalom a gyerekek számára. Az alkotás feszültsége, a spontán kialakuló koncentrált lelki állapot, az egyes képelemek befejezése és a következő elkezdése közötti pauza keresőfeszültsége mind jutalomjellegű pozitív stressz. A képkészítés motivációja pedig nemegyszer az élmények feldolgozásának vágya. Ez az „ős-alkotás” a későbbi kreativitás csíráit is magában hordozza.

Minél fiatalabb gyermek készíti a rajzot, annál inkább jellemző rá az egyetemes képzelőerő. Az alapelemek, alapformák és alapképletek a Földön egyetemesen meglévő és előhívható őselemek, ősfomák és ősképletek. Ezek rajzolásánál a Föld minden táján, minden kultúrában és az emberiség minden tagjában azonos képzelőerő működik közre. Egy egyszerűen kivitelezett emberről, házról vagy virágról nem lehet megállapítani, hogy melyik országban, vagy akár melyik földrészen rajzolták őket. Az egyéni stílus kialakulásával és fokozatos változásával jut el oda az ember, hogy rajzain felismerhetők lesznek a földrajzi jellegzetességek. Azonban – mint ezt Francastel kifejti – az új művészeti stílusok akkor jelennek meg, amikor az ember új magatartást dolgoz ki a világgal kapcsolatban. Ez bizonyos mértékig érvényes az egyénre is. Az új stílus jelzi, hogy a gyerek szemléletében és magatartásában új elemekkel gazdagodott, új módon látja a világot és ahhoz új módon viszonyul gondolatban, érzésben, cselekvésben és magatartásban egyaránt. Vagyis egy individuációs fejlődési folyamat szemtanúi lehetünk.

Általános jellegzetesség a kalligrafikus differenciáció, vagyis az a folyamat, amelyben az egyes jegyek és vonalak elkülönült és jól felismerhető alakokká fejlődnek. Ez a fokozatos fejlődés igen lassú folyamat, amelyben időnként visszaesések, visszalépések tapasztalhatók, de előreugrások sohasem, legfeljebb egy-egy gyereknél felgyorsul a fejlődés üteme. Fejlődési állomásokat átugrani, kihagyni nem lehet, hirtelen ugrások nem következnek be. Ez a fejlődési fokozatosság lényegében differenciálódási folyamat.

További általános jellegzetesség a tematika fokozatos változatossága. Egy-egy alaptéma felfedezése és begyakorlása, automatikussá válása után változtatás következik be rajta. Az alaptívumok sokáig stabilak maradnak, a változások azon kívül következnek be, majd az alaptívumok merevsége is fellazul és új téma kezd kibontakozni. Minden téma szorosan kapcsolódik az előzőekhez, amennyiben abból nő ki a bonyolultság fokozódásával.

Negyéves kortól mindvégig megmarad, sőt egyre fejlődik a kompozíció kontrollja. Ebben alapvető fontosságú az egyenletesség, a szimmetria, az ismétlődés és a ritmus. Ezeknek esztétikai vonzerejük van és nagy jelentőségűek a rajzoláznál. Pszichológiai szempontból biztonságot, stabilitást, szabályosságot, az eltévedés veszélyének elkerülését, az ismerőséget, a kontinuitást jelentik és fejezik ki. Ezeknek az esztétikai alapelemeknek a megjelenítése és gyakorlása fokozza az önbizalmat, a belső nyugalmat, stabilitást ad, fejleszti az énerőket. Egészséges fejlődés esetén ezek nem öncélúan ismétlődnek, hanem a változtatáshoz, az újdonság feszültségének vállalásához és konstruktív feldolgozásához nyújtanak stabil bázist.

Végül a rajzfejlődést végigkíséri az optimális heterogenitás elve. A rajzolás folyamatában az üres felülettől, a szélsőséges homogenitástól haladunk az egyre nagyobb fokú heterogenitás – a lap vagy a kép teljes kitöltése – felé. A maximális heterogenitás, vagyis a részletek hemzsegő, túlbujánzó, mindent betöltő sokasága vizuálisan nem kedvező és ezért tartózkodunk tőle. Ha elkezdenek hemzsegni a részletek, akkor gyakran annak eltüntetéseként a felület egy részét át-színezzük, takaróvonalakkal vagy -színnel a homogenitás felé billentjük a képet. A kép akkor van készen, ha elértük az optimális homogenitás pontját. Ekkor úgy érezzük, hogy nem szükséges sem több, sem kevesebb vonal, pontosan annyit rajzoltunk, amennyi kell. A maximális heterogenitás szinte kizárólag a nagy tömbfirkák korszakában jelenik meg, de ennek célja elsősorban a tér minél nagyobb arányú meghódítása, szinte bekebelezése. Hasonlít ez az éppen járnai tudó kisgyerek játékához, amikor látszólag céltalanul bejárja az egész lakást, mintha az a vágy vezérelné, hogy a teljes járófelületen otthagynya a nyomát. Ez a világ – számára a lakás – terének meghódítását, bejárását jelenti. A maximális heterogenitás megtapasztalása azután hamar átadja helyét az optimum elvének.

Négyéves korra tehető a felismerhető tárgyak megjelenése a rajzokon, s azokon egyre több valóságos részlet lesz látható, például az első ruhajegyek. Ezzel kezdetét veszi az ábrázoló rajzolás nagy korszaka. Kialakulnak az első kezdetleges formai képzetek is, főleg az olyan alapformákra vonatkozóan, mint a kör, a gömb, a henger, a fekvő és az álló egyenes. A vonal megjelenése mutatja az egyre növekvő optikai kontrollt. Azonban a valóságos egyenesek helyett kezdetben még a lengőfirkára emlékeztető ívelő vonalakat húznak a gyerekek, vagy bizonytalanul, kismértékben hullámzó görbéket. Az álló vonalak helyett dőltek születnek. A geometriai formák közül a keresztet, a háromszöget és a rombuszt még nem tudják lemásolni, de a kört a 4 évesek 8%-a és a négyzetet 10%-uk már jól adja vissza.

A gyerekek arányérzéke még fejletlen, egyáltalán nem vagy alig tesznek különbséget egy alakon belül a nagyobb és kisebb részletek között. Az arányokban rejlő realitás számukra nem létezik, amit fontosnak találnak, azt nagyobbra rajzolják. A vonalak alakulásában a képzelet játssza a vezető szerepet, s nem magát a tárgyat rajzolják, hanem amit az adott tárgyról tudnak. Így nem meglepő, hogy a modell, a minta vagy az előrajz csak zavarja és akadályozza őket a munkában. Ezt a jelenséget nevezi Luquet ideovizualitásnak.

128. rajz

4 éves 0 hónapos lány
„Egy kislány játszik az autóval,
meg mindennel.”

A középső tömbfírka a kislány,
a bal oldali két kör az autó,
a további körfirkák a többi
játékot, a „mindent” jelentik.
Amikor készen lett a rajz, akkor
látta bele a címben szereplő
tartalmakat. Az ötféle színnel és
többféle firkatípussal készült kép
vonalai dinamikusak, lendületesek.

A kisebb vonalegyüttesek
meglendülő kéz fejelemzett
megállni tudását mutatják.

129. rajz

4 éves 2 hónapos fiú

„Nagy madár”

A rajzoló vonalái már nem csak a papír szélén nem futnak túl, de saját zártfirkájába is képes kisebb köröket és vonalakat belerajzolni. E nagy önfegyelmet kívánó munka után született meg a lengőfírka lényegesen szabadabb, „fegyelmetlenebb” vonala. A nagy madár „szabályozott” része lett a törzs a zártfirkákkal, a „szabályozatlan” elemből pedig a szabadon mozgó, repülő szárnyak a lengőfirkával.

130. rajz

4 éves 3 hónapos lány

„Kakukk”

A zárt körfírka-kombinációból az egyes testrészek elemei kezdenek kibontakozni.

131. rajz

4 éves 4 hónapos fiú

„Katona, csákó van a fején.”

A körök és az egyenes vonalak nagyon is megfontolt elhelyezése egyértelműen felismerhető alakot hoz létre.

132. rajz

4 éves 6 hónapos fiú

„Haragszik a Napocska és megeszi a rossz csillagokat.”

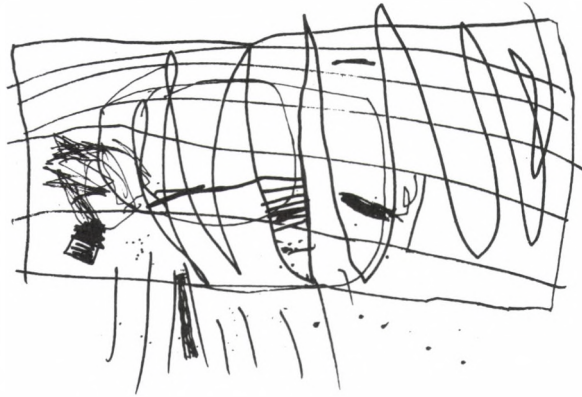
A szülőktől hallott ijesztgetés a rajz témája, amit a vicsorgó fogak függőleges vonalaival, a hatalmas, „mindent látó” szemekkel és a hosszan kinyúló, időnként szögletessé váló sugarakkal kitűnően fejez ki a rajzoló.

133. rajz

4 éves 8 hónapos lány

„Ez egy nagy Nap, azért van rajta a rács, hogy le ne essen.”

A gyermeki világtkép grafikus megjelenítése. A vízszintes vonalakat egyértelműen húzza meg, a függőlegeseken még áttör a lengőfírka korábbi ereje.

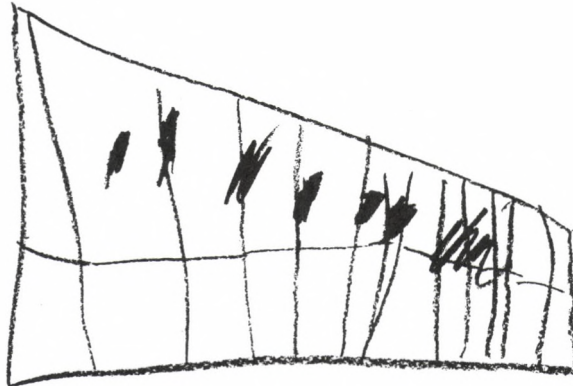
134. rajz

4 éves 9 hónapos lány

„Piros fejű bácsik nézik a vizet.”

A Velencei tónál töltött hetek emlékéből születik a rajz.

Mind a vízszintes, mind a függőleges vonalak iránytartóak és elkülönülnek egymástól.

A szinkretikus és globális percepció miatt a rajzokra a 4. év végétől a gépiesség, az irány-
tévesztés, a helytelen egymás mellé rendelés, a téves összefoglalás, az átlátszóság és a szintézis
hiánya a jellemző.

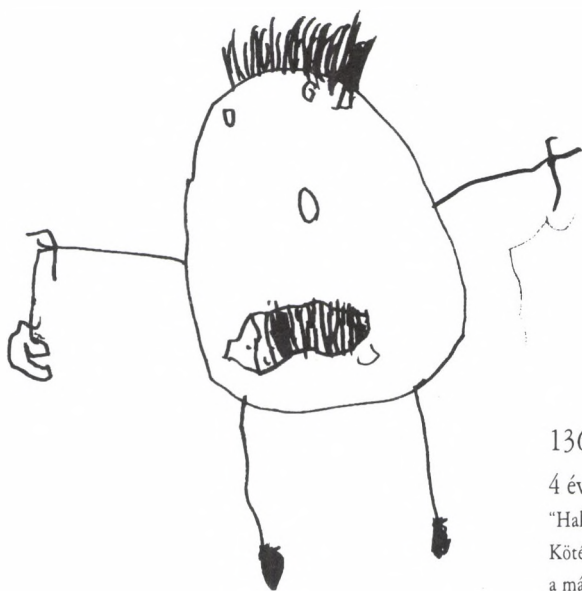
A rajzok fokozatosan kezdenek elszakadni a testmozgás uralmától, már nemcsak a kéz
mozdulatának, hanem az ábrázolandó tárgyhoz kapcsolódó gondolatnak is elkezd a papíron
nyoma maradni.

135. rajz

4 éves 7 hónapos fiú

"A tojásban vannak a kicsirkék és most kelnek ki."

136. rajz

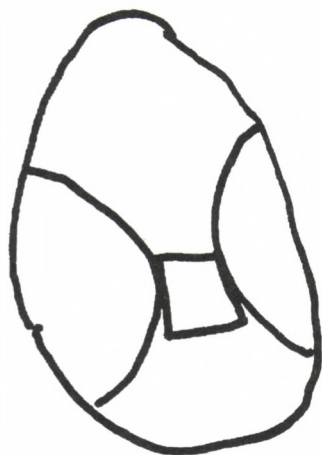
4 éves 8 hónapos lány

"Halászni megy a tojás.

Kötél van a kezében,

a másikban hal."

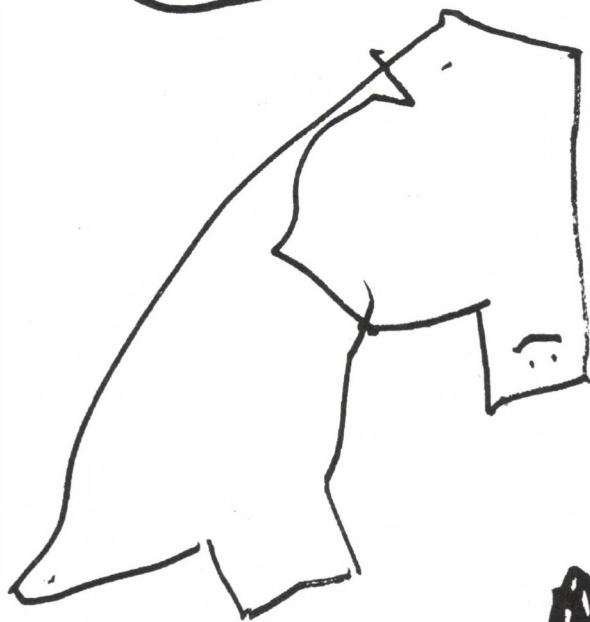

137. rajz

4 éves 11 hónapos lány

„Ez az a tojás, tudod,
amit hozott a nyuszi.”

138. rajz

4 éves 8 hónapos fiú

„Boszorkány”

139. rajz

4 éves 8 hónapos lány

„Boszorkány”

A 4. életév vége felé megjelenik a tér kezdetleges ábrázolása azáltal, hogy tisztázódní kezd a fent-lent, a vízszintes és a függőleges iránya. Primitív szinten elkezdenek megjelenni a nagyságarányok is. A rajzokon erősen érezhetővé válik a valóság megragadásának feltörő vágya, és egyben az ehhez szükséges készségek hiánya. Például a hegycsúcot képező vonalra merőlegesen a hegynél általában jóval nagyobb házakat és virágokat rajzol, s a ferde háztetőre szintén merőlegesen hatalmas kéményt.

Esztétikai minőségeket alapszinten tud csak elsajátítani, anélkül természetesen, hogy ezek megfogalmazására képes lenne. Ilyen az elemi szimmetria, a formák szabályossága, ritmussága és a fényképszerű természetűség, a szép: „pont olyan, mint az igazi”.

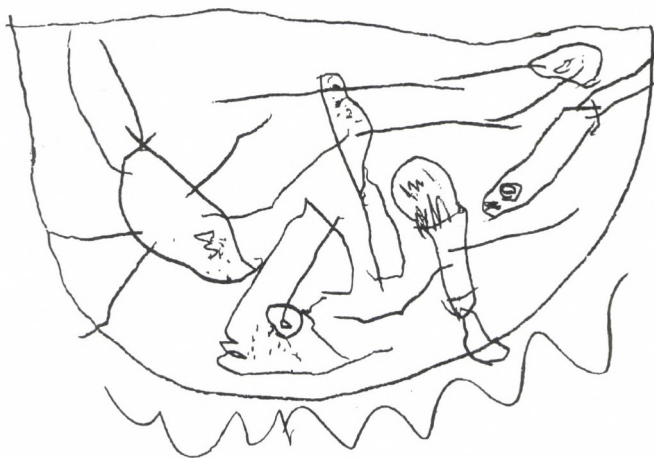
Kortársaik rajzairól 30%-uk mond pozitív véleményt és általában elégedett saját rajzaival 35%-uk. A lányok ebben az életkorban magasabb rajzi teljesítményt nyújtanak, mint a fiúk.

A gyors tempóban, javítás nélkül készített nagytömegű rajz igen gyakran embert ábrázol, vagy valamilyen hűn óhajtott tárgyat, amit birtokolni szeretne. A tárgyakon különösen feltűnő lesz az a részlet, amely érdekességével, izgalmasságával megragadta a gyermek figyelmét. A nagyobb kivitelű témáktól kifejezetten idegenkedik, pontosan érzi, hogy azok megrajzolása még meghaladja képességeit. A rajz bizonyos értelemben hasonlatos a szerepjátékhoz, ugyanis mindkettő interiorizálja a tárgyi világot.

Piaget erre az időszakra teszi a IV. fejlődési szakaszt: a saját testen nem látható minták utánzását, vagyis a valódi ábrázolás kezdetét.

A fejlődést jelzi a címadások arányának alakulása is. Nem ad címet rajzának 20%, utólag ad címet 9%, rajzolás közben ad címet 40% és előre megmondja a kép címét 31%.

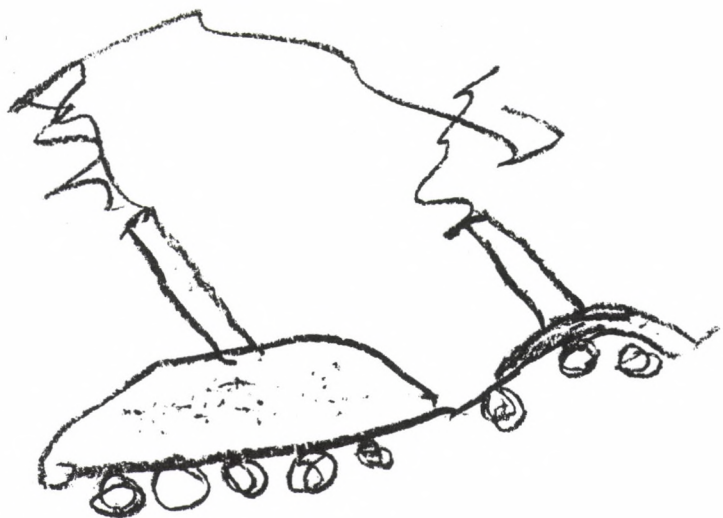
Négyéves korban még a motoros elem van túlsúlyban, de egyre inkább fejlődik és lassan előtérre kerül a vizuális elem, s a folyamat a 6. évre a két tényező egyensúlyba jutásával ér véget.

140. rajz

4 éves 9 hónapos fiú
„Hajó megy a vizen, itt van a kapitány meg a matróz, itt a lépcső és ide kell menni ha esik az eső, és innen látja a kisfiú a halat.”

141. rajz
4 éves 10 hónapos lány
„Gózmozdony”

142. rajz
4 éves 7 hónapos fiú
„Bácsi”

143. rajz
4 éves 7 hónapos lány
„Janika, a testvérem”

A 4.-5. életév fordulóján a gyerek elkezd saját sémáinak kialakítását. Hierarchikus viszonyt teremt az egyes tárgyak részletei között úgy, hogy elvonatkoztat azoktól, amelyek nem érdeklők és nagy méretűre, valamint pontosságra törekedve jeleníti meg a számára fontosakat. A részletek és az ábrázolt tárgy színei nem adekvátak, hanem a rajzoló érzelmeit tükrözik.

Igen sok próbálkozáson és sikertelenségen van már túl a gyerek, mire elkezd a viszonylag letisztult formák rajzolását, amely azután majd gépiessé válva sémákba fog merevedni. A formák így kezdetleges szimbólumaivá válnak a tárgyaknak. Azért jelképek ezek a rajzok, mert az alak csak jelenti, de valójában nem fejezi ki az ábrázolni kívánt tárgyat vagy eseményt. Például a fákat létrás vázzal ábrázolja. (23%-uk egydimenziós ágakat, 53%-uk pedig már kétdimenziós törzset rajzol.) Gyakori a morfológiai deformálás: az emberséma arca a négylábú állatokra is rákerül. A madár teste is inkább emberalak, a madárjelleg a kör alakú fejen lévő egy szem és a kiálló csőr adja. A virágok többnyire egyszerű gombvázakból állnak. A ház alapelemekből áll ajtóval és ablakkal. 4 éves korra a gyerekek 23%-a rajzol házat. A járműveken számfeletti kerekeket láthatunk egy négyzet vagy egy téglalap alsó vagy felső (túloldali kerekek) szélén sorakoztatva. Az ábrázolási szimbólumok tehát azt jelentik, hogy a gyerek egyszerű geometrikus jellegű elemekből a valóságosra emlékeztető, „olyan, mintha” formákat hoz létre.

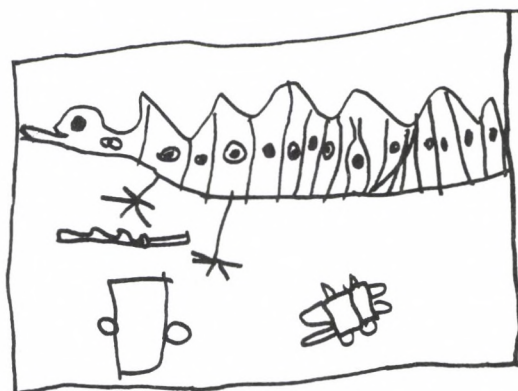

144. rajz

4 éves 11 hónapos lány

„Virág, kislány, Nap, ház,
ágy, virág.”

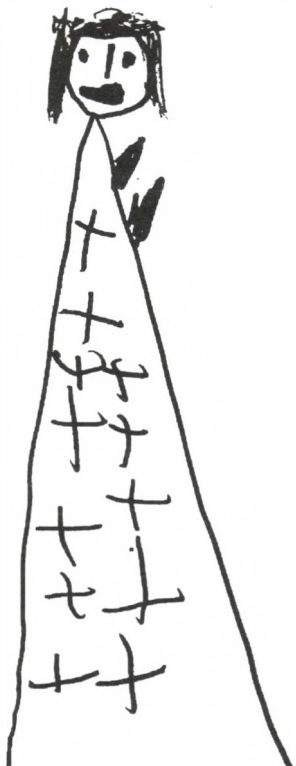
A számára lényeges dolgokat
felsorolászerűen egymás
mellé rajzolja.

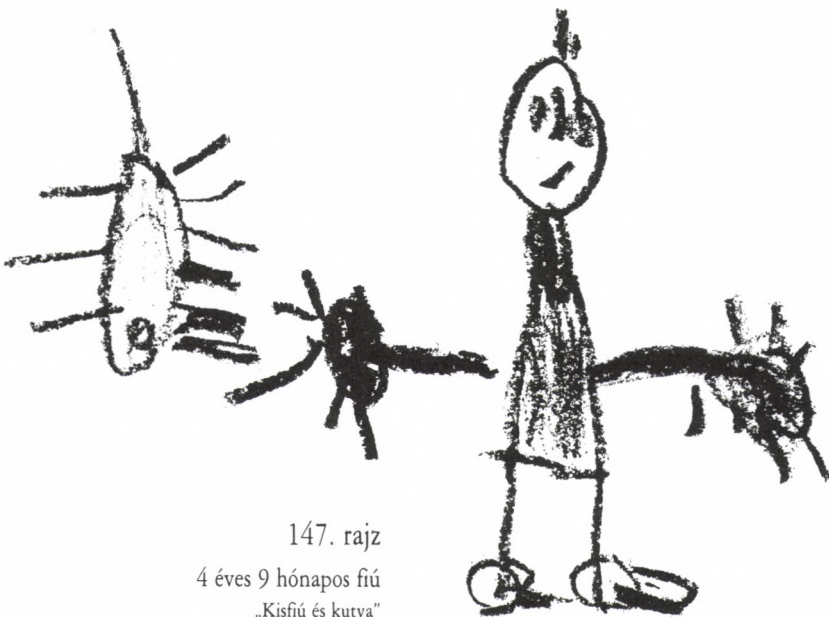
145. rajz

4 éves 10 hónapos lány

„Madár, puska, autó, ház.”

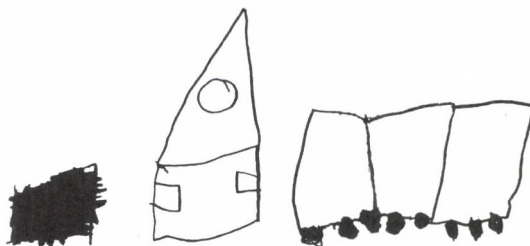
146. rajz
4 éves 9 hónapos lány
„Kislány”

147. rajz
4 éves 9 hónapos fiú
„Kisfiú és kutya”

148. rajz
4 éves 10 hónapos fiú
„Ház és vonat”

(A 149. rajzot lásd színesben.)

A 4 éves gyerek az írás és a rajzolás között különbséget tud tenni. Jellemző az írást utánzó firka magasabb szinten történő kivitelezése, a kvázi-írás. Ennek lényege, hogy a gyerek az írószerrel túmozgást végez, amelyet hullámos, ívelt, hurkolt vonalvezetés jellemez. A kvázi-írás kialakulásához egy lényeges értelmi művelet szükséges, nevezetesen annak megértése, hogy az írással közlünk valamit, még hozzá a szavak pontos szintjén. Ilyenkor a gyerek már „levelet ír”, majd megkérdezi a felnőttől: Mit írtam? S ha nem találjuk ki a gyerek szándékát, akkor nem egyszer bosszankodik, mérgelődik, hogy nem tudják elolvasni a levelet. A 4. életév végére már a betűkhöz hasonló amorf jeleket rajzol, sőt megjelenik a betűrajzolás is.

150. rajz
4 éves 9 hónapos fiú

151. rajz
4 éves 10 hónapos fiú

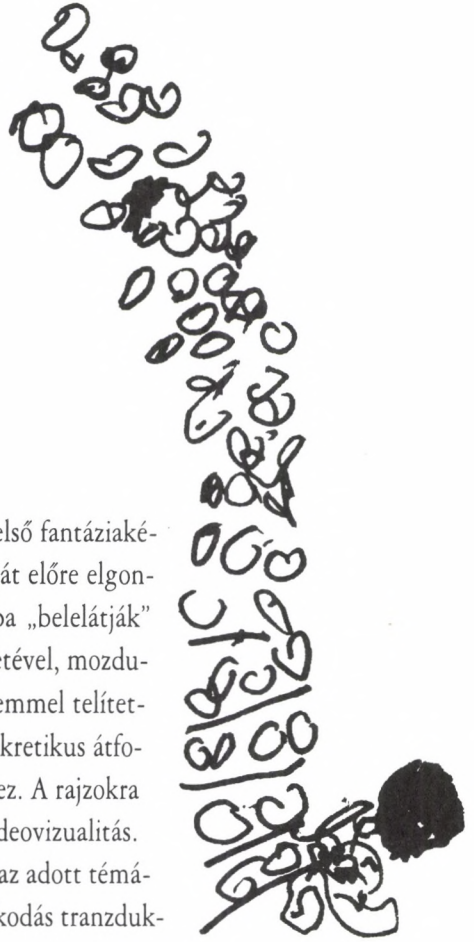
152. rajz
4 éves 11 hónapos lány

153. rajz
4 éves 11 hónapos lány

A rajzon egymás alá írt számok összeadandó sora jelenik meg.

2./ 5 éves kor

Ebben az életkorban a rajzok már főleg a belső fantáziaképek kifejeződései. Elkezdik a gyerekek a képet saját előre elgondolt terveik szerint megvalósítani. Ábrázolásaikba „belelátják” az egész kigondolt történetet annak minden részletével, mozdulatával együtt. A rajzok fantáziadúsak és bő érzellemmel telítettek. A kavargó, egymásba váltó sokszínűség a szinkretikus átfolyás következtében igen szép alkotásokat eredményez. A rajzokra változatlanul jellemző a leíró szimbolizmus és az ideovizualitás. Továbbra is azt rajzolják a gyerekek, amit tudnak az adott témáról, de ennek alapja a képzeletvezérlés és a gondolkodás tranzdukciós, szökdécselő jegyei, amikor a logikus következtetés még nem sajátja a rajzolónak, de ugyanakkor a realitásban, a mindennapokban meglepően jól tájékozódik. Ez az izgalmas kettősség hozza létre a rajzokon az antropomorfizálást, a sűrítést, az érzelmek konkrét tárgyi megjelenítését, az átlátszóságot, más néven transzparenciát, vagy röntgen-rajzokat. Az alakokat változatlanul egymás mellé helyezi anélkül, hogy azok kölcsönös egymásra hatását érzékeltetni tudná, mégis növekszik a valóság-hű ábrázolások aránya, mert a kép tartalma már határozottan felismerhető, sőt, bizonyos egyéni vonásokra, individuális stílusjegyekre is szert tesznek a gyerekek.

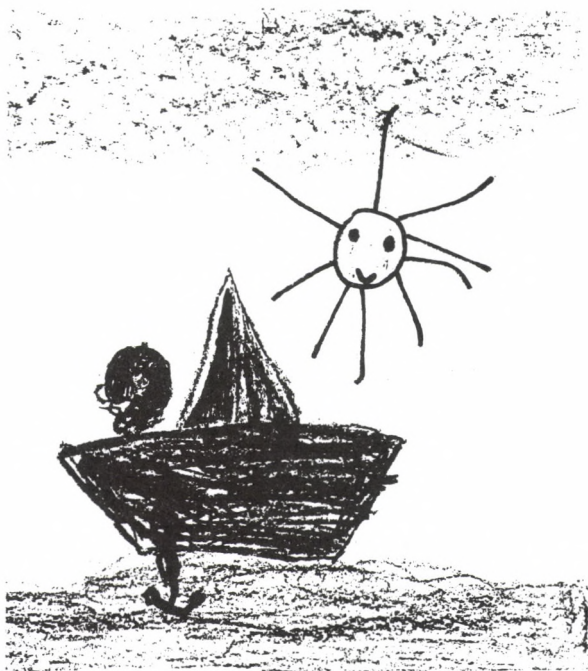
A térszemlélet fokozatos fejlődésével a kaotikus tagolatlanságot bizonyos strukturálódás váltja fel, láthatóvá válik a térszerűség primitív jelölése. A tárgyi világ ábrázolását ugyan még a többszemponúság jellemzi elsősorban, de a kép egészen megjelenik a Nap mint a tér alapvető rendező eleme. Biztosan szétválik a lent és a fent. A lap aljára eleinte csak egy-egy vonallal talajvonal, talajfelület kerül, majd földet és utat rajzol mint térstrukturáló, rendező elemet.

156. rajz
5 éves 3 hónapos fiú

155. rajz
5 éves 2 hónapos lány

157. rajz
5 éves 7 hónapos lány

158. rajz
5 éves 7 hónapos fiú

159. rajz
5 éves 11 hónapos lány

160. rajz
5 éves 10 hónapos lány
„Tündér repül a házba”

A hitelesség vágya és az intellektuális realizmus következtében a képek jóval zsúfoltabbakká válnak, mint korábban. Például a harcmezőre rengeteg katonát rajzol, hiszen nagy a csata, vagy minden szabad helyre esőcsepp kerül, mivel zuhog. Az egyes képelemek között ugyan gyakran vannak szabad felületek, de az úrtól, a „semmitől” való félelem arra ösztönzi a rajzoló, hogy a teret minél inkább töltse be. Ezzel a belső késztetéssel szinkronban van a helyviszony teremtésének új képessége, a bennfoglalás. Például a kosárba gyümölcsöt, a babakocsiba csecsemőt, a házba bútorokat rajzol, rendszerint átlátszóan. A transzparencia során a gyermek a tapasztalatait megpróbálja szintézisbe hozni a látott jelenségekkel. Lerajzolja a nem látható, de a tárgyról egyébként tudott dolgokat is, amelyek szerinte érintik a rajz lényegét. A tér ettől a röntgenszerűségtől „bemozdul”, hullámzóvá válik, és hol az egyik, hol a másik képi elemet látjuk közelebbinek. Mint Rudolf Arnheim írja, a transzparencia olyan ábrázolási elv, amely egyenértékű mellérendeléssel egy síkba vetít különböző helyű, de egyaránt fontos elemeket.

A fentiekén kívül ez az életkor a ritmusérzék fejlődésének legintenzívebb korszaka is, és a szabályos szimmetrikus formák mellett esztétikai élvezetet okoz a gyerekeknek az egyszerű ritmus. Ismerik és ők maguk is képesek alkalmazni rajzaikon a legegyszerűbb díszítési formákat, a ritmizált sordíszeket. A ritmosos geometriának mintegy észrevétlenül rendteremtő funkciója is van.

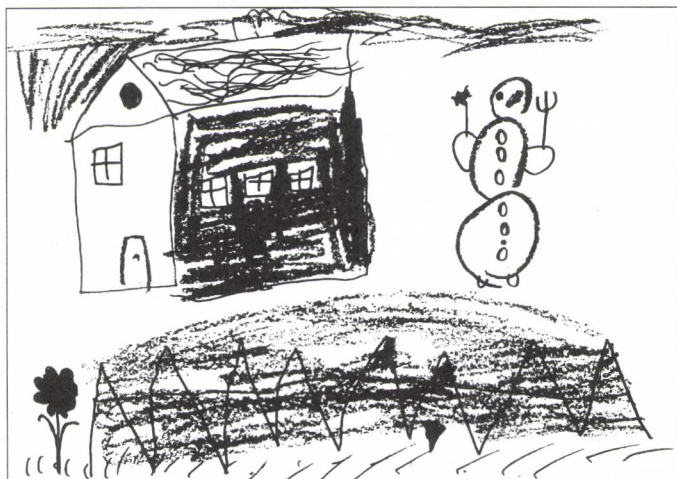
5-6 éves korig a gyerek a rajzolással igen sok tapasztalatra tesz szert és saját alkotásai a konkrét tárgyi világ jobb megismeréséhez segítik hozzá. Bármilyen szubjektív élmény ösztönző hatással lehet a rajzolásra, de a gyerek elé tett minta vagy modell semmiképpen sem. A rajz ugyanis ebben az életkorban totálisan egocentrikus, énközéppontú alapon áll. A gyerekek rajzainak kedvelt témája az „én házam”, az „én virágom, fám”, az „én kutyám” stb., és rajzain egyébként is általában ő a főszereplő. Ezen kívül elkezdi illusztrálni kedvenc meséit is. Az egocentrizmus és az érzelmvezéreltség az oka annak is, hogy az ábrázolni kívánt tárgy mérete teljesen függetlenül alakul attól a viszonytól, amely objektíve létezik a rajzoló és a tárgy között. Ezek a valorizáló arányok megjelennek az emberábrázolásban is, ahol nem a valóságos méretek szerint ábrázolja a szereplőket, hanem a szubjektíve nekik tulajdonított pszichológiai érték alapján. Például a családrajzokon az anya kétszer akkora, mint az apa, vagy az apának a test egészéhez viszonyítva óriási feje és hatalmas kezei vannak.

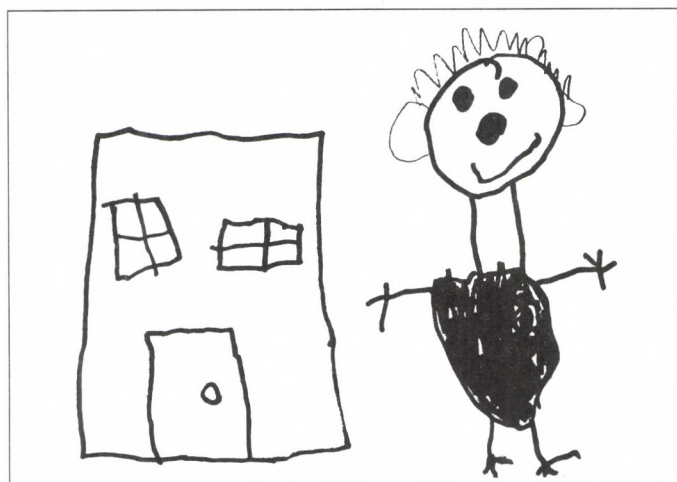
161. rajz
5 éves 1 hónapos lány

162. rajz
5 éves 8 hónapos fiú

163. rajz
5 éves 4 hónapos fiú
„Apukám hazajön”

164. rajz

5 éves 11 hónapos lány
„Anyukám áll a házunk mellett”

165. rajz

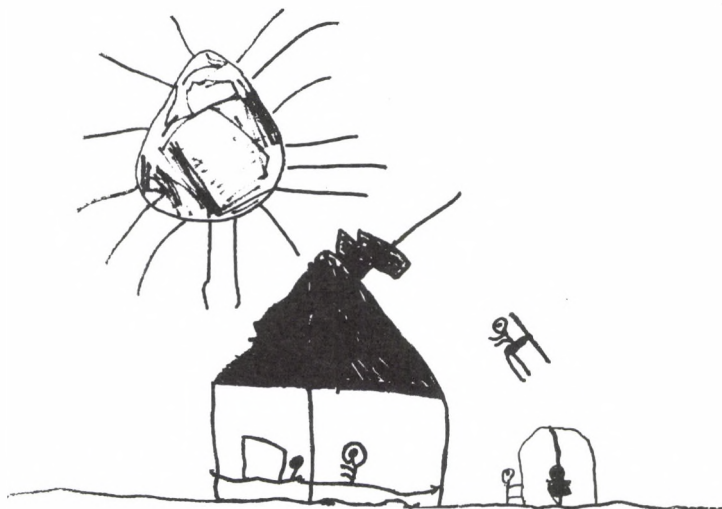
5 éves 3 hónapos fiú
„Mozdony”

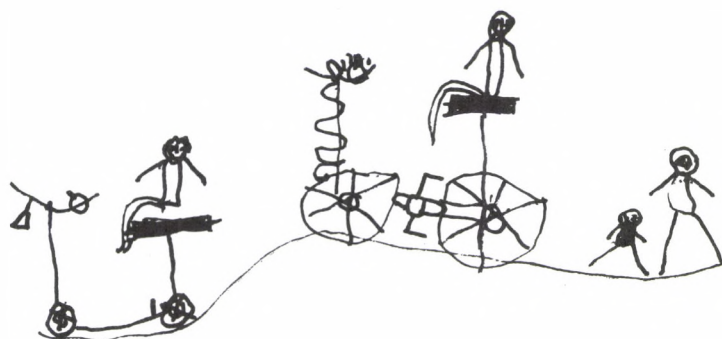
166. rajz

5 éves 9 hónapos lány
„Mentőben viszik a beteget”

167. rajz
5 éves 3 hónapos fiú

168. rajz
5 éves 6 hónapos fiú
„Biciklizik a család”

A képekre jellemző a hangsúlyos színezés, amikor egy-egy, a gyerek számára igen fontos részlet van csak kiszínezve, vagy igen harsánnyá téve. Például a házon lengő zászló, a kutya nyelve vagy az autó stoplámpája. Általában 4-5 féle színnel készülnek a rajzok. A színharmonia iránti fogékonyság jelei még nem, vagy csak alig mutatkoznak. Főleg színautomatizmussal dolgoznak a gyerekek, vagyis a színeket kiegészítő párjukkal alkalmazzák. A tárgyak, felületek megvilágításával nem törődnek, a tónusokat – ha alkalmazzák – csupán az egyes rajzi részletek elválasztására használják.

Általában a vázlatos rajzokon a kontúrokat nem részletezik és rajzaikat a legegyszerűbb mértani alakokból sematikusán állítják össze. A vonal jellemzője, hogy analizál, részleteket mutat meg, segítségével betekintheünk a forma belsejébe. Ha a gyermek minta után rajzol, lényegében akkor is sémákat vet papírra. A sémarajzok gyakorisága 5-6 éves korban a legmagasabb, majd gyors ütemű csökkenést mutat.

A séma olyan merev leképezési forma, amelynek igen erőteljesek, állandóak és hangsúlyozottak a kontúrvonalai, típuszerűen és kétdimenziós ábrázolásban jelenik meg, s a tárgycsoport minden tagja nagyjából azonos képet mutat. Ilyenek az ember-, állat-, házsémák stb. A séma alapelemei a kör, a háromszög, a négyzet és az ellipsoid alak. Nagy lépést tesznek előre a gyerekek a geometriai formák jó másolásában. Az 5 évesek közül a rombuszt 9%, a kört 21%, a négyzetet 38% és a háromszöget 40% adja vissza hűen a másolós feladatokban. Ez a tendencia segíti hozzá ahhoz is a gyerekeket, hogy néhány számot és betűt már jól leírják, de még nem ismerik fel azokat.

A gondolkodási és a koncentrációs erők növekedését jelzi a címadások arányának változása is. Nem ad címet rajzának 2%, utólag ad címet 1%, rajzolás közben ad címet 17% és előre ad címet 80%. A rajzokhoz utólag fűzött mese is megváltozik és nem az ábrázolást félig-meddig helyettesítő elbeszélés az adott téma körül, hanem a rajzot továbbépítő, ahhoz szervesen csatlakozó szöveg. Ez a verbális deszignáció a vizuális és verbális közlést szerves egységbe kovácsolja, a rajzot a gyerek szándékainak megfelelő, de abból egyértelműen ki nem olvasható jegyekkel ruházza fel.

A gyerekeknek egyre jobban tetszenek saját alkotásaik, 68%-ban elégedettek vele. Társaik rajzairól pozitívan 42%-uk nyilatkozik.

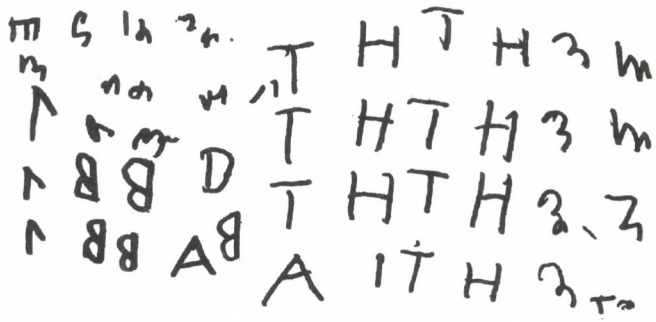
A legkedveltebb téma továbbra is az ember, aki a rajzokon változatlanul sematikusán jelenik meg. A mozgásábrázolás szándéka a hozzá fűzött kommentárból, vagy a címből derül ki. Házat az ötévesek 25%-a rajzol spontán. Az épületet egészen a lap alsó szélére helyezik, tetőt rajzolnak és kísérletet tesznek a ház oldalainak ábrázolására is. A járművek rajzaira a formakifejezőbb oldalnézeti ábrázolás jellemző. Az állatokat egyvonalas, szögletes törzs jellemzi, amely téglalap vagy négyzet alakú és emberi arca van. A madaraknál elkülönülnek egymástól a fej, a nyak, a törzs, a fark és a láb. A fákra a koronához viszonyított aránytalanul hosszú törzs jellemző, amelyet gyakran egyenesen besötétítenek. A virágok ábrázolásában a ritmusos százsorszép-váz vagy kerékvirág fordul elő a legnagyobb számban, de megjelenik a tulipánváz is.

(A 169., 170. és 171. rajzokat lásd színesben.)

172. rajz

5 éves 7 hónapos fiú
Az írást utánzó firkákon kívül
egy-egy betűt is lemásol,
amelyeket sormintaszzerűen
rak egymás mellé.

173. rajz

5 éves 8 hónapos lány
A másolt betűket vízszintes
sorokba rendezi, ezeket
vonalakkal elválasztja. A lap alsó
harmadába balatoni kép kerül.

B/ Sematikus szakasz (6 év – 10 év)

Az iskolába lépéssel új korszak nyílik a gyermek életében. Szomatikusan, motorosan, intellektuálisan, emocionálisan és a szocializáció terén gyökeres fordulatot vesz az emberi fejlődés. Hatalmas lépés történik a világ realitásának megismerése, megértése és feldolgozása felé. Ugrás-szerűen fejlődik a gondolkodás és vele a logikai képességek. Bár körülbelül 7-8 éves korig még változatlanul elsősorban az érzelmekkel közeledik a gyerek a megismerés felé, de egyre inkább előtérbe kerülnek intellektuális erői.

Rajzaira még sokáig jellemző lesz a már korábban említett leíró szimbolizmus, de a képek egyre többet veszítenek fantasztikumukból, míg végül teljesen eltűnik belőlük. Luquet ezt a korszakot

logikai realizmusnak, Eng pedig vázlatos realizmusnak nevezi. Az érzelmi feszültségből táplálkozó sűrítés jegyei, amelyek korábban oly széppé varázsolták a rajzokat, a realitás iránti erős vágygal párhuzamosan feloldódnak, megszűnnek, s a képek jelentősen veszítenek esztétikai színvonalukból.

A grafikus mozgástevékenységben két területen történik a legintenzívebb változás. Az egyik az analízáló, szintetizáló és generalizáló képesség fejlődése következtében jön létre. A gyerek ezek hatására képessé válik az élesebb és realitásközeli megfigyelésre, s azokat primitív szinten már értelmezni is tudja. Ennek hatása tükröződik képein, ahol vázlatosan ábrázolja e sajátosságokat. A másik a szenzomotoros manuális érettség területe. A változás lényege abban áll, hogy rajzolás közben a gyerek egyre finomabban tud a szándékolt irányba haladni, kézmozgását a kívánt ponton elindítani és a célnál lefékezni, majd megállítani. Egyre precízebben válik képessé vonalak és kisebb behatárolt területek közötti rajzolómozgásra, pontok összekötésére. Rajzain egyszerű szerkezeteket is meg tud jeleníteni.

Az érzelmi és a motoros biztonság fokozatos megszerzését mutatja az egyre nagyobb és fokozott gonddal megkomponált terek betöltése, valamint a figurák lassan létrejövő be- és megmozdulása.

A 6-10 éves gyerekek érdeklődése egyre inkább a tematikus rajzok felé fordul, szívesen készítene hangulatképeket. Elemi szinten két típusú rajzoló különböztetünk meg. A szintetikus rajzolókat figyelmét elsősorban a kontúr köti le, a nagy egészet emelik ki a környezetből és sokkal kevésbé koncentrálnak a szerkezetre, a struktúrára. A felépítés hidegen hagyja őket, mert annyira odavonzza figyelmüket az ábrázolandó tárgy egy-egy érdekes specifikuma. Ezt azután grafikusán képesek kiemelni és a legaprólékosabban megjeleníteni.

Az analitikus rajzolókat elsősorban a szerkezet, a felépítés, a struktúra köti le. Valósággal leltározzák rajzaikban a formákat, részletezik azokat s ebben találnak esztétikai élményt. Például számtalan levelet rajzolnak a fákra aprólékosan kidolgozva, vagy egy ruha mintázatát ábrázolják a legnagyobb gondossággal. Mindkét típusú rajzolóra jellemző, hogy a további fejlődési fázisokban megfogalmazott és gépiessé vált merev sémáikat spontán dekoratív irányba fejlesztik tovább.

Jellemzővé válik az erős szkematizálódás. Kitisztulnak a részletek és elapad a korábbi érzelmi-indulati feszültség. A szkéma olyan helyzetrajz, amelyet a rajzoló lényegesen leegyszerűsítve őriz meg. Érzelmileg kiszárad, hangulati elemei eltűnnek. A rajz összességében vázlatossá válik, érzelmi töltés nélküli jellé. A rajzok szépségüket a továbbiakban nem az indulati hévtől, hanem a tudatosan megkomponált díszítő elemektől kapják.

Kisiskolás korban az ábrázolásnak egyértelműen közlő funkciója van, a szimbólumok közérthetővé és hitelessé válnak, letisztulnak. A vizuális vezérlés dominanciát nyer a motoros felett, vagyis előbb jár a szem a papíron, s azt követi a kézmozgás. Nevezhetnénk ezt a kompozíció korának is, miközben a gyerekek teljesen tisztában vannak azzal, hogy ábrázolásaik nem egyeznek a valósággal.

Piaget hármás tagozódásban térképezi fel az életkorra jellemző fejlődést. Az első fázisban megjelenik a részletek utánzása iránti igény, s az utánzás gyakorlása során a minta értelmes elrendezése és újjáalkotása felé tesz lépéseket a gyerek. A második fázisra az utánzás tudatosulása lesz a jellemző. Végül a harmadik fázisban már a gyerek fogja kiválasztani a számára utánzásra ösztönző jelenségeket.

A transzparencia gyakorisága 7-8 éves korig nő, majd hirtelen lecsökken és 10 éves korra teljesen eltűnik.

A sík felületeket, a laposat, a lapályt négyzettel, téglalappal vagy oválissal fejezik ki a gyerekek. Így ábrázolnak speciális tereket, kertet, fennsíkot, tavat stb. A magaslatokat ferde vonalak jelzik.

Jobban szeretnek emlékezetből rajzolni, mint minta vagy modell után, s az előbbi általában jobban is sikerül. A szemléltetett modell igen kevés segítséget nyújt a rajzolónak.

A tárgyak megfelelő nézetben vagy elhelyezkedésben való ábrázolása még nagy gondot jelent. Az oldalnézetben lévő modellt 32%-uk frontálisan rajzolja le, az ülő modellt 58%-uk álló helyzetben ábrázolja.

A gyerekek kedvelt témái az ember (33%), a lányoknál gyakorivá válik a királynő és a tündér, a fiúknál a harcosok és a sportolók. Szívesen rajzolnak házat (25%), növényeket (27%) – ahol a fatörzsek besötítésének tendenciája ezekben az években éri el csúcspontját – és állatokat (21%). Használati tárgyakat 41%-ban rajzolnak, a fiúk elsősorban puskát, kardot, egyéb fegyvereket, zászlót, a lányok edényeket, bútorokat. Mindkét nem szívesen rajzol az emberalakjaira jelmez. Tájképeket 21%-ban készítenek a gyerekek. A tematikus rajzokban az életkor előrehaladtával egyre fokozódó számban jelennek meg speciális képzőművészeti, irodalmi és zenei élmények feldolgozásai.

Kisiskoláskorban jönnek rá a gyerekek arra is, hogy vannak olyan színek, amelyek harsányan előtérbe kerülnek a képeken, mint a piros és a sárga, s vannak olyanok, amelyek inkább a háttérben maradnak, nem „ugranak ki” a képből, mint a kék és a lila, s van olyan is, amelyre inkább a semlegesség a jellemző, mint a zöld.

1./ 6 éves kor

A gyerek ebben az életkorban egyéni stílusjegyekkel, könnyedén rajzol le bármit, ami éppen eszébe jut. Rajzait szinte „gondolkodás nélküli” vonalvezetés jellemzi. Többségük már egy-egy helyzetet vet papírra, de a cselekvés megjelenítése nélkül. Ezzel mintegy áthidalja a szakadékot a realitás és a gyenge grafikus kivitelezés között: a helyzettel helyettesíti a cselekvést. Például a lovast rárajzolja a lóra, de a lovagló mozgást még nem képes ábrázolni. A realitás felé való intenzív közeledés eredményezi a látszólagos paradoxont, hogy bár tartalmilag és formailag az ötévesek rajzai primitívebbek, mint a hatévesekéi, mégis a szemlélő számára érdekesebbek és szebbek, mivel hatalmas fantáziatévékenység és teljesen szabad érzelmi áram-

lás jellemzi őket. Ez a korszak változatlanul a biztos vonalhúzás periódusa, a gyerek nem korigálja számottevően saját rajzát. Ganatyev ezt „metszet-módszernek” nevezi. A gyerek kritikai érzéke ebben az időszakban kezd kialakulni, de ez a rajz egészére vonatkozik, lényegében egyszerű összegző értékelést jelent, mint hogy „szép” vagy „csúnya”. Ez az értékítélet azonban nem inspirálja arra, hogy változtatásokat eszközöljön. Szépnek mondja társai rajzát 18%-uk, s elégedett saját munkájával 25%-uk.

A rajzok 97%-a sémarajz, s 3%-uk firka.

Jellemző az evokatív rajz, amikor a rajzoló kezdetben többé-kevésbé tudatos emlékezetbe idézésből indul ki, de ezt követi egy másik tárgyra való asszociáció, amit lerajzolásának szándéka követ. Ezek a rajzok gépiesen ismétlődnek. A realista ábrázolásra való erős törekvés sematizmusba, konvencionális elemek elburjánzásába fullad.

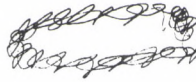
174. rajz
6 éves lány

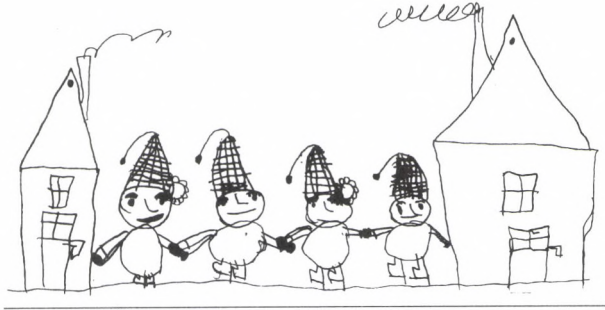
175. rajz
6 éves lány

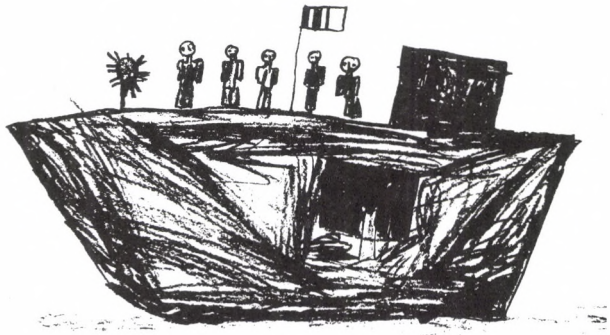
176. rajz
6 éves lány

177. rajz
6 éves fiú

178. rajz
6 éves fiú

Ábrázolás közben lélektanilag nem pusztán rajzolás, hanem grafikus kivetítés is történik. A képeket átfűti a tárgyakkal, jelenségekkel kapcsolatos megélt élmények elevensége. A víziószerű benyomást keltő rajzoknál – mint Gerő Zsuzsa megállapítja – az élményekhez tapadó asszociációk sűrítése jelenik meg. Az érzelmek vizuálisra fordításakor az érzelmi-indulati elemek kép-pé formálása történik. Ebben a korban, ha a gyerekek rajzot ajándékoznak valakinek, azt hiszik, hogy az illetőnek ugyanolyan örömet, izgalmat és meglepedést nyújt a rajz, mint neki. Úgy véli, hogy az ajándékozott pontosan ugyanazokat az érzelmeket éli át, mint ő maga rajzolás közben.

A rajzokon tapasztalható primitív szerkesztés átmeneti szemléletet tükröz a globalitás és az elemzés között. A gyerekek 80%-a előnyben részesíti az egyensúlyos szerkesztést a nem egyensúlyossal szemben. Ebben a korban már mindenki előre ad címet rajzának, amelyek elsősorban mondatszerűek.

Piaget terminológiájában ez a fejlődési fázis az V. szakasznak feleltethető meg, amelyet a saját testen nem látható minták pontosabb utánzása jellemez, s elősegíti a valódi ábrázolás kiteljesedését.

Az út mint rendező elem a korábbinál bonyolultabb formában jelenik meg. Úgy rajzolja a gyerek az utakat, mintha felülről látná, párhuzamosan ívelő, kanyargó vonalakkal, a perspektíva minden jelzése nélkül ábrázolva. Rajzain az út-távlat abban nyilvánul meg, hogy két, többé-kevésbé függőleges irányultságú párhuzamos vonal mellé a két oldalra kiterített fákat rajzol, mint ahogyan az egyiptomi művész ábrázolta a kerti tavat a körülötte álló fákkal.

A tér a rajzokon „diffúz” módon kerül kifejezésre, a rajzoló mint központ – egocentrikus bázis – körül megjelennek a világ fontos dolgai. Ha valamilyen jelenetet rajzol, az is mindig az ő szemszögéből kerül ábrázolásra. Az egyes tárgybeállítások között képtelen különbséget tenni, például egy széket bármilyen nézőpontból lát is, mindig ugyanúgy, az ő számára „konstans” forma- és nagyságviszonyaiban jelenít meg. Ennek a szemléletnek is következménye az a nagyfokú arányeltolódás, ami gyakran jellemzi e korosztály képeit. A hatodik életév vége felé, ha a gyerekek figyelmét külön felhívjuk rá, 24%-ban képesek a tárgyak egymáshoz viszonyított többé-kevésbé helyes arányainak visszaadására. A gyerekek 70%-ának rajzain jelenik meg az átlátszóság.

A képeken láthatóvá válik az időábrázolás is. Moussong-Kovács Erzsébet kutatási eredményei szerint az időt felfelé ívelő időhorizonttal, a megújulás és körforgás képi megfogalmazásával kezdik ábrázolni. Az események időben történő lefolyásának és szakaszolásának felismerése hívja elő a szalagképek iránti bontakozó érdeklődést.

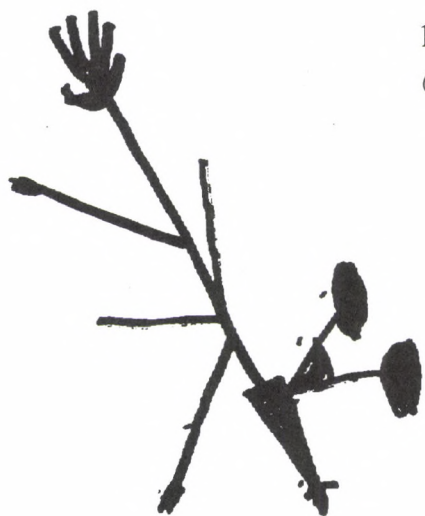
A díszítő elemek intenzív megjelenése is a hatodik évre jellemző. Ez a díszítő kedv spontán és indulatvezérelt formában nyilvánul meg. Az ornamensek alakja, tartalma és elhelyezése még nem tervezett, a rajz általános alakulása és a gyerek aktuális érzelmi-indulati-hangulati állapota gyakorol rájuk befolyást. Gyakori a zsúfolt túldíszítés, amely jelzi a fokozódó esztétikai igényt, ugyanakkor alkalmas az üres terek „értelmes és célszerű” kitöltésére, eleget tesz a ritmus és a szimmetria iránti igénynek, valamint kielégíti az aprólékoság és pontosság iránti vágyat. A díszítés első jelei pontocskák, körök, cikcakk vonalak és tojásdad formák.

179. rajz

6 éves fiú

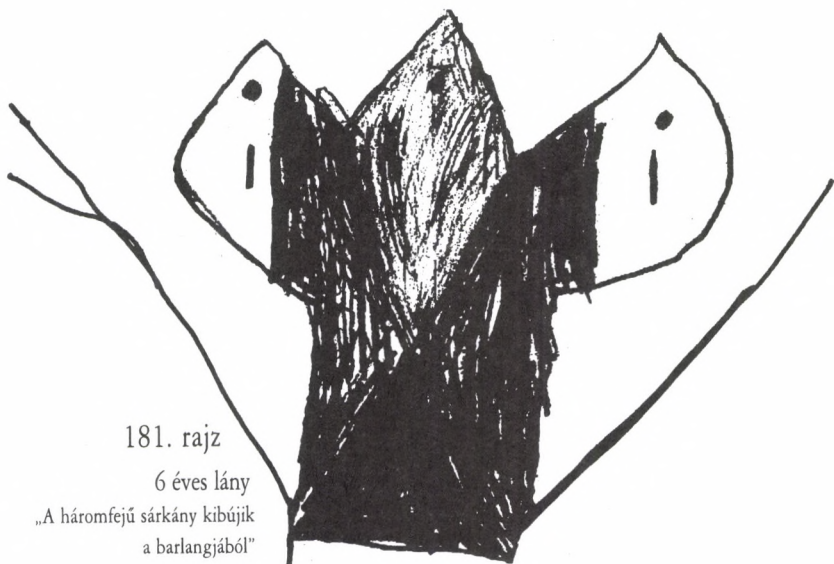
„Kakas”

180. rajz

6 éves fiú

„Repülő sárkány”

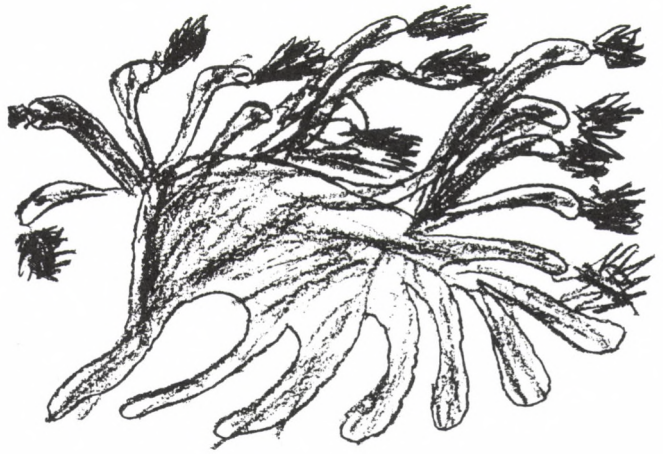

181. rajz

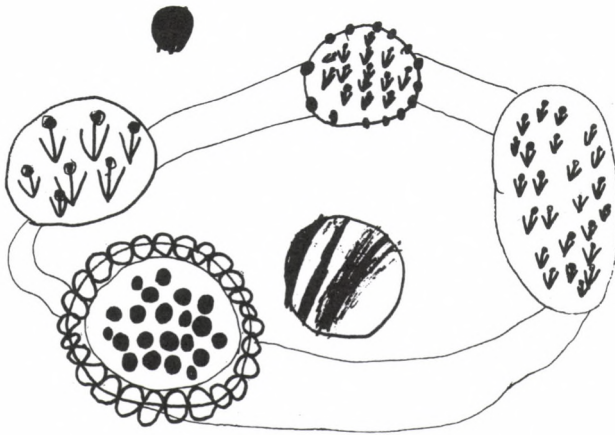
6 éves lány

„A háromfejű sárkány kibújik
a barlangjából”

182. rajz
6 éves fiú
„Sárkány”

183. rajz
6 éves lány
„Szivárvány született
a kertek fölött”

184. rajz
6 éves lány
„Anyuka meg a lánya fürdenek
a medencében”

185. rajz
6 éves lány
„Kislány várja az anyukáját”

186. rajz
6 éves lány
„Jegyespár a kislány háza előtt. A ház kapuja nyitva van.”

187. rajz
6 éves lány
„A háremhölgy táncol,
a török fuvolázik”

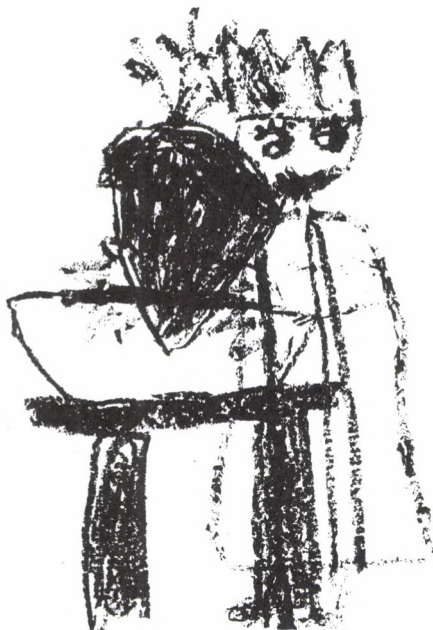
Az erotika, a szexualitás iránti érdeklődés, a nőiség csábításának lehetőségei is élénken foglalkoztatják a kislányokat. A női nemi identifikáció rezdüléseit őrzik a 184-189. rajzok.

188. rajz
6 éves lány

189. rajz
6 éves lány

190. rajz
6 éves fiú

A 6.-7. év fordulóján primitív szinten a földrajzi jellegzetességek is kezdenek beépülni a rajzokba.

A mértani testek lerajzolásánál egy-két lényeges elemet is tartalmazó, de alapvetően még a szinkretizmus bázisán nyugvó szemlélet tükröződik az ábrákon. A geometriai formák másolása terén a keresztet a gyerekek 60%-a, a kört 72%-a, a négyzetet 83%-a és a háromszöget 95%-a rajzolja le jó ábráfelfogásban és megfelelő kivitelezéssel. (Ugyan fejlődéslektanilag a köralakzat rajzolása megelőzi a négyszöget, azonban a kisiskoláskori formamásolásos feladatokban a pontos geometriai megjelenítés a négyszög esetében formahűbb, mint a szabályos köré. Ennek oka valószínűleg az, hogy erre az életkorra a gyakori házrajzok készítésénél a viszonylag nagyméretű és pontosan kivitelezett négyszögeket jobban begyakorolják a gyerekek, mint a szabályos köröket.)

A színezés is kezd lassan és fokozatosan igazodni a valósághoz. Ugyanakkor a színek továbbra is megtartják közlőerejüket, amennyiben a színek, színárnyalatok megválasztásával, az egyes figurák egymáshoz viszonyított szubjektív méretezésével és a rajzlapon való elhelyezésével fejezik ki érzelmeiket, vágyaikat, véleményüket az ábrázoltakkal kapcsolatban. A gyerekek döntő többsége már hibátlan sort alkot, ha arra kérjük őket, hogy rakják egymás mellé a világos, sötétebb és legsötétebb színeket. Rajzain főként egyszerű színeket használ a hatévesek 89%-a, míg összetett színeket is alkalmaz 11%-uk. Ez utóbbi csoportba tartozók törekuszenek arra is, hogy a tárgyak eredetileg látható összetett színeit adják vissza képeiken.

A gyerekek szívesen illusztrálnak meséket, örömmel rajzolják le az őket leginkább érdeklő jeleneteket. Tóth Béla vizsgálatai szerint a meserajzokban az alábbi arányban jelennek meg a tartalmak: tárgyak 35%, ember 19%, növény 17%, állat 15%, földrajzi és fizikai jelenségek 12%, csodás lények 3%.

Az emberrajzoknál a fiúk elsősorban teljes harci díszben pompázó katonákat, harcosokat, hős vitézeket, a lányok kiteljesedett királynő-rajzokat készítenek.

Spontán a gyerekek 14%-a rajzol gyakran házat, várat vagy más épületet. Többen megpróbálkoznak a perspektivikus ábrázolással, de sikertelenül. Igyekeznek a házak belső arányrendszerét is érzékeltetni.

Az állatábrázolásokra a kétdimenziós törzs, az egydimenziós lábak és az emberarc jellemző. Fiúknál az első 4 helyen, lányoknál az első 2 helyen vadállat szerepel a leggyakrabban rajzolt állatok között. Ezek főleg oroszlánok, tigrisek, elefántok, krokodilok, kígyók és zsiráfok. A háziállatok az 5., illetve a 3. helyet követő gyakorisággal jelennek meg. A madarakra a nyak és a törzs egyvonalas ábrázolása mellett, a fajra jellemző elemek megjelenése a legjellemzőbb.

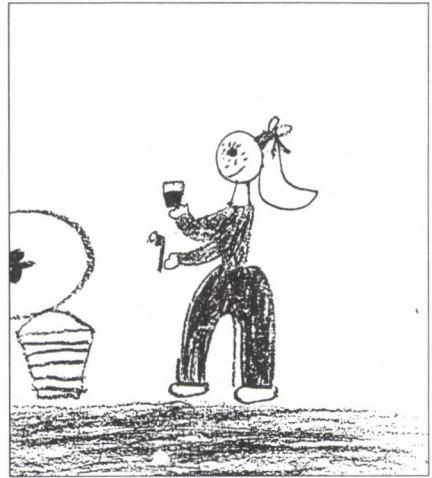
A növénymotívumok közül a fa, a bokor, a fű és a virág preferált. A fiúk 69%-ban, a lányok 47%-ban rajzolnak rendszeresen növényeket. A fiúk témájukat gyakrabban helyezik a természeti környezetbe. A fákra vagy a seprűváz jellemző egyvonalas ágakkal, vagy a karélyos váz. A törzsre keresztben húzzák az ágakat, vagy a törzs tetején sugárszerűen oszlatják szét őket. A törzs már 98%-ban kétdimenziós. Ez az életkor a kulminációs időpontja annak, amikor a fa a lap legaljára kerül.

A hegyek rajzainál a csúcstól képező laza vonalra merőlegesen viszonylag kisebb méretű házak, fák és emberek kerülnek.

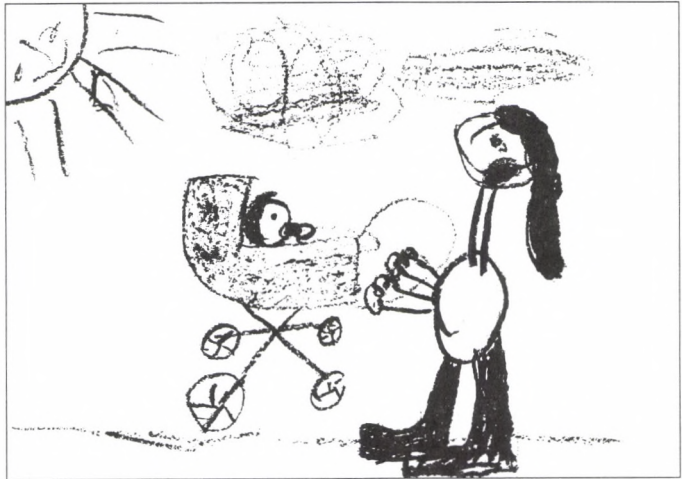
A égen gyakori a Nap, a Hold és a csillagok ábrázolása. Lányoknál kevesebb a felhős ég, mint a fiúknál.

A járműveken a vázon és a kerekeken kívül nagy jelentőséget kapnak a részletek, mint a kormány, lámpák, ajtókilincs, kipufogócső. A vezető alakja átlátszik az autó oldalán.

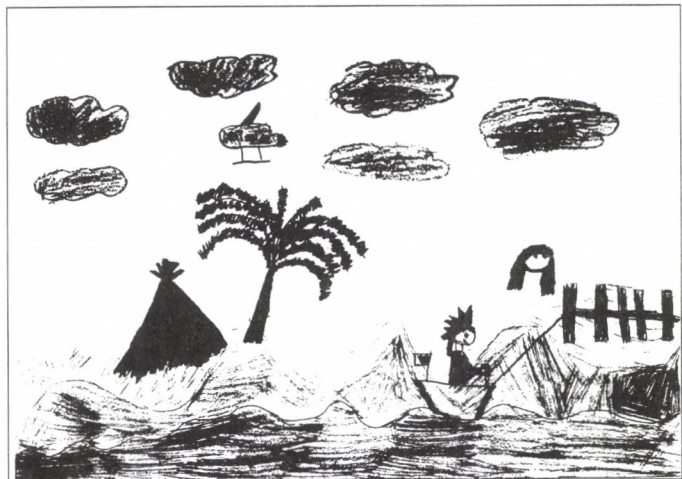
A gyerekek egyre szívesebben próbálkoznak meg a betűk és a számok leírásával, lerajzolásával. Egyet-egyét már fel is ismernek, sokan a nevüket – rendszerint nyomtatott nagybetűkkel – le tudják írni. Az írásjelek másolásában még változatlanul igen gyakori a tükörírás.

191. rajz
6 éves lány
„Fogát mosok”

192. rajz
6 éves lány
„Anyuka és a kisbabája”

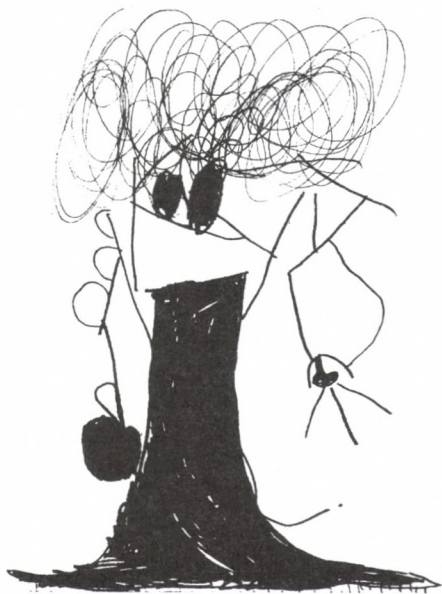

193. rajz
6 éves fiú
„Indián tábor”

194. rajz
6 éves lány
„Bohóc”

195. rajz
6 éves fiú
„Egy olyan fa, amibe belesapott a villám”

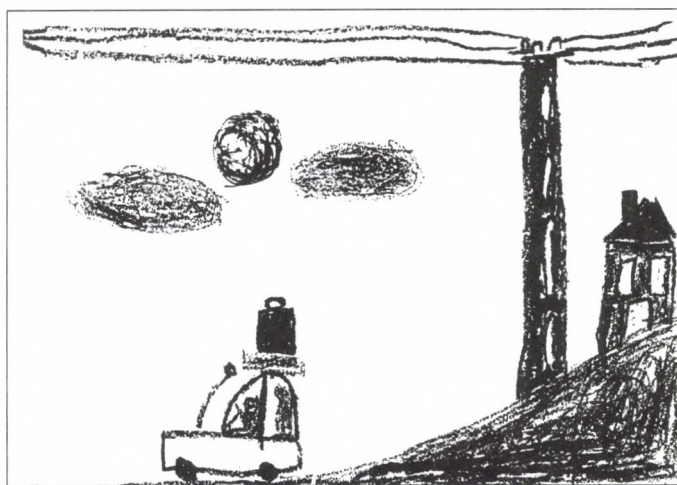

196. rajz
6 éves fiú
„Decemberi havazás”

197. rajz
6 éves lány
„Lepke a réten”

198. rajz
6 éves fiú
„Egércsalád lakik
a szénakazalban”

199. rajz
6 éves fiú
„Nyaralni megyünk”

200. rajz

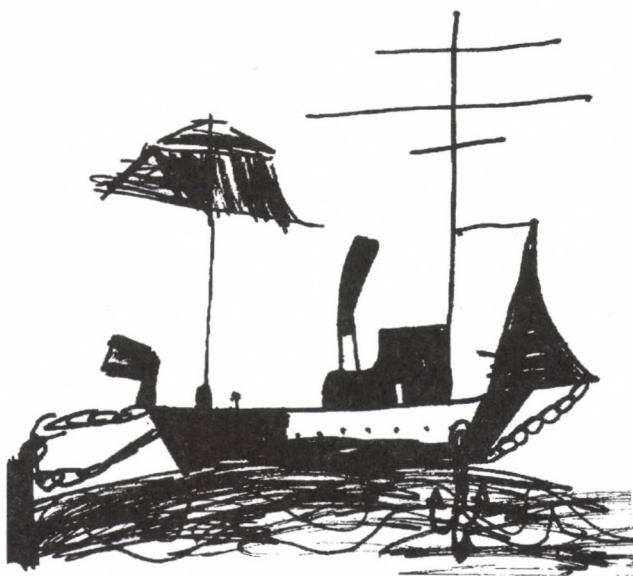
6 éves fiú

„Veszélyes harci repülő”

201. rajz

6 éves fiú

„Hadihajó”

(A 202. és 203. rajzot lásd színesben.)

2./ 7 éves kor

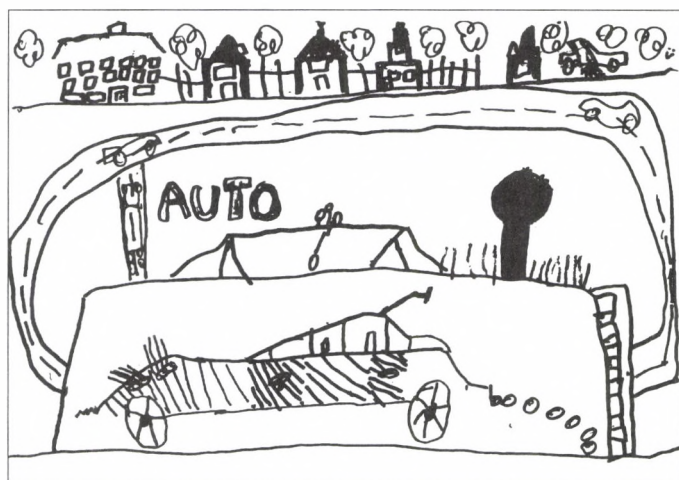
Minden intenzíven érdekelni kezdi a gyerekeket, ami a realitással és a külvilággal kapcsolatos. Rajzaiba azonban még most is belelátja saját fantáziáját, így azok nemegyszer szabályos meseképekké válnak. Grafikus tevékenységében fantázia és realitás között mozog. Továbbra is jellegzetesek a röntgen-rajzok. Előfordulási gyakoriságuk körülbelül 50%. A gyerekek ugyanis ekkor mindennek nagyon kíváncsiak a szerkezetére, nemcsak a dolgok külső megjelenése köti le figyelmüket, hanem a belső tartalmak is az érdeklődés középpontjába kerülnek. Fúrnak, faragnak, szerelnek, mindent szétszednek, mert érdekli őket, hogy „mi van belül”.

Szenvedélyesen és sokat rajzolnak. Általában egy-egy mozzanatot választanak ki a cselekmény egységéből és azokat töredékesen ragadják meg. Sok kompozíciót készítenek, rajzaik összetettekké és logikusakká válnak. Elkezdnek az események hű és pontos regisztrálására töre-

kedni. Ezt a fázist ezért leíró realizmusnak szoktuk nevezni. Ebben az életkorban tapasztalható a részletezésre való törekvés tetőpontja. A kevés részletet tartalmazó, elnagyolt és nem fényképszerű rajzokat elutasítják.

A fiúk ekkorra már magasabb rajzi teljesítményt nyújtanak a lányoknál. A fiúk az ábrázolás során főleg az elemi struktúrák jó grafikus megjelenítésére törekcszenek, a lányok inkább a legaprólékosabb részleteket kívánják papírra vinni. Az egyes képelemek kialakításában és elrendezésében az egyensúlyi szempontokat tartják a legfontosabbnak.

204. rajz
7 éves fiú

205. rajz
7 éves lány

A hétéves gyerekek 87%-a még eidetikus, majd ez a számarány fokozatosan csökken a serdülőkorig, amikor ismét emelkedni kezd. Az ifjúkorra pedig gyakran teljesen és véglegesen eltűnik.

Az éntudat és az önreflexiós képesség fejlődése mutatkozik meg abban az új rajzoldási módban, hogy az ábrázolandó tárgy körvonalait ceruzával vonják meg, majd a kontúrokat gyakran korrigálják, s csak ezt követően kerül sor a színezésre. A színezés is alkalmat teremt arra, hogy a kevésbé sikerült részleteken még javítsanak. A kontúrvonalat hétéves korban a gyerekek 5%-a finomítja több-kevesebb rendszerességgel. Saját rajzaikat szóban is bírálják, de a nemtestzőeket főleg összetépi és eldobják. A kifogások elsősorban a sikertelen kontúrvonalakra, és a „csúnya” színezésre vonatkoznak. Saját rajzával általában elégedett a gyerekek 16%-a. Kortársai rajzát többnyire szépnek találja és pozitívan nyilatkozik róluk 21%-uk. A társak ábrázolásaira irányuló kritikai megjegyzések főleg a részletekre vonatkozó hiányokat és az aránytalanságokat célozzák. A viszonylag gyengébben rajzoló gyerekek szigorúbbak és kritikusabbak mások munkáival szemben, mint a jól rajzoló.

A képek 90%-a sémából tevődik össze, de a tárgyak egymáshoz viszonyított helyes arányának kivitelezése már 43%-ban sikerrel jár. A mozgásábrázolás primitív fokára jutnak el a gyerekek, amit a cselekvő, mozdulatban lévő testrészek néha abnormális megnyújtásával és a végtagok megtörésével érnek el és érzékeltetnek.

Hétéves korra jellegzetes gondolkodási műveletté válik a soralkotás. Ezért gyakori a sormintászerű díszítő elemek preferálása és a szalagképek kedvelése.

A perspektíva fejlődésének következő fokozata szintén az út-távlat grafikus kivitelezésében nyilvánul meg először. A korábbi két függőleges és párhuzamos vonal most a végén csúcsba fut, s oldalain függőlegesen álló, takarás nélküli fák láthatók. A hegyek íveit, hajlatait imitáló laza vonalakra pedig függőleges irányú, a „talpukon álló” kisméretű fákat és házakat rajzolnak.

206. rajz

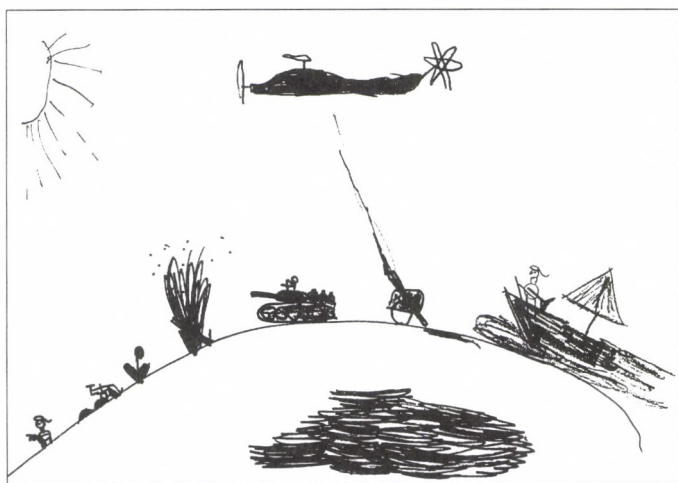
7 éves fiú

„Csodatélapó. Így születtek.”

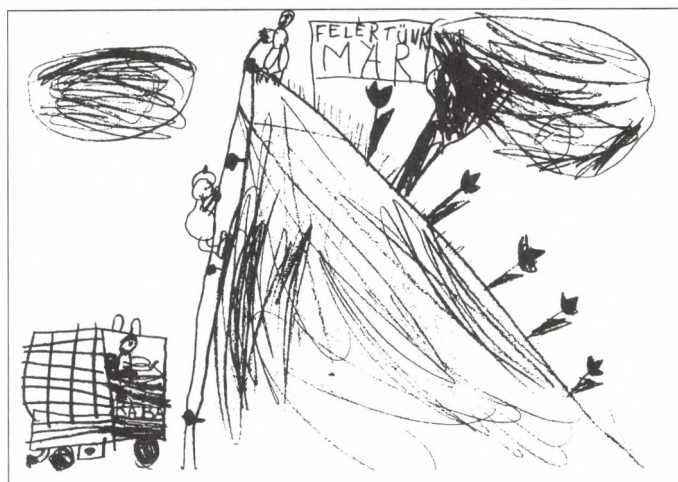
207. rajz
7 éves lány
„Öcsém a kertben játszik.”

208. rajz
7 éves fiú

209. rajz
7 éves fiú

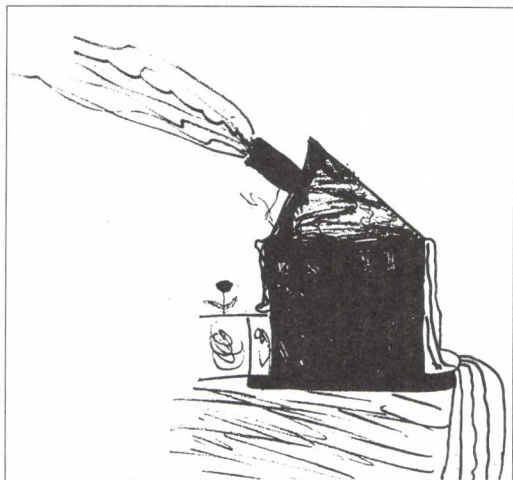

210. rajz
7 éves lány
„Misi Mókus csónakázik”

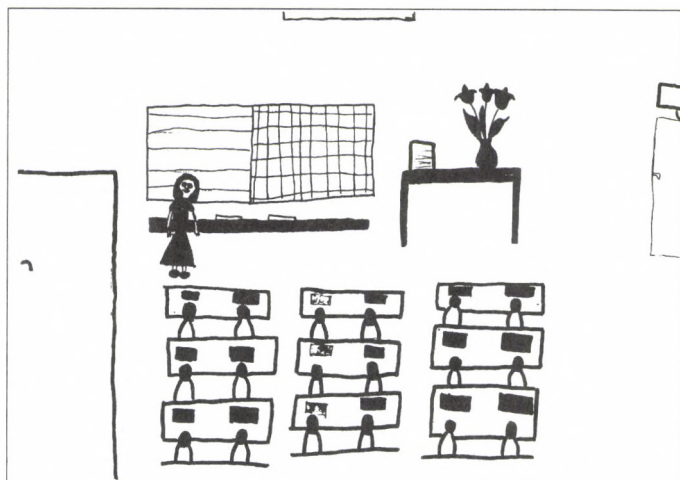

Erre az életkorra jutnak el a gyerekek oda, hogy a korábbi szín szerinti döntéssel szemben az alak szerinti döntés válik dominánssá, s nemsokára egyedül meghatározóvá. Vagyis az egymástól csak színükben különböző tárgyakat azonos kategóriába sorolják, s a más alakú, de azonos színű tárgyakat pedig forma szerint különböztetik meg egymástól. Összetett színeket 15%-uk alkalmaz képein, s ugyanennyien törekednek az eredeti tárgy színvilágának érzékeltetésére is. 85%-uk továbbra is csak egyszerű színekkel dolgozik. A gyerekek sokat játszanak a színekkel, szívesen dolgoznak nagy ceruza-, festék- vagy filctollkészlettel. Gyakran az ábrázolás különösebb szándéka nélkül csak „kipróbálják” a különböző színeket, mindenféle sorrendet kitalálva. A sok kísérletezés és a konkrét osztályozási és viszonyítási kutatások és műveletek során a 7. év vége felé négy lehetőséghez és alapvető megkülönböztetési jegyhez jutnak el a gyerekek. Rájönnek, hogy vannak telített világos, telített sötét, hígított világos és hígított sötét színek. Szívesen kísérleteznek a fehér festékekkel, egyre többet és többet adagolva egy-egy színhez. Ezekből gyakran állítanak össze sorozatokat. Ezek a színskálák azonban még nem kerülnek be a képekbe, hanem külön játékként szereznek élményt nekik.

211. rajz
7 éves fiú

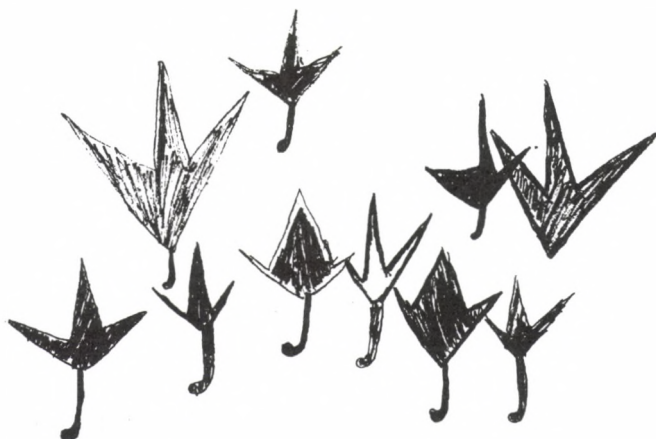
212. rajz
7 éves lány

213. rajz
7 éves lány
„Napraforgó”

214. rajz
7 éves fiú
„Mesebeli levelek”

(A 215. rajzot lásd színesben)

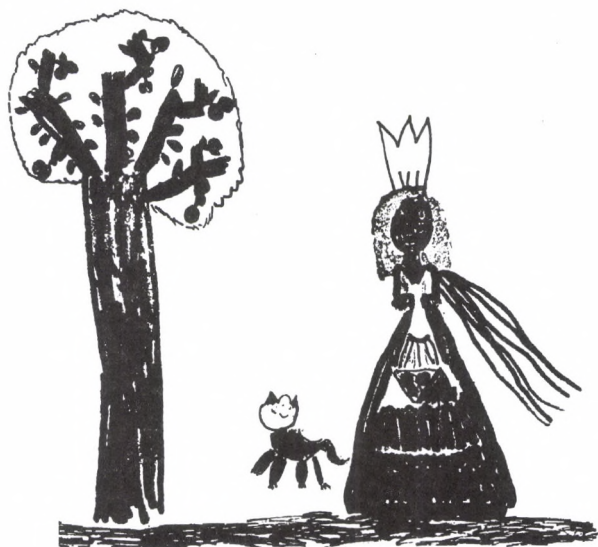
Rajzaikon a házakat, különféle épületeket már alpra helyezik, minél több részletet igyekeznek ábrázolni a tetőcserepektől a változatos ablakosztásokig, a kapu kilincsetől a csengőgombig, az ablakban lévő virágoktól az erkélyekig, a garázsbejáratától az ereszcatornáig. A ház egyik oldalát már többnyire jó perspektívával rajzolják és igyekeznek az egyszerűbb épületdíszeket is megörökíteni.

Az állatokat gömbölyded törzs, jól kivehető és a törzstől elkülönült nyak jellemzi. Nagy igyekezettel próbálnak állatpofát rajzolni és mindent megtesznek satírozással, színezéssel és vonalakkal, hogy az megkülönböztethető legyen az emberi arctól. A madarak már speciális fejjel, jól körvonalazott, változatos alakú csőrrel, rájuk jellemző törzssel és farktollakkal kerülnek ábrázolásra.

A fákat még változatlanul főleg a lap aljára helyezik kétdimenziós törzssel. Legjellemzőbb a tollas és a gomolyagos váz. Ügyelnek arra, hogy az ágak lehetőleg szimmetrikusan legyenek elhelyezve.

A járművek egyre formakifejezőbbek lesznek, jól megkülönböztethetők a rajzokon az autók, a buszok, a vonatok, a villamosok, a speciális járművek. Itt a formahűségénél még mindig fontosabb számukra a minél finomabb részletgazdagság és fokozott jelentősége van a vezetőknek és az utasoknak.

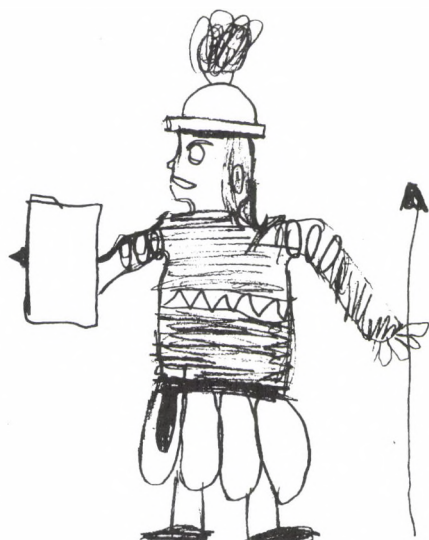
Az írás elsajátításával külön világgá bomlik az írás és a rajzolás. Az ajándékrajzokra ajánlófelirat kerül, amely azonban nem szerves része a képnek. A gyerekek a nevüket szívesen ráírják a rajzfüzetre vagy -lapra, s alkotásukat ezzel egyértelműen saját, individuális művüknek ismerik el. Kezdi tiszteletben tartani saját és mások alkotásait, ezért más munkájába belerajzolni vagy belefirkálni, más rajzára a saját nevüket ráírni nagy illetlenségnek számít. Nem szeretik azt sem, ha a felnőtt – akár segítő szándékkal – belejavít rajzukba. Ilyenkor nemegyszer abbahagyják az eredeti képet, vagy – ha nagyon tetszenek a felnőtt által húzott vonalak – annak nyomvonalát sokszorosan átrajzolják, hogy ezzel saját alkotásuk részévé tegyék.

217. rajz

7 éves lány

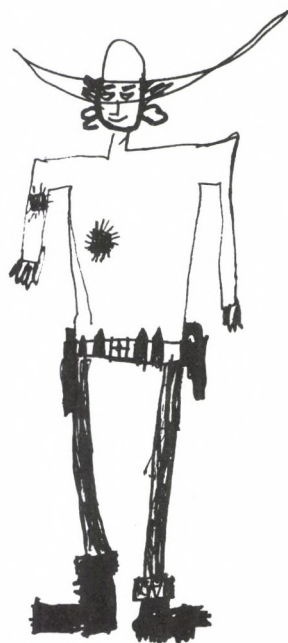
„Királykisasszony cicájával a kertjében”

216. rajz

7 éves fiú

„Vitéz harcos”

218. rajz

7 éves fiú

„A nevem: Senki”

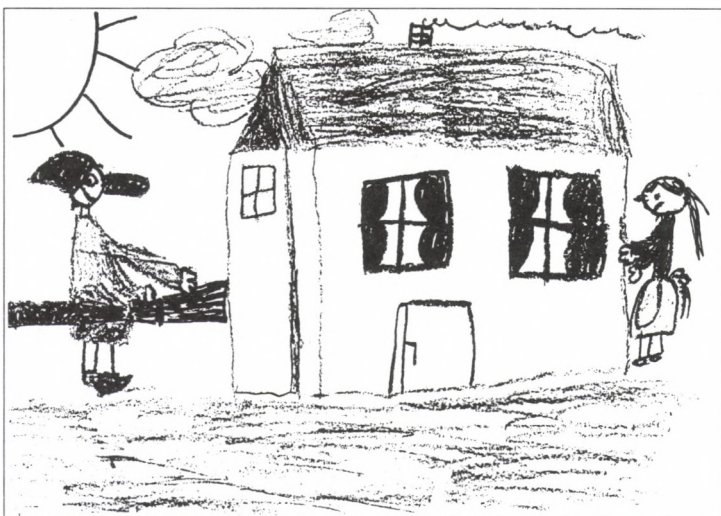

219. rajz

7 éves lány

„Egy télapó”

220. rajz

7 éves lány

„Juliska elbújt a boszorkány
szeme elől a ház mögé,
Jancsi meg bent van
a házban elbújva.”

3./ 8 éves kor

Piaget felosztásában ez a VI. szakasznak, a késleltetett utánzás fázisának felelne meg. A gyerekek fő törekvésévé a valóság hű tükrözése válik. Balázsné Szűcs Judit – aki a piaget-i terminológiát szintézisbe hozza a rajzfejlődési állomások jellegzetességeivel – írja, hogy a vizuális fejlődés pszichológiai fordulata a 7.-8. évre esik legkorábban, ezért a rajzpedagógiai módszereken a kisiskoláskor elején nem volna szabad lényeges változtatást hozni az óvodai módszerekhez képest. Tudniillik a gyerekekben továbbra is az élmény és a hozzájuk kapcsolódó asszociációk és fantáziák hozzák létre az alkotás vágyát és örömet.

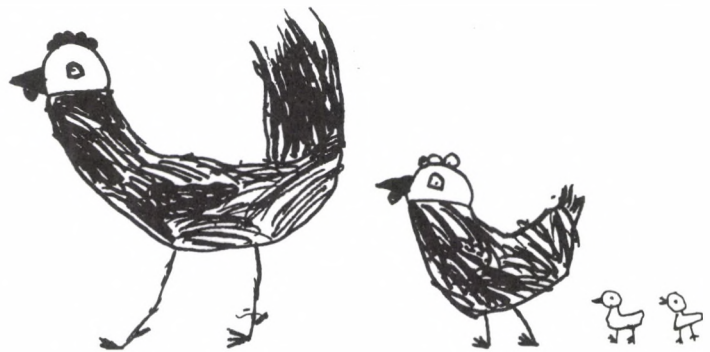

Ebben az életkorban jelentkezik a „megtartás” lelki funkciója is, vagyis az egyszer felismert és átlátott viszonyok, kapcsolatok törvényszerűségeit később is alkalmazni tudják. Így lehetővé válik az elemzés, kibontakozásban van az analízálóképesség, s kezdetben a szubjektív, majd később az objektív valósághoz alkalmazkodó szintézis. Az utánzás ebben a korban már tudatosan, sőt szelektíve történik, s alárendelődik az intellektuális erőknél és folyamatoknak. Megjelenik a részletek utánzása a minta értelmes, átgondolt elemzésével és konstruktív ujjáalkotásával.

A nyolc évesek változatlanul sok kompozíciót készítenek, de szívesen rajzolnak egyes dolgokat is, például egy-egy virágot, állatot vagy bizonyos tárgyakat próbálnak realiztikusan, természetesen ábrázolni. Tanulmányokat, egész tanulmányosorozatokat készítenek a világ különböző jelenségeiről, amelyek felkeltették érdeklődésüket. Továbbra is domináns elv a leíró realizmus.

221. rajz
8 éves fiú

222. rajz
8 éves lány

A jó nivójú szerkesztett jelenetrajzokon visszatérnek a firka egyes elemei, például az eget kék lengővonallal, a Napot sárga körfirkával, a fák koronáját zöld gomolyagfirkával jelzik. Jellemző, hogy egy-egy rajz között nagy színvonalbeli eltérés mutatkozhat, amely fejlődéslelektanilag néha több évet is kitesz. Előfordul az is, hogy egy képen belül láthatunk nagy differenciákat, például a házat gyatrán, míg a mellette álló lovat kitűnően rajzolja meg. Ennek oka lehet az is, hogy „tanulmányrajzait” éppen a lovak iránti fokozott érdeklődés köti le, azt éppen jól begyakorolta, s a jelenetrajzokon is a ló a lényeges elem, a ház csak mellékszereplő, a lóhoz mint főtémához kapcsolt „díszlet”. Az is előfordul, hogy csak firkálnak a gyerekek, illetve firkarajzokat készítenek. Máskor az rontja le a rajz színvonalát, hogy a felnőttektől vagy a művészekről ellesett mozdulatok utánzását próbálják ki, amelyekkel természetesen képtelenek saját rajzi szintjüket „hozni”. Ahhoz hasonlítható ez a próbálkozás, mint amikor megkísérelnek „felnötesen” írni, a felnőttek gyors, folyamatos és speciális írásritmusát és vonalvezetését utánozni, s az eredmény alig olvasható ákombákom lesz. A felületes szemlélő számára itt is úgy tűnhet, mintha a gyerekek „visszaesett” volna az írásfejlődés terén.

Ebben az életkorban érdekes kettősség figyelhető meg a rajzokon. Egyfelől a mind nagyobb és precízebb részletgazdagság preferálása, másfelől az egész megragadásának vágya. A részletezési tendencia nemcsak az egyes rajzokon belül érvényesül, hanem abban is, hogy egy egészes cselekmény folyamatából egy apró mozdulatot választ ki s azt jeleníti meg rajzán. Ugyanakkor szeretné az egész cselekményt vagy cselekményegyüttest is részletesen ábrázolni. Ezért külön-külön képeket készít, ahol szinte pillanatról pillanatra rajzolja meg a történéseket, s mintegy filmkockaszerűen érzékelteti az egész jelenetet. Ezeket a lapokat azután logikai és/vagy időrendi sorrendbe rakva össze is ragasztja, néha egy-két méter hosszúságú szalagképeket készítve. Máskor egy lapot oszt fel sávokra és ezeket „végigolvasva” érthetjük meg az egész ábrázolni kívánt folyamatot.

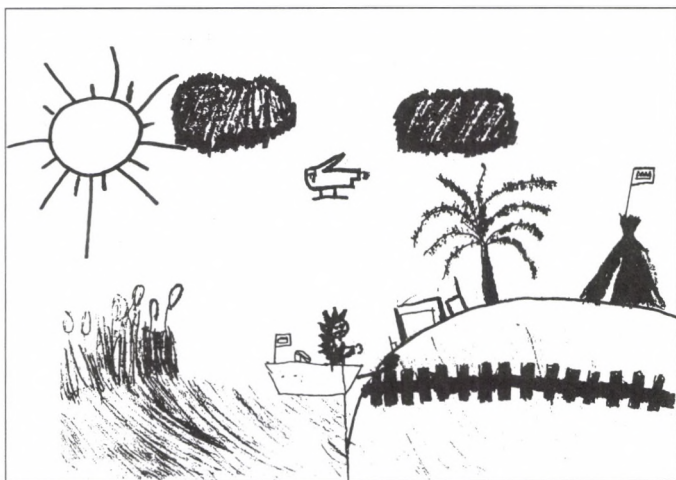
A rajzok 78%-a változatlanul sémarajz, ahol időnként már megjelennek a valódi perspektíva felfedezésének első jegyei. A transzparencia 30%-ban fordul elő. Technikailag a részletezés után a körvonalazás érdekli őket a legjobban, mint új ábrázolási mód. A kontúrvonalakat már 16%-uk finomítja vagy úgy, hogy ha szükségesnek látja sokszor kiradírozza, vagy úgy, hogy mindig új és új rajzot kezd, amíg végre meg nem elégedik vele. Egyidejűleg kedvelik és alkalmazzák a szimmetriát és a ritmust rajzaikon. A szalagképek ezt az igényt is jól kielégítik. Képeiknek szorosan a realitáshoz kapcsolódó szócímet vagy mondatszerű címet adnak.

Kedvenc díszítő elemeik ebben a korban a vonalas ornamentikával bővülnek, amelyek gyakran a tárgyak rajzának szélére kerülnek.

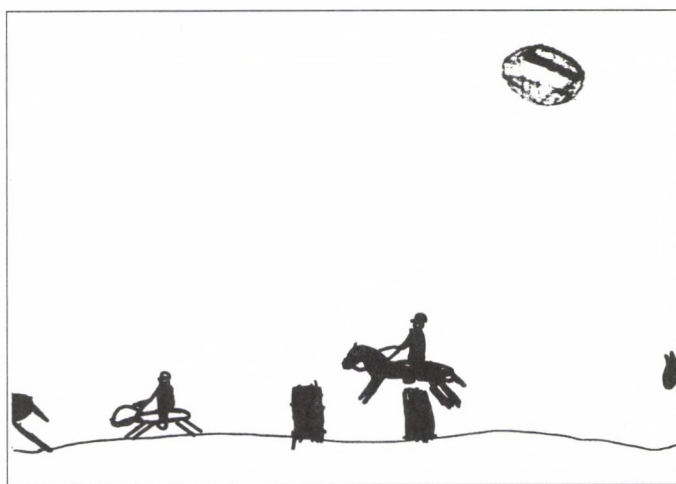
A tárgyak egymáshoz viszonyított helyes arányát 48%-uk képes érzékeltetni, s ezzel párhuzamosan lép fel a mozgásábrázolás igénye is. Szeretnék a cselekvések adekvát mozdulatait

megrajzolni, de a grafomotoros éretlenség ezt még nem teszi lehetővé. Ezért a gyerekek ezt úgy hidalják át, hogy a tárgyak megfontolt téri elhelyezésével operálnak, lejjebb, följebb, rézsztosan, kisebb vagy nagyobb közöket hagyva helyezik el az egyes képelemeket. A mozdulatok ábrázolásánál változatlanul csak megtörik a végtagokat, de már érzik, hogy ezzel a technikával a dinamikát lehetetlen visszaadni. Ezért a rajzfelület jobb és bal oldalára fél-fél figurákat rajzolnak részint a tér kitégítése és jobb érzékeltetése céljából, részint a mozgás fizikai, idői és téri megjelenítése miatt. Például egy autóverseny lerajzolásánál az éppen „bejövő” autónak a lap egyik szélén csak az eleje, a képből „kiszáguldónak” a lap másik szélén csak a vége látszik. Ugyanígy járnak el egy kirándulócsoporthoz ábrázolásánál is, amikor a tájban való jövés-menést főleg a képbe benyúló karokból és onnan kivonuló lábakból látjuk.

223. rajz
8 éves lány

224. rajz
8 éves lány

225. rajz
8 éves fiú

226. rajz
8 éves fiú

227. rajz
8 éves fiú

Nyolc éves korra egyértelművé válik az alak szerinti megkülönböztetés a szín szerintivel szemben. Az összetett színek használatának aránya csak lassan növekszik 17%-ra, s megint csak ez a csoport az, aki erősen törekszik a minél adekvátabb színezésre. Az egyszerű színek dominálnak a gyerekek 83%-ának rajzaiban. Szabad rajzaikat általában színessel készítik, amelyek már nem olyan rikítóak, mint a korábbi fejlődési fázisokban.

Az állatábrázolásokon profiltól már mindig pofát, de szemből még emberi arcot láthatunk. A fej és a törzs között rendszerint ívelt vonalú átmenetet képez a nyak. Az állatok lábai me-revek, de már szerves összefüggésben állnak a törzssel.

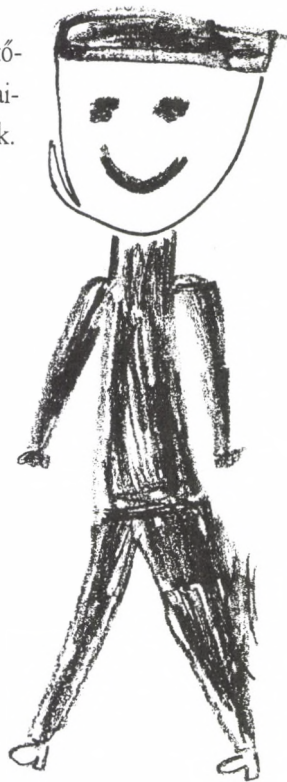
A fák tovább differenciálódnak, a virágoknál megjelenik a rózsaváz és a különféle vázkom-binációkból álló bonyolultabb formaegyüttes.

A házakat rendszeresen kiszínezik és díszítik. Érzékeltetik azt is, hogy a ház a tér megha-tározott pontjára nehezedik, a földön vagy út mellett helyezkedik el.

A járművek belső arányaikban egyre inkább közelednek a realitáshoz. Az autók gyakran színesek és valamilyen felirat olvasható rajtuk.

Az elkészült rajz címét is gyakran felírják a gyerekek a lap tetejére és az ajánló sorokon kívül időnként az emberek szájába rajzolt „buborékba” írt párbeszédrészetek vagy indulatszavak is megjelennek.

Jelentős változás áll be a saját és mások rajzának megítélését illetően. Az átlagnál jobban rajzoló gyerekek kritikusabbak mások alkotásaival szemben, a gyengébben rajzoló pedig fokozatosan elnézővé válnak.

228. rajz

8 éves lány
„Völegény”

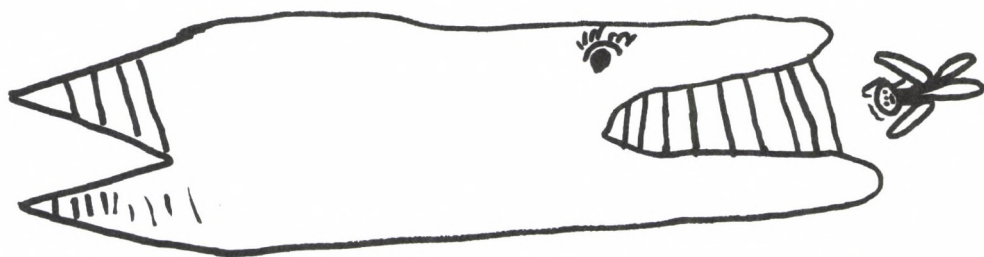
229. rajz
8 éves lány
(azonos a 228. rajz alkotójával)
"Menyasszony"

230. rajz
8 éves lány
„Brebé”

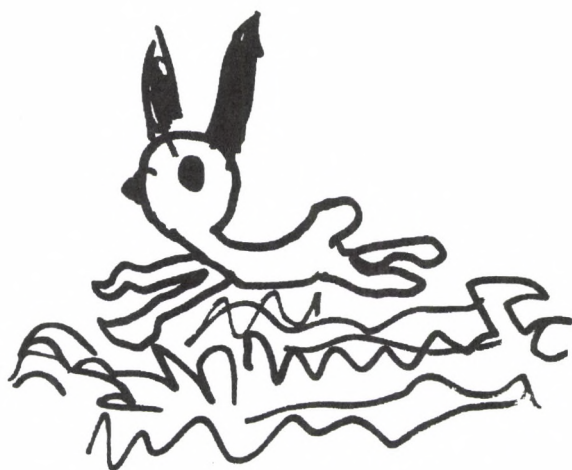
231. rajz
8 éves lány
Petőfi Sándor:
A Tisza című versét illusztrálja
„Nyári napnak alkonyúlatánál
Megállék a kanyargó Tiszánál
Ott, hol a kis Túr siet beléje,
Mint a gyermek anyja kebelére.”

232. rajz

8 éves fiú

„Egy cápa megtámad egy embert”

233. rajz

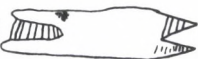
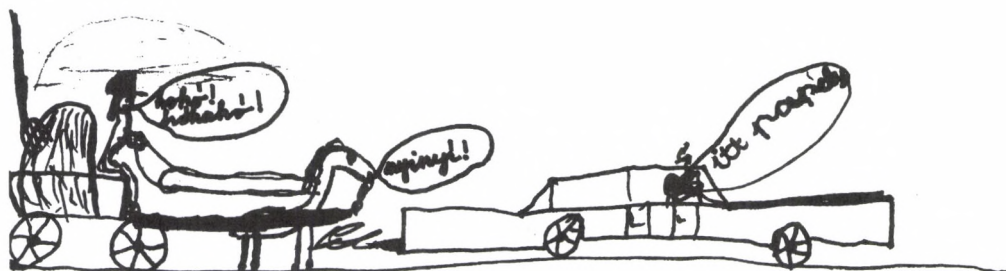
8 éves fiú

„Üldözött nyúl”

234. rajz

8 éves fiú

„Országút”

235. rajz
8 éves lány
„Nyuszinak
születésnapja van”

236. rajz
8 éves lány
Karácsonyi ajándékhoz
készült díszítőrajz.

237. rajz
8 éves fiú
Különböző formákból
összeállított kompozíció
az ábrázolás konkrét
szándéka nélkül.

Erre az életkorra jeletősen enyhül az egocentrikus rajzolás, önmaga nem folytonos főszereplője rajzainak, nem kizárólag a saját szemszögéből ábrázolja a világ dolgait. A hangulatképeken és a jelenetrajzokon szemérmesebb formában jelenik meg személye, például a cowboyon olyan lábbelit, övet ábrázol, mint a sajátja.

Rajzait vázlatosan kezdi el készíteni, majd fokozatosan halad az egyre kidolgozottabb és részletesebb formák felé, s megjelennek a keresővonalak is. Minden igyekezetével azt, és csakis azt akarja ábrázolni, amit lát. Luquet ezt a törekvést szemléleti realizmusnak nevezi, mások optikai realizmusként tartják számon.

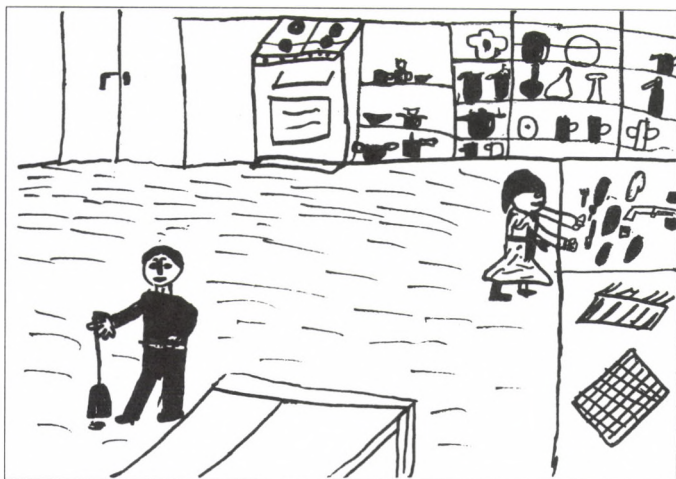
A 9 évesek rajzaiban a fő hangsúly áttevődik az egyes tárgyakról a tárgyak közötti kapcsolatok, a kölcsönösségi viszonyok érzékeltetésére. A fényképszerű hűségre való törekvésen túl speciális sajátosságokat is keresnek a képekben, mint az esztétikus kompozíció, a dolgok és a jelenések egymásra hatásának vizuális következményei stb. A gyerekek igyekeznek a teret minél jobban kitölteni és adekvát elemek beiktatásával megszüntetni az üres felületeket. Ezt a célt szolgálja az egyre gyakoribbá váló satírozás, amely a térszerűség, a mélység, a fény-árnyék hatások tanulmányozásának eszköze is egyben.

Az ábrázolni kívánt tárgyak körvonalait színezés előtt egészen halványan rajzolják meg, majd fokozatosan vastagítják, erősítik. A grafitceruzákkal alkalmazható nyomatékkülönbségeket jól ismerik és alkalmazzák a gyerekek. Alaposan lecsökken a végleges vonalhúzások száma és beköszönt az igazi radírkorszak. A kontúrvonalakat rendszeresen finomítja és átdolgozza a gyerekek 27%-a. Egy-egy gyengébbnek ítélt vonalat vagy rajzrészletet nyolcszor-tízszor is kiradíroznak, nemegyszer a teljes elmaszatólódásig, vagy a papír kilyukadásáig folytatva a javítgatásokat, korrekciókat. Az el nem talált színeket is újra meg újra átfestik, hol higitással, hol telítéssel változtatva.

A rajzokon a világ dolgainak, jelenségeinek racionális megértése hagyja a legszembeütőbb új nyomot, és egyre tompábbá válik az élmények érzelmi-indulati vonatkozásának tükrözése. Lényegében a dolgok grafikus létrehozását, illetve újrateremtését követhetjük a rajzokon és az élménylaborációnak már alig van nyoma. Azonban a korábbi teljes grafikai tevékenységre jellemző magaátadó jelleg még valamelyest megőrződik és főleg a diszítómunka közben nyilvánul meg.

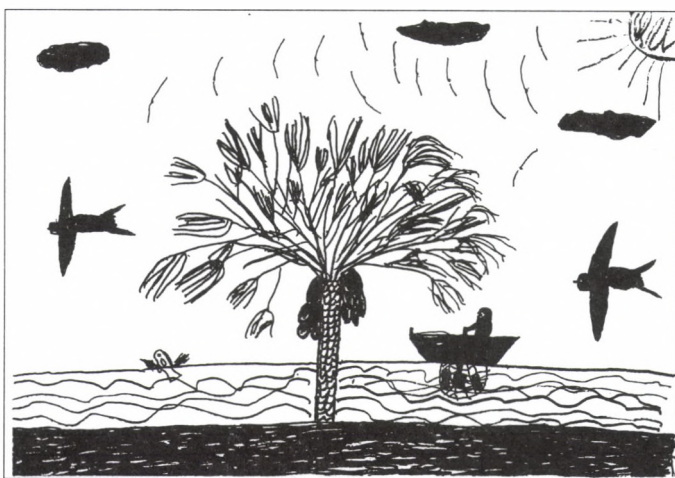
238. rajz
9 éves lány

239. rajz
9 éves lány

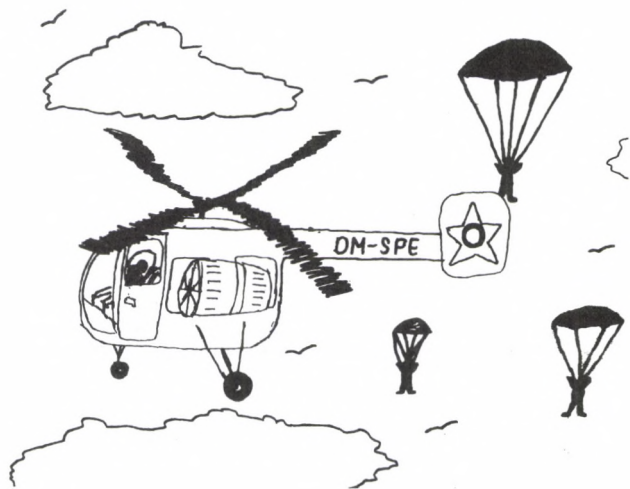

240. rajz
9 éves fiú
„Robinson”

241. rajz
9 éves fiú

242. rajz
9 éves fiú

243. rajz
9 éves fiú
Vágy-rajz. Ha felnőtt férfi lesz,
kígyókat fog tenyésztani és a
méregfogukból gyógyszer
alapanyagot nyerni. Ezzel
minden betegséget meg fog
tudni gyógyítani.

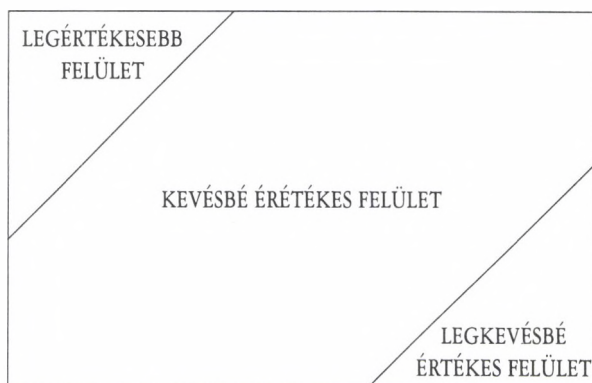
Erre a korra is jellemző, hogy kiugróan magas rajzi teljesítményt rövid időn belül regresziós fázis követhet. Nemezszer megfigyelhető, hogy egy gyerek váratlanul egészen kitűnő és magas színvonalú rajzot készít messze meghaladva addigi általános szintjét, ahol hatalmas kreatív erőket csillanthat fel. Ezt követően azonban hosszú időre vagy véglegesen visszatérhet saját régebbi nívójára, de az sem kizárt, hogy átmenetileg ez alá kerül. Ezek a kiugró teljesítmények tehát nem jelentik azt, hogy váratlanul kibomlott a gyerek grafikus tehetsége, de arra viszont utalhat, hogy kreativitásának komoly belső lehetőségei vannak, s azok valamilyen formában utat keresnek maguknak. A szabadon próbálkozó és kísérletező gyerekek mindig megtalálják saját alkotóerejük kibontakoztatásának területét, ha nem is a kisiskolás korban, s ha nem is a művészetek területén. A lényeg, hogy gyerekeink szabadon érdeklődhessenek és foglalkozhassanak a világ bármely dolgával és jelenségével, s fejlettségi szintjüknek megfelelően kapcsolatba kerülhessenek az érdeklődésüket felkeltő történésekkel.

Ebben az életkorban a fiúk rajzkészsége általában meghaladja a lányok által produkált szintet. A rajzok 50%-a sémarajz, s az átlátszóság még 20%-ban figyelhető meg. Az arányábrázolás – bármilyen méretű és bármilyen technikával készült rajzon – egyre adekvátabbá válik. Ez a jelenség is a gondolkodási funkciók előtérbe kerülésével áll szoros összefüggésben.

A mértani testek ábrázolásánál is új fejlődési állomásra érkeznek a gyerekek. Rajzaikon a lényeges elemekből struktúrált s az euklideszi mértani szemléletet tükröző ábrákat láthatunk. A perspektíva ábrázolásának fejlődésében új jelenség a többszintű ábrázolás, vagy az „emeletes rajzok” megjelenése. Néha 4-5 szint is megfigyelhető egy-egy képen aszerint, ahogy a dolgok egyre távolabb és távolabb állnak a nézőtől. A rajzokra egyébként is jellemzővé válik az előtér-kiképzés, a közvetlen közelben és a messzebb lévő dolgok grafikus megkülönböztetése. A megrajzolt utak egyre kanyargósabbakká válnak, amelyeken szinte bejárhatjuk az egész rajzot. Ha az útra ember is kerül, akkor a rajzoló az ő segítségével képzeletben valóban be is járja a vadregényes tájat vagy a várost, valóban gyalogol hegynek föl, völgybe le. Egyenes utaknál kezdetben a két széle között egyenlő a távolság, a későbbiek folyamán az enyészpont irányában kezdenek összetartani a vonalak. Az ilyen perspektivikusan rajzolt útvonal mellé gyakran függőlegesen álló és fokozatosan egyre kisebb méretű fák kerülnek takarással ábrázolva. Ez az átmetszés első jele, amikor egy figura részben eltakarja a másikat, s ennek következtében az eltakaráó tárgyat közelebbinek, az eltakartat pedig távolabbinak érezzük. Ez a jelenség már a korábbi életkorokban is feltűnik a gyerekek rajzaiban, de ott az arányok érzékeltetése általában még nem sikerül jól. Például egy fatörzs mellett egy félig megrajzolt emberfejet láthatunk, amely arányaiban lehet akkora is, mint a fán termő alma, de lehet a korona méretével megegyező is. A lényeg, hogy a szemlélő úgy érzi, az ember a fa mögül kukucskál, vagyis távolabb van a fánál. A kilenc éveseknél azonban az átmetszés már valóban perspektívát mutat az arányok jó érzékeltetésével és az enyészpont figyelembe vételével együtt.

Ebben az életkorban kezd kialakulni a gyerekekben az az európai kultúrkörre érvényes konvenció is, amelyet Porot ír le azzal, hogy a lap legértékesebb része a bal felső sarok, s ezt fokozatosan veszítve a jobb alsó sarok válik a legértéktelenebbé. Ez nyilván szoros összefüggésben van az adott kultúra írásrendjével. Ezen kívül azonban értékesnek minősül még a lap közepe is, különösen, ha ábrázolásról van szó. A rajzfelület kronológiai struktúrája a múlt, a jelen és a jövő övezeteivel ismert felosztás. A felület pszichológiai zónáinak feltárásában Polcz Alaine kutatásaira utalunk. Végül a lap övezetei feloszthatók az énfunkciók szempontjából is, amelyet itt számos szerző, több projektív teszt és pszichológiai kísérlet eredményei alapján megkíséreltünk szintézisbe hozni. A lap különböző helyeinek értékét és szimbolikáját a 9., 10., 11. és 12. ábrán mutatjuk be.

➤ 9. ábra
A lap értékességi övezetei

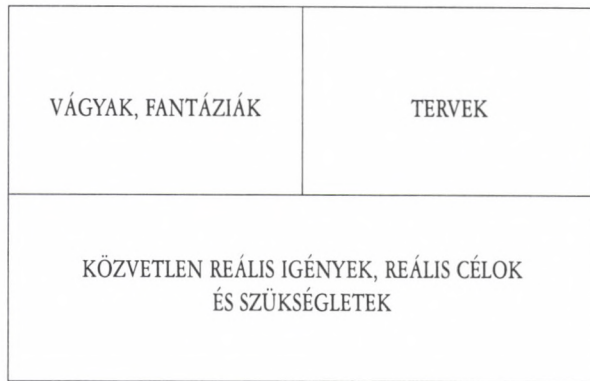

➤ 10. ábra
A lap kronológiai övezetei

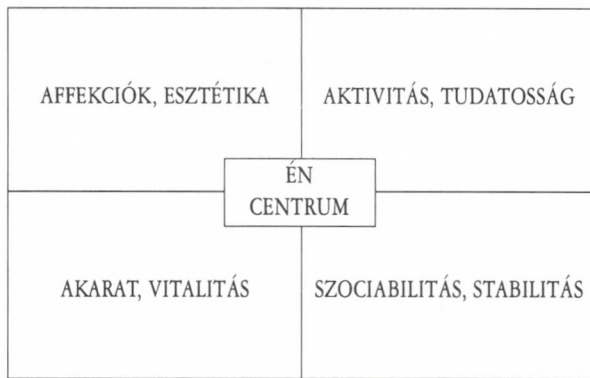
➤ 11. ábra

A lap pszichológiai övezetei

➤ 12. ábra

A lap övezetei az énfunkciók szempontjából

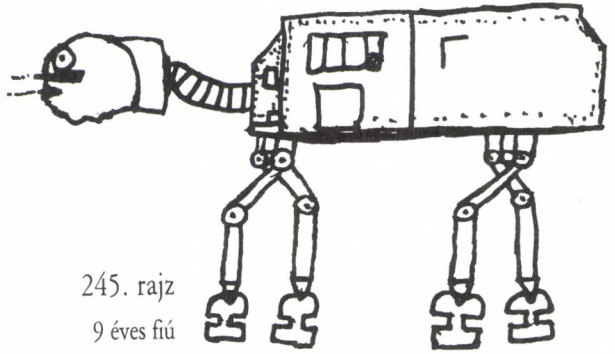

Az idői dimenzió megerősödése, valamint az idői-téri tájékozódás fejlődése következtében és az ok-okozati gondolkodás előtérbe kerülésével egyre inkább felerősödik a mozgásábrázolás igénye. Ezt már nem elégíti ki a szalag- vagy elbeszélőkép folyamatábrázolása, hanem helyesen szeretnék az emberi mozdulatokat lerajzolni. Ez az izületekben való mozgásábrázolás primitív kísérleteiben nyilvánul meg.

A díszítésekre a kellékrakosgató díszítő tudat a jellemző. Hogy a rajzoló esztétikussá tegye képét, vonalas ornamentikát alkalmaz, amikor is a tárgy szélén erős vonalat húz vagy a szélére ritmusosan alakzatokat rajzol. Az is gyakran előfordul, főleg lányok esetében, hogy díszítő firkálgatásokat csinálnak, így az egész rajz lényegében ornamensek sokaságából és sorozatából áll.

244. rajz
9 éves lány

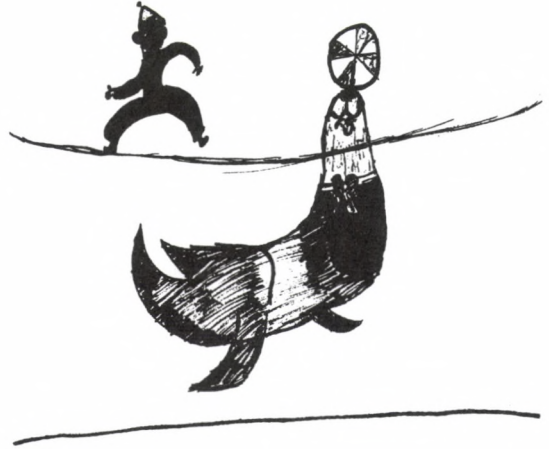

245. rajz
9 éves fiú

246. rajz
9 éves lány
„Varázskastély”

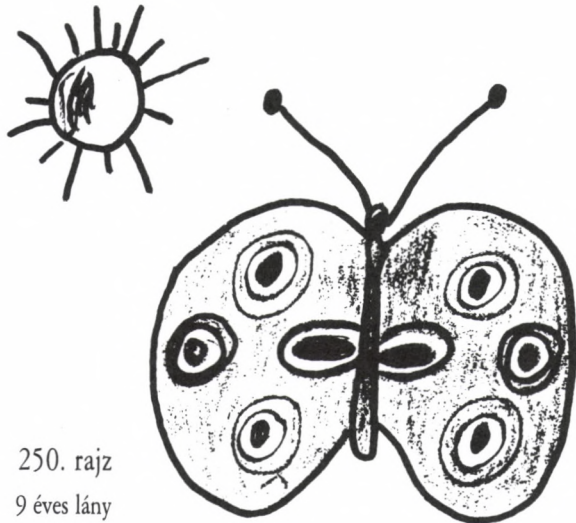

247. rajz
9 éves fiú
„Delfin a cirkuszban”

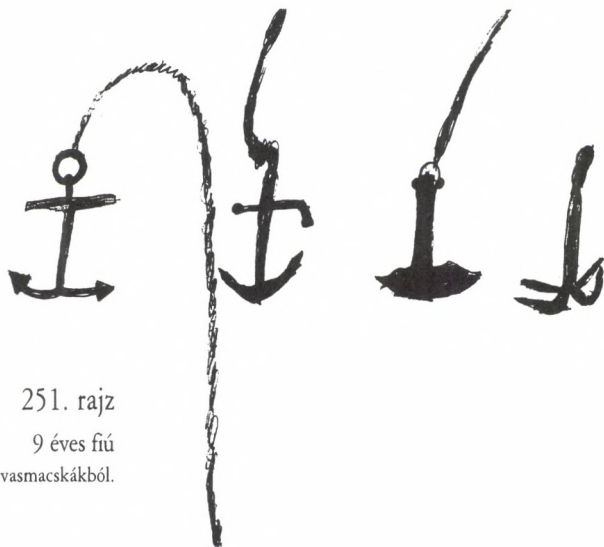

248. rajz
9 éves fiú
„Kapus”

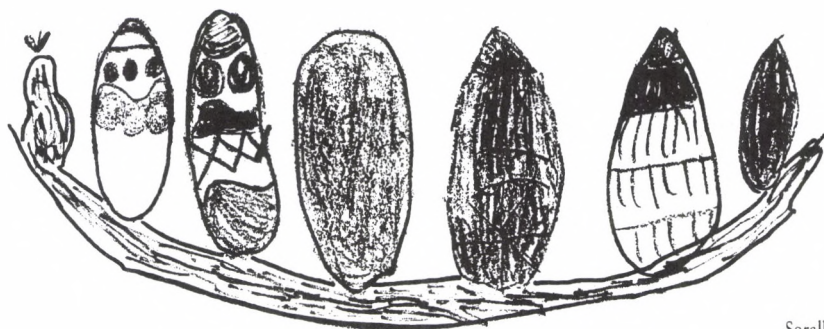
(A 249. rajzot lásd színesben)

250. rajz
9 éves lány

251. rajz
9 éves fiú
Soralkotás vasmacskákból.

252. rajz
9 éves lány
Soralkotás hímes tojásokból.

A színharmónia iránti fogékonyság fokozatosan emelkedik. Már 52%-ban használnak a gyerekek összetett színeket, míg 48%-ra csökken az egyszerű színeket alkalmazók aránya. Festésnél foltokat is alkalmaznak, reális vagy irreális háttérszíneket visznek papírra, primitív szinten törekednek a foltegyensúly kialakítására is. A folt, szemben a vonallal: szintetizál. A részleteket összességében, összjellegében ragadja meg és tárja fel a dolgokat, háttérbe szorítva ezzel a kisebb, az egységet felépítő elemeket.

A házakat viszonylag jó perspektívával, alapra helyezve ábrázolják, s helyesen próbálják hozzájuk viszonyítani az embereket, fákat, járműveket és egyéb kiegészítőket.

Az állatoknak szemből is nagyjából a fajra jellemző pofát rajzolnak. Szőrzetet is gyakran jeleznek, s az állatok lábait már bemozgatják. Repülő madarak rajzolásával is sokat kísérleteznek, amikor a megnyújtott testet a fej és a törzs egy síkban való ábrázolásával párosítva keltik a repülés érzetét.

A fák ábrázolásánál az egyre adekvátabb törzs-korona arány tűnik fel. Megjelennek a gyöke-
rek is, s nagy formahűség és pontosság figyelhető meg a levelek és az elágazások kivitelezésében.

A járművek tekintetében megpróbálnak a gyerekek minél karakterisztikusabb formát rajzol-
ni, s főként a fiúk speciális márkájú autókat ábrázolnak. A kocsiban ülő személyek teljes profilban
láthatók az ablaküvegen keresztül.

A 9.-10. év körül a legtöbb gyerekben a rajzolás iránti vágy ellankad és sokuknál végleg
meg is szűnik. Önkritikájuk fejlődésével később meg is fogalmazódik bennük, hogy ügyetlenek az
ábrázolásban. Csak kedvetlenül, ímmel-ámmal foglalkoznak rajzzal, amely az iskolában az egyik – és
általában lényegtelen – tantárgy a sok között. Az esetleges rossz rajzi érdemjegyek pedig csak fo-
kozzák az elkedvetlenedést. Kivételt képeznek e folyamat alól a tehetségesebb gyerekek, akik ér-
deklődéssel járnak szakkörre, s továbbra is fontos szerepet tölt be életükben a rajztevékenység. Ez
nagyjából a serdülőkor végéig érvényes, amikor újabb nagy csoport hagy fel végleg az ábrázolással.

V. *A jelenségszerű ábrázolás, vagy szemléleti realizmus (10 év – 15 év)*

Erre az életkorra jelentősen megnő a gyerekek önállósági igénye. Az intellektus fejlődésével egyre több szabályt értenek meg és építik be mindennapjaikba. Szabályozottá válik a gondolkodás és megérlelődnek a logikai folyamatok. A továbbra is meglévő nagyfokú kíváncsiság és az általános kutatókedv kielégítésére egyre újabb és újabb területek nyílnak meg a gyerekek előtt. A „titkok” feltárásának már nem eszköze a rajz, s belső titkaikat nem szívesen osztják meg a külvilággal.

Az ábrázoló tevékenységben az évek során kifejezett hanyatlás és visszafordulás következik be, különösen a serdülőkort közvetlenül megelőző időszakban.

A/ *Rajzi realizmus (10 év – 12 év)*

Erre az életkorra a rajzokon már nem a gyerek érzelmei és vágyai jelennek meg elsősorban. Lecsökken a képzeletből való rajzolás iránti hajlandóság. A rajz megszűnik gyermeknyelv lenni, de anélkül, hogy továbblépne és a művészet eszközévé válna. A rajzok sematizmusa egyre inkább gyengül.

Már nem csak a legegyszerűbb mértani idomokból áll össze a kép, az alkotásokon individuális különbségek kezdenek megjelenni.

A korszak jellemzője a „lecsendesedés”. A merész, dús és száguldó fantázia az intellektuális fejlődés következtében, a racionális gondolkodás előretörésével egyre gyakrabban konfrontálódik a realitással, aminek következtében a fantáziatevékenység lehiggad. Ez a jelenség különösen a 10-11 éves életkor sajátja. A gyerekek mindenben igyekeznek a valósághoz közeledni, s nemcsak a tárgyak ábrázolása válik realizmtikussá, hanem a társadalmi szerepészlés is. Például a családrajzokon fokozatosan nő az apa első helyre való kerülése. Vagyis a szociális percepció érzékenyebbé válása és a tapasztalt jelenségek tudatosulása az ábrázolásban is tükröződik.

A gyerekek szívesen rajzolnak hangulatképeket, ahol egyetlen mozzanatot emelnek ki a cselekvésből, amely a drámaiság kifejeződésének bontakozó csírája. A gyerekek ugyanis – mint már említettük – korábban a globálisan felfogott szituációból indultak ki, a cselekmény ekkor

még csak a képzeletükben, fantáziaszinten játszódtak le. A cselekmény fokozódó átélése viszont szétfeszíti a korábbi sémákat. Ez a kulcsa a formaalakítás fejlődésének, amely természetesen visszahat és fellazítja a szituációs sémákat, például a szalagképeket. A cselekmény egyes elemei így új összefüggésbe rendeződnek, a hangulati kép formájába, amely lényegében a cselekmény dramatikus csúcspontja. Az időben előrehaladó folyamatos elbeszélés különböző momentumai egyesülnek egyetlen szcenikus képben. A hangulati kép megjelenésének szükséges előfeltétele és egyben motíváló tényezője a profilrajzok és az izületekben való mozgás fejlődése.

Ebben az életkorban igen jól felismerhető a rajzi tehetség. A legtehetségesebb rajzolókat is átmennek a fejlődés egyes állomásain, csak sokkal gyorsabban jutnak túl a lépcsőfokokon, mint a többiek. A komoly tehetségek 6-8, néha 10 évvel is megelőzik korosztályuk átlagos ábrázoláshelyi színvonalát. Jellemző ezekre a gyerekekre, hogy igen nagy hatással vannak rájuk olyan rövid ideig tartó és nem túl nagy intenzitású benyomások is, amelyek másoknak fel sem tűnnek. Fejlett vizualitással rendelkeznek, s környezetük jelenségeiből „kilátnak” olyan apróságokat is, amit a többiek csak akkor vesznek észre, ha erre külön felhívják a figyelmüket és megmutatják nekik. Például hosszan gyönyörködnek egy faág különös hajlásában, felfigyelnek arra, hogy a rét zöldje hányféle tónusból tevődik össze, órákig képesek figyelni a madarak szárnyalását vagy egy macska kecses mozdulatait. Rácsodálkoznak egy fadoboz vagy a parketta különös erezetére, vagy lehajolnak egy kavicsért aminek szokatlan alakja van. Ezek a gyerekek általában emocionális életükben is érzékenyebbek, érzelmeik széles skálán mozognak, egész habitusukban van valami „más”.

A tehetséges és érdeklődő gyerek számára hatalmas élményt jelent, ha részt vehet valamilyen műhelymunkában, ahol szakemberek irányításával szabadon fejtheti ki alkotótevékenységét. Mint Jankovics Marcell írja: „...nagy jelentőségű minden olyan mozdalom, amely értelmes közösségi keretet teremt a gyermekifjú számára, megismerteti vele az értelmes munkát, az alkotás örömét, megkönnyíti az eligazodást a világban; adott esetben életcél, hivatást ad neki, de legalábbis a kultúrált létezés, a szépség és a harmónia szeretetét, alapokat a humán műveltséghez... Aki úgy véli, hogy a gyermek képzőművészeti oktatása csupán művész-elképzelés, amely az amúgy is válságban lévő művészetek fölös számú művelőit szaporítja, téved. Elsősorban vizuális kultúrára nevel, ami korunkban különösen nagy szerepet játszik...”

Az emberi alkotói vágy, a konstruktív kreativitás hallatlanul nagy érték, amely a humán fejlődés egyik alapja. A gyermekművészeti műhelyek nagyban hozzájárulnak az értelmes és szabad szellemű emberek neveléséhez. Példaképpen megemlíthetjük itt a Barcsay Gyermekképzőművészeti Kört vagy a Gyermek és Ifjúsági Képzőművészeti foglalkozásokat a Nemzeti Galériában; és szintén példaképpen a Nyári Képzőművészeti Tábort Zebegényben mint nagy múltú és országos elismert műhelyeket.

1./ 10 éves kor

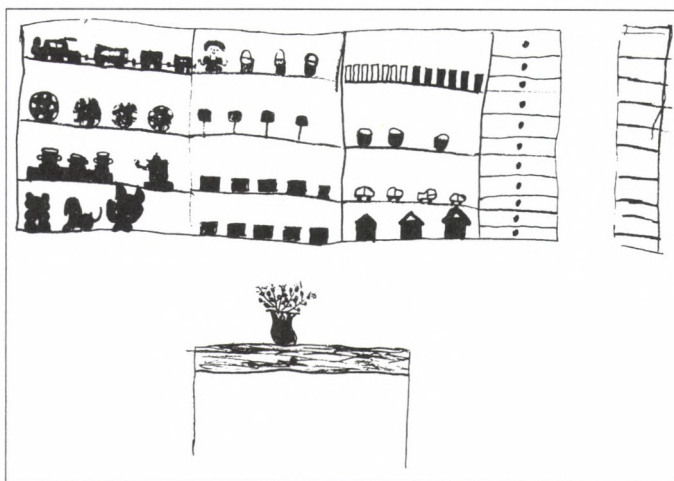
Fiziológiailag tárgyunk szempontjából a leglényegesebb változás, hogy az író-rajzoló mozgás végzésében legfontosabb szerepet játszó kéztő és az ujjak csontosodása a befejeződéshez közeleg.

Az osztályozás mint gondolkodási művelet továbbra is előtérben áll, ennek megfelelően egyre jellegzetesebbek lesznek a rajzokon a leltárszerű felsorolások. Nem véletlen, hogy ebben az életkorban sok gyerek gyűjt valamit, és különösen szereti, ha sorozatokat állíthat össze szín, nagyság, forma, anyag vagy más szempontok alapján.

253. rajz

10 éves lány

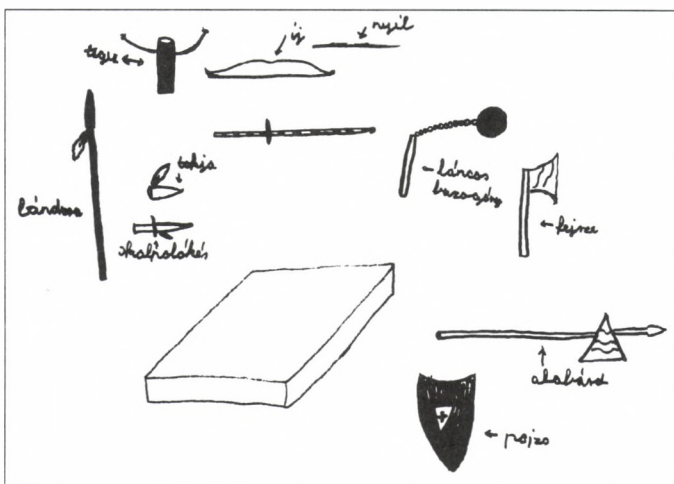
A játékpolcon nagy rend uralkodik. A tárgyakat funkciójuk szerinti csoportosításban sorolja fel a rajzoló. A monotóniát a színek váltakoztatásával töri meg.

254. rajz

10 éves fiú

A rajz közepén látható könyv fegyverekkel kapcsolatos ábráit gyűjti össze és magyarázó szöveggel kiegészítve sorolja fel.

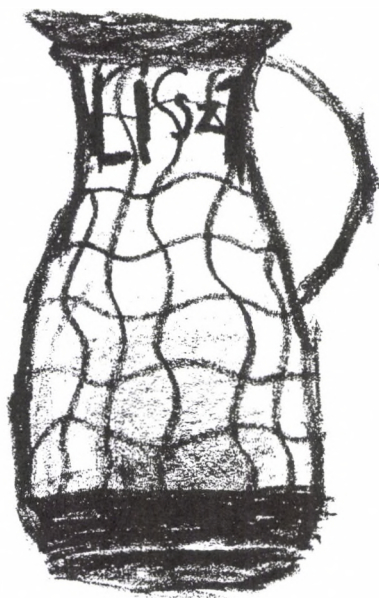
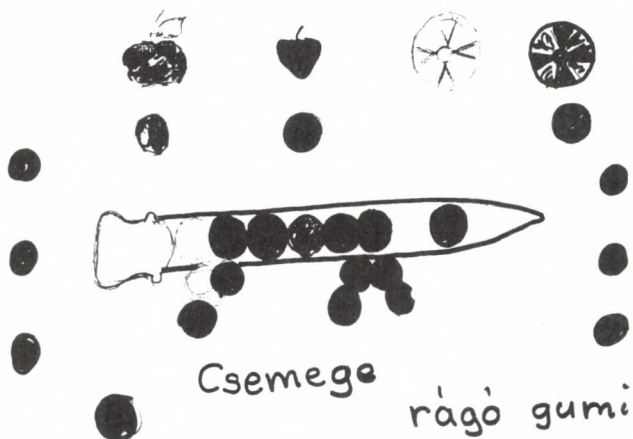

255. rajz

10 éves lány

„Csemege rágó gumi”

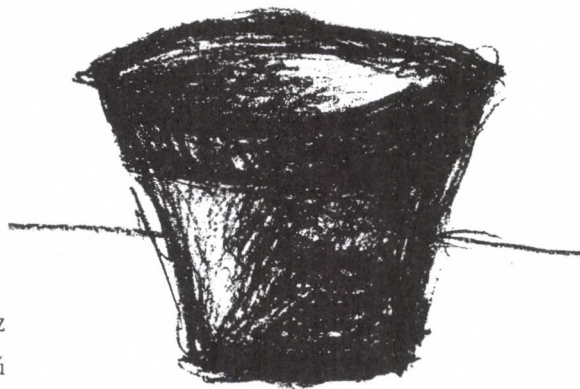
A lap felső harmadában
a különböző ízű – alma, eper,
citrom, narancs – rágógumikat
rakja sorba, majd ezt alább egy
vegyesízűt követi.

256. rajz

10 éves lány

„Kanna”

257. rajz

10 éves fiú

„Cserép”

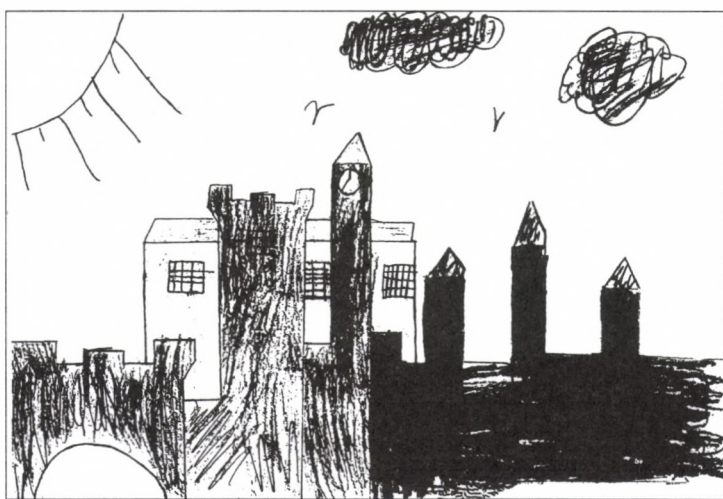
Rajzain erős törekvés figyelhető meg arra, hogy kifejezze a személyek és tárgyak egymásra hatását és ezt ugyanakkor egy egységes kompozícióban ábrázolja. Ez már az úgynevezett jellemző fokozat kapuja. A fellépő metafizikai feszültség miatt rajzaikban az elképzeltetlent is kézzelfoghatóvá, reálissá, megsejmelhetővé, megvizsgálhatóvá akarják tenni, s abszurd, groteszk elemekkel ábrázolják a látható világon kívüli dolgokat. Így például rajzaikon megjelenhet a „gond”, a „szeretet”, a „végtelen”, a „halál”, a „változás” és ehhez hasonló fogalmak és jelenségek ábrázolása – nemegyszer konkrét formát öltve. Ebben az életkorban a gyerekek sokat töprengenek és spekulálnak, s az ismeretlen dolgoktól való szorongásukat azzal küzdik le, hogy valamilyen – számukra elfogadható – magyarázatot keresnek rá. Olyasmibe is megpróbálják beleélni magukat, amiről egyáltalán nincs semmilyen személyes tapasztalatuk. Itt nem a csodák birodalmában kalandoznak a gyerekek, hiszen már nem a mágikus világkép dominanciájában élnek, hanem egy látszólag addig érthető dolog mögött egyszer csak felfedezik az érthetlent. A varázslat, a csodák világa és a realitás között már felépült a tömör és egyértelmű válaszfal, ami a realitásérzék sajátja. A metafizikai feszültség jellemzője, hogy a gyerekek, ha elmélyednek valaminek a tanulmányozásában, végül mindenben találnak valami nehezen kifejezhető, valami megfoghatatlan elemet. Minden kissé rejtélyessé válik számukra. Mintha a világ összes dolga és jelensége mögött valami eddig feltáratlan lappangana. Ez az általános „megfoghatatlansági érzés” szinte betölti a gyerekek egész emocionális szféráját, s ezek a diffúz érzelmek, hogy ne szabadon és ellenőrizhetetlenül lebegjenek és ne keltsenek szorongást, átmenetileg visszahúzódhatnak a világ bármely, akár leghétköznapibb dolgára. A megfoghatatlan és az elképzeltetlent kézzelfoghatóvá tétele a művészetben a szürrealista festészet sajátja, s primitív módon ez jelenik meg a gyermekrajzokban is.

258. rajz

10 éves fiú

„Vége a világnak”

A beteg fiú rajzán áttételesen a végleges befejezettség, a halál asszociációja jelenik meg.

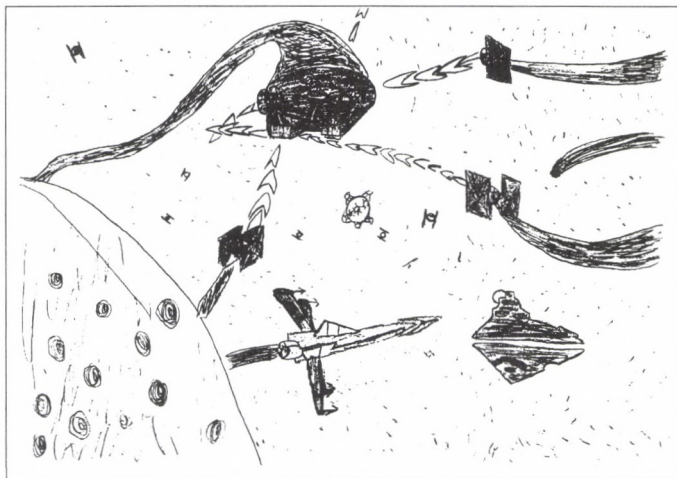

259. rajz

10 éves fiú

„A végtelen felfedezése”

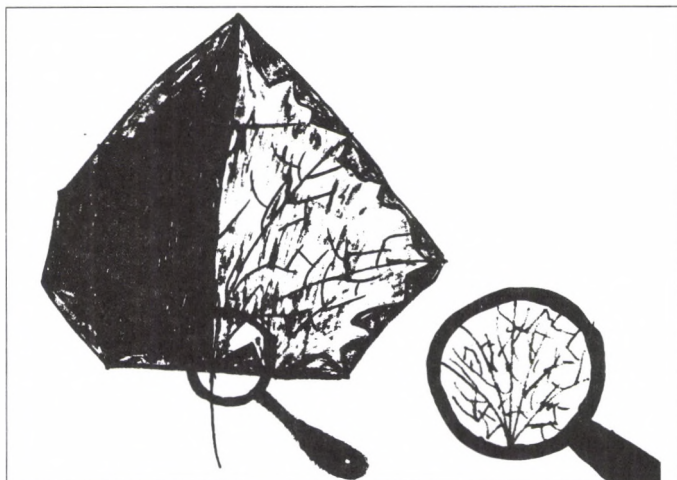
A rajz a világűrt ábrázolja, amelyet műhold, rakéta, űrhajó és űrbázis népesít be. A belső körre és négy háromszögre felosztott piros-kék lapok különleges szerkezetek, amelyeken áthaladva minden megváltozik és el lehet jutni a végtelenbe.

260. rajz

10 éves lány

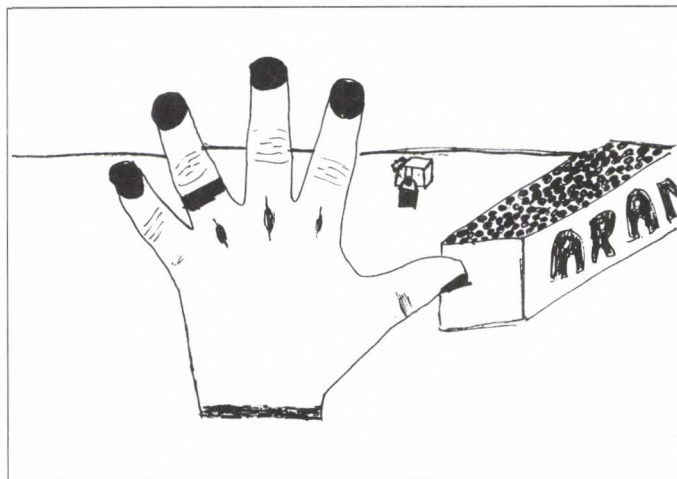
„A láthatatlan láthatóvá válik”

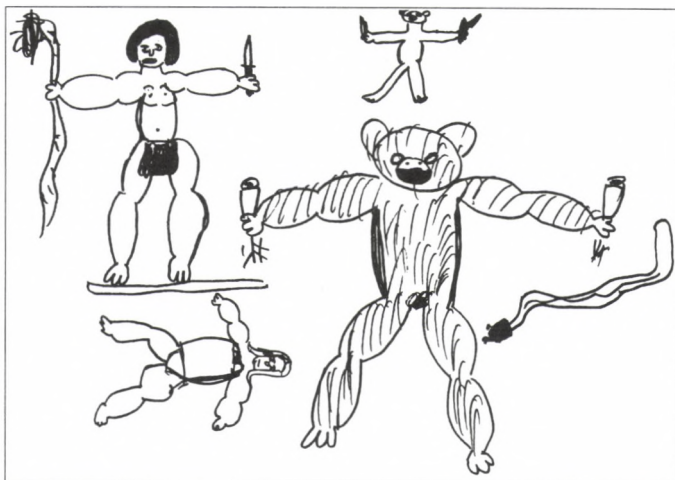
261. rajz

10 éves lány

„Gazdagság”

262. rajz
10 éves fiú
„Az őserő”

A fentiekkel érdekes párhuzamban tapasztalható az az ellentétesnek látszó törekvés, hogy természetyszerűen, az optikai realizmusnak megfelelően jelenítsék meg a világot képeiken. Ezekre a rajzokra általában jellemzőek a halvány kontúrvonalak, majd ezek többszöri és fokozatos tökéletesítése.

A gyerekek zöme a 10. életév után felfedezi a valódi perspektívát, amelyre jellemző, hogy jól érzékeli a látszati elváltozásokat, de még nehézségbe ütközik azok tudatosítása. A távlat helyes ábrázolása fokozatosan jelenik meg a rajzokon, ami majd elvezet a tér újfajta, háromdimenziós ábrázolásához. A képeken például jól érzékeltetik a térben álló házakat, egyre többször fordul elő takarás. A világban való helyes téri orientációt mutatja, hogy a rajzokon egyértelműen elkülönítik a talajszintet, az eget, a légréteget és a földet, s a figurákat már nem hozzák le a lap alsó szélére.

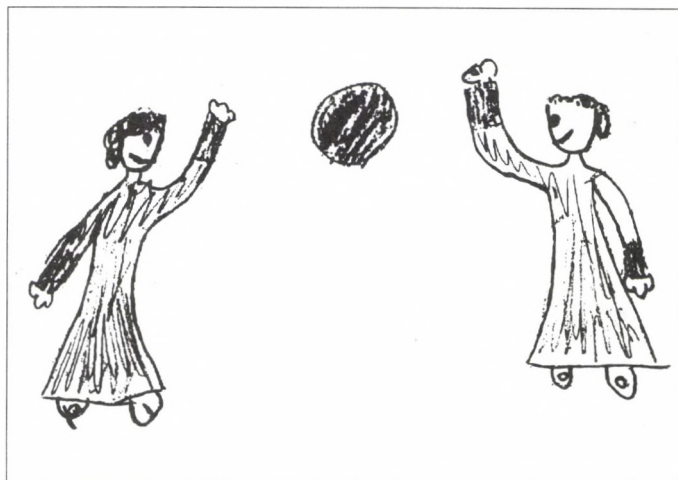
A talajt általában vízszintes vagy enyhén hullámzó vonal jelzi. A profilrajzok és az ízületekben való mozgás ábrázolásának fejlődése is elősegíti a rajzok térhatását. A gyerekek által készített meserajzok 34%-ánál találunk mozgásábrázolást. A szemléletváltás és a grafomotoros fejlődés következtében a transzparencia 7-10%-ra csökken, s már csak kismértékben érdeklődnek a szalagképek iránt.

263. rajz

10 éves lány

„Labdázó gyerekek”

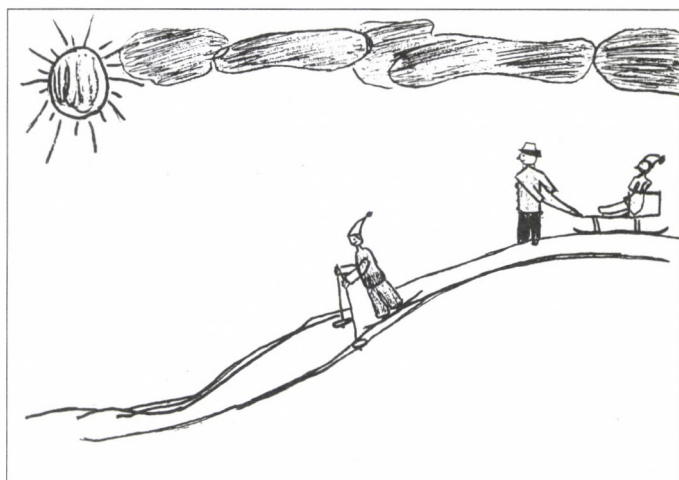
Az arcok egymás felé fordulnak,
a labdázók egy-egy karja
vállban és könyökben meghajlik,
sőt a baloldali kislány
törzse is megdől.

264. rajz

10 éves lány

„Téli sportok”

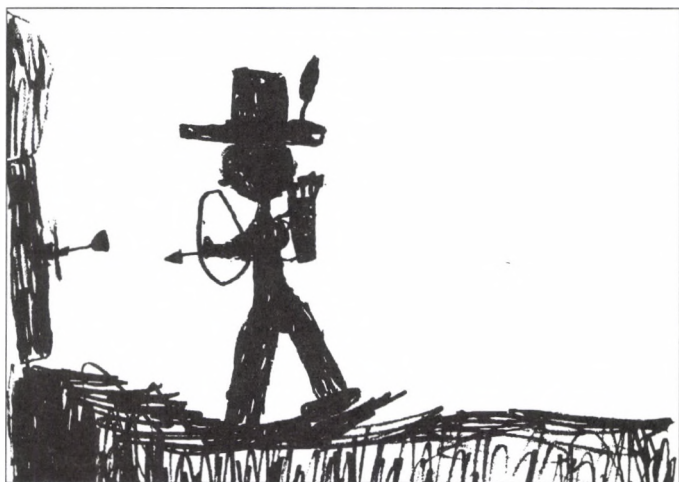

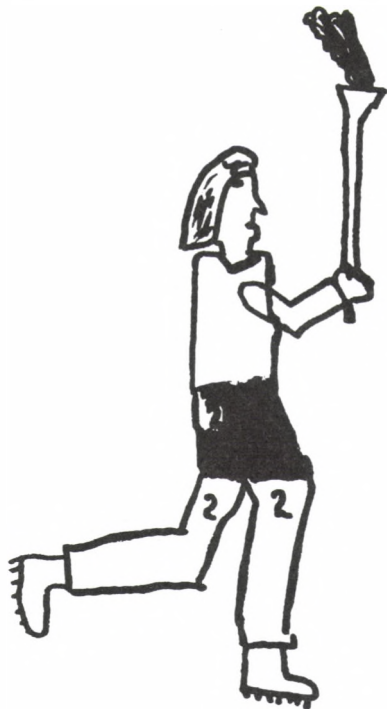
265. rajz

10 éves fiú

„Célbalövés”

Az alak profilban van,
a kezek és a lábak állása
érzékelteti a mozdulatot.

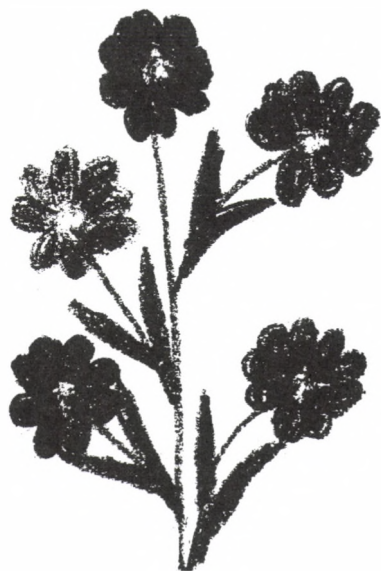

266. rajz

10 éves fiú

„Olimpiai megnyitó”

A futó embert az ízületek megtörésével ábrázolja.

267. rajz

10 éves lány

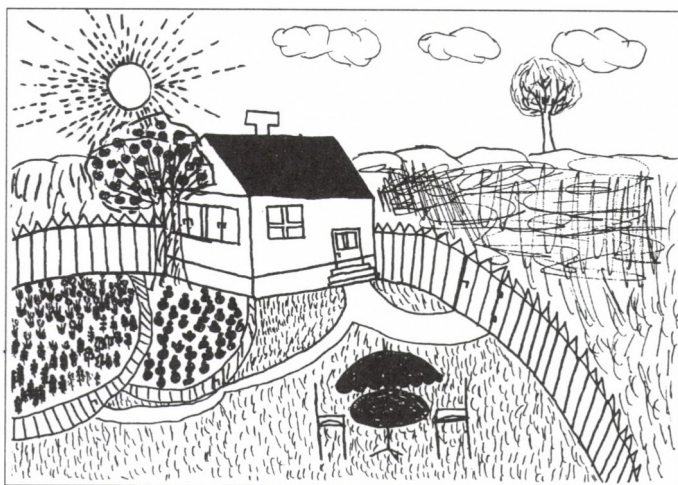
„Anyáknap csokor”

268. rajz

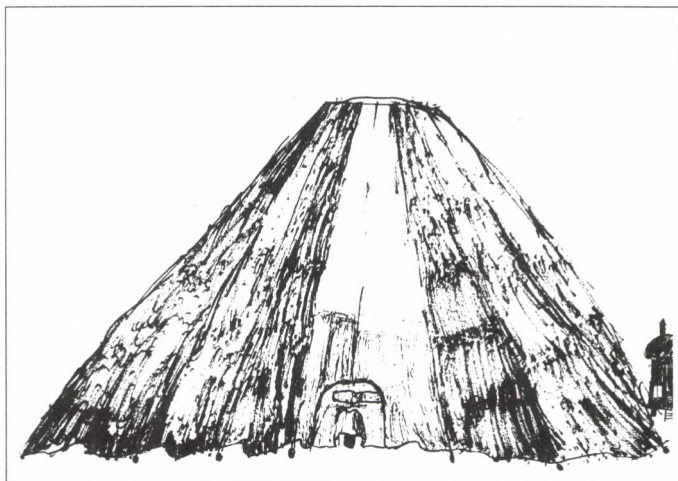
10 éves lány

„Gödi nyaralónk”

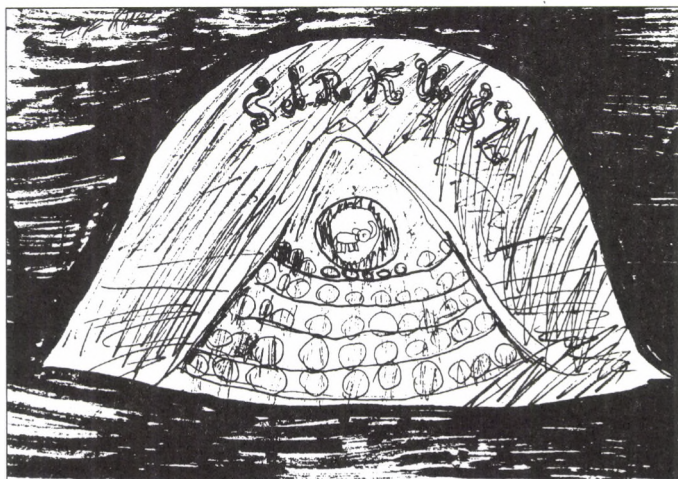
A ház perspektivikusan ábrázolt,
a távolabb levő fa kisebb,
a közelebbi részben átlátszóan
ugyan, de takarja a nyaralót;
az asztal lapja elliptoid alakzat.
Az úttávlát még nem sikerül,
s a virágok is kiterítve
kerültek a rajzra.

269. rajz
10 éves fiú
„Cirkusz”

270. rajz
10 éves lány
„Cirkusz”
A cirkuszt belülről láthatjuk
részben madártávlatból,
a porondon fellépő elefánt pedig
profilban áll.

Továbbra is csak igen lassan fejlődik a színharmóniával szembeni érzékenység. Egyszerű színeket 30%-uk, összetetteket 70%-uk alkalmaz rendszeresen. A színeket tónusuk szerint tudják csoportosítani, a tónuskülönbségeket és az egyezéseket teljes biztonsággal képesek megállapítani.

Az állatok ábrázolására jellemzővé válik, hogy az egyes fajok között kifejezik a különbségeket és néhány fajt egyértelmű felismerhetőséggel képesek ábrázolni.

A fák is elszakadnak a lap aljától és szoros összefüggésbe kerülnek a talajjal. Az éntelődés érzékelhető abban, hogy sokat variálnak a nyitott és a zárt törzssel, sokan éles vonallal elválasztják azt az ágrendszerétől. A felettes-én és a fejlettebbé váló szocializációs szint jelzéseként nagy koronával rendelkező fákat rajzolnak, amelyet jól megkülönböztetnek a fa többi részétől.

A korábbi sémák folyamatosan differenciálódnak, egyre változatosabbakká válnak, mindinkább különböznek egymástól az alapformák és a részletező vonások. Egyértelműen elveszõfélben van a rajzok sematizmusa és feltámadnak az individuális különbözõségek. Megszûnik a geometrikus alapformákból felépülõ ember, megszûnnek a sémaházak, eltûnnek a fák létra-, seprû-, karélyos-, tollas- és gomolyagvázás alakzatai, nem térnek vissza a virágok gomb-, százszorszép-, tulipán- és rózsavázai sem.

A létrejövõ hangulatképek drámai erõvel fejeznek ki egyetlen mozzanatot egy jelenetbõl vagy cselekményegységbõl. A dramatikus csúcspont elõzményeit és utözöngéit már nem tartják ábrázolásra méltónak, mint korábban a szalagképeken. Erõsen törekednek a lényeg megragadására és grafikus kiemelésére. Ebben a korban a gyerekek lényegét megragadó képessége amúgy is intenzív fejlõdésnek indul. A dolgok magvát azután több szempontból szemrevételezik és elemzik. Mivel a gondolkodás fejlõdésére jellemzõ, hogy a problémák megoldásában több szempontot figyelembe véve tudnak már eljárni, a rajzokon is intenzíven jelenik meg az átmetzés, a takarás, az árnyékolás és a perspektívaforzolás.

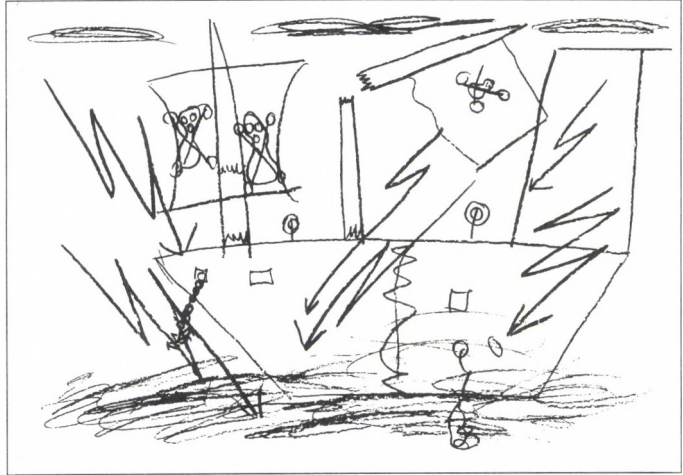
A gyerekek 11-12 éves korukra már igen sokat tudnak a térábrázolás lehetõségeirõl, de az okát még ritkán keresik, csupán a vizuális realitásig jutnak el. A tér újfajta ábrázolásával újfajta örõm lehetõsége kínálkozik. Egyfelõl a szem mozgása a rajzolásnál térbeli kapcsolatot teremt az egyes dolgok között a kép felületén. Ezt a gyerekek néha meg is rajzolják, például láthatóvá válik a kilõtt puskagolyó nyoma a levegõben, vagy sehová sem vezetõ utakkal hálózzák be rajzukat. Másfelõl a kétdimenziós képen mozgatott figura – a gyerekek képzeletében – változatosan bejárja a „terepet”, vagyis a lapot háromdimenzióssá teszi. Bár mindkét nem térszemlélete erõs fejlõdésnek indul, a fiúké sokkal látványosabb eredményeket hoz. A transzparencia szinte teljesen eltûnik, mindössze néhány százalékban fordul elõ, s ezt ebben az életkorban már retardációs jegynek szoktuk tekinteni.

271. rajz

11 éves fiú

„Viharba került kalózhajó”

Hat villám útvonaltát rajzolja meg.

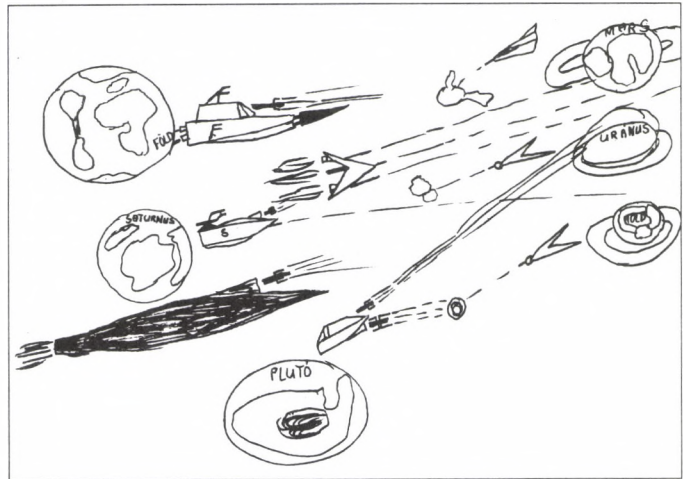

272. rajz

11 éves fiú

„Űrháború”

A rakéták és űrrepülők
nyomvonalát egyik bolygótól
a másikig követhetjük nyomon.

273. rajz

11 éves lány

„Nyári délután”

A rajzon több,
jól alkalmazott perspektíva-
törvényt fedezhetünk fel.

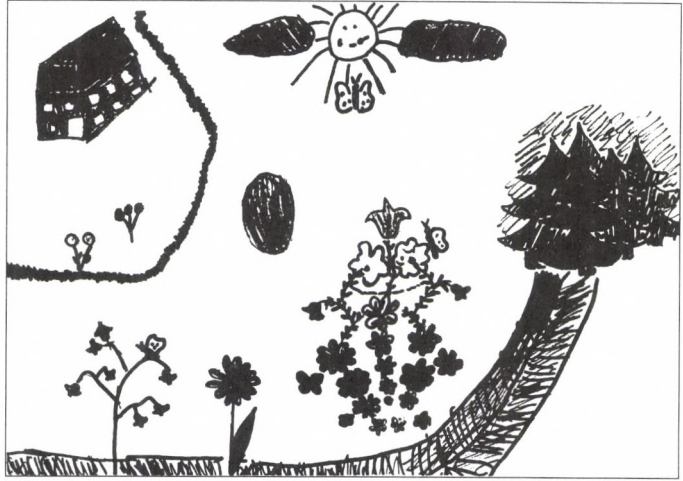
274. rajz
11 éves fiú

Díszítésképpen a tárgyak, alakok ritmikus ismételtetését, ritmikus geometriai formákat alkalmaznak, amelyek gyakran a tárgyak szélén folytatólagosan jelennek meg.

275. rajz
11 éves lány
„Kaktusz”

276. rajz
11 éves lány

277. rajz
11 éves lány

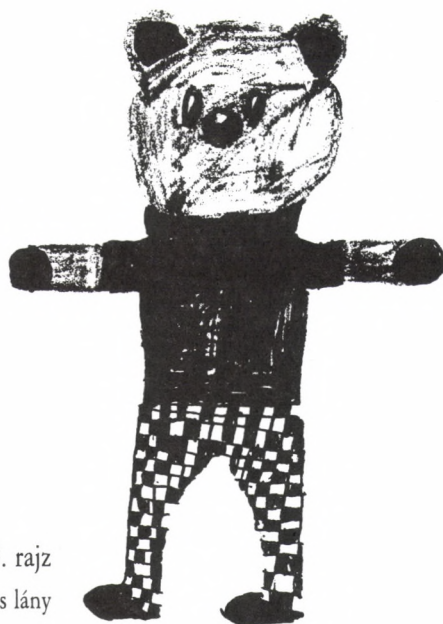

Az emlékezetből való rajzolás már nem képzeleti elemeken nyugszik, hanem valódi felidézési tevékenység, amely a korábban megfigyelt dolgokra irányul. Ezeket azután nagyon aprólékosan, pontosan, fokozott precizításra való törekvéssel rajzolják le a gyerekek. Nő a minták másolása iránti kedv, amely ha jól sikerül, ugyanolyan örömmel tölti el őket, mint korábban a fantáziarajzok. Nemegyszer hosszú ideig dolgoznak egy nekik tetsző kép hű lemásolásán és kifestésén. Máskor indigó segítségével kopíroznak le rajzokat, amiket azután nagy gonddal finomítanak és színeznek. Ezeket a fajta rajzokat is saját alkotásaikként könyvelik el. Sokan a másolások hatására igen jól megtanulnak egy-egy mesefigurát, rajzfilmalapot, kabalatárgyat lerajzolni. Ezeket nagy rutinnal gyakran és szívesen ábrázolják. Színvonaluk messze meghaladja a szabadrajzok nivelóját.

278. rajz
11 éves fiú

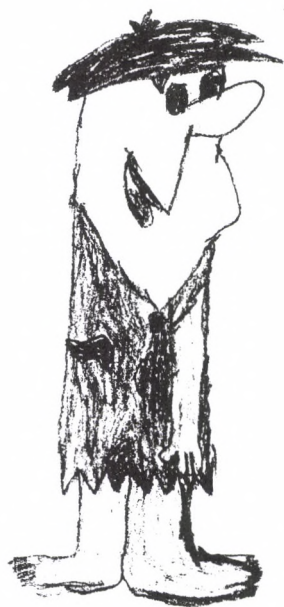

279. rajz
11 éves lány

280. rajz
11 éves lány

281. rajz
11 éves fiú

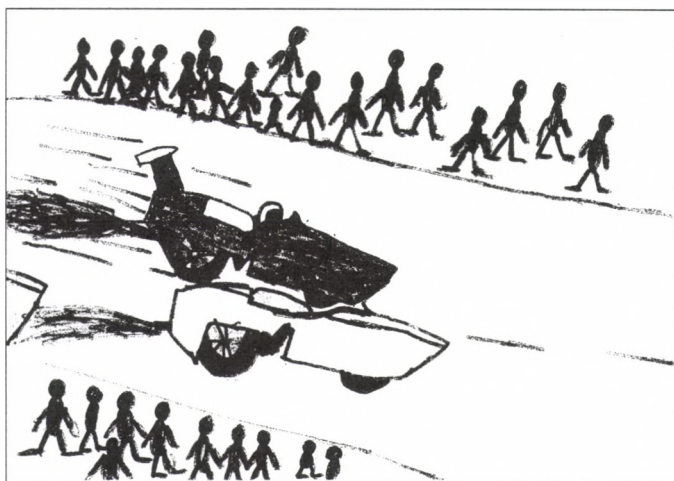
282. rajz
11 éves lány

A színezőkedv általában valamelyest csökken, de aki továbbra is szívesen használ a fekete grafiton kívül mást, 8-9 színt is alkalmaz. A gyerekek 12. évükre túljutnak a legegyszerűbb értelmezéseken. A színbeli elemeket most már felbontják és új egységbe rendezik. A rajzokon ezáltal aszimmetrikus viszonyokat hoznak létre, amelyekkel tovább kísérletezve a későbbiek során esetleg újfajta képi egyensúlyt teremthetnek.

A rajzlap méretéhez viszonyítva közepes méretű alakokat hoznak létre, s például a házakra nemcsak a méretbeli realitás lesz a jellemző, hanem a perspektíva összes törvényének is eleget tesznek. A fiúk ebben az időszakban szívesen rajzolnak részletes és bonyolult építészeti szerkezettel rendelkező várakat. E témák kedvelése a külső és belső biztonság utáni vágyat, a szabályok stabilitását és a saját világban való kompetenciaigényt fejezik ki.

A járműveket a karakterisztikus jegyeket mindinkább kiemelve, perspektivikusan és arányosan szemből vagy félprofilból ábrázolják.

283. rajz
11 éves fiú
„Autóverseny”

Az önkontroll és az önkritika kibontakozása következtében a gyerekek már megérik saját ábrázolókéességük hiányát és kifejezőerejük gyengeségét. Mivel lényegesen magasabb szintű a verbalitásuk és a fogalmazóképességük, mint grafikus tudásuk, rajzaikon a szavakat is segítségül hívják, hogy a drámai hatást és a kifejezőerőt fokozzák, illetve ezeket az általuk kívánatos szintre emeljék. A rajzokra mindenféle felírtos táblák, transzparenszek kerülnek. Egyre gyakrabban jelennek meg szövegek a rádió, a televízió és az emberek körül. A szóelemek a kép lényeges részét képezik, nemegyszer a jelenet lényegét tartalmazzák. Ezek az első jelei annak, hogy a művészetek területén hamarosan az irodalom fogja átvenni a vezető szerepet.

A 11. év vége felé a gyerekek a szerkesztő fokot elhagyják és a jellemző fokra lépnek. Tizenkét éves korukra felemelkednek a közvetlen szemléletből és elindulnak az absztrakt analízishez és szintézishez vezető úton. Ekkor általában ugrásszerűen lép előre a rajzi színvonal s elérkeznek a tudatos alkotás fokozatához.

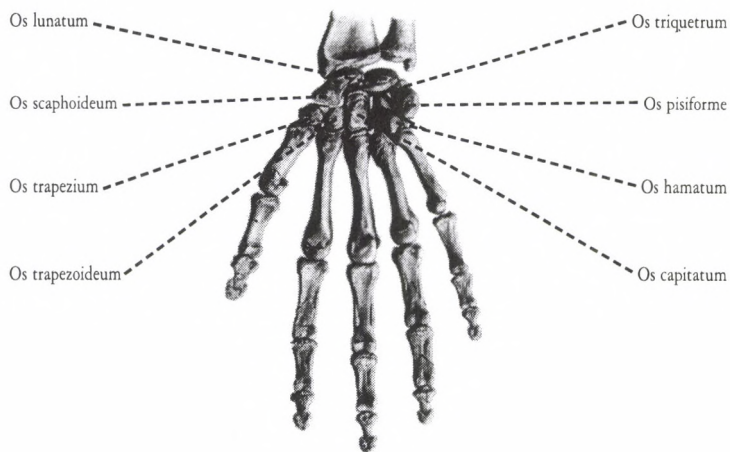
(A 284. rajzot lásd színesben)

B/ Jellemző fok (12 év – 15 év)

A pubertáskorúak már egyértelműen törekszenek arra, hogy a világot a maga valóságában a legapróbb részletekig megismerjék. Mindent szeretnének tudni, kipróbálni és birtokolni. Ekkor a világ megismerésére való törekvés a legfőbb motíváló erő. A formális gondolkodás magas szintűvé válik.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a kéz csontosodásának fejlődése ebben az életkorban szokott befejeződni. A grafomotoros érettségben és a finommotorikában általában nagy szerepe van a kézcsonatok fejlettségének. (Sok kutató és más szakemberek – nem véletlenül – emiatt korainak tartják a 6 éves korban történő írástanulást.) A kézközépcsonatok megjelenésének időpontjait a 13. ábrán mutatjuk be.

➤ 13. ábra
A kéztőcsontosodás fejlődése

Os capitatum (fejescsont)	1–6 hó között
Os hamatum (horgascsont)	1–6 hó között
Os triquetrum (háromszögcsonat)	2–4 év között
Os lunatum (holdcsont)	3–6 év között
Os scaphoideum (régí nevén: Os naviculare) (csónakcsont)	5–7 év között
Os trapezium (régí nevén: Os multangulum majus) (trapézcsont)	5–7 év között
Os trapezoideum (régí nevén: Os multangulum minus) (trapéz alakú csont)	5–7 év között
Os pisiforme (borsócsont)	9–14 év között

A gyerekek többsége a rajzlapon rendelkezésre álló teret teljes egészében kihasználja. Amennyiben ez – rendszeresen – nem így történik, úgy a személyiség depresszív, lehangolt, szorongó állapotára következtethetünk. Természetesen itt is, mint mindig, tendenciákról van szó. Szűk terűnek tekintjük azokat a rajzokat, amelyek csak a tér egyharmadát használják ki. Többek között Hermann Imre kutatásai is azt bizonyítják, hogy a térszemlélet és az ösztön-indulati élet

között összefüggés van. A tág terek kedvelése derűs, nyitott, odaforduló emberre vall. Az érzelmi beszűkülést, a borongós kedélyállapotot, a külvilág iránti gyűlölködést a tér beszűkülése követi. Az ilyen ember nem használja ki a rendelkezésére álló lehetőségeket.

A szocializáció és a szociális percepció fejlődésével a családrajzokban sokan az utolsó helyen ábrázolják magukat. Tovább nő az apa első helyre kerülésének aránya és ezzel párhuzamosan csökken az anya privilegizált helyzete. A további fejlődés során – különösen áll ez a posztpubertásos lányokra – saját magukat nem utolsónak, hanem a szociális szerepeket és hierarchiát figyelembe véve az őket megillető helyre rajzolják.

A rajzokon ebben a korban egyre gyakrabban jelennek meg és kifejezetté válnak az első pillantásra is felismerhető kulturális-etnikai jellegzetességek.

Serdülőkorban sokan végleg felhagynak a spontán rajzolással, mert nincsenek megfelelő teljesítményükkel. A kamaszok nemegyszer az írásban, verselgetésben vagy a novellisztikus formában találnak újabb önkifejezési lehetőségre. Saját alkotásaikat illetően rajzaikkal szemben sokkal kritikusabbak, mint az irodalom terén, ezért ebben a gyenge munkák sem szegik kedvüket. Ez a koegzisztencia jelenségével magyarázható.

Az ábrázolásokban a jó nivójú jellemző fokot csak a tehetséges gyerekek érik el. Az igazán nívós rajzok belső erőből származó produkciós alkotások. A rajzi tehetség általános vonása az egybefoglaló erő, amely magas fokú és koncentrált figyelem-összpontosítási képességgel jár.

Az esztétikus rajzok mindig valamilyen, az illető számára nagyhatású élmény speciális feldolgozása során keletkeznek. Aki megszokta, hogy az ábrázolással egyidejűleg rendszeresen végezzen élményfeldolgozó munkát, annál ez elvezet egy individuális grafikus stílus kialakulásához. Ez a későbbiek során lehetővé teszi a rajzos önkifejezést akkor is, amikor az már nem feltétlenül eszköze az élményfeldolgozásnak.

Azokat a rajzokat sem lehet „rosszul sikerültnek” vagy „hiábavalónak” tekinteni, amelyek nem tetszenek magának a rajzolónak, sőt más szemlélő sem tartja szépnek vagy esztétikusnak azokat, mert minden képi megnyilvánulás egy belső folyamat lenyomata, s mint ilyen, a külső és belső világ megismerését szolgálja.

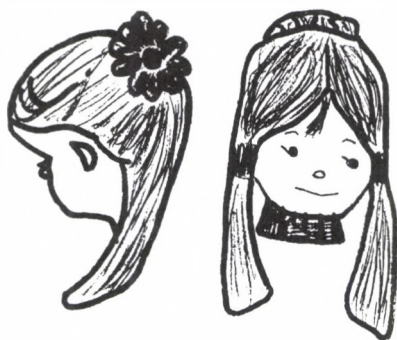
1./ 12-13 éves kor

A valódi jellemző fokra való átlépés fő ismérve a tudatos komponálás. A rajzoló váratlan és hirtelen fordulattal egyszer csak elkezd önmagát is megszólaltatni a képen. Mindez azonban úgy történik, hogy szoros logikai kapcsolatban marad az ábrázolt tárgy és a kifejezni kívánt tartalom. Jelzi a hatalmas pszichés változást továbbá az is, hogy a képzőművészeti alkotásokon a fiatalok keresik és felismerik az alkotó művész érzéseit, érzületeit és gondolatainak szellemi lényegét, individuális emberi hozzáállását a megjelenített témához. Tudják és érzik, hogy a

kép mint alkotás külső valósággá lesz és bizonyos értelemben leválik, elszakad alkotójától, mintegy önálló életbe kezd. Pontosan érzékelik azt is, hogy a jó kép egységes egészet alkot, rendelkezik egy speciális belsőleg szervezett struktúrával. Ha ezt nem fedezi fel egy alkotásban, akkor ennek hiányát kifogásolja és nem tetszik neki a kép.

Mivel a serdülők már igen magas követelményeket állítanak egy képzőművészeti alkotás elé, élesen konfrontálódnak saját grafikus lehetőségeik gyengeségével. A fokozott elvárások és a gyenge teljesítmény eredőjeként gátlások alakulnak ki a fiatalokban, aminek következtében a grafikus tartalmak és kifejezési formák hirtelen elapadnak. A rajzok szuggesztív ereje már meg sem közelíti a korábbiakat, erőtlenné, bátortalanná, tapogatózóvá és bizonyos értelemben üressé, szárazzá válik a kép. Sokan kifejezetten szégyellik rajzaikat, nagyon nehezen lehet őket rávenni az ábrázolásra, képtelenek feloldódni a rajzolással kapcsolatban. Saját rajzi teljesítményeivel nagyon elégedetlen a 12-13 évesek 25-30%-a. Csak nagy titokban, szinte suttyomban rajzolgatnak, alkotásaikat eldugják vagy megsemmisítik. Pedig van olyan téma, amelynek grafikus megjelenítése rendkívül izgatja őket, s ez a saját arcuk. Szinte minden serdülő készít otthon titokban önarcképeket, hiszen kevés olyan izgalmas és érdekesítő dolog van, mint az ember saját arca. Ez a tevékenység elősegíti a saját test jobb megismerését, növeli az önismeretet és elfogadhatóbbá teszi a küllemét önmaga előtt. Arról nem is beszélve, hogy a szülők számára az önarckép készítése sokkal tolerálhatóbb, mintha „csak úgy” nézegeti a tükörben önmagát gyermekük.

285. rajz

12 éves lány

Saját arc-tanulmányok.

286. rajz
12 éves fiú
„Ilyen leszek tíz év múlva”

287. rajz
12 éves lány
„Én”

ABU ANYU A KISHŰGOM ÉN

288. rajz
13 éves lány
„Családom”

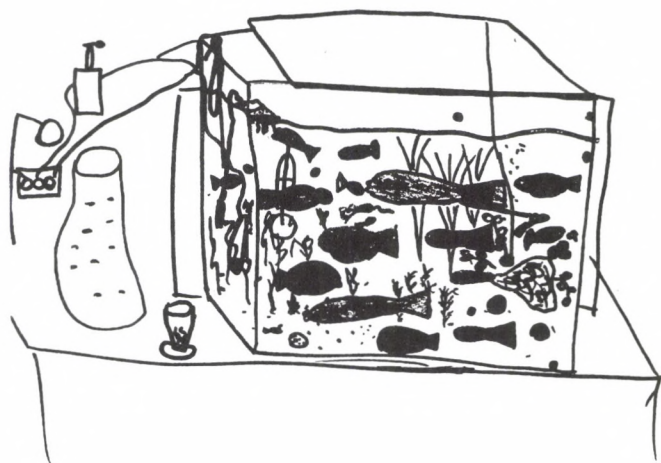

289. rajz
12 éves lány

Lowenfeld megfigyelései és kutatásai szerint serdülőkorra kialakul a vizuális és haptikus típus. A vizuális típusú ember a látványt kívülről szemléli, a megfigyelt dolog és ő különálló egységek maradnak. A haptikus típusú ember szinte egész testével és teljes valójával tapintja, belülről is érzi, valósággal eggyé válik a vizsgált jelenséggel.

A címadásban jelentős változást tapasztalhatunk, ugyanis a konkrét címek egyre inkább átadják helyüket az elvontaknak.

A perspektíva fejlődésével kialakul az elvont tér-gondolat, ami hozzásegíti a fiatalokat a távlat totális felfedezéséhez. Ezt már tudatosítja is magában és a felismert törvényszerűségeket rajzain meg is jeleníti. Helyesen ítéli meg és fordítja le grafikus nyelvre az irányokat, az elhelyezkedéseket és a méretarányokat.

290. rajz
12 éves lány
„Kedvenceim”

291. rajz
12 éves fiú
„Piramis”

292. rajz
13 éves lány
„Délszaki táj”

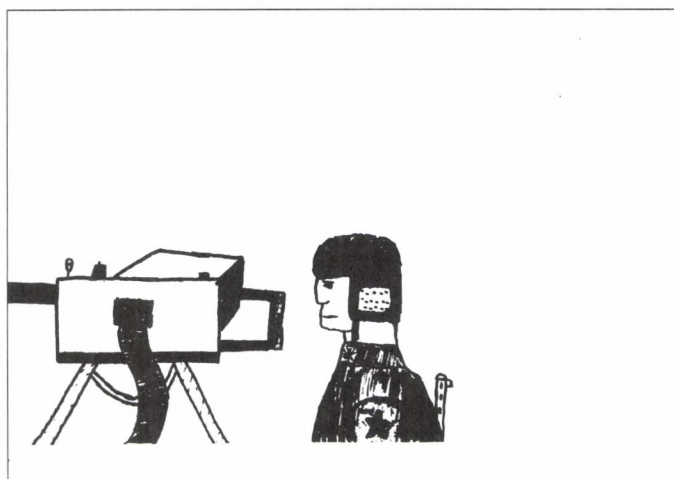
293. rajz
12 éves fiú
„Tavaszi”

294. rajz
13 éves fiú
„Kínai korcsolyázó”

295. rajz
12 éves fiú
„Gyorstüzelő”

A képek díszítései összetettekké és bonyolultakká válnak. Gyakori a virágfűzér-díszítés, és a geometriai formák speciális logikai rendnek megfelelő elhelyezése, amely esztétikai élvezetet vált ki.

296. rajz
12 éves lány

297. rajz
13 éves lány

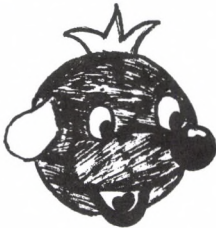
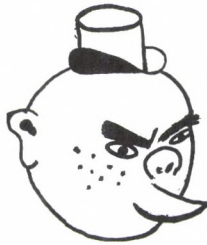
A serdülők szívesen foglalkoznak a színekkel, színkompozíciókkal, például színösszefuttatásokat készítenek. Bár a fekete ceruzával való árnyékolás egyre gyakoribbá válik, főleg a fiúknál. A színharmónia iránti érzékenység jelei először a kevésbé kontrasztos színegyütteseknél alakulnak ki körülbelül 13 éves korban, míg a kevésbé kontrasztosaknál 14-15 éves korban. Rájönnek a fiatalok arra is, hogy a tónus és a befestett terület mérete szoros összefüggésben vannak egymással. Elkezdenek valószínűket ösztönösen alkalmazni, amikor felfedezik, hogy a távol lévő dolgok színei módosulnak. Az okát, hogy a színek a távolságban a nagy levegőrétegek miatt változnak meg, még nem keresik, de például az erdőt, ha messze van, már nem zöldre, hanem kékeslilára festik.

(A 298., 299., 300. és 301. rajzot lásd színesben.)

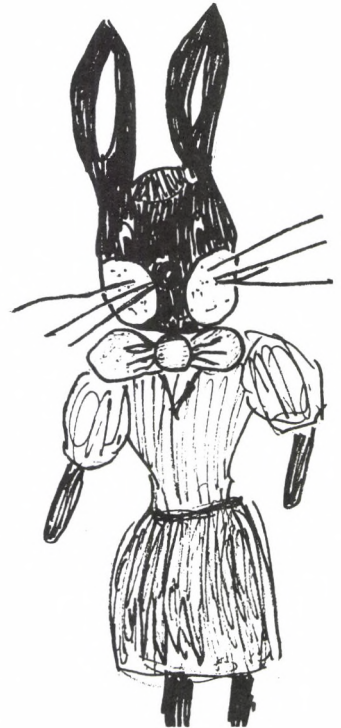
A mozgásábrázolásnál már nemcsak a végtagok, hanem a törzs és a fej tartása is kifejezővé válik, sőt lendületes, dinamikus mozdulatokat is képesek megjeleníteni.

A fák rajzainál az önismeret növekedésének lehetünk tanúi, amikor a törzset és a koronát már nem választják szét élesen egymástól, hanem az egyik összeköttetésbe, sőt szerves egységbe kerül a másikkal. A 14. életévre a lezárt törzsábrázolások aránya alig éri el az 1%-ot. A fiatalok nagyméretű, koronás és erős törzsű fát rajzolnak. A fiúk rajzaira az erős nyomaték és az árnyékolás, a talaj kifejezett jelzése, valamint a föld feletti és alatti gyökerek ábrázolása jellemző. A lányok inkább gyenge tónussal és gyakran talajhiánnyal ábrázolnak nagyméretű, erős törzsű fákat. A virágok ábrázolására a jellemző részletek megfigyelése és kidolgozása mellett a különféle fajok érzékeltetésére való törekvés figyelhető meg.

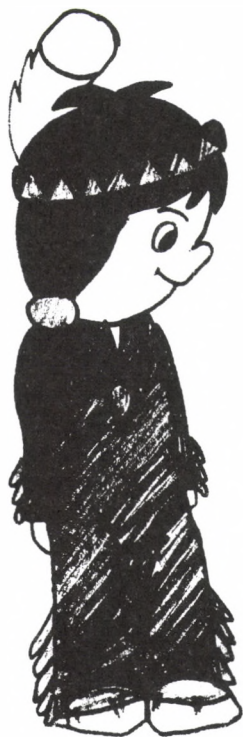
A különféle begyakorolt figurákat változatlanul szívesen rajzolják.

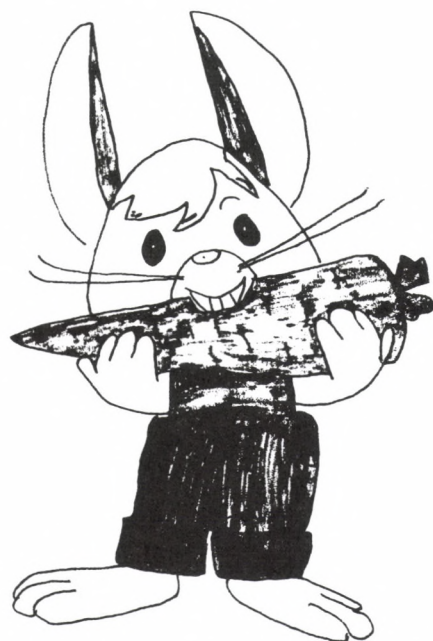
302. rajz
12 éves fiú

303. rajz
12 éves lány

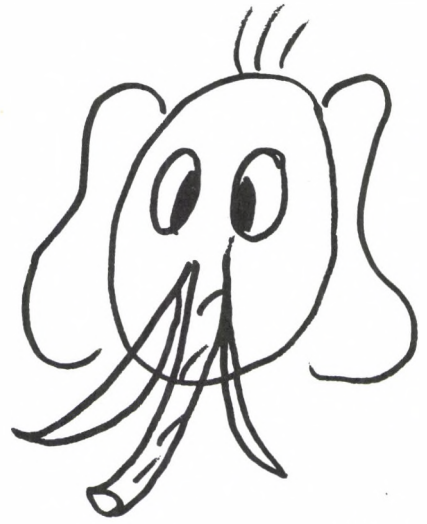
304. rajz
13 éves lány

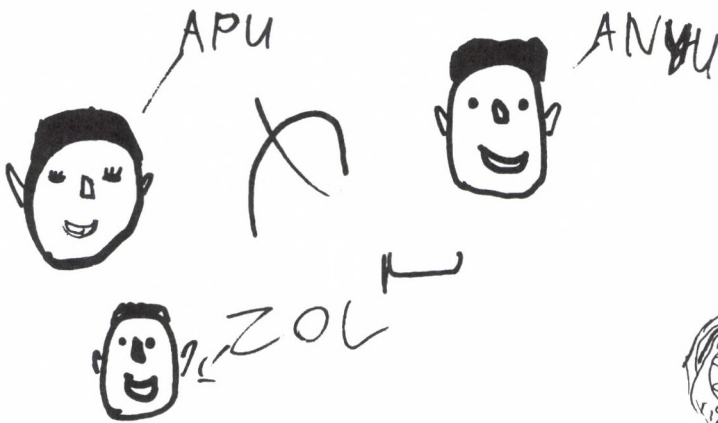
305. rajz
13 éves lány

2./ 14-15 éves kor

Ez az életkor lényegesen új elemet már nem hoz a rajzfejlődés terén. A grafikus ábrázolással kapcsolatos fejlődési elemek sora lezárul, eldől, hogy kik a jól rajzolók és kik a rajzolni nem tudók. Jónéhányan elérik a jellemző fokot, mások egyre inkább visszaesnek és összességében olyan rajzi szinten állapodnak meg, mint a 8-10 éves gyerekek. Ők nem is akarnak rajzolni, s csak szűk családi körben vagy a legjobb barátok előtt „bohóckodnak” rajzaikkal. Az „ügyetlen” felnőttek rajzai a formaalakítást tekintve lehetnek ugyan kisiskoláskori szinten, de mégis látszik, hogy nem gyerekrajz, mert intellektuálisan sok mindent kompenzálnak. Például nyilván „nem engedik meg maguknak” a transzparenciát, a helytelen egymás mellé rendelést vagy a juxtapozíciót. Ezzel valamit javítanak ábrázolási színvonalukon.

306. rajz
14 éves lány

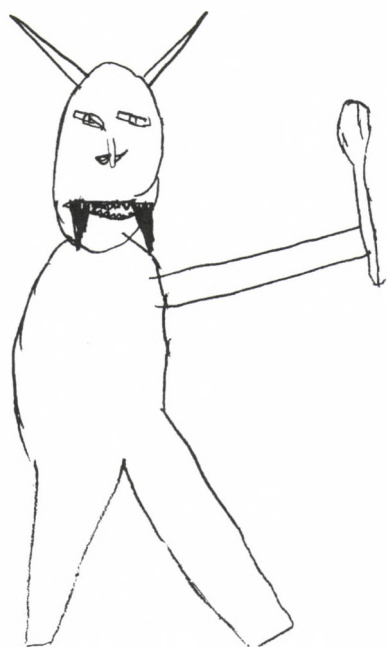

307. rajz
14 éves fiú

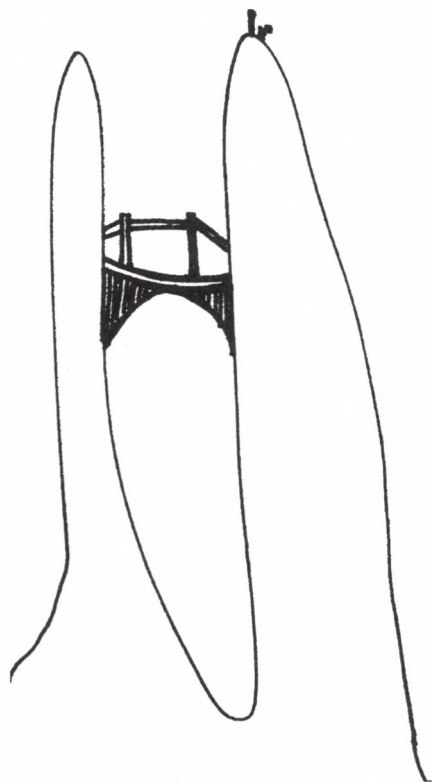

308. rajz
15 éves fiú

309. rajz
15 éves fiú

310. rajz
15 éves fiú
„Mellhegyek összeköttetésben”
Az erotikus feszültség
bohóckodásban való kiélése
látszik a rajzon és a címadásban.

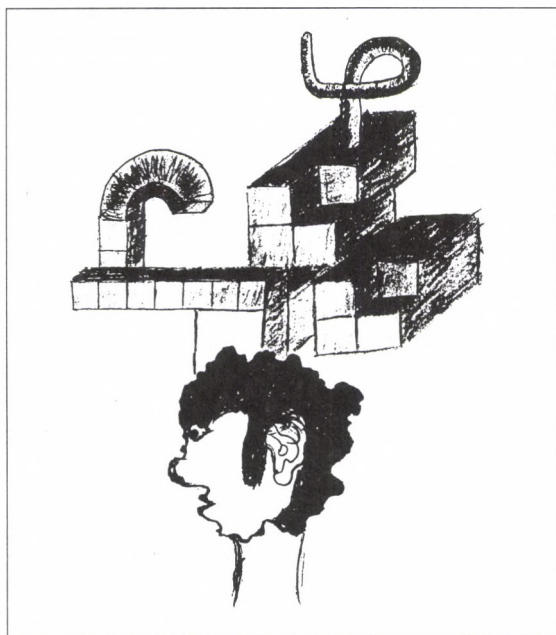
Míg 14 éves korban saját rajzával a fiatalok 30%-a elégedetlen, 15 éves korra 35%-ra, 16 éves korra pedig ez az arány 40-45%-ra emelkedik. A legügyetlenebbek még ekkor is sémajazokat készítenek körülbelül 2-3%-ban.

A rajzokon a teljes térkitöltés általánossá válik. A perspektivikus ábrázolásmód kiteljesedik és a vonaltávolság, a légtávlat, a kontúrok, az átmetszések, a mélységmérétek és a fény-árnyék hatások összes szabályait alkalmazzák.

311. rajz
14 éves lány

312. rajz
15 éves fiú

A díszítésekben megjelenik a stilizálás, s főleg a lányok a legkülönbözőbb fajtájú virágok stilizált ábrázolásában érnek el magas színvonalat, de a fiúk díszítőkedve is sokat gyarapodik és 15 éves korra eléri a lányokét.

Szövegelemeket továbbra is gyakran használnak a rajzokon, elsősorban magyarázó jelleggel.

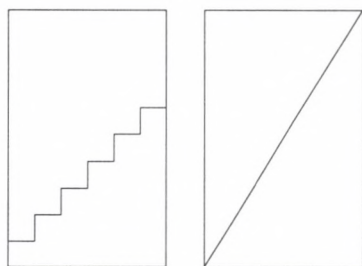

313. rajz
 14 éves lány
 Ruhatervek, amelyek elsősorban
 a díszítésekben térnek
 el egymástól.

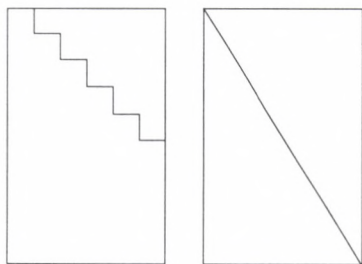

Kialakul a bal és jobb vektorok iránti fogékonyság, amelyekkel a felfelé, illetve lefelé haladó irányokat érzékeltetik, s amelyet a 14. és 15. ábrán mutatunk be.

➤ 14. ábra
 Emelkedő vektor

➤ 15. ábra
 Ereszkedő vektor

Változatlanul kedvelt időtöltés a színekkel való foglalkozás, a változatos színkompozíciók és a különféle technikákkal előállított színösszefuttatások készítése. A kísérletezés során felismerik, hogy az alapszínnek tiszta és telített állapotától hígítással el lehet jutni a fehérhez, illetve az alapszínnek más színekkel való keverésével a feketéhez; vagyis eljutnak a valőr fogalmának megállapításához.

A színek értéke, valőrje három speciális tulajdonság együttes meglétét jelenti:

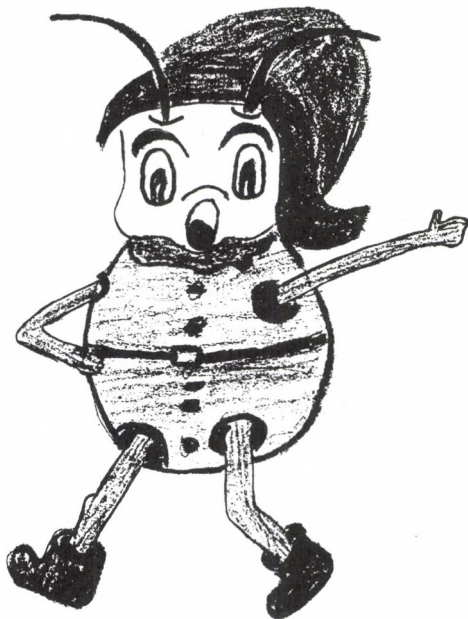
a/ a szín milyensége (például krómoxid zöld)

b/ a szín világossága-sötétségi foka (tónusa)

c/ a szín tiszta vagy kisebb-nagyobb mértékben megtört jellege.

A diszkrét színegyüttesekre a gyerekek még serdülőkorukban sem válnak érzékennyé. A kontrasztok idejét élik, de ennek felfogásában már lényeges változások állnak be. A fekete-fehér rajzolás elején ebben a végpontokat, a két szélsőséget látták a gyerekek, s mint totális ellentét élték meg. Mostanra azonban a fény és sötétség szimbólumaivá válnak, s ez az új felfogásmód gyakran tükröződik is a rajzokon. Mindenesetre az általánosan megállapítható, hogy fokozatosan nő a diszharmóniát elutasító és a harmonikus színegyütteseket kedvelő személyek száma.

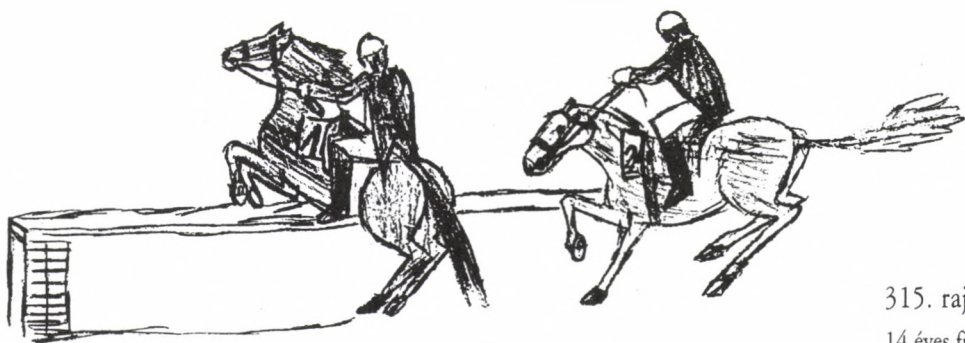
A kabalafigurák rajzolása – főleg az infantilisabb lányoknál – változatlanul tart.

314. rajz
14 éves lány

A jól rajzolók a legváltozatosabb témákat egyéni stílusban, individuális vonalvezetéssel, egyéniségüket is kifejezve dolgozzák fel.

315. rajz

14 éves fiú

„A győzelem pillanata”

316. rajz

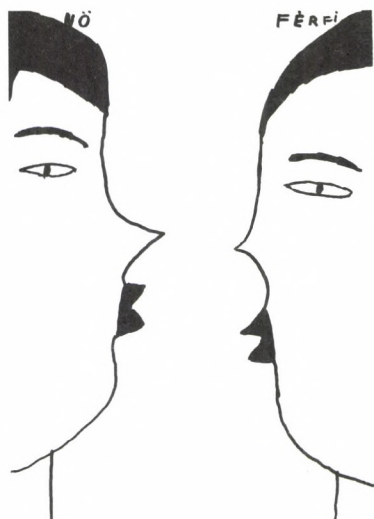
15 éves lány

„A bátyám kislánya”

A serdülőkorban fellépő szexuális feszültségek is megjelennek a rajzokon. A fiúknál a női nem iránti érdeklődés gyakran direkt formában nyilvánul meg. A lányoknál inkább a saját család iránti vágyfantázia és a férfi-nő kapcsolat bonyolult emocionális viszonyrendszere kerül ábrázolásra.

318. rajz
14 éves fiú

317. rajz
14 éves lány

319. rajz
15 éves fiú

320. rajz
15 éves lány

321. rajz
15 éves lány
„Szerelem”

A rajzolni szerető serdülők is szívesen firkálnak. Tanóra közben, hosszú telefonálások ideje alatt vagy unalmukban számtalan firkát produkálnak. Ebben a korban a vágykiélés tartalmú firkák háromszor olyan gyakoriak, mint felnőttkorban. A leggyakoribb firkaelemek az egyenesek, a hullám- és kígyóvonalak, a spirál, a csigavonal, a füzér, a pipavonalak, a hálózatok, a nyilak, a kör, az ovális, a háromszög, a négyszög, a kocka, az emberke, az arc, a fa, a virág, a ház, a létra, a lépcső, a kereszt és a pókháló. A firkák megfigyelése, elemzése és a személyiségjegyekkel való összevetése alapján az alábbiakban ismertetjük keletkezésüknek kifejezetten a serdülőkorra jellemző pszichés mozgatórugóit.

a/ Egyenesek:
a serdülőkori szélsőségség,
egyértelműsége való törekvés
és a jelen fontosságának
grafikus kifejeződése.

b/ Hullámvonal:
a haladást, a mozgást, az
útkeresést és az úton levést, a
belső vibrációt jeleníti meg.

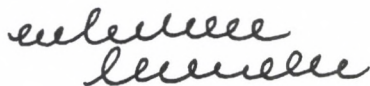
c/ Kígyóvonal:
az önfegyelem, a belső erők
fejlődése, a kompromisszumok
elfogadási lehetőségének
bontakozó jele.

d/ Spirál:
az egocentrizmus, az
énközpontúság, a saját érdekeit
szem előtt tartó, önmagának
fontosságot és nagy jelentőséget
tulajdonító lelki állapot
kifejeződése.

e/ Csigavonal:
a mozgás, az út, a születés, a
növekedés, a fejlődés jele.

f/ Füzér:
az önmagával és a világgal
alapvetően harmóniában és
megelégedettségben élő, kissé
indítékszegény és a „szürke
tömegben” eltűnni kívánó
serdülő firkája.

g/ Pipavonal:
alkotásvággyal és kreatív energiákkal bíró ember, aki képes az őt érdeklő dolgokra igen nagy erővel összpontosítani.

h/ Hálózat:
a szemérem, a visszahúzóds jele, de belső aktivitást, az ambíciót és az alkotóerőt is jelenti.

i/ Nyíl:
az őszinte, köntörfalazás nélküli véleménynyilvánítás, az éles, kritikus természet és az energia, a határozottság grafikus kivetülése.

j/ Kör:
az „énség” érzetének erős megélését, a leválási szándékot és az ezzel társuló átmeneti magányossági érzést jeleníti meg.

k/ Ovális:
lányos, nőies, önmagában kissé bizonytalan, sok belső feszültséggel küszködő serdülő firkája.

l/ Háromszög:
a biztonság, a stabilitás és az elismertség iránti vágyat, valamint az erős akaratot, de a dacosságot is jelképezi.

m/ Négyszög:
viszonylag gyengébb fantáziára
vall, erős racionális beállítottság
mellett. Ugyanakkor megbízhatóság
jellemzi és az a vágy, hogy
egyhangúnak ítélt életéből
kiszabaduljon.

n/ Kocka:
a szilárdság, a megbízhatóság, a
logika, az alkotóerő és a sors
elfogadásának jele.

o/ Emberke:
kissé infantilis, visszafogott,
bizalmatlan, támaszra, védelemre
vágó ember, aki elmélyülten
gondolkodik és gyakran bánatos.

p/ Arc:
kissé befolyásolható és sokat
ábrándozó serdülő, aki élénken
figyeli környezetét.

q/ Fa:
a belső harmónia és az optimizmus
jele. Nyitott kíváncsisággal fordul
a világ felé és tele van
önbizalommal.

r/ Virág:
lányos, nőies, nyílt, ötletgazdag
ember, akit elsősorban a szépség,
az esztétika iránti igényesség
jellemmez.

s/ Ház:

az életét szívesen tervezgető,
önállóságra törekvő, de a
családját is fontosnak tartó
serdülő firkája.

t/ Létra:

testi, lelki és szellemi fejlődést
igénylő, és azt önerőből
megteremteni szándékozó, erős
akaratú, autonómiára vágyó
serdülőre jellemző firka.

u/ Lépcső:

ha felfelé irányul, a tanulás
szeretetét, a felnőtt élet
mielőbbi elérésének vágyát és
sok szexuális fantáziát jelent.

v/ Kereszt:

a belső bizonytalanság, a
befolyásolhatóság kifejeződése,
ugyanakkor a dicséret, az
elfogadottság utáni áhítózást
is jelenti.

z/ Pókháló:

nagy belső érzelmi ellentétek
és viharok kifejeződése, de
életszeretetről és tennivágyásról
is tanúskodik.

A firkák értékelésénél mindig a jellegzetességeket és a tendenciákat vesszük figyelembe. A serdülőkor után a vonalvezetés és a vonalminőség már viszonylag keveset változik, de a firkák domináns tartalma nem mutat állandóságot.

A grafomotoros tevékenységen belül igen nagy hangsúlyt kap a kézírás, amelynek alapjellegzetességei a serdülőkor végére nagyjából kialakulnak, de a továbbiakban még igen sokat finomodnak mire kiforrottá válik az egyénre jellemző, individuális betűalakítás és -kötés. Sokan alig várják, hogy az iskolában „olvashatatlannak” bélyegzett és a tanárok által minduntalan kijavított és szóvá tett „szabálytalan” betűalakok, -kötések és ékezetek ismét szabadon visszakerülhessenek kézírásukba.

VI. *Onto- és filogenetikus összefüggések a rajzfejlődés folyamán*

A/ *Biológiai alapok*

Sokan vizsgálták az emberszabású majmok grafikus tevékenységét és kutatták az emberi művészet biológiai szférájának alapjait.

Egy Gua nevű fiatal nőstény majommal készítették legelőször képeket 1932-ben. E kutatások néhány igen érdekes eredményt hoztak.

Paul Schiller híres kísérletében egy 18 éves Alpha nevű nőstény csimpánzzal több száz képet festtetett. Biztosan megállapítható volt, hogy a majmokat egyáltalán nem vezette ábrázoló szándék és sohasem voltak hajlandók az utánzó rajzolásra. Viszont a tevékenységet szívesen és látható örömmel végezték. Schiller ezeket a jegyeket a 12-18 hónapos gyerekek firkáinak feleltette meg, amelyek az alapfirkák (Kellog) fejlődési fokozatába tartoznak, főleg határozatlan vonalas és lengővonalas jegyeket tartalmaznak és jellemzőjük, hogy funkcióöröm kíséri létrehozásukat.

A fenti tapasztalatoknak ellentmondanak a veszprémi állatkert Böbe nevű csimpánzával végzett kísérletek. Bőbét egyfelől meg lehetett tanítani néhány alapvető vizuális formára, mint a pont, a vízszintes és függőleges vonalak, kereszt, kör, négyzet és háromszög. Az ember által rajzolt pontsor másolását, ha nem is spontán módon – s ez fontos különbség! –, de Böbe megtanulta. Ugyanis az ember kezébe vette Böbe kezét s így rajzoltak pontsort. A csimpánz ezt később már önállóan kivitelezte. Ugyanezt a kísérletet eredményesen folytatták le a vízszintesekkel, függőlegesekkel, a kereszttekkel és a körökkel.

Visszatérve Alpha festményeire az arányérzék bizonyos jeleit lehetett felfedezni munkáiban és törekedett a szimmetriára is. Schiller ezt úgy értékelte, hogy a majomnak érzéke van „a papíron levő anyagok egyensúlya iránt”. Ez a jelenség bizonyos értelemben a 3 éves gyerekek fejlettségi szintjével hozható párhuzamba. Alpha képeire ezen kívül jellemző volt még, hogy vonalai nem futottak túl a rajzfelület határain. Gyakran előfordult, hogy először megjelölte a papír széleit, majd kitöltötte az üresen maradt helyet. Ha olyan papírt kapott, amin már eleve körül volt határolva a felület, akkor azon a határvonalon belül festett.

A Rensch által vizsgált majmokon egyértelműen lehetett látni, hogy mindig az élénk színeket preferálták a szürkés árnyalatokkal szemben, akárcsak a kisgyerekek. A majmok legked-

veltebb színei a kék, zöld, sárga, narancs és vörös. Böbe majom legtöbbször a sárga, a piros, a kék és a zöld színeket használta. Érdekes jelenség, hogy amíg tavasszal a sárgát és a zöldet preferálta, addig nyáron és ősszel a pirosak és kékek domináltak. Az évszakonként változó spon-tán színpreferencia az óvodáskorú gyerekek rajzain és festményein is megfigyelhető.

Rensch ezenkívül kísérleteket végzett arra nézve is, hogy a majmok mely formákat részesítik előnyben. Szabályos és szabálytalan mintákat mutatott nekik, amelyek közül mindig az előbbieket választották. Ha kisgyerekekkel végzünk hasonló vizsgálatot, hasonló eredményre jutunk.

Desmond Morris a következőkben foglalja össze a csimpánzok rajzi jegyeinek jellegzetességeit:

- a/ A majmok kitöltik a teljes rajzfelületet, de azt nem haladják túl.
- b/ A festményeken legtöbbször kialakult valamilyen középponti alakzat.
- c/ Igyekeztek egyensúlyos képeket létrehozni.
- d/ A grafikus alapelemek a gyakorlás folyamán gyarapodtak, sőt, az egyik majom eljutott a kör rajzáig, és több képen lehetett kereszt-zést vagy metszést észrevenni.

A majmok festményei olykor igen tetszetősek és dinamikusak, sőt annak megkülönböztetése, hogy ember vagy csimpánz készítette-e a képeket, nem is mindig egyszerű. Thomas Sebeok írja le a következő kísérletet. Az 1950-es évek közepén majmok ujjfestését adták oda gyermekpszichiátereknek. Részlet a véleményekből: „Az anyagok agresszív, 7-8 éves fiútól származnak, akinek paranoid tendenciái vannak.” „Paranoid 10 éves lány, erős apaidentifikációja van.” (Íme a paranoia kialakulásának 'biológiai alapja'.)

B/ A korai művészetek és a gyermekrajz

Az onto- és filogenezis hasonlóságát először az Ernst Haeckel-féle biogenetikai alaptörvény fogalmazta meg, amely szerint az emberi embrió fejlődése „megismétli” a fajfejlődés menetét. A XX. század elején az onto- és filogenezis közötti hasonlóságok kutatása a lelki élet minden területére kiterjedt és igen népszerű volt. Haeckel követői úgy vélték, hogy a gyermek lelki fejlődése általában megismétli az emberiség kultúrájának fejlődését.

A rajzfejlődés vizsgálata terén legtöbbet Levinstein és Sully foglalkoztak művészettörténeti összehasonlításokkal. Ma sem tagadható az onto- és filogenetikai hasonlóság a fejlődésmenetben, de a művészettörténeti kérdések megoldásához – amire sokan tettek kísérletet – nem nyerhetünk válaszokat a gyermekrajzok elemzéséből.

A gyermekrajzot általában nem tekintjük művészetnek. Vajda Ernő kutatásai szerint e rajzokból hiányzik az öntudatosság; a rajzok naivitása a gyermek felfogásának és látóképességének

kezdetlegességében gyökerezik. A naív művészek alkotásain ezzel szemben meglátszik, hogy „a művész küzdött az anyaggal”. Egyetért Levinsteinnel, aki szerint a gyermekrajz nem más, mint nyelv.

Egy azonban bizonyos: néhány rajzfejlődési állomás jól nyomon követhető az emberiség ábrázolásfejlődésében is. A rajzfejlődés menetének törvényszerűségei minden kultúrkörben megegyeznek, akár ügyes, akár „ügyetlen kezű” gyerekről van szó.

Az emberiség fejlődésének kezdetén az ábrázolás mint motorikus magatartásforma jelent meg. Összefüggésbe hozhatjuk ezt a leíró gesztusokkal, amikor inkább mutatjuk, mint mondjuk a formát. Például a spirális alakú formákat könnyebb megmutatni, mint szavakkal körülírni. Ezek a gesztusok megőrződnek és kifejeződnek a rajzokban.

Hugo Obermaier szerint az őskori ember a barlangi medve kaparását utánozta. László Gyula magát a művészetet eredezteti a barlangi medve kaparásából.

➤ 1. illusztráció

A barlangi medve mancsának kaparásnyomai az Altamira-barlang falán.

Zolnay Vilmos szerint a kőkori művész a sziklafal természetes egyenetlenségéből indult ki. A szikla kidomborodásai és bemélyedései, a fény-árnyék játék elősegítették a látomást és a beleélést, aminek nagy szerepe van a műalkotások létrejöttében.

➤ 2. illusztráció

Természetes kőképződmény. Nézhetjük majomfejnek is.

➤ 3. illusztráció

A neandervölgyi ember által készített mammutszobor.
Nézhetjük természetes képződménynek is.

Leonardo da Vinci szerint az első műalkotás az a vonal volt, amely meghúzta egy ember kontúrját a Nap segítségével, tudniillik az embernek a falra vetett árnyékát rajzolta körül az ősművész. Mások szerint ez az alak inkább egy állat lehetett, hiszen a legősibb rajzok döntően állatokat ábrázolnak.

Mindenesetre érdekes, hogy az ősképek, a barlangfestmények felfedezését egy gyereknek, egy kislánynak köszönhetjük. Don Marcelino de Sautuola már négy éve kutatót az ősember maradványai után az Altamira-barlangban, amikor egy alkalommal Olga nevű kislányát magával vive a gyerek bámészkodás közben észrevette azokat a rajzokat, amelyek a felnőtt kutatók figyelmét hosszú évekig elkerülték. Ezek a barlang tetején sorakozó nagyméretű barna, fekete és vörös színű állatképek voltak.

Ezután rövidesen sok hasonló barlangi festményt találtak. Gazdagságában talán valamennyit felülmúlja a La Pasiega-barlang, amely 226 festményt és 37 karcot rejtett. Ezek felismerhető alakban 51 őslotvat, 50 nőstény szarvast, 16 őstulkot, 9 kőszáli kecskét, 1 zergét és 47 sátrat ábrázoltak. Emberi alakot is sok barlangban találtak, de arcot csak igen keveset ábrázolt az ősművész, mint például Montespanban.

➤ 4. illusztráció

A montespani ősember rajzai.

Láthatunk lovat, bölényt, szarvast, zergét stb. és emberfejeket.

Az ősember festékei főleg ásványi eredetűek voltak, illetve ezek maradtak fent. A leggyakoribbak a különböző vasoxidok és a szén. Az előbbiek színei a vörös (hematit), a barna (limonit) és a sárga vasokker. Ezen kívül a fekete mangánércek (piroluzit) és a fehér mész (kaolin) jelenik meg gyakran a rajzokon.

A tulajdonképpeni ősművészetek csak az aurignaci és a magdaléni szinteken jelennek meg, a korábbi fázisokban az őskezdemények bárdolatlan nyomait láthatjuk. A barlangfestmények avatott kutatói pontosan meg tudják különböztetni egymástól azokat a stílusjegyeket, amelyek a különböző időszakokra és kultúrákra voltak jellemzőek.

Azok a festmények, amelyek minket a mai gyermekrajzokra emlékeztetnek, már nem az ősember, hanem a csiszolt kőkorszakiak alkotásai. Itt már az ember uralkodik a képeken, s az állatvilág hátrébb szorul. Mielőtt azonban ezt részletesebben megvizsgálánk, érdemes áttekinteni, hogy a gyerekeknek és az ifjoknak milyen képek tetszenek leginkább.

Pálffy Zoltán és Turóczy Mária 3-20 éves korig vizsgálták, hogy az egyes korosztályok mely képeket preferálják. A választások eredményeit párhuzamba vonták az emberiség művészetfejlődési állomásaival.

3 éves kor alatt a gyerekek tetszésnek vagy nem tetszésnek nem adtak kifejezést, ötletszerűen mutattak rá egyes képekre.

3-6 éves korig kezdetét veszi bizonyos tárgyak, formák, színek és tónuskontrasztok választása. Tetszik az egyszerű, pregnáns, szabályos és szimmetrikus forma. Ez filogenetikusan a szerzőképzés és eszközhasználat kezdeti szakaszának felel meg.

3-13 éves korban szaporodnak az egyszerű minőséget és állapotot jelölő, a mozgásra, az emberi tevékenységre utaló kifejezések, valamint az esztétikai jellegű megjegyzések. A szabályos és szimmetrikus mellett tetszik az egyszerű ritmus is. Ez megfelelne a csiszolt kőszerszámokkal tevékenykedő ember szakaszának.

7-20 éves korban jellegzetes a valóság-hű képek preferálása és a kevésbé fényképszerű alkotások elutasítása. Ebben az életkorban erősödik a valóságigény, de csupán a tárgyak, jelenségek bizonyos külsőségeire korlátozódik. Ez megfeleltethető a barlangfestményekkel kezdődő primitív képzőművészeti irányzatoknak, amely egészen az akademizmusig terjed.

9-20 éves korban a felismert képi jegyek tetszenek leginkább. A technikai kivitelezésnek a fényképszerűsége túlmutató sajátosságai nyernek emberi tartalmat, s válnak preferálttá. Ez megfelelne az akademizmust követő impresszionizmus korszakának.

13-20 éves korban leginkább tetsző a stiláris törekvések adekvát kifejezése; az alkotó művész emberi hozzáállásával meghatározott, érzelmileg színezett tartalmak felismerése. Ez megfelelne az egyéb „izmusok” korának.

15-20 éves korban a kép külső valósággá önállósul, amiből elvonni vagy hozzáadni nem szabad. A kép belsőleg szervezett struktúra, s mint ilyen: önálló világ. A 15-20 éves korúak felismerik ezt, vagy kifogásolják ennek hiányát. Ez megfelelne az új értékeket teremtő mai művészetnek.

A gyermek, amikor rajzol, bizonyos értelemben ugyanazt teszi, mint amikor kimond, megnevez valamit. Ha valaminek nevet adunk, vagy a nevéen nevezzük a dolgokat, akkor a diffúz világból kiemelünk valamit, körvonalazunk, fókuszálunk egy dolgot, vagyis kísérletet teszünk annak megismerésére. Aminek nevet adunk, az kissé a miénk lesz, vagyis uralkodunk rajta. Pierre Francastel ugyanezt írja le a gyermekrajzokkal kapcsolatban: tudni a nevé, kimondani, ábrázolni valamit, egyet jelent valamely lény vagy dolog birtoklásával; lerajzolni annyi, mint birtokba venni. Ez összecseng az őseMBER rítusaival, amikor vadászat előtt a lerajzolt állatot ölték meg képletesen, s ez biztosítéka volt annak, hogy az igazi vadat is el fogják ejteni. Breuil és Burkitt jutottak először arra a meggyőződésre, hogy az ősművészek festményei és egyéb képzőművészeti alkotásai mágikus célból készültek. Sok gyermekrajz is bizonyos értelemben ezt a „cél” szolgálja.

Az alábbiakban kiemelünk néhány olyan rajzfejlődési állomást, amelyben onto- és filogenetikus összefüggések fedezhetők fel.

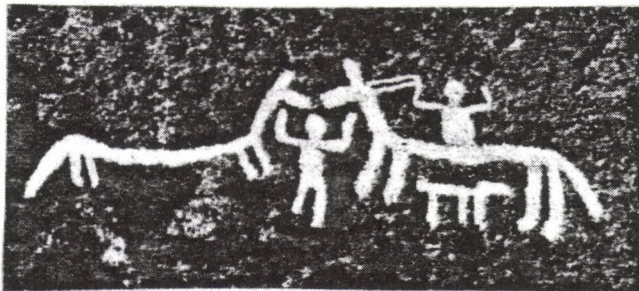
Jellegzetes a sziklarajzokon a vonalas ábrázolás, a figurák nem karakterisztikusak, a jelenet a lényeg.

➤ 5. illusztráció

Újkőkori sziklarajz Svédországból.

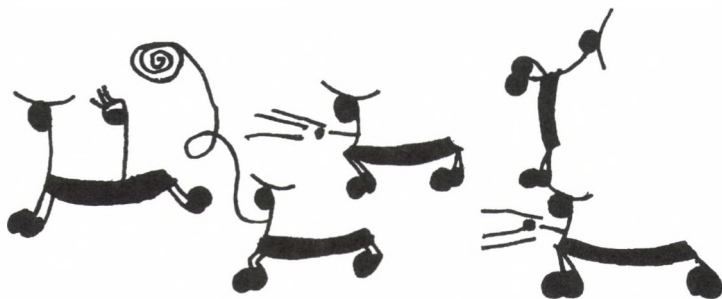
Az állatok törzse és lába egydimenziós ábrázolás, a kép mégis realiztikus, élethű.

322. rajz

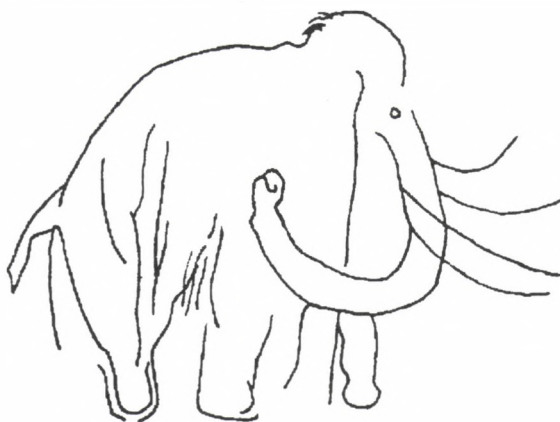
10 éves fiú

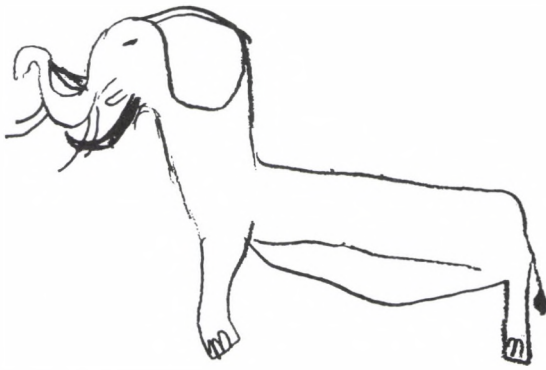
Lényegében vonalrajz, amely dinamikus mozgásban van; megdöbbentő hasonlatosságokkal az ősi sziklarajzokhoz.

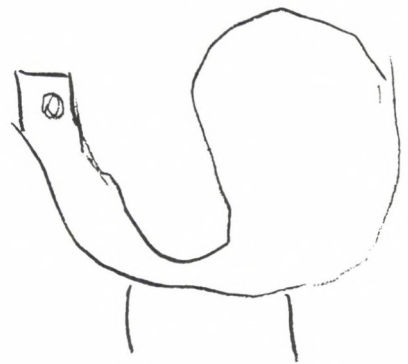
➤ 6. illusztráció

Őskőkori mammutábrázolás Franciaországból.

323. rajz
8 éves fiú
„Elefánt”

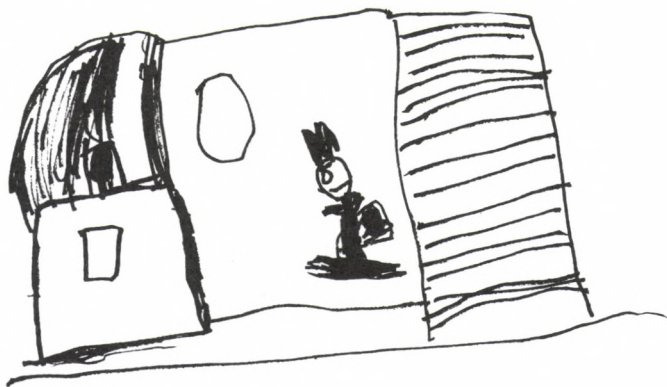

324. rajz
4 éves lány
„Kakas”

A gyermekrajzok specifikuma az átlátszóság (transzparencia, röntgen-rajzok).

➤ 7. illusztráció
Ősember szarvas- és halábrázolása.

325. rajz

5 éves lány

A ház falán átlátszik a lépcsőház
és a szobában a lámpa, meg egy
tálcát cipelő nő.

326. rajz

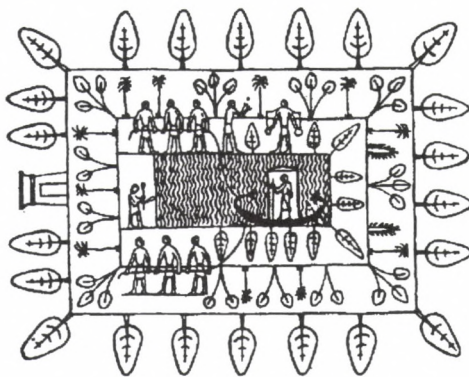
7 éves fiú

Az emberben látszik a szív,
a tüdő és a belek elhelyezkedése.

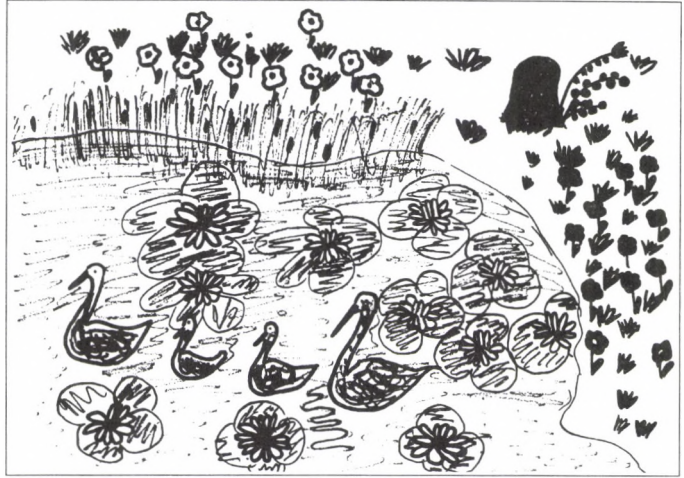
A gyermekrajzokon gyakran megfigyelhető a dolgok „kiterített”, takarás nélküli ábrázolása, a felül-, oldal- és alulnézetek keveredése.

➤ 8. illusztráció

Egyiptomi művész kerti tó ábrázolása.

327. rajz
11 éves lány
„Tó”

A gyerekek egy bizonyos térszemléleti fázisban a környezet dolgait „emeletesen építkezve” rajzolják meg.

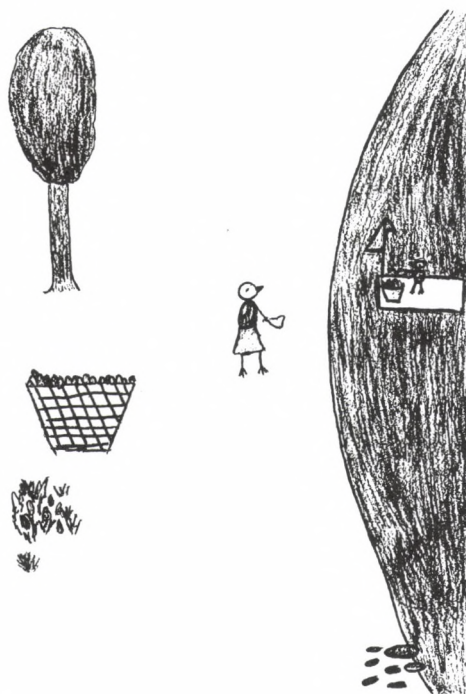
➤ 9. illusztráció
Egyiptomi áldozatbemutató.

328. rajz
8 éves fiú

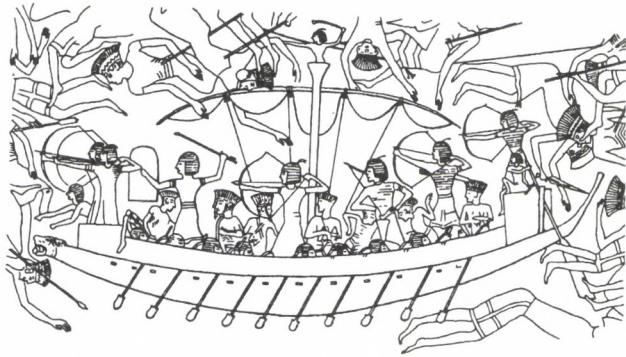

329. rajz
10 éves lány

A gyerekek gyakran a tér minden irányából egyszerre közelítik meg a témát rajzaikon, felborul a fent, lent, alul, felül fogalma.

➤ 10. illusztráció
Egyiptomi csatajelenet-ábrázolás.

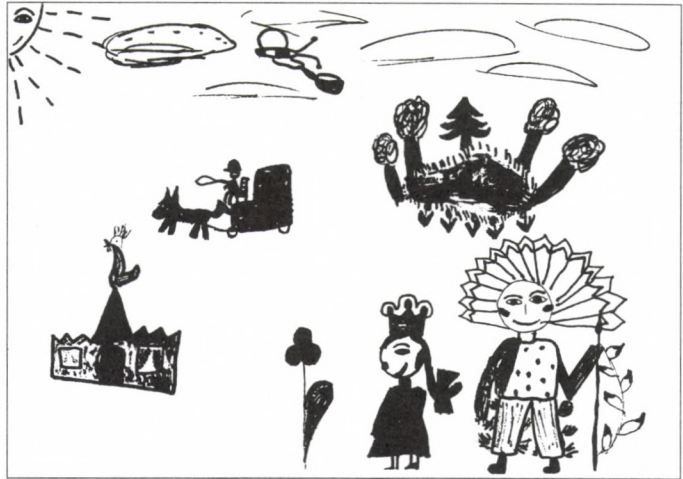

330. rajz
12 éves fiú
„Csata”

Egy képbe sűrítve ábrázolnak egy egész eseménysort nagy érzelmi-indulati töltettel.

➤ 11. illusztráció
Ősember festménye az Alpera barlangból.

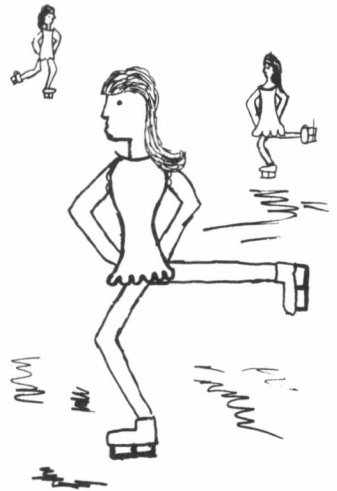
331. rajz

7 éves lány

A meseillusztráción két történet
több epizódja szerepel egyszerre.

A rajzfejlődés egyik jellegzetes állomása a vegyesprofil. Az arcot és a végtagokat profilból, a törzset szemből ábrázolják.

➤ 12. illusztráció
Egyiptomi harcos-ábrázolás.

332. rajz

12 éves lány
„Korcsolyapálya”

333. rajz

10 éves lány
„Öreg néni”

Itt „fordított” vegyes profilt
láthatunk, az arc van szemből,
a törzs és a végtagok
oldalról ábrázolva.

A gyerekek gyakori rajzi játéka, hogy kezüket egy papírlapra fektetve körülrajzolják. Gyakran tette ezt az őseMBER is.

➤ 13. illusztráció

Az őseMBER kezének körvonalai a Castillo-barlang falán.

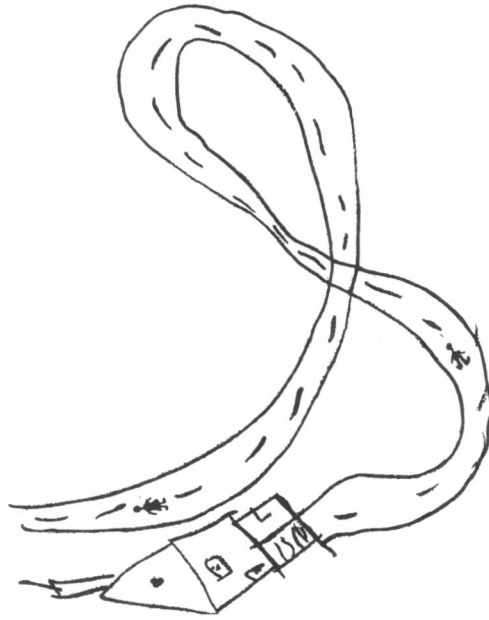
334. rajz
8 éves lány

A gyerekek úgy érzékeltetik a távlatot, hogy kanyargó vonalakra – utakra – embereket rajzolnak, akik „bejárják” a területet.

➤ 14. illusztráció
Az ősember vadcsapást nyomoz.

335. rajz
 7 éves fiú
 „Egy kislány egy kislány
 után megy”

(Az 1., 2., 3., 4., 11., 13. és 14. illusztráció forrása Lambrecht Kálmán: Az őseember című könyve.)

Összességében azt látható, hogy a gyermekrajzok tanulmányozása során megállapítható egyedfejlődés és az emberi törzsfjlődés között kevésbé találunk párhuzamot, mint a fejlődés-lélektan más vonulataiban, például a gondolkodás vagy az erkölcsi fogalmak és ítéletek fejlődése terén. A művészetek és ezen belül a képzőművészet által eddig bejárt út valójában azért nem hozható könnyed szinkronba a gyermeki ábrázolótevékenységgel, mert az, mint már említettük, nem tartozik a művészetek birodalmába. Az egyezések ritkák, sőt időnként majdnem-hogy esetlegesek, nincs meg az a dinamikus szinkronicitás közöttük, amely alapot adna arra a kijelentésre, hogy az ontogenezis ismétli a filogenezist.

Az alkotóművészi tehetség nem általános és egyöntetűen meglévő része az emberi pszichikumnak, hanem speciális és multifaktoriális képességek individuális rendszerbe szerveződő összessége, amelynek sajátos belső dinamikája van. Ebből következik, hogy nem minden emberben van művészi alkotóerő, s az nem fejlődik, és főleg nem fejeződik ki valamilyen egységes formában.

Ezenkívül megfontolandó az is, hogy úgy tűnik, az ábrázoló művészet nem az elemi képi jelekből alakult ki, mint a gyermekrajzok. Egyes vélekedések szerint ebben szerepe lehetett bizonyos hallucinogén anyagok felhasználásának is, amelyet a sámán alkalmazott a szertartások előtt. Mindenesetre az elemi vizuális jelek az ősművészetben nem kiindulási pontjai az ábrázolóművészetnek.

VII. *A gyermekrajzokon leggyakrabban megjelenő formák ábrázolásának fejlődése*

Ebben a fejezetben áttekintjük a gyermekrajzokon legnagyobb számarányban ábrázolt élőlények és tárgyak rajzi fejlődését, természetesen a III. fejezetben már tárgyalt emberalak kivételével.

Mint Rudolf Arnheim írja: „A papírlapra húzott bármilyen vonal, az anyagból mintázott legegyszerűbb forma is olyan, mint a vízbe dobott kavics. Felbolygatja a nyugalmat, mozgósítja a teret. A látás akcióészlelés.”

Rajzolás közben a gyerekek sokáig egyáltalán nem törődnek a modellel, mert láttak már sok embert, lovat, virágot és házat, s ez elegendő információ számukra ahhoz, hogy lerajzolják. A lényeg tehát ezzel a papírra került. Ehhez semmilyen új és egyedi tudás nem szükséges. Fejlődéslélektanilag a dolgok közös általánosságát korábban, hamarabb és gyorsabban észleljük, mint az őket finom disztinkciókkal elválasztó részleteket. Így a kisgyerek rajzai általánosságokat tartalmaznak, vagyis az „egész”-séget ragadják meg. Ez a jelenség is okozza, hogy a formák ábrázolásának fejlődése nagyjából a Föld minden pontján hasonlóan írható le, vagyis a leggyakoribb dolgok grafikus alakulása nem mutat individuális különbségeket.

A/ Élőlények ábrázolása

Lényegében minden felismerhető grafikus alakhoz való eljutás a kör megrajzolásával kezdődik. Ehhez szükséges az éntudat kialakulása, annak primitív megélése, hogy sok különálló „dolog” van a világon, s annak egyikét testesítjük meg. Ismét Arnheimet idézzük: „A kör az első szervezett alak, amely a többé-kevésbé fegyelmetlen irkafirkából válik ki. A körrajzolás fejlődési szakaszán az alak még egyáltalán nem differenciálódott. A köralak nem a kerekiséget ábrázolja, hanem a „dologság” sokkal általánosabb minőségét, azaz a meghatározatlan alaptól elváló szilárd tárgy tömörségét. Azután a gyerek két irányba fejleszti tovább az ősi köralakot:

a/ több kört egy összetettebb alakban kombinál

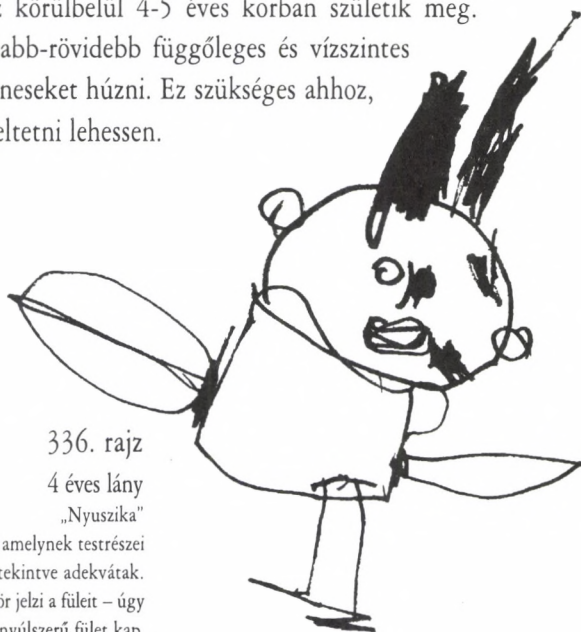
b/ a kör sugarait emeli ki, amely a napalakzatokhoz vezet el.

Kerschensteiner azt állítja, hogy sohasem találkozott „pálcikaemberrel”, akinek a törzse egyetlen egyenes vonalból állt volna. Tehát: a rajzoknak legalább egy kétdimenziós egységet kell tartalmaznia ahhoz, hogy a gyerek számára a „dologság” tömörségét kielégítő módon megjelenítse.

Tegyük hozzá, hogy a köralak a zártfirkából, a zártfirka a körkörös gomolyagfirkából keletkezik. A gomolyagfirka a világ egységét, az anyával való egylényegűséget fejezi ki. A zártfirka mintegy lehámozza, lebontja a gomolyagfirka nagyobb egységeit, szétszórja az alkotóelemeket a világban. A zárt alakzatok annak felismerését jelenítik meg, hogy a világ dolgai végtelen számú „egy”-ségből állnak. Nem véletlen, hogy ez a grafikai állomás éppen a „dackorszak” csúcán jelenik meg, amikor a kisgyerek egyfelől megéli az anyával való egység felbomlását és ezzel egyidejűleg az önállóságot, az „énséget”, de az egyedülvalóságot, bizonyos értelemben a magányt is. A köralakzatok már ennek biztos tudását jelenítik meg, s a világ hatalmasságát a „rengetegség” megrajzolásával, adott esetben több száz kör leképezésével adja a gyerek környezete tudtára. Ezek azután a primitív ábrák létrehozásával kisebb egységreszekbe szerveződnek. A világ teljes szintézisbe hozása még az érett felnőttkorban is csak keveseknek sikerül, vagyis a gomolyagfirka könnyed szintézise csak hosszú évtizedek belső munkája után válik ismét lehetségessé. Ez természetesen ekkor már más szimbolikus grafikai jelben képeződik le, mint a mandala, a yin-yang, a nyolcküllős kerék és más egyetemes szimbólumok. Vagyis a szintézisből hosszadalmas analízáló munka után formailag hasonló, de tartalmában új egység keletkezik.

1./ A négylábú állatok ábrázolásának fejlődése

Az első felismerhető alakú rajz körülbelül 4-5 éves korban születik meg. Ekkor a gyerekek már tudnak hosszabb-rövidebb függőleges és vízszintes irányú, valamennyire kontrollált egyeneseket húzni. Ez szükséges ahhoz, hogy az állat vázát, összjellegét érzékeltetni lehessen.

336. rajz

4 éves lány

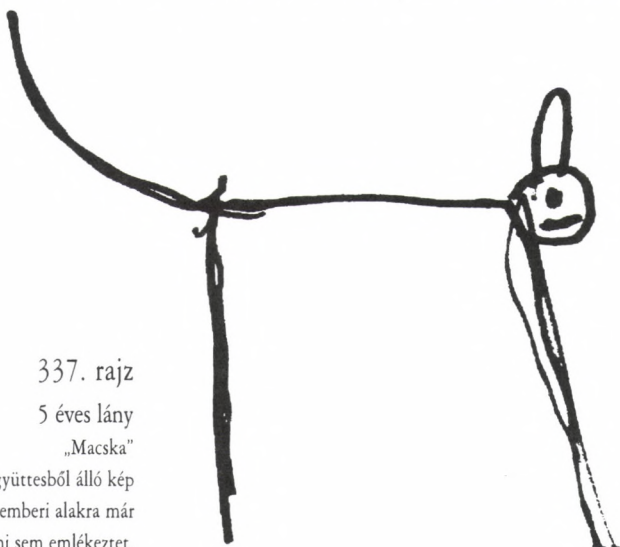
„Nyuszika”

A gyerek lényegében egy embert rajzol, amelynek testrészei a vízszintes és a függőleges tagozódást tekintve adekvátak.

Az ember – akinek egyébként a fején két kisebb kör jelzi a füleit – úgy változik nyuszikává, hogy két újabb, nyúlszerű fület kap.

A valódi állatalak érzékeltetését könnyűszerrel meg lehet tenni, ha egy téglalapot vagy négyzetet az alaphoz közelebb eső oldalon nyitva hagyunk. Ekkor a négyszög vízszintes

vonala a talajjal párhuzamos törzset, arra merőleges oldalai pedig a földre merőlegesen álló lábakat fogják jelenteni. Ez a vonalas megoldás egyben magában rejt a kétdimenziós formát is, tömeget, testet érzékeltet.

337. rajz

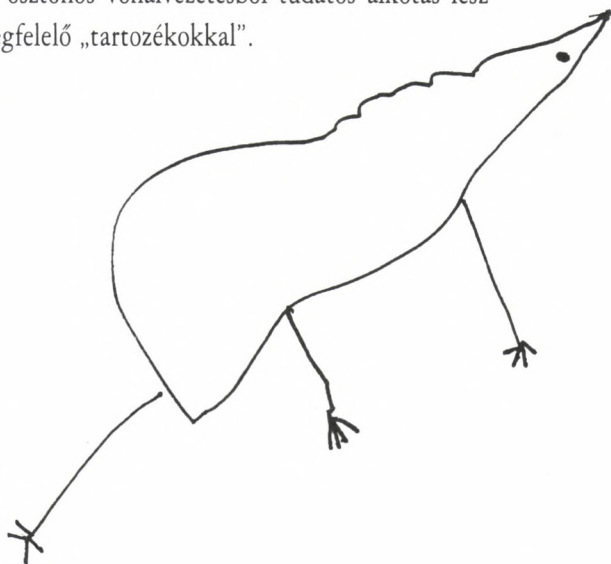
5 éves lány

„Macska”

A nagyon egyszerű vonalegyüttesből álló kép egyértelműen jelzi, hogy állatot látunk, az emberi alakra már semmi sem emlékeztet.

Általában kezdetben két lábbal ábrázolják az állatokat, oldalnézetben. A fejet kisebb-nagyobb körök szimbolizálják, amelyeknek emberarcuk van. Az állatszerűséget csak a nagy, felfelé álló fülekkel szokták kifejezni. A körrel ellentétes oldalra pedig ívelt vagy hurokvonal kerül, s már készen is van a macska, oroszlán, kutya, ló stb., hiszen ebbe a képbe sokféle állatot beleláthatunk.

Az is gyakran megesik, hogy egy nagyobb zártfirká hirtelen értelmet kap, a gyerek „belelát” valamilyen állatot. Ekkor az addigi ösztönös vonalvezetésből tudatos alkotás lesz azáltal, hogy a firkát kiegészíti a megfelelő „tartozékokkal”.

338. rajz

5 éves lány

„Fóka”

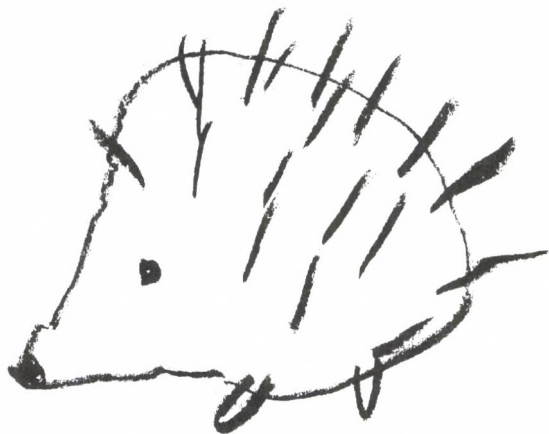
Az amorf firkába szellemesen látja bele az állatot, s egy ponttal és néhány vonallal remek élőlényt teremt.

339. rajz

5 éves fiú

„Süni”

Az állat teste itt is véletlen
firka, amit kreatívan
sündisznóvá varázsol.

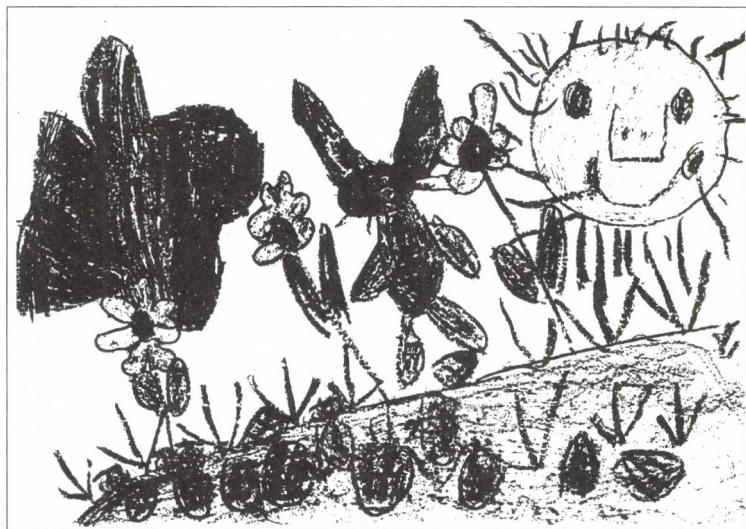

Máskor a tehetséges gyerekek kedvenc állatukat remek formával, élénk környezetbe helyezve rajzolják le.

340. rajz

4 éves lány

„Nyuszi kertje”

A következő fejlődési fázis 6 éves korban szokott megjelenni. Az előző fázis téglalapja bezárul és ez fogja a törzset jelenteni, amelynek lényege a hosszúkás forma. Ehhez azután szinte hozzá van ragasztva az egyik oldalon egy kör, ovális vagy kisebb téglalap alakú fej, amelynek állatszerű benyomását az adja meg, hogy egy pont – az egyik szem – kerül bele. A lábak száma már általában helyes, de még egydimenziósak és kettő-kettő össze van kötve, külön érzékeltetve a mellső és a hátsó lábakat. Hogy milyen állatról van szó, azt a környezetből tudjuk nagyjából megállapítani, de valójában csak a gyerek megnevezése dönti el a kérdést. Az állat rendszerint a lap alján áll és a körvonala egyszerű, amely gyakran nem adekvát. A kutya például ugyanúgy lehet kék vagy piros, mint barna.

341. rajz

6 éves fiú

„Kutya”

Hamarosan változás áll be a formaalakítás terén és csökken a szögletesség, nő a gömbölyded vonalhúzások aránya. Körök, elliptoid alakok, hosszan elnyújtott oválisok jelzik a test körvonalait. Megjelenik a nyak is és arra kerül a kör formájú fej. Az állat teste profilból van ábrázolva, a pofája pedig szemből. Emberarca van. Két kisebb pont között a vastagabb jelzi a szemeket és az orrot. A lábak is kétdimenziósak.

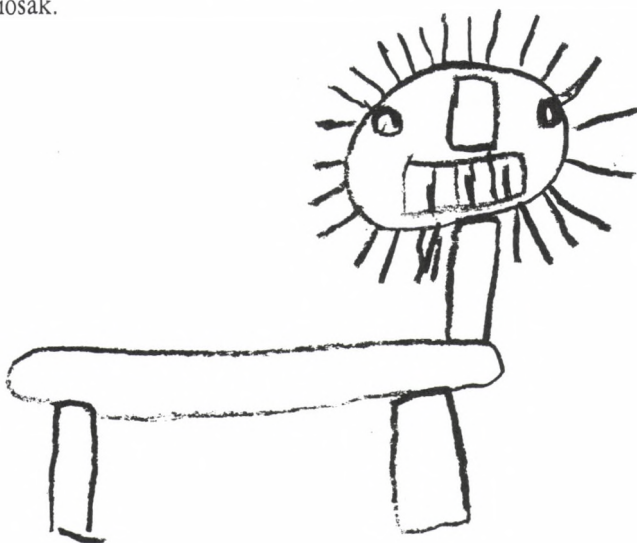
342. rajz

6 éves fiú

„Mérges oroszlán”

Az elliptoid alakú hosszúkás törzshöz szögletes lábak és nyak csatlakozik egymástól elkülönült darabokban. A pofát szemből látjuk.

Ha nincs sörénye, akár dühös emberi arc is lehetne.

A kisiskolás kor elején a gyerekek fő törekvése, hogy a fej alakját megfelelően alakítsák. Ezért átmenetileg visszaesés következhet be az állat más testrészeinek rajzi kivitelezésében, mert az köti le figyelmüket, hogy nyúl, kutya vagy zsiráfjejet sikerüljön körvonalazniuk. Van, aki megpróbálkozik félig-meddig profil pofa ábrázolásával is. Nagy szerepet játszanak a fülek és a fark jellegzetességei.

343. rajz

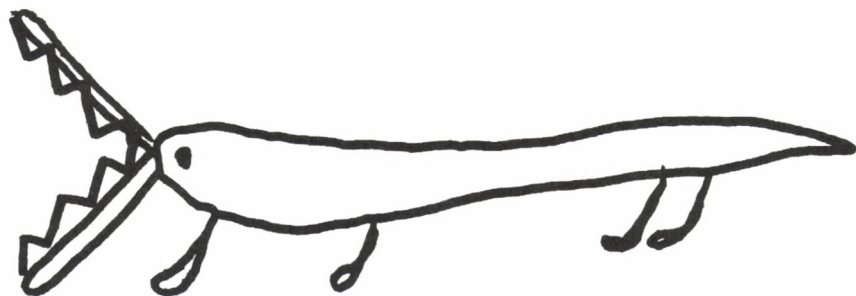
6 éves fiú

„Farkas”

A törzs elnagyolt, új elem a tappancsok megjelenése.

A hangsúly a farkas fején van, a körvonal, a fogak és a nyelv ábrázolásán, amelyet pirosra színezett a rajzoló.

A következő szakaszban igen nagy lépést tesznek a gyerekek, ugyanis az eddig „összeragasztott” testrészeket megpóbálják szintézisben ábrázolni. A rendszerint kerekded törzset és a hosszúkás nyakat egyvonalas, egymásba átmenő szerves egységben ábrázolják. Eddig ugyanis úgy néztek ki az állatok, mintha a gyerek gyurmából formázott volna néhány golyóbist, hengert és tojásszerű képződményt, majd ezeket nagyjából megfelelő helyen egymáshoz nyomkodta volna. Most azonban az egyes testrészek közötti átmenetek érzékeltetésének ideje jött el. Ebben a fázisban főleg körkörös gomolyagfirkával érzékeltetni kezdi a szőrzetet is. A kultúrákon teljes mértékben átlátszik a test körvonala. Változatlanul emberarcot rajzol állatainak. Ezzel az ugrással párhuzamosan lehetnek kisebb visszaesések is, mint például, hogy újra egydimenziósakká válnak a lábak. Itt is jól nyomon követhető a fejlődésnek az a specifikuma, hogy nem teljesen töretlen, mert az új szintek elérése olyan mértékben köti le az előrelépő ember figyelmét és annyira az új képességek megszerzésére fordítja minden energiáját, hogy a korábbi eredmények átmenetileg háttérbe szorulnak, mintha „elfelejtette” volna az előzőleg már megszerzett képességeket.

344. rajz

7 éves fiú

„Krokodil”

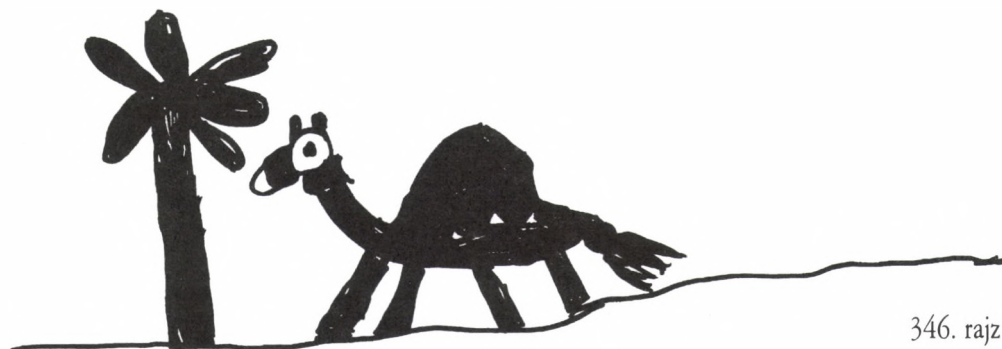
A felismerhető állat jellegzetes száját dolgozza ki legjobban a rajzoló, a test többi része elnagyolt.

345. rajz

7 éves lány

„Zsiráf”

346. rajz

7 éves fiú

„Púposteve”

A törzs és a nyak egyvonalas összefüggésben van, a fejet és a lábakat a színezés segítségével próbálja szintézisbe hozni.

A következő fázisban még mindig a szintézis megragadásán dolgoznak a gyerekek, csak most a törzset és a lábakat próbálják meg primitív szinten egy vonallal ábrázolni. Ez azután gyakran azzal jár együtt, hogy most meg a nyak vonala nem megy a törzs vonalába. A fejet már időnként sikerül profilból ábrázolni úgy, hogy meghaladja a kör, négyzet vagy ellipszis formáját. Az elnyújtott pofán egy szemet és állati orrot ábrázol. Ugyanakkor ha szembenéző alakot rajzol, rögtön visszatér az emberi arc. A fülek ismét nagy jelentőséget kapnak, hogy segítségükkel minél jobban megfogalmazódhassék az „állatiság” külső lényege. Ezek az ábrázolások már olyan jól sikerülhetnek, hogy biztosan felismerhetővé válik az állatfaj. Igyekeznek minél adekvátabb környezetet rajzolni, például a mókus faágra kerül, az őzike erdőbe, a kutya egy ház melletti kertbe.

347. rajz

8 éves fiú

„Majomcsalád”

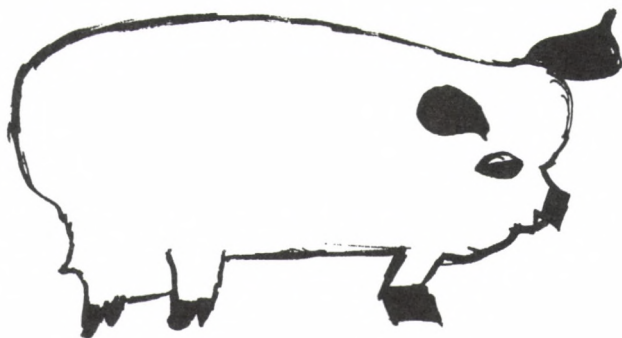
Nagyjából a 9. évre jutnak el oda a gyerekek, hogy a törzs mind a fejjel, mind a lábakkal szerves összeköttetésben van. Oldalnézetben rajzolt állatoknál jól és biztosan felismerhető a pofa. A szőrzetet inkább vonalkázásokkal vagy egyszerű satírozással jelzi, s igyekszik a test körvonalán belül maradni. A színezésre jellemző, hogy adekvát színek keverednek irreálisakkal. Például az egyébként barnára rajzolt kutya füle váratlanul kék, szeme pedig piros lesz. Ezt egyrészt a színes rajzok készítésének igénye, másrészt a díszítés vágya hozza létre. Ebben a korban a nem megfelelő színek alkalmazását az ábrázolt dolog díszítéseként értelmezhetjük.

348. rajz

9 éves fiú

„Disznó”

A kék disznónak fekete füle és csülke, valamint piros orra van.

349. rajz

9 éves lány

„Zsiráf”

350. rajz

9 éves fiú

„Éjjel az erdőben”

10 éves korra már nagyon sok biztosan felismerhető állatfajt rajzolnak a gyerekek. A teljes test egységet alkot és megjelennek a lábakon a jellegzetes tappancsok is. A szembe néző állatok sem emberarcúak, hanem a pofa legszembetűnőbb tulajdonságai kerülnek ábrázolásra. A szőrzetet finomabb vonalkázásokkal, tónusos satírozással jelzik. A végtagok speciális izületeit is megpróbálják érzékeltetni, sőt, járó, lépdelő vagy futó állatok rajzával is megpróbálkoznak, de általában még kevés sikerrel.

351. rajz
10 éves fiú
„Bodri”

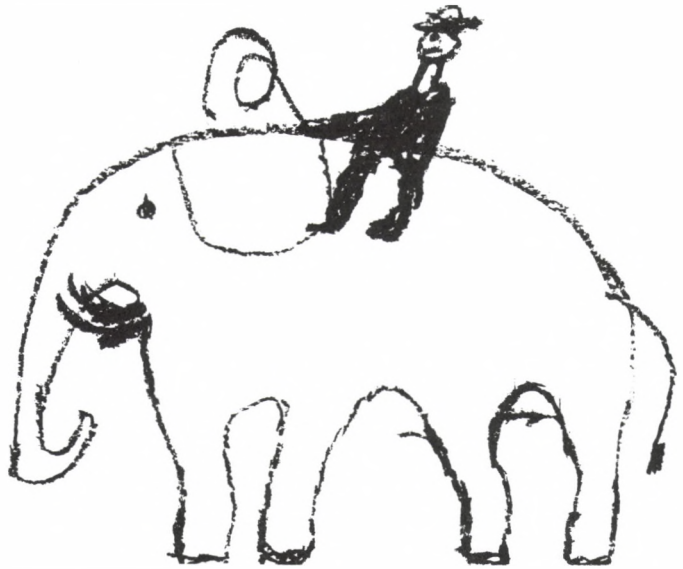
352. rajz
10 éves fiú
„Kosok”

Az állatok nemi jellegzetességei is feltűnnek a rajzon. Nehézséget okoz a kosanya szopni vágyó kicsinyének megjelenítése. A mozdulat inkább az emberi gyerek anyába való kapaszkodásához hasonlít. Ez az érzelmeket erősen hívó jelenet kizökkentette a rajzolót az állat ábrázolásának figyelméből.

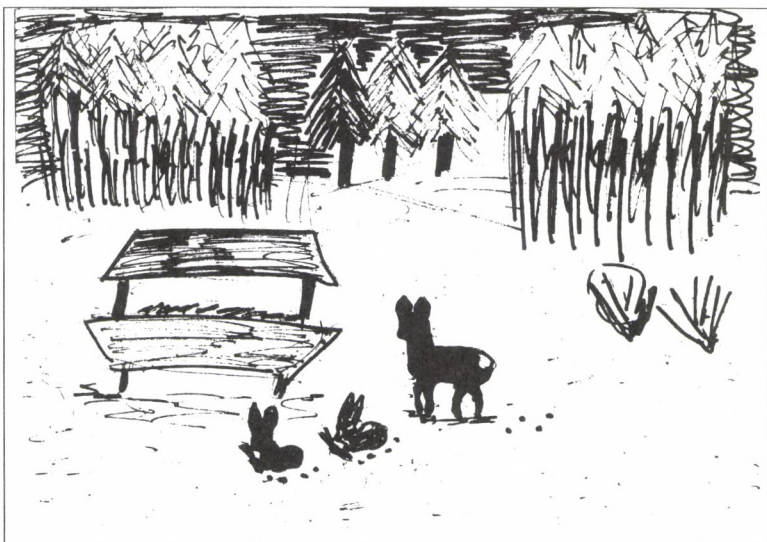

353. rajz
10 éves lány
„Eszőben sétáltatom a kutyámat”

354. rajz
10 éves fiú
Itt is az ember-állat kapcsolat kerül ábrázolásra. Az elefántot a kezében ösztökével megülő büszke férfit a rajzoló a színezéssel is hangsúlyossá teszi.

11 éves kor után az állatokat minden testrészükben arányosan, realiztikusan, a megfelelő színeket alkalmazva ábrázolják.

355. rajz
12 éves lány
„Téli erdő”

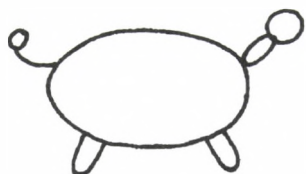
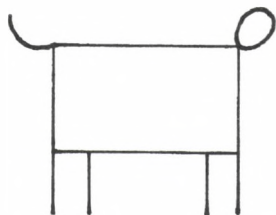
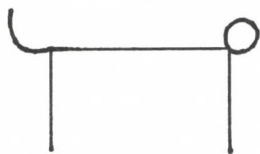

356. rajz
13 éves fiú
„Bika”

357. rajz
15 éves fiú
„Zsiráf”

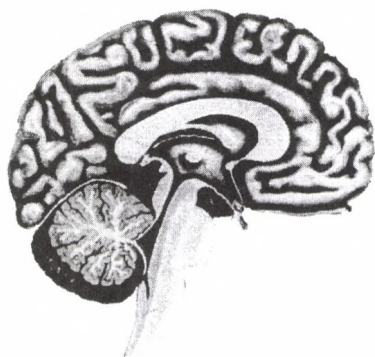
> 16. ábra
A leggyakoribb állatsémák

2./ A ló ábrázolásának fejlődése

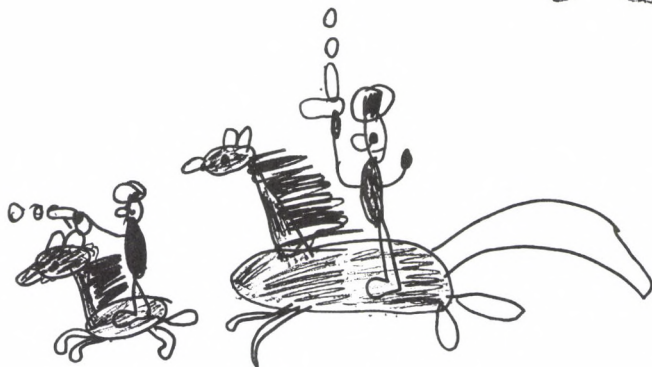
A ló ábrázolását érdemes külön is áttekinteni, mert a gyerekek nagy része szívesen rajzolja, sőt gyakran tapasztalható, hogy egy bizonyos életkorban sokszor megjelenik az ábrázolási témák között. A lónak mint az ember körül élő nagytestű állatnak speciális jelentősége és szimbolikája van. Az emberiség kultúrájában a mágiának, az álomnak és a halálnak a jelképe. Bizonyos felfogásban a vágycat, a szabadságot és az erőt szimbolizálja. Gyakori szereplője a legtöbb nép meséinek és dalainak, ahol a varázsszal, a boszorkánysággal, a szerelemmel, az életerővel és a halállal kerül a ló szoros összefüggésbe. Azáltal, hogy az ember a ló hátára ül, alapvetően megváltozik az összkép és módosul a jelentés. Ebben az értelemben a tudatosság, az akaratlagos szándék kerül előtérbe mint az ösztönök, a nyersség, a zabolátlanság megfékezése, az azok feletti uralomra jutás, végső soron az ösztön-indulati élet szocializációja. Hiszen ettől kezdve az ember irányít, kezében tartja a gyepelőt. Mindez azonban csak úgy sikerülhet kitörés, elszabadulás és mindenféle bajok nélkül, ha a lovas jól „ismeri” a lovat, és mindig tudomásul veszi, szem előtt tartja annak tulajdonságait és számol hatalmas erejével. Ez egy gyönyörű anatómiai képpel is szemléltethető, ahol az agykéreg (a tudatos) úgy ül a mélyebb (nem tudatos) rétegeken, mint a lovas a lován. Ez a szoros összeköttetésen alapuló harmonikus irányítás fiziológiai jelképe is lehetne.

> 17. ábra
„Lovas a lován”

5 éves kor előtt felismerhető lovat nem ábrázolnak a gyerekek. A ló törzse nagyjából téglalap alakú, az állat felismerhetőségét a viszonylag hosszabb lábak és az előre ugró orr-rész segíti. Általában a szőrzetet az egész testet befedő firkával szokták jelezni. Az állatfaj bizonyosságát a környezet speciális tárgyai adhatják.

358. rajz
8 éves lány
„Lovagolok”

359. rajz

6 éves fiú

„Cowboyok üldözik a rablót”

A ló lábainak futást imitáló mozdulatai, a lobogó sörény és a lófarok, a pisztolyból kirepülő golyók igen mozgalmassá teszik a rajzot.

Nyolc éves korra a nyakvonal – néha a kellenél jóval hosszabb – rajzával, a szintén hosszú, rendszerint merev lábakkal és a nyereg egy-egy elemének jelzésével teszik felismerhetővé a gyerekek a lovat. A patát, a sörényt, a jellegzetes farkat és a szügyet a legtöbbször még nem ábrázolják.

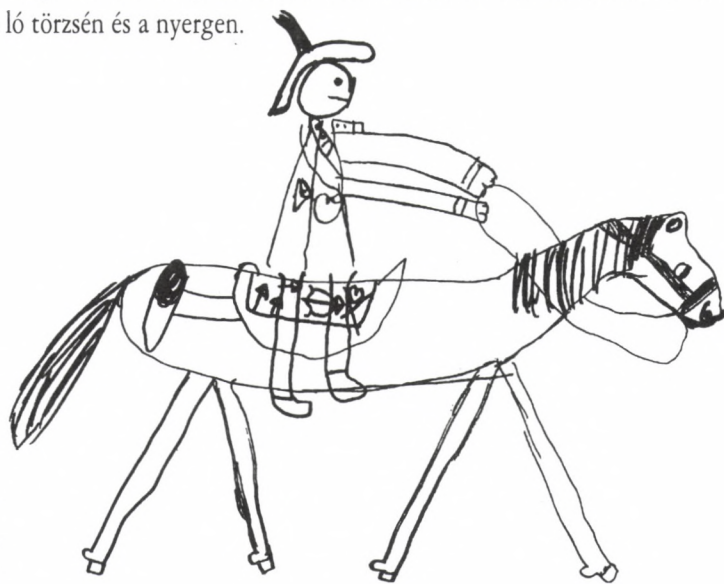

360. rajz

8 éves lány

„Szánkózik a Télapó”

A következő szakaszban – rendszerint a 9. év körül – már jól felismerhető az állat, és ember ül a nyeregben. A törzset megkísérlik karcsúbb formában ábrázolni és jól körvonalazott fejet rajzolnak. Megjelenik a pata, a sörény és a lófarok, valamint a zabla, a kötőfék és a nyereg. A ló járását a lábak fordított V alakú szétnyitásával jelzik, de valódi mozgást még nem láthatunk. A nyeregben, pontosabban a nyereg fölött lebegve merev tartással kevert profilú lovas ül. A feje, a lába és a karja rendszerint profilban, a törzse szemben van ábrázolva. A túloldalon lógó láb átlátszik a ló törzsén és a nyergen.

361. rajz

9 éves fiú

„Lovaglás”

A következő fázisban az ember már érintkezik a lóval, de még nem veszté merevségéből, ezért a karokat gyakran aránytalanul meg kell hosszabítani, hogy legalább felületesen foghassák a kantárt.

Körülbelül 10 éves korra a lovas már biztosan ül a nyeregben. Sörényt, rendszerint széles mellkast, nagy szügyet rajzolnak az állatnak. A kellékekre gyakran nagy hangsúlyt fektetnek a gyerekek, ostort, kardot, fegyvert, trombitát, díszes és jól kidolgozott nyeret, a lovasra kalapot, csizmát, lovaglóruhát rajzolnak. Igyekeznek a környezetet jól felismerhetővé tenni. Széles rónaságba gémeskutak, szénakazlak, kunyhót rajzolnak, vagy hatalmas és erős várat lőrészekkel, tornyokkal, bástyákkal, felvonóhíddal, zászlóval, katonákkal, őrséggel. Máskor indián sátortábor jelenik meg a rajzokon a legkülönbözőbb fegyverekkel, totemoszloppal, vagy cowboytanyát láthatunk sziklával és magas hegyekkel körülveve. A rajzok színesek, részletesen kidolgozottak és nagy hangsúlyt kapnak a jellegzetes környezeti és tárgyi elemek.

362. rajz
10 éves fiú
„A vitéz”

363. rajz
10 éves lány
„A herceg”

11-12 éves korban a lovas már teljes profilban kerül ábrázolásra. A karok és a lábak hajlítási mozgást érzékeltetnek. A ló mozgása igen bonyolult, ezért ennek adekvát ábrázolása csak a serdülőkor végén szokott bekövetkezni a tehetségesen rajzoló gyerekeknél. Legtöbbször az állat különféle mozgásmódjai összekeverednek a képeken. Például a mellső lábak járó, míg a hátsó lábak vágta jellegű mozgást végeznek. A ló mozdulataival, mozgásával sokat foglalkoznak a gyerekek és aki szívesen rajzol lovat rengeteget próbálkozik azzal, hogy a mozgást megfelelően érzékeltesse. Ennek szépségét és rendkívüli bonyolultságát a 18., 19. és 20. ábra szemlélteti.

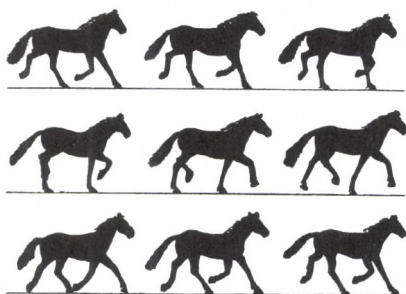
364. rajz
11 éves lány
„Patkolás”

> 18. ábra
A járó ló mozgásának fázisai

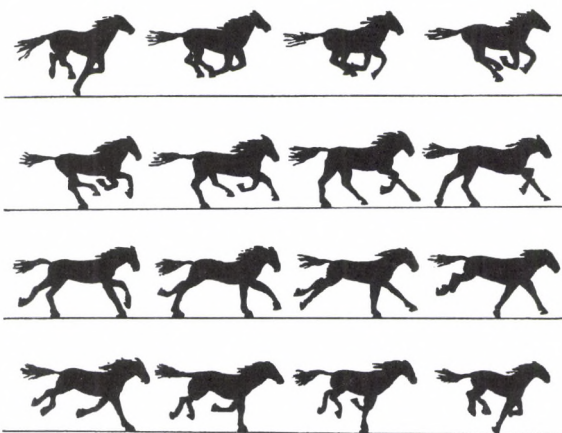
> 19. ábra

Az ügető ló mozgásának fázisai

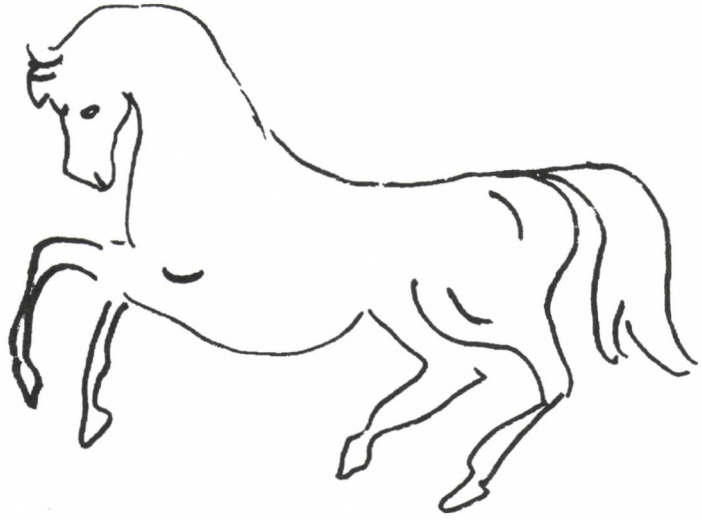
> 20. ábra

A vágató ló mozgásának fázisai

(A 18., 19. és 20. ábra forrása Greguss Ferenc: Eleven találmányok című könyve.)

12-13 éves korra megpróbálják a gyerekek az állatot megfigyeléseik alapján valóságban ábrázolni. Mind a ló, mind az őt megülő lovas, mind a kettőjük közötti arány a realitásnak megfelelő. Gyakran a járásnak vagy az ügetésnek egy-egy fázisát fényképről vagy rajzról másolják le. Ettől kezdve gyakran csak abban – a begyakorolt – testhelyzetben rajzolják le kedves állatukat. Ez lesz az „ő lovának” „saját” mozdulata. Erről a szintről megint csak a tehetséges gyerekek lépnek tovább. A többiek szívesen néznek lovasbemutatókat, vagy fényképeket, posztereket vásárolnak a lovakról és szobájuk falát díszítik vele.

365. rajz
15 éves lány

3./ A madár ábrázolásának fejlődése

A legkisebb gyerekek is szívesen figyelnek meg madarakat a fákon, repülés közben vagy a földön. Ahogyan játék közben utánozzák a kutyát, a macskát vagy oroszlánt, úgy a madaraktól ellesve a repülést is. Két karjukat ritmikusan és erőteljesen emelgetik, miközben megpróbálnak a földtől minél jobban elrugaszkodni. A mesékben is gyakran jelennek meg madárszereplők, akik üzeneteket visznek, a földön járóknak utat mutatnak, megjelenésükkel vagy eltűnésükkel jeleket adnak. Számos mítoszban és vallásban az eget a földdel – a szellemit a fizikaival – összeköttetésbe hozó szimbólumként szólnak róluk. A madarak leginkább lélek-jelképként ismeretesek, mint a Szentlélek, de a boldogság kék madara vagy a béke fehér galambja is általánosan elterjedt szimbólum. Az emberek közötti szeretetnek, szerelemnek is kifejezője lehet, de az emberek iránti isteni szeretetet is gyakran valamilyen madáralak testesíti meg.

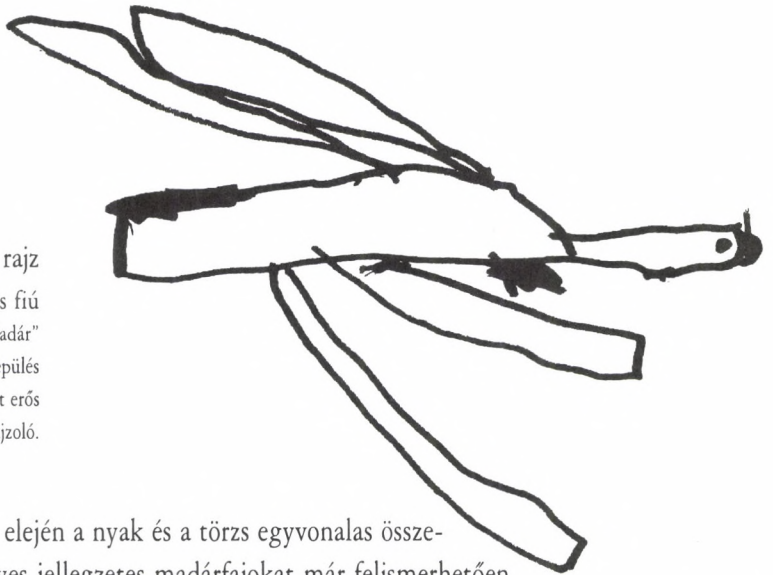
Négyéves kor alatt nem szoktak a gyerekek madarat rajzolni, 9-10 éves kor után pedig rendszerint csak a tehetségesen rajzolók ábrázolnak szabad rajzaikon madárfajokat. A többiek általában, ha szükségét érzik, két egymással összekapcsolódó negyedkörrel jelzik a távolban, vagy magasan szálló madarakat, amelyek leginkább a perspektíva érzékeltetésére és az „ég” üres felületének ritmikus kitöltésére szolgálnak.

A legkorábbi rajzokon földön álló madarakat láthatunk, amely nemegyszer hasonló sémából tevődik össze, mint az emlősállatok, de csak két lábuk van és a kör alakú fejből csőr áll ki. Máskor az ember-sémára épül a rajz, s a madárjellegét itt is a csőr és az egy szem adja meg. A repülést felfelé álló kar-szárnyakkal próbálják érzékeltetni.

366. rajz
4 éves lány
Részlet a „Sok madár száll”
című rajzból.

5-6 éves kortól a madár jellegzetes testrészei jól felismerhetők a képeken, de ezek még nem kapcsolódnak szorosan egymáshoz, csupán egymás mellé vannak illesztve. Jellegzetes az ovális törzs, az elnyújtott vékony nyak, a kör alakú fej, középen egy szemmel és kiálló csőrrel, a két egyvonalas madárláb és a farktollak.

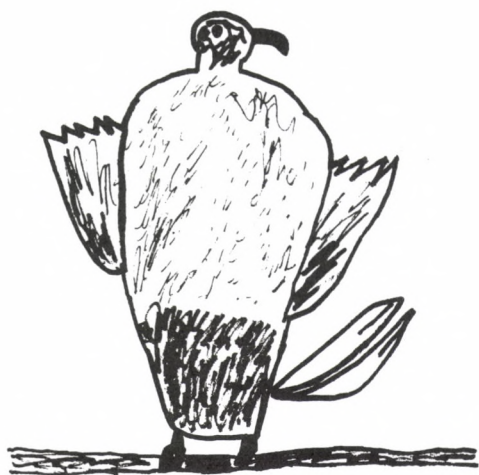

367. rajz
5 éves fiú
„Madár”
A rajz lényege a repülés
érzékeltetése, amelyet a test erős
kiterítésével old meg a rajzoló.

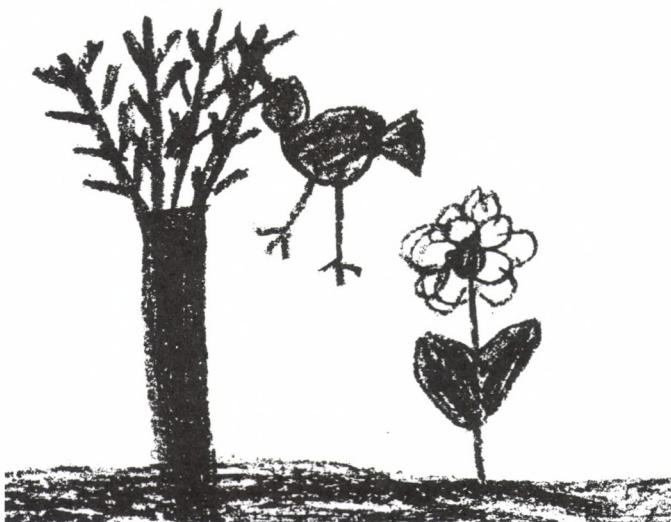
A kisiskolás kor elején a nyak és a törzs egyvonalas összekötése a jellemző. Egyes jellegzetes madárfajokat már felismerhetően tudnak ábrázolni. Például az úszó kacsák gömbölydedségét, a kakas taraját és farktollait, a pávák díszes és jellegzetes tollazatát, a pingvinek antropomorf alakját.

368. rajz
6 éves fiú
„Sas és bagoly”

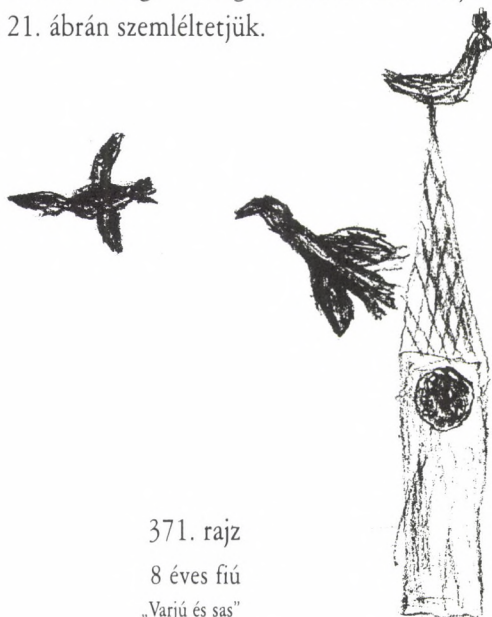

369. rajz
6 éves fiú
„Szirti sas”

370. rajz
7 éves lány

A repülés ábrázolása 6-8 éves korban jelenik meg viszonylag jól, amikor a rajzokon már biztosan elválnak a lent és a fent, az ég és a föld. A repülő madár a lap felső harmadába kerül a fák és a házak fölé, a Nap és a csillagok birodalmába. Gyakran nagyobbak az embereknél, sőt a házaknál is. Jellemző az egész test erős megnyújtása. Hosszúkássá válik a fej és csőszérűvé, aránytalanul hosszúvá a nyak. A gyerekek erős vágya, hogy a repülés izgalmas mozgássorát érzékeltessék abban nyer grafikus kifejezést, hogy minden irányban álló tollakat, vagy kisebb szárnyak sokaságát rajzolják az állatra. Ezzel a megoldással valóban mozgalmasságot kölcsönöznek a rajznak. A madarak repülésének általános fázisait a 21. ábrán szemléltetjük.

371. rajz

8 éves fiú

„Várjú és sas”

➤ 21. ábra

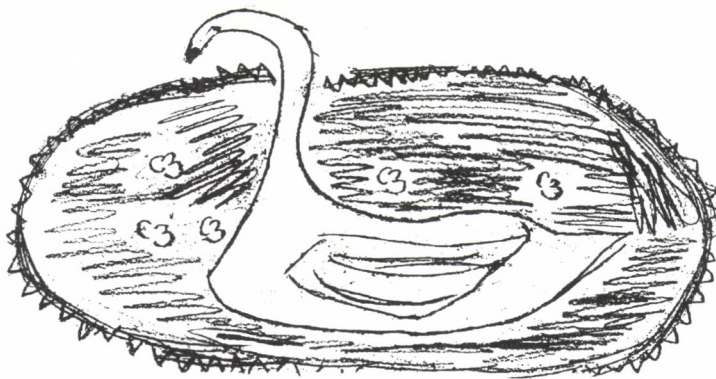
A madarak szárnymozgásának fázisai repülés közben

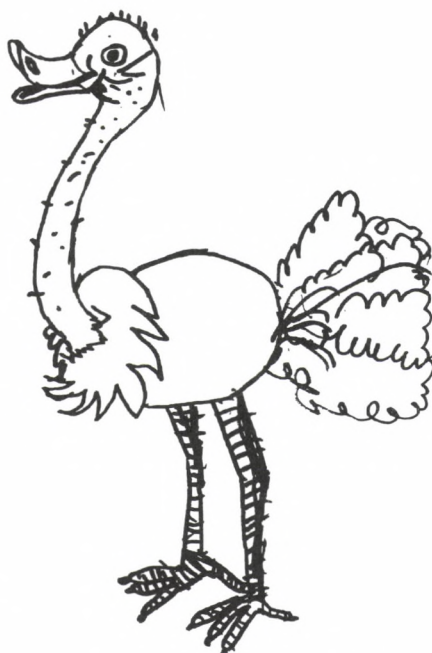
(Az ábra forrása Greguss Ferenc: Eleven találmányok című könyve.)

9-11 éves korra jutnak el oda a gyerekek, hogy részletgazdagon és jó arányokkal rajzolják meg a madarakat, ám a repülő mozgást csak 14-15 éves korukra tudják jól ábrázolni.

372. rajz
9 éves lány
„Hattyú a tavon”

373. rajz
11 éves lány

374. rajz
14 éves fiú
„Strucc”

A madarak által épített fészek és bennük a fiókák sok gyermekben keltenek család-asszociációkat. Ezért szívesen rajzolnak madármamát aki éppen a fiókáit eteti, vagy a fészekből a világba kikukucskáló kicsinyeket. Nem ritka madárcsalád ábrázolása sem. Ilyenkor gyakori, hogy a megszemélyesített madarak rajzolása közben olyan erős az emberi családdal való képzet-társítás, hogy embertörzsű, madárfejű lények születnek a képeken.

375. rajz

15 éves lány

„Fiókáit etető cinke”

4./ A fa ábrázolásának fejlődése

A fának mint természeti tárgynak igen erős felszólító jellege van az azonosulásra. A farajzokban különösen jól tükröződhet egy-egy ember személyisége. Erre az identifikációs-projekciós folyamatra épül Karl Koch személyiségvizsgáló eljárása, a Fa-teszt, ezen kívül a Két fa-teszt és a Ház-fa-ember teszt.

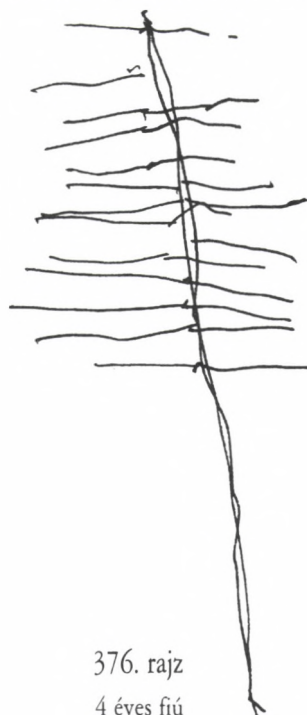
A fa a legkorábbi történeti időktől kezdve az emberiség egyetemes szimbólumai közé tartozik. A világfa, az életfa, az ősfanya-fa, a sámánfa sokezer éves múltba tekinthetnek vissza. Az élet, a születés és az elmúlás, a halál állandó ciklikus körforgását jelképezi. Ezenkívül kifejezi a sötétség és a világosság szimbólumát is. Carl Gustav Jung a fa szerkezetét az emberi pszichikum rétegződésével vetette össze. A gyökerek az ösztön-ént, a törzs az ént, a korona a felettes-ént, illetve a személyiség tudatos és tudattalan szféráit jelképezik.

A fa és gyümölcse jelentős szerepet játszik a paradicsomi kísértéstörténetben, a kabbalisztikus szimbolikában s Buddha egy fügefá alatt meditálva érte el a megvilágosodást.

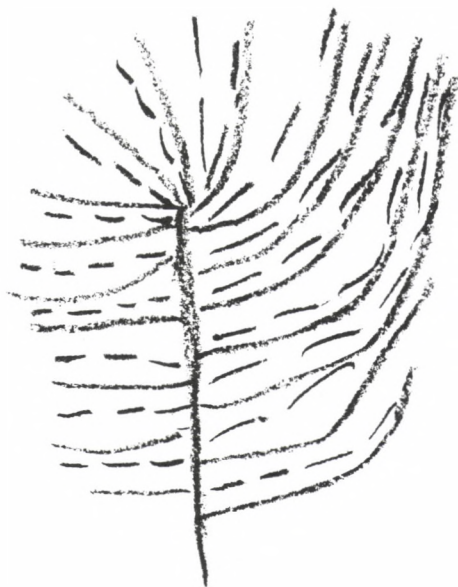
A mesékben is gyakran szerepelnek fák, amelyeken az égbe vagy az alvilágba lehet jutni; varázslatos erővel bíró fák, aranyalmát, ezüstdiót termő fák; csilingelő hangot hallható fák. Ezen kívül szellemek, démonok lakhatnak bennük, tövüknél törpék, manók ugráncsozhatnak.

A továbbiakban áttekintjük a gyerekek által rajzolt alapvető favázakat, majd a törzs és az ágak viszonyának grafikus alakulását, végül a lombkorona fejlődését.

Négyéves korban a hosszú, rendszerint egydimenziós törzsön keresztben, létrafokszerűen sorakoznak a csupasz ágak. Ezt nevezzük létrás váznak. Ahogyan az ember ábrázolásának előfeltétele a zárt körfirka grafikus megjelenése, úgy a fa ábrázolásához elengedhetetlen az alapvető térirányok – függőleges-vízszintes, fent-lent – primitív átlátása és megkülönböztetése. A fa egyik leglényegesebb ismérve a függőlegesen ritmikusan egymást követő vízszintesek egysége. A fa ábrázolásának gyakorlása önmagában is segíti a térszemlélet fejlődését. Mivel egy helyben stabilan álló és viszonylag kis alapterületet elfoglaló élőlényről van szó, nemcsak a fent és a lent megkülönböztetésében nyújt támpontot a gyerekeknek, de az előtte, mögötte, mellette, felette, alatta, rajta, benne finom térdisztinkciók kialakulását is elősegíti.

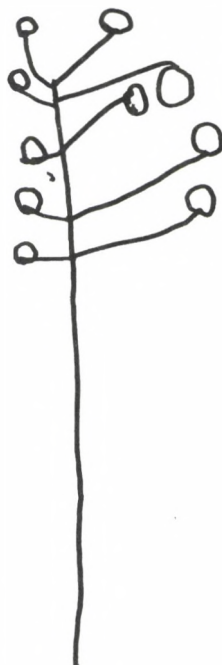

376. rajz
4 éves fiú

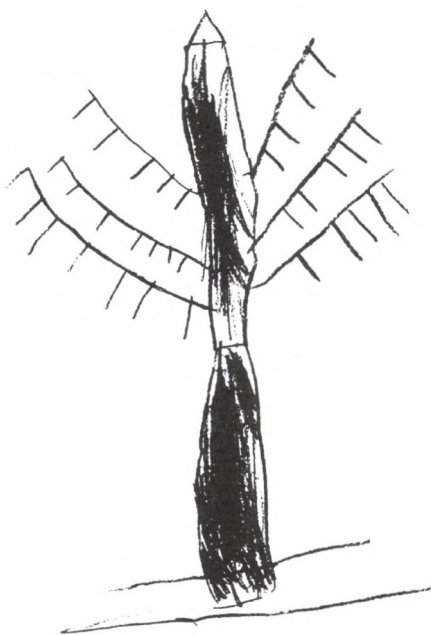
377. rajz
5 éves lány
Kombinatívabb kivitelű díszes fa, alapja a létrás váz.

5-6 éves korban szokott megjelenni a seprű-váz. Itt a törzs és az ágak egyvonalasak. Az ágak jobbra és balra egy-egy csomópontból kiindulva kissé felfelé, seprűszerűen állnak. A vonalak végén kis pontok vagy karikák jelzik a koronát, vagy a fa gyümölcseit. A képek legmagasabb elemei rendszerint a fák, amelyek nemegyszer a rajzlap teljes hosszában végigérnek.

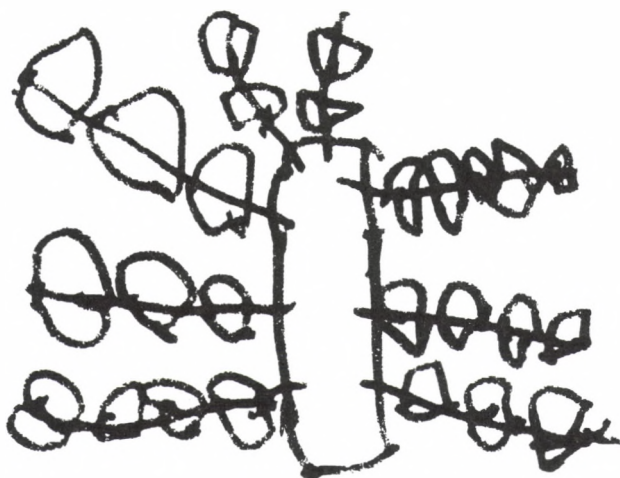
378. rajz
6 éves fiú

6-7 éves korban szokott kialakulni a tollas-váz. A törzs kétdimenziós és gyakran fekete-tével vagy barnával erősen besatírozott. A törzshöz nagy, ferde ágak csatlakoznak, amelyekre merőlegesen állnak a sokkal rövidebb vonalakkal alkotott gallyak. Ezzel a sémával tudják a gyerekek érzékeltetni egy fa bonyolult és összetett ágrendszerét a vastag főágaktól a legvékonyabb gallyakig. Ezeken a rajzokon a szerkezet, a struktúra a lényeg, ezért általában a korona levelzetét vagy a virágokat, gyümölcsöket még csak jelezni sem szokták.

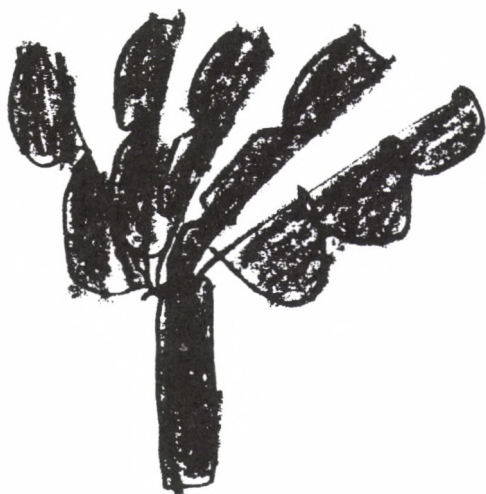

379. rajz
7 éves fiú

Az úgynevezett karélyos váz szinte bármelyik életkorban megjelenhet. A rendszerint két-dimenziós törzshöz jobbra és balra hosszabb egydimenziós ágak csatlakoznak, amelyekre teljes hosszukban egymást követő körök, ellipszisek vagy tojásdad formák kerülnek úgy, hogy az ág vonala átlátszik rajtuk. Ezek a dús, az egész fát betöltő lombkoronát hivatottak megjeleníteni.

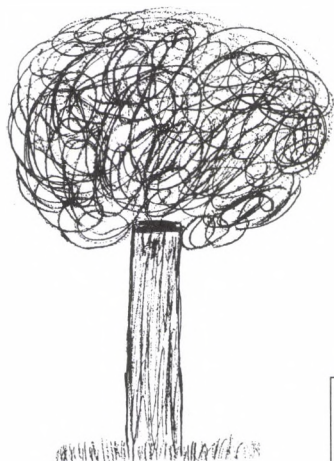

380. rajz
5 éves fiú

381. rajz
6 éves lány
„Cseresznyefa”
A karélyos vázon alapuló,
az előbbinél arányosabb
és jobban strukturált fa.

Ötéves kor felett szokott megjelenni a gomolygos váz. Ezeken a rajzokon a törzs határozottan elkülönül a koronától, amely jól körülhatárolt kör formájában ül a törzsön. A levelek tömegét és egységes szerkezetét firkával érzékeltetik a gyerekek, amely néha kisméretű lengő-, gyakrabban gomolyagfirka.

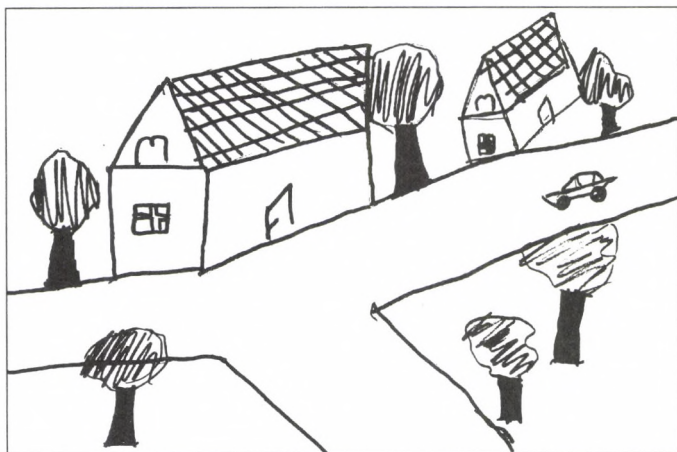
382. rajz

7 éves lány

383. rajz

11 éves fiú

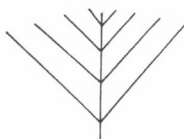
Az erdőket, hegyoldalakat,
utcákat, ahol sok fát
ábrázolnak a gyerekek,
rendszerint gomolyagos
vázakkal oldják meg.

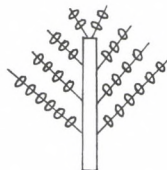
➤ 22. ábra
Faváz sémák

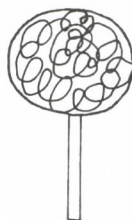
LÉTRÁS VÁZ

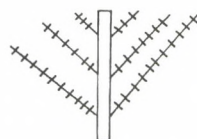
SEPRŰ VÁZ

KARÉLYOS VÁZ

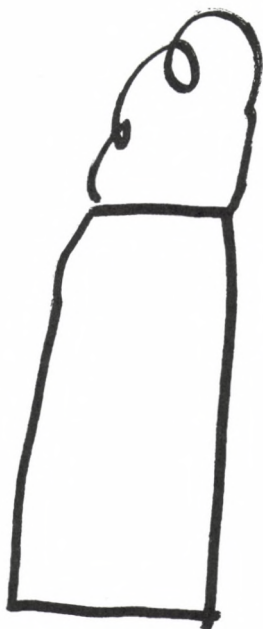
GOMOLYAGOS VÁZ

TOLLAS VÁZ

(Az ábra Kerscheneiner, D. Georgi nyomán készült.)

A törzs és az ágak viszonyának legkezdetlegesebb ábrázolásaiban formailag alig különül el a kettő. A szétválasztást a törzs éles vonallal való lezárása jelzi. Ezt követően fokozatosan differenciálódik a korona kontúrvonala.

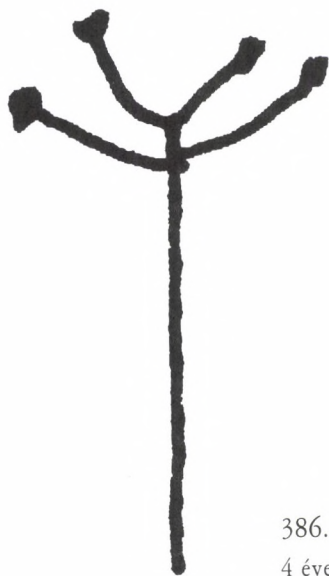

385. rajz
5 éves lány

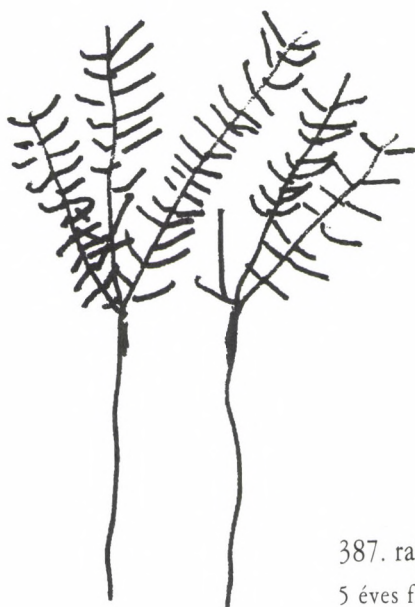

384. rajz
4 éves lány

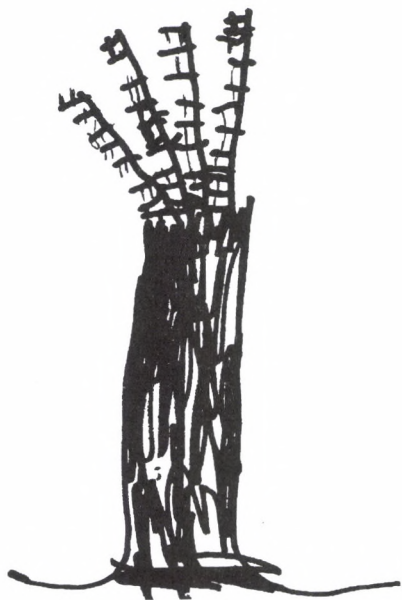
5-7 éves korban már többféle megoldási módot alkalmaznak a gyerekek. Az egyik, amikor az egydimenziós törzshöz különböző magasságban egydimenziós ágakat rajzolnak. A másik, amikor az egydimenziós törzs felső végpontjából kiindulva legyezőszerűen terítik szét a főbb ágakat, amelyekre tollasvázszerűen oldalhajtásokat, kisebb gallyakat rajzolnak. Ez a típusú fa megjelenhet úgy is, hogy egy nem satírozott és mindkét végponton nyitott kétdimenziós törzs oldalvonalaival tetejéről külön-külön ágrendszerek erednek. Ez azt a benyomást is keltheti, mintha két fa állna egymás mellett.

386. rajz
4 éves fiú

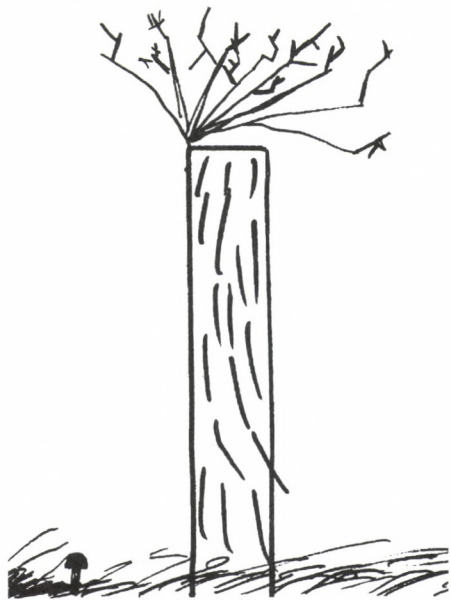
387. rajz
5 éves fiú

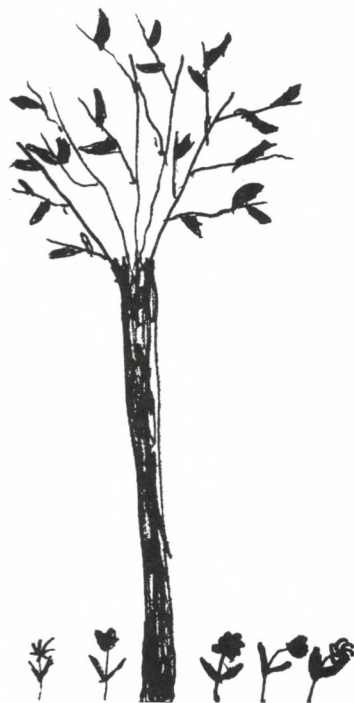
388. rajz
5 éves fiú

390. rajz
6 éves fiú

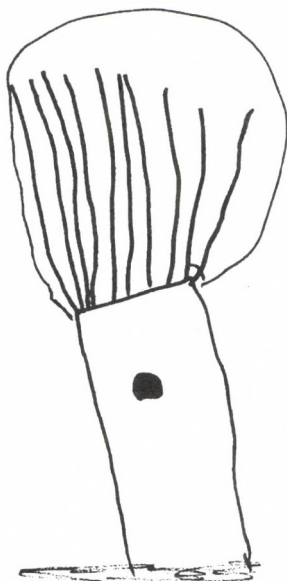

389. rajz
7 éves lány

391. rajz
8 éves lány

Szintén ebben az életkorban gyakori séma, hogy a kétdimenziós, alul zárt, felül nyitott törzset erőteljes satírozással jól elkülönítik az ágaktól, amelyek egyvonalasak és a széles törzs közepéből erednek. Újabb és bizonyos értelemben differenciáltabb megoldást jelent, amikor a felül is bezáródó törzsre kerülnek az ágak, de a lombkorona zöldjét és zártságát egy határozott körvonal jelzi.

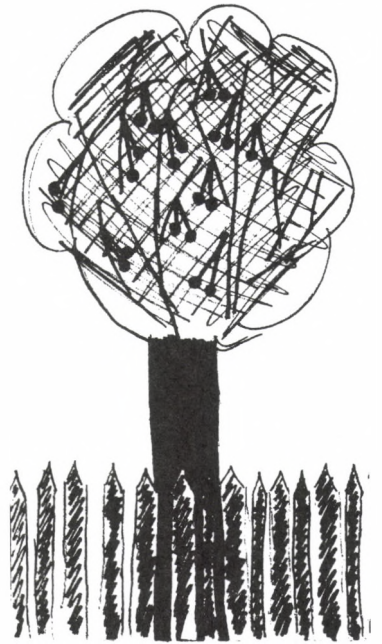
392. rajz
6 éves lány

393. rajz
5 éves lány

394. rajz
7 éves fiú

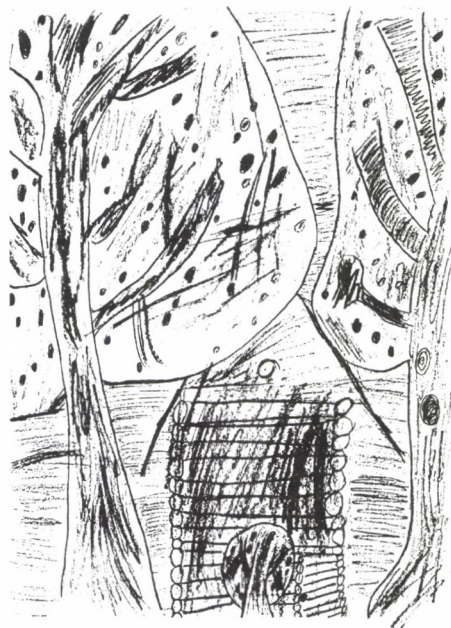
395. rajz
8 éves lány

396. rajz
9 éves lány

Körülbelül 8 éves kor után kezd a törzs ismét nyitottá válni és a gyerekek megkísérlik ebből eredtetni a főbb ágakat.

Tízéves korra látszik a farajokon, hogy a törzs és az ágrendszer szerves egységet alkot.

397. rajz
10 éves lány

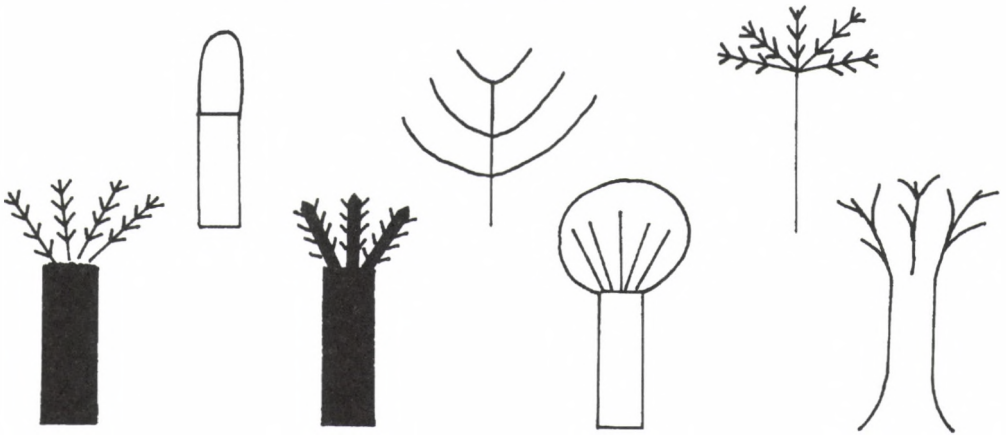

398. rajz
10 éves fiú

> 23. ábra

A törzs és az ágak viszonyának sémái

A lombkorona érzékeltetésének legkezdetlegesebb módja, amikor a gyerek rendszerint zöld színnel zárt kör vagy ovális alakú formát rak a törzs tetejére. A következő lépésben a korona körvonalán belül – eleinte kusza összevisszaságban – feltűnnek az ágak. A vastagabb, nagyobb és a vékonyabb, kisebb ágak még nincsenek megkülönböztetve egymástól és gyakran nem is függenek össze, illetve az érintkezések esetlegesek. Gyakori az is, hogy ebből a halmazból színes gyümölcsök bukkannak elő.

Másik megoldás – amely főleg a 8-9 évesekre jellemző –, hogy teljesen és nagy gonddal lezárt koronát rajzolnak, ahol az ágak nem látszanak. Sűrű satírozással érzékeltetik a lomb belső szín- és formajátékait, a fény-árnyék viszonyokat. Mások a szintén zárt lombkoronában vastag barna vonalakkal jelzik a főbb ágakat, majd ezt követi a satírozás. A határozott körvonallal megrajzolt korona legfejlettebb változata, amikor annak belsejében az ágakon kívül a leveleket is látni lehet. Ez utóbbiak megformálására sokszor igen nagy gondot fordítanak a gyerekek és egyenként zöldre színezik őket.

Vannak akik a zártságot és a nyitottságot egyszerre kísérelik meg érzékeltetni olyan módon, hogy szaggatott vonalakkal halmazával lepik el a korona belsejét, s a szélén köralak adódik ki, amit mintegy záróvonalnak tekintve nem lépnek át. Így keletkezik a félig zárt lombkorona.

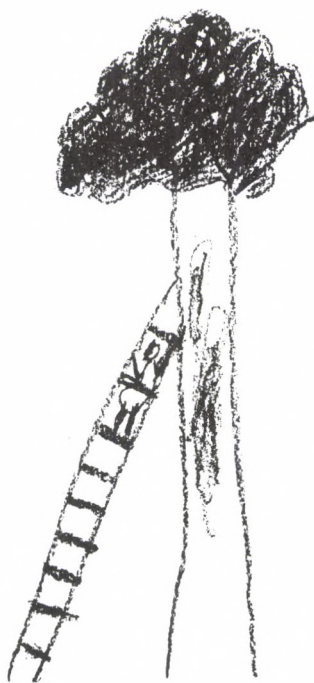

399. rajz
6 éves lány

400. rajz
7 éves lány

401. rajz
8 éves fiú

402. rajz
9 éves lány

403. rajz
10 éves fiú

404. rajz
11 éves fiú

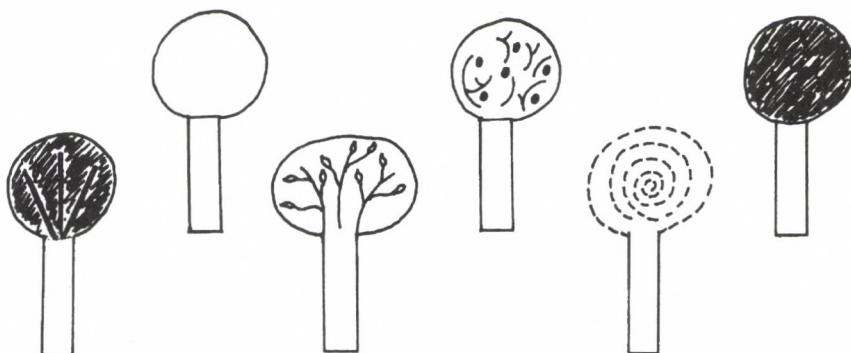

405. rajz
12 éves fiú
„Favágók az erdőben”

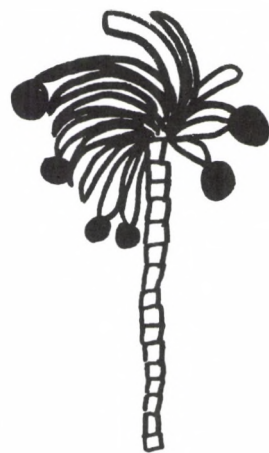

406. rajz
6 éves lány

➤ 24. ábra
Koronasémák

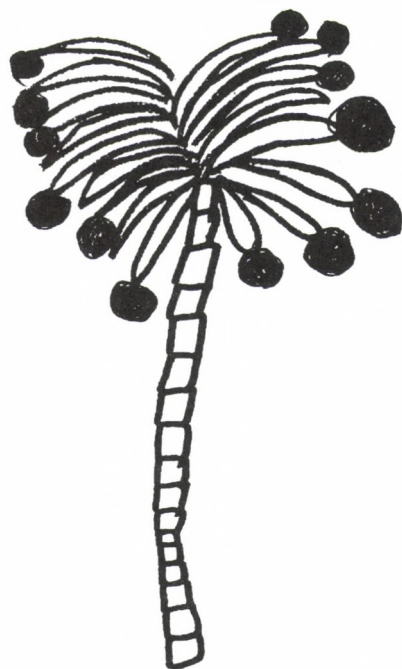
A gyerekek szívesen rajzolnak számukra különleges távoli tájakat is, amelyek gyakori szereplője a pálmafa. A hazánkban szokatlan törzs és korona ábrázolása izgalmas rajzi feladat.

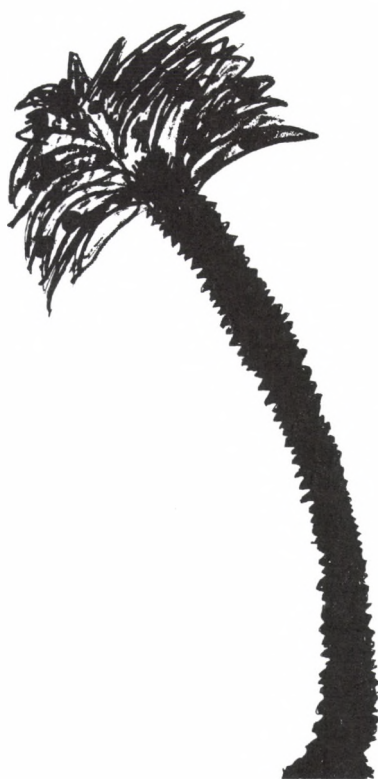
407. rajz
7 éves lány

409. rajz
9 éves fiú

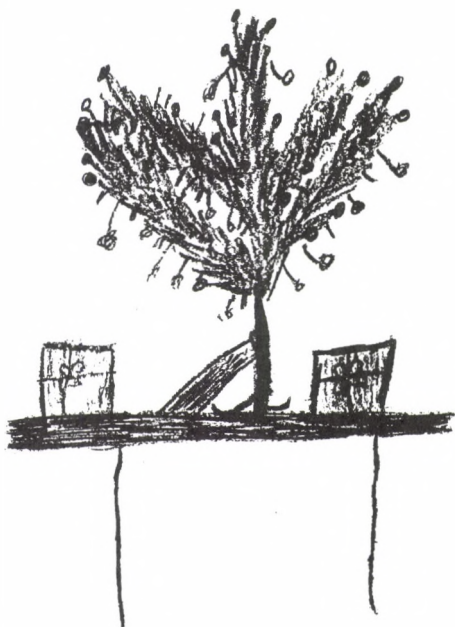

408. rajz
8 éves fiú

410. rajz
12 éves fiú

A gyerekek kedvelt témája a karácsonyfa is, amely a pálmafa vidékének „külső” melegével szemben az otthon „belső” melegét fejezi ki.

411. rajz

8 éves lány

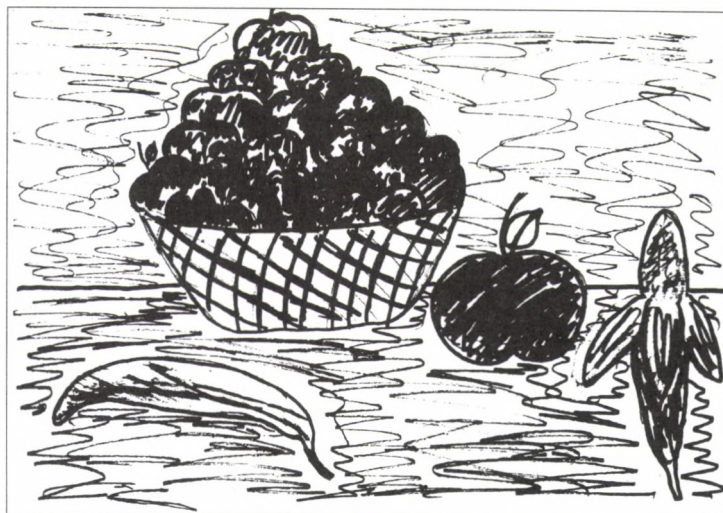
Kisebb gyerekek is rajzolnak külön gyümölcsöket, de a gyümölcs-csendéletekben a serdülők jeleskednek.

412. rajz

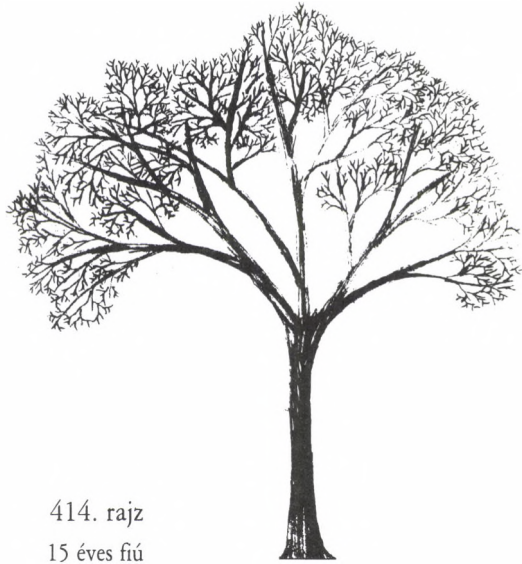
7 éves fiú

„Egy üveg cseresznye”

413. rajz
13 éves lány

A farajok alakulása tartalmazza talán a legtöbb egyedi, individuális elemet és jegyet a grafikus fejlődésben. Ezért rendkívül nehéz olyan életkori határokat vonni az egyes szintek köré, mint azt láthattuk például az emberalak ábrázolásának ismertetése során. Vannak gyerekek, akik eleve magasabb szinten kezdik ábrázolni a fákat, míg mások 2-3 lépcsőfokot – pontosabban ábrázolási lehetőséget – is átugorva alakítják azokat. A farajokban a gyökérzet, a törzs, az ágak, a lombzat kivitelezésében; az összeköttetések megteremtésében; a satírozásban és a színezésben; a fa összképének formaalakításában olyan egyéni változatosság tapasztalható, hogy szinte az első ábrázolásoktól kezdve individuális jegyeket figyelhetünk meg, amelyek a korai életszakaszokban is jellemzik a rajzoló bontakozó személyiségét. Ehhez hasonló jelenséget egy ábrázolási tárgyon belül szinte az egész gyermekkorban nem találunk. Ezért a szokásos fejlődés-lélektani grádicsok majdhogynem teljesen érvényüket veszítik a farajok esetében. Míg az emberrajzok – mint már említettük – körülbelül a 10. életévig bizonyos körülmények között korrelációt mutatnak az intellektuális fejlődéssel, addig a farajok a személyiségfejlődés folyamatába engednek bepillantást. Ennek részletezése azonban már meghaladja e kifejezetten fejlődés-lélektani munka kereteit.

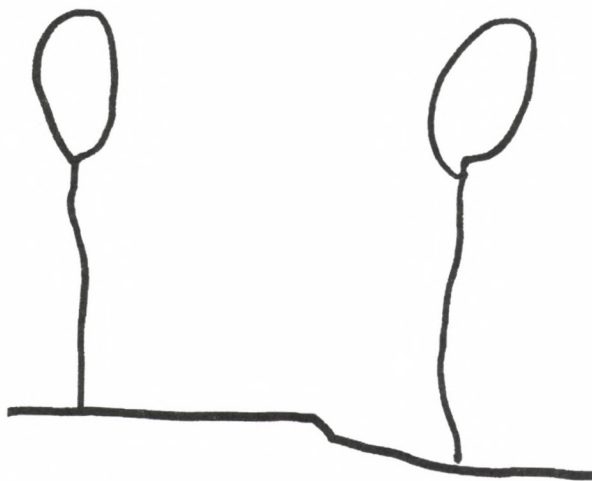

414. rajz
15 éves fiú

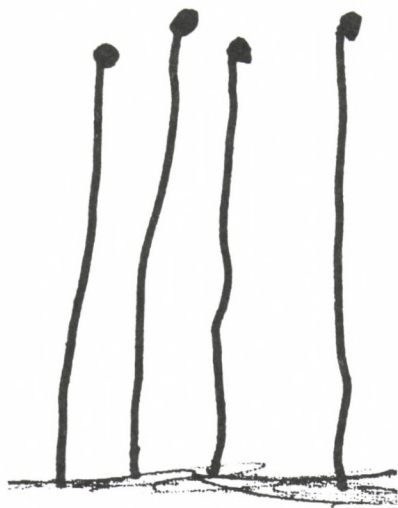
5./ A virág ábrázolásának fejlődése

A virágok egyetemes szimbólumai a szerelemnek, a biedermeier korban pedig az egyes virágfajtákat konkrét jelentéssel ruházták fel és intim üzeneteket a virágnyelv segítségével közöltek egymással. A virág speciális szerkezete miatt jelképezi a világmindenséget, a világ közepét, a Napot is. Az emberiség nagy vallásaiban számtalan virágszimbólummal találkozunk; bizonyos mozgalmak, sőt pártok is gyakran választanak maguknak virágot jelképként. A mesék is tele vannak varázserőt hordozó virágokkal. Varázsvirágok segítik a hőst veszélyes útján, illetve szirmaik szétnyitása vagy összecukódása is jelentéssel bír, üzenetet hordoz, máskor pedig az idő múlására figyelmeztet.

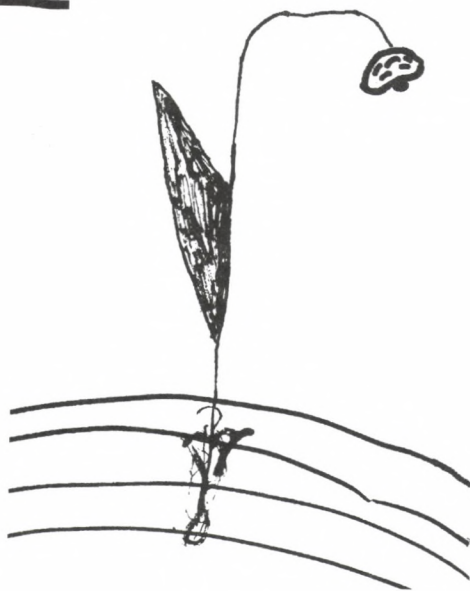
A fiúk és a lányok rajzain egyaránt igen sok virág szerepel. Legkorábban 3-4 éves korban jelenik meg egyszerű formában, szinte csak jelzésként. A gyerekek egy hosszú, függőleges vonal tetejére nagy pontot rajzolnak. A függőleges vonal jelenti a virág szárát és leveleit, a pont pedig a teljes virágot. Ez a gombvázú virág. Később is, amikor egyedi növényt szeretnének rajzolni, visszatérhetnek a gombvázhoz, s azt kidolgozva jutnak el a kívánt virághoz.

416. rajz
5 éves fiú

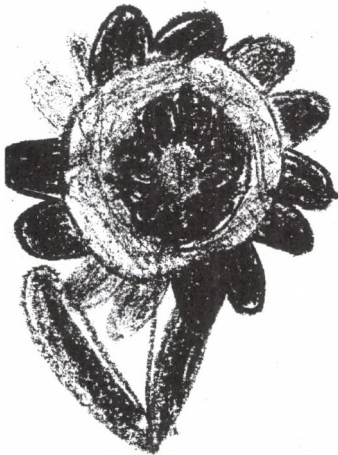

415. rajz
3 éves fiú

417. rajz
8 éves lány

Négyéves kor után a pont körré alakul és a szélére kis hurkok kerülnek. Vagyis a virágnak lesz egy közepe és lesznek szirmai. A szárra merőlegesen (a létrás váz analógiájára) zöld vonalak vagy elliptoid alakok kerülnek: a növény levelei. Ez a százszorszép váz, más néven kerékvirág, vagy napvirág. Ezt a formát többek között azért is választják szívesen a gyerekek, mert a rajzolást élvezetessé teszi a virágközép jelzésére szolgáló ponthalmaz, valamint a szirmok ábrázolásának ritmizálási lehetősége. A napvirágok gyakran hatalmasak, az égig érnek, vagy egyedül állnak és szinte az egész rajzlapot betöltik. Talán ennél a témánál jelenik meg legkorábban a színezés iránti igény. Szép számmal láthatunk olyan rajzokat, ahol az ember, a ház, az autó egy színnel vannak rajzolva, de a napvirágon zöld, sárga, barna, piros színek pompáznak. Nem egyszer előfordul a későbbi életkorokban is, hogy minden szirma más-más színű lesz, a gyerek rendelkezésére álló teljes színskála felkerül a szirmlevelekre.

419. rajz

6 éves lány

A 9 színből álló nagy napvirág egy kisebbet rejt magában.

Gyönyörű képe a születésnek, a fejlődésnek és az életörömmnek.

418. rajz

4 éves lány

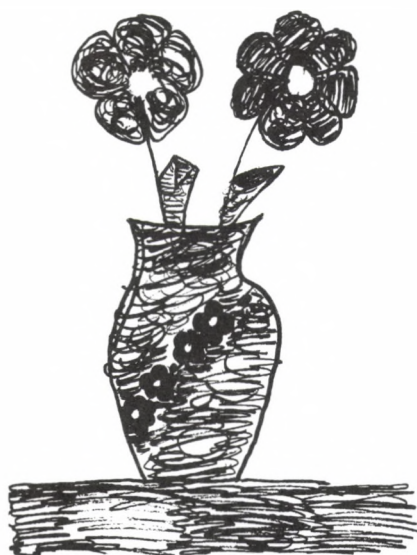
(A 420. rajzot lásd színesben.)

421. rajz

11 éves lány

Három különböző megoldású
kerékvirágot láthatunk.

422. rajz

15 éves lány

Ötéves kor körül jelenik meg a tulipánvázú virág. A tulipán kitüntetett szerephez jutott a virágok között és a nőiség általánosan ismert szimbóluma. A magyar népművészet egyik legkedveltebb témája. Gyakori motívum a hímzéseken, a szúrrátéteken, a fafaragásokban, a csontkarcolatokban és a festéseken.

Ez a virágfajta, szemben a napvirággal, általában többedmagával szerepel a rajzokon; vagy több tulipán, vagy másfajta virágok között. Mintha a napvirág önmagában is jól érezné magát, a tulipán pedig „társaságkedvelő” lenne. Úgy tűnik, hogy a gyerekeknek ezekhez a szimbólumokhoz is ösztönösen érzékük van és „tudják” hogyan kell bánni velük.

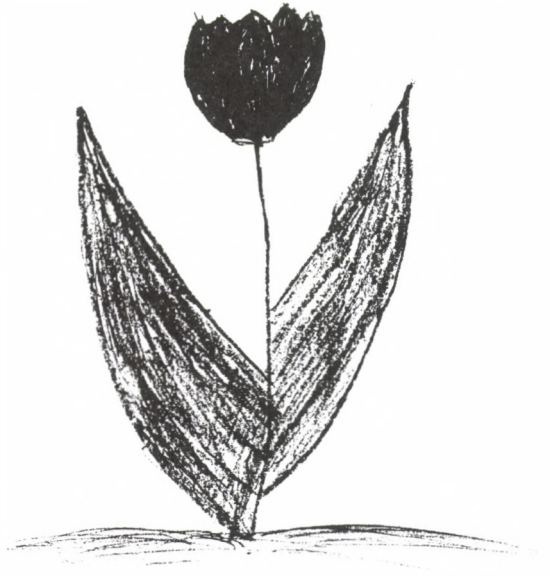
423. rajz
6 éves fiú

424. rajz
8 éves fiú

425. rajz
10 éves lány

426. rajz
12 éves lány

A legbonyolultabb virágséma 7-8 éves korban jelenik meg: a rózsaváz. A rajzoló a koncentrikusságot és a szíromlevelek összefüggését egyszerre kívánja ábrázolni. Ezt eleinte szaggatott vonalakkal álló koncentrikus körökkel oldják meg.

A rózsza, akárcsak a tulipán szintén a kivételezett virágfajok között foglal helyet. Az alkimiatól a keresztény szimbolikáig, a szabadkőműveségtől a rózsakeresztesekig, az ókortól napjainkig kitüntetett szerepet kapott. A szellemi szféráig nyúló szerelem, a méltóság, a szabadság és az újjászületés szimbóluma. Magában rejtja a színszimbolikát – fehér, vörös, rózsaszín, sárga – és a számmissztikát is, hiszen nem mindegy, hogy milyen árnyalatú és hány szirmú virágról van szó.

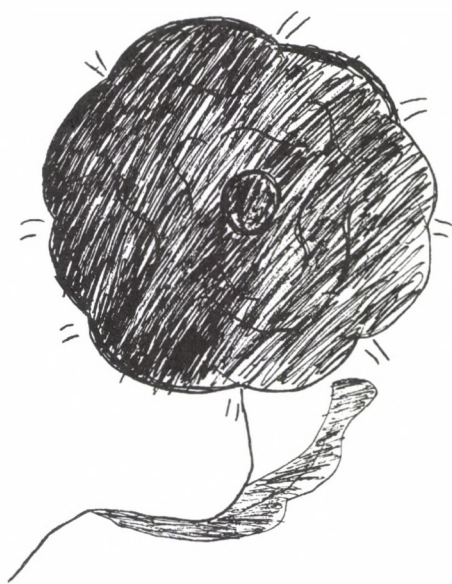

427. rajz
9 éves fiú

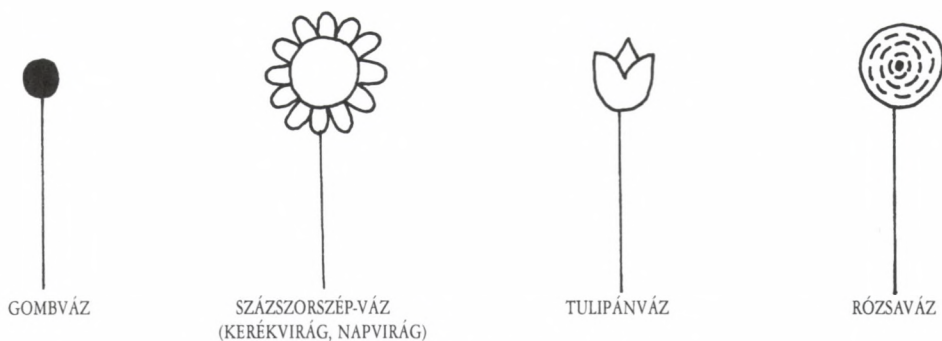
428. rajz
12 éves lány

Gyakran igen szép képek születnek a százsorszép-váz és a rózsaváz kombinációjából, amikor a középpont köré ritmusosan és színesen rajzolt egyre táguló szirmlevelekből hatalmas virág keletkezik.

429. rajz
11 éves lány

➤ 25. ábra
Virágsémák

(Az ábra Kerschensteiner, D. Georgi nyomán készült.)

12-13 éves kor után a lányok szívesen készítenek olyan képeket, amelyeken a virágoké a főszerep. Akár virágos tájat, mezőt, akár díszes csokrot rajzolnak nagy jeletőséget kap a kompozíció, az egyes szálak elhelyezése, formája, alakja és színe. A tájba helyezett növények együttese is rendszerint csokorszerű kompozíciót ad. Ritmikusan és szimmetrikusan helyezik el a szálakat, egyfajta virágból többet egymás mellé téve, majd forma, nagyság és színritmus szerint sorakoztatják őket egymás mellé. Nem ritkák az olyan csokrok sem, ahol elsősorban díszített és stilizált tulipán kerül a központi csúcsba, majd ez alá és köré rendeződnek a változatos virágfajták. A csokor alját az egy pont felé irányuló szálakon gondosan elhelyezett és ívelt alakú levelek teszik esztétikussá. A serdülő lányok ezeket a rajzokat szívesen adják emlékké, vagy valamilyen ajándék mellé kísérőnek.

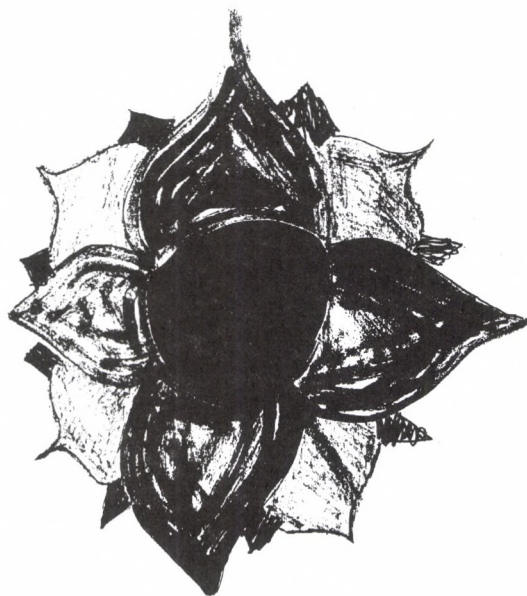
430. rajz
12 éves lány

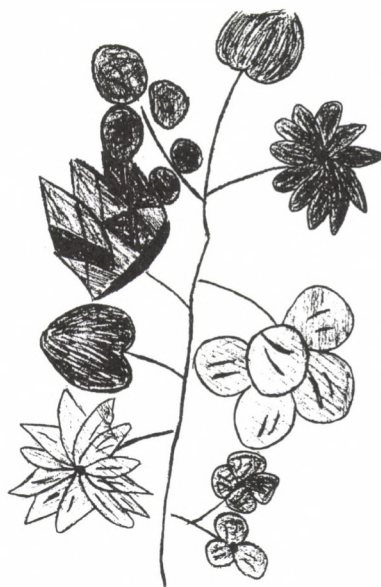
431. rajz
13 éves lány

432. rajz
14 éves lány

433. rajz
15 éves lány

434. rajz
15 éves lány

435. rajz
9 éves lány
„Virágkiállítás”

B/ Természeti jelenségek ábrázolása

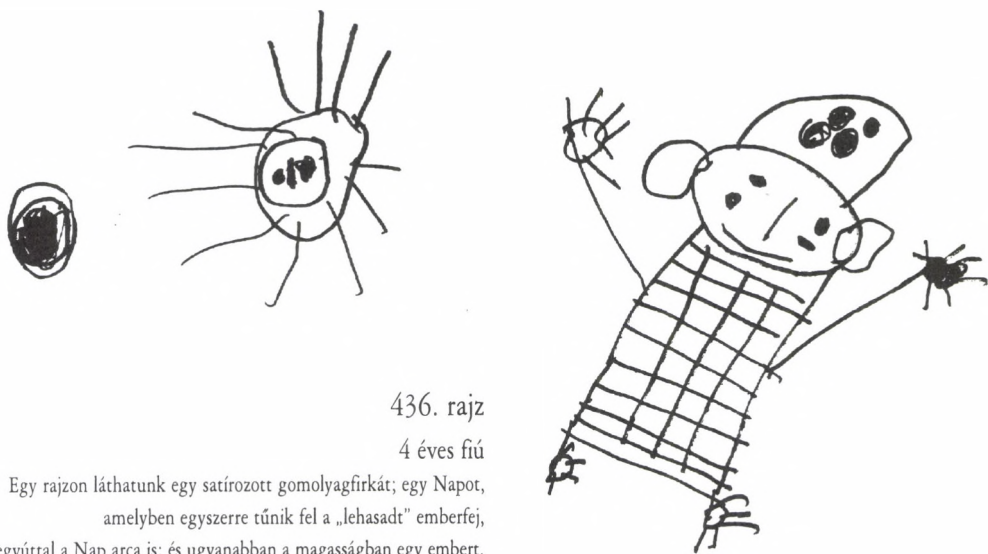
A gyerekek számára az égitestek, a felhők, a hatalmas hegyek titokzatosak, időnként félelmetesek és vonzóak egyszerre. A gyerekek úgy tekintik őket, mint az élő és élettelen határán lévő jelenségeket. Számukra teljesen természetes és érthető, hogy a mesékben a Nap és a Hold diskurálnak az emberekkel, a felhőknek érzéseik vannak és haragjuk kifejezésére vihart támasztanak, örömeikben pedig szelíd bárányszerű felhők képében mosolyognak le az égről. A csillagok pislognak és kíváncsian benéznek az alvó gyerekek szobájába. A hegyek kincset rejtegetnek és titokzatos dolgok birtokosai.

Körülbelül 5 éves kortól minden gyereket erősen foglalkoztat a természeti jelenségek keletkezésének hogyanja és miértje. Ha nem kap számára érthető magyarázatot, akkor kitalál valamit – mítoszt teremt –, de válasz nélkül nem maradhat a kérdés. Például a Nap régebben a Földön volt és később felment egy hosszú létrán az égbe. A Holdat az ő erős és ügyes apukája rakta fel a felhők közé. A hegyeket manók vagy bácsik hordták össze rengeteg talicskával vagy dömperral. Ezek a gyermeki világkép specifikumaiból fakadó magyarázatok gyakran nagyon hasonlítanak az őstársadalmak korai mágikus-mitologikus álmagyarázataira.

A természeti jelenségek utáni érdeklődés korán megjelenik a gyerekek rajzain is.

1./ A Nap, a Hold és a csillagok ábrázolásának fejlődése

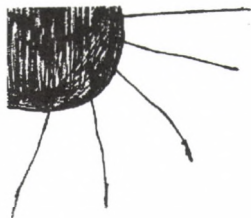
Az első égitest, amely megjelenik az ábrázoló tevékenység során: a Nap. A körkörös gomolyagfirkából leolvadt zártfirka hamarosan Nappá vagy emberi fejjé alakul. A napok eleinte betöltik az egész rajzfelületet, majd közvetlenül az ember mellé kerülnek. A fent és lent birodalmában való tájékozódást segíti, hogy a Nap mindig „fent” van, sőt legfelül. Ezért hamarosan a rajzlapok felső harmadába-negyedébe rajzolják. A későbbiekben a tér magasításának érdekében nem is látszik a teljes Napkorong, hanem a lap valamelyik sarkába kerül egy negyedkör formájában, s a sugarai onnan irányulnak a Földre.

436. rajz

4 éves fiú

Egy rajzon láthatunk egy satírozott gomolyagfirkát; egy Napot, amelyben egyszerre tűnik fel a „lehasadt” emberfej, egyúttal a Nap arca is; és ugyanabban a magasságban egy embert.

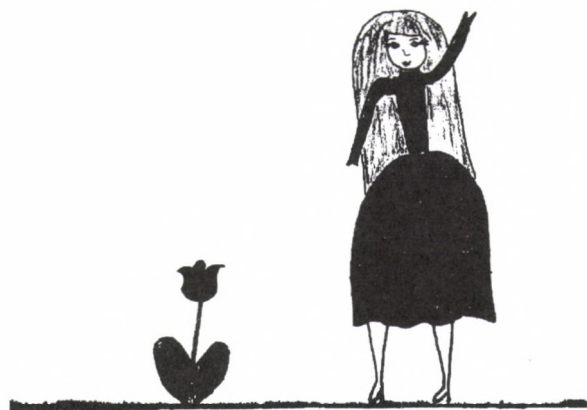
437. rajz

10 éves lány

A Nap a legmagasabb pontból süt le a feltartott kezű,
hosszú hajú fiatal hölgyre, akinek szoknyáján a pöttyök a Nap színével megegyezők.

A rajzoló a nevét a legfelső napsugárra írta rá.

(Ezt, mint mindig, diszkréciónális okokból eltüntetjük a rajzról.)

Számos vallás úgy tekint a Napra, mint a sötétség megvilágítójára, eloszlatójára, sőt legyőzőjére. A Nap a tüzeesség, a világosság, a tudatos-ság, a pozitív erők, a férfi principium egyetemes szimbóluma, s mint ilyen, a jobb oldalhoz társított. A szakirodalomban több szerző úgy

találta, hogy a gyerekek a Napot rendszerint a jobb, a Holdat a bal oldalra rajzolják. E sorok írója azonban ezt nem tapasztalta. Mindkét égitest kerülhet a rajzfelület bármely pontjára, a lényeg az, hogy a felső negyedben legyen.

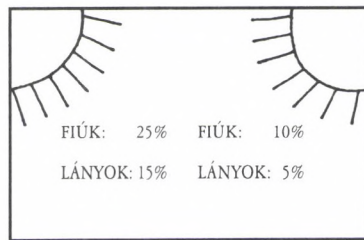
Áttekintve a gyerekek által rajzolt napokat, általában azt állapíthatjuk meg, hogy körülbelül 50%-uk bal oldalra, 40%-uk jobb oldalra, 10%-uk pedig középre helyezi az égitestet. Ebben tehát lényeges különbséget a jobb és a bal oldal vonatkozásában nem fedezhetünk fel. Ami ennél izgalmasabb, az a fiúk és lányok arányának megoszlása. A fiúk esetében körülbelül 35%-ban kerül bal oldalra és 50%-ban jobb oldalra a Nap. A lányoknál viszont 60%-ot tesz ki a bal oldali és 30%-ot a jobb oldali ábrázolások aránya. Több szempontból is elgondolkodtatók ezek az aránybeli különbségek a két nem között. Vajon a gyerekek a „saját oldaluknak” megfelelő teret preferálják-e, ha az életenergiákról van szó? Vajon a Napot, mint „nemtelen” égitestet a gyerekek inkább a saját nemükkel azonosítják-e? Vajon függ-e a napábrázolások helye a két szülővel való kapcsolat érzelmi bázisától és minőségétől? Egy további vizsgálódás azonban érdekes megfigyelésre adott alkalmat. Kigyűjtve azokat a rajzokat, amelyeket kórházi bentfekvésük alatt készítettek a gyerekek és kifejezetten a kórházzal és a kezelésekkal kapcsolatban rajzoltak, azt lehet látni, hogy a fiúknál a tendencia megfordul. Ők – életkortól függetlenül – 80%-ban bal oldali Napot rajzoltak. Kérdés, hogy amikor a legnagyobb pszichés energiákra van szüksége egy gyereknek – a családtól távol, kórházban, betegen –, akkor miért „siklik át” a Nap a bal oldalra? Vajon az idő síkján kell-e tapogatóznunk és mondhatjuk-e, hogy a bizton-

ságos mult (bal) iránti vágyakozás hozza-e ezt létre? Vagy a női-anyai principiumot keresi-e, és saját energiaháztartását arról az „oldalról” szeretné-e feltölteni? Kérdések, amelyek még további izgalmas vizsgálódás tárgyai lehetnek.

A naprajzokban további érdekes jelenség a rajzlap sarkaiban ábrázolt részlegesen látszó napkorong. Ezt a megoldást körülbelül a gyerekek egynegyede alkalmazza. Itt is a bal oldal preferált: a fiúk 25%-a, a lányok 10%-a helyezi így el a Napot. A jobb oldal aránya a fiúknál 10%, a lányoknál 5%.

➤ 26. ábra

A részleges napkorongok térbeli és nemenkénti megoszlásának aránya

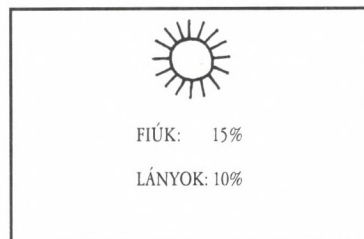
➤ 27. ábra

A teljes napkorongok térbeli és nemenkénti megoszlásának aránya

➤ 28. ábra

A középre helyezett napkorong nemenkénti megoszlásának aránya

Tendenciaként azt lehet megfigyelni, hogy a részleges napkorongok elsősorban a sarkokba kerülnek, középtájon döntő többségben teljes korongot láthatunk, vagyis nem rajzolnak a gyerekek egy félkörívet a lap tetején középre, hanem szinte kizárólag egész Napot ábrázolnak ezen a ponton. (Kivéve, ha felhő mögül bukkan fel a Nap.) Ez a tendencia összefüggésben lehet a napkeltével, a delelővel és a napnyugtával. Úgy tűnik, hogy a lap felső széle nem tűri a félábrázolásokat, mint ahogy az alsó széle sem. Körülbelül 4 éves kor után nem fordul elő, hogy mondjuk egy fa törzse a lap „alatt” folytatódik képzeletben a talajig, vagy hogy egy ház földszintjét azért nem látjuk, mert a lap „alá” került volna. Ugyanígy van a felső széllel is, az „égig érő fa” is befejeződik a lap szélén, s az óriás feje sem marad le azért, mert „túlér” a rajzfelületen. Ez a tendencia azonban nem érvényes az oldalirányokra, ahol a gyerekek számára elfogadható, hogy a kerítés, az erdő fáit, a ház vagy az autó nem látható része bal vagy jobb oldali irányban a lapon túl is „folytatódik”. Mindezek a megfigyelések alátámasztani látszanak azt, hogy a függőleges irány a teret, míg a vízszintes az időt jelképezi. A tér a gyerekek számára inkább behatárolt jelenség, szemben az idő végtelen hosszúságával. A sarkokban ábrázolt részleges napkorongok tehát lényegében „oldalt” vannak a lap tetején. (Ugyanakkor Hermann Imre és Moussong-Kovács Erzsébet kutatásai szerint a függőleges irány az érzelmek megjelenítésére is szolgál.)

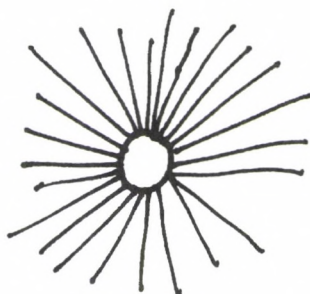
Ha fél figurákat ábrázolnak a gyerekek olyan módon, hogy kvázi „nem fért rá” a papírra az egész alak és a lap alsó vagy felső régiójából „kicsúszik” az ábrázolni kívánt dolog, akkor ezt problémaként szoktuk értelmezni a gyermekklinikai gyakorlatban.

A Nap sugarai már a 4. életévben megjelennek, gyakran számtalan vékony, kifelé tartó vonal formájában. Később a sugarak száma csökken, s egy jól körülhatárolt kör pontjairól indulnak ki. A sugarak néha csigavonalakban végződnek, máskor pedig a sugárvégek kétfelé nyílnak. Ezek a megoldások az egészen ősi ábrázolásokon tűnnek fel, egyfelől mint az erőteljes lángolás, az odavonzó kozmikus intelligencia, az emberre közvetlenül ható energia jelképe, másfelől a halálban bennefoglalt ujjászületés, a folytonos körforgás szimbóluma.

Máskor a Nap arcot kap és ugyanakkor egy-egy sugara mélyen lenyúlik, mintha lába és karjai volnának.

4-5 éves korban nem ritka az sem, hogy a napkört először kereszt alakban felosztják, majd ebből kiindulva „sugarazzák fel”. Ez a fajta ábrázolás is visszanyúlik az archaikus időkbe.

> 29. ábra
Napsémák

438. rajz

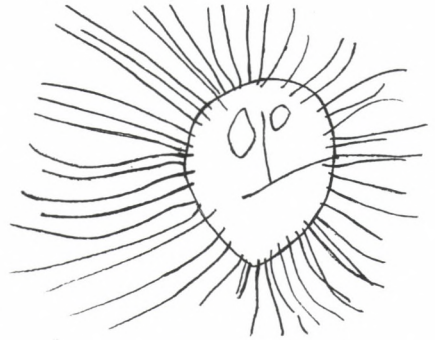
3 éves fiú

„Haja van a Napnak”

439. rajz

4 éves lány

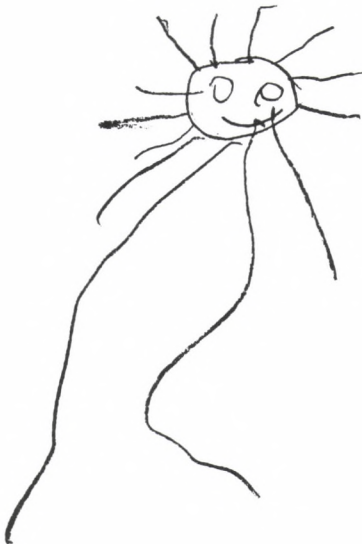

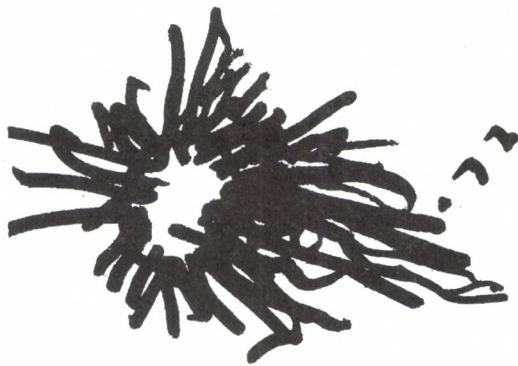
440. rajz

4 éves fiú

441. rajz

4 éves fiú

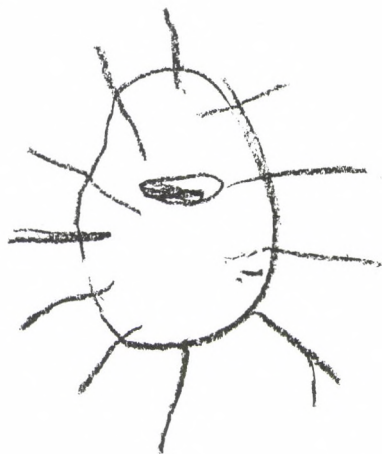
442. rajz

3 éves lány

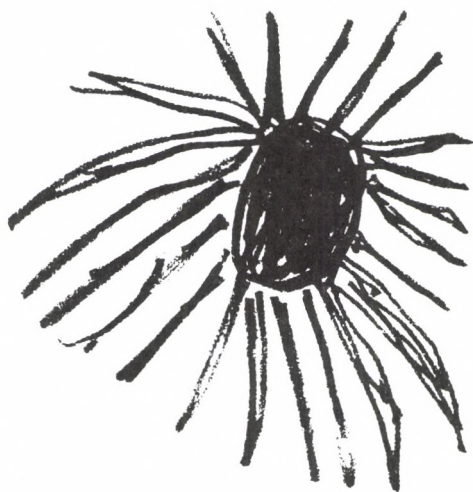
444. rajz

5 éves lány

443. rajz

3 éves fiú

445. rajz

6 éves fiú

446. rajz
6 éves lány

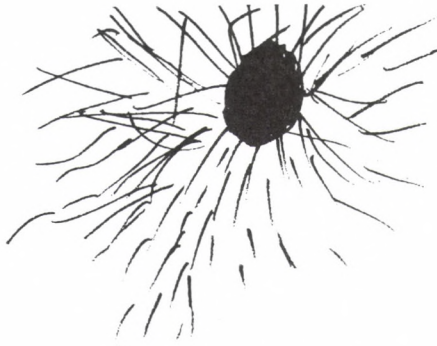
447. rajz
7 éves fiú

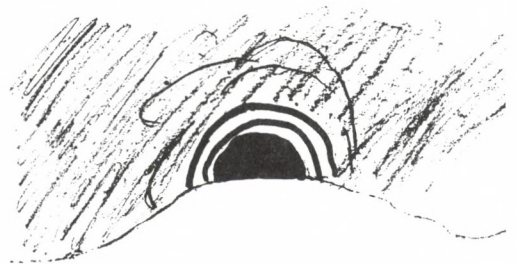
448. rajz
7 éves lány

449. rajz
8 éves lány

450. rajz
9 éves fiú

451. rajz
10 éves lány

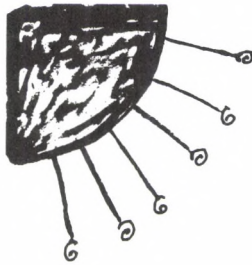
452. rajz
6 éves lány

453. rajz
7 éves lány

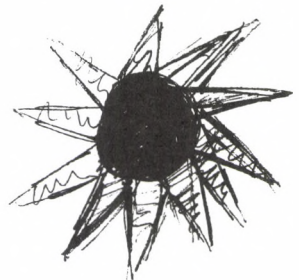
454. rajz
8 éves fiú

455. rajz
10 éves lány

456. rajz
12 éves lány

457. rajz
14 éves fiú

A Hold szimbolikája is egyetemes az emberiség kultúrtörténetében. Hagyományosan a vízelem, a sötétség, a tudattalan, a varázsló hatalom, a női princípium jelképe. A Nap aktivitásával szemben inkább befogadó és passzív égitest, s mint ilyen, a Nap alárendeltje.

A gyerekek rajzain lényegesen kevesebb Holdat látunk, mint Napot. Ugyanez áll a csillagokra. Természetesen egy gyerek kevésbé „ismeri” az éjszakát, mint a nappalt, s gyengébben is „tájékozódik” benne. A Holdat rendszerint nagy sárga körfoltnak, vagy a hagyományos sarlóalakban ábrázolják az erősen befestett, besatírozott, sötét égbolton. Az esti ég alatt azután rendszerint fehér marad a papír, s azon a nappali fény- és színviszonyoknak megfelelő kép születik.

(A 458. rajzot lásd színesben.)

459. rajz
8 éves fiú

460. rajz

10 éves fiú

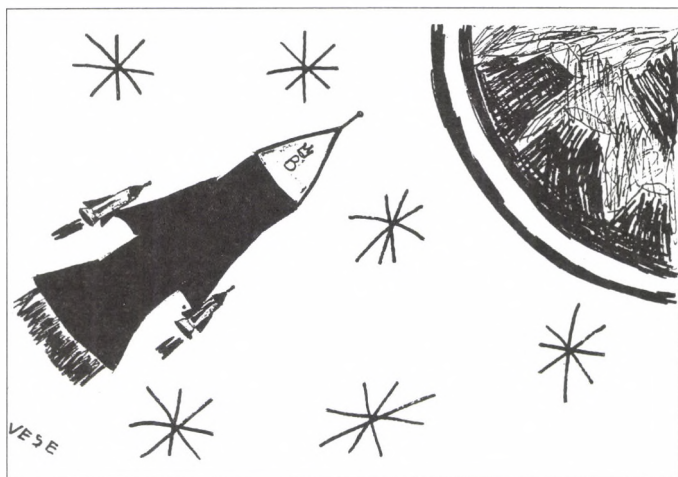
A teliholdat részben eltakarja egy felhő.

A nagyobb – 10-14 éves – gyerekek közül főleg a fiúk fantasztikumokat tartalmazó képeinek szokták a „Holdbéli táj”, vagy ehhez hasonló címeket adni. Ezeken a rajzokon mindenféle szokatlan alakú építményeket, gépeket, berendezéseket, űrkatató felszereléseket ábrázolnak, rendszerint kietlen, hideg, rideg, sivár tájba komponálva. Mintha a technikával, az intellektussal, a tudat és a racionalitás előtérbe helyezésével próbálnák meg felfedezni és kikutatni az ismeretlen – affektív-tudattalan – világ titkait.

461. rajz

12 éves fiú

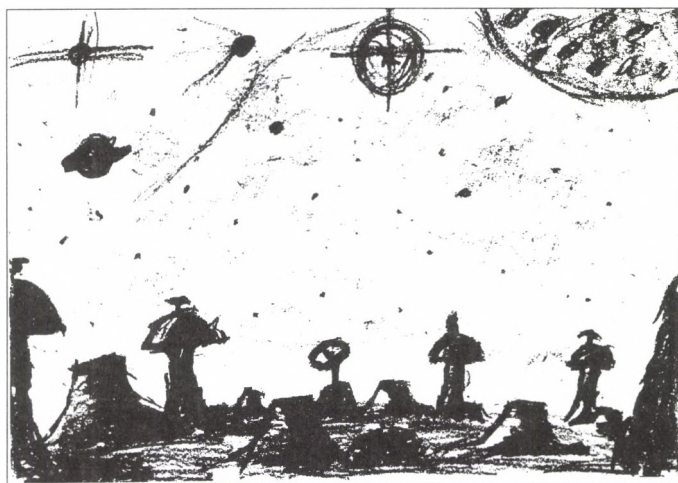
A rajzoló krónikus veseelégtelenségben szenved, ami heti háromszori bejárást követel a kórházba, s ez a mozgásterét is jelentősen beszűkíti. Így ez a rajz az elvagyódást és a szabadság utáni vágyat is kifejezi.

462. rajz

14 éves fiú

„Holdbéli táj”

A lányok szívesen személyesítik meg ezt az égitestet és „Holdhercegnőt”, „Holdkirálynőt” rajzolnak, vagy az éjszaka úrnője jelenik meg a képeken. Úgy tűnik, ők inkább érzelmekkel átélve és „befogadva” próbálják megismerni a világnak ezt a részét.

463. rajz
10 éves lány
„Éjkirálynő”

464. rajz
10 éves lány
„Az éjszaka királynője”

Íme a férfi és női alaptendencia, a behatolva-megismerő és a befogadva-megismerő magatartás. A csillagok szintén mágikus szimbólumok. Jelképezik az ég tágasságát, végtelenségét; magasrendű szellemi lényeket; természetesen asztrológiai vonatkozásai is vannak; de a hullócsillag láttán űzött mágia is ide sorolható.

A gyerekek a csillagokat elsősorban az égbolt díszítésére rajzolják. Ha csak egyetlen csillag szerepel a képen, akkor annak a rajzoló számára valamilyen különös jelentősége, illetve jelentése van. Varázserővel bírhat, oltalmazhat, erőt adhat, rá-, illetve megvilágíthat valamilyen rejtett vagy „sötét” dolgot.

A csillagokat nemcsak az égbolt, hanem valamilyen nagy fontossággal bíró dolog díszítésére is használják. A csillaggal díszített alakok mindig kiemelkedő jelentőségűek. Ilyen lehet a vár legerősebb tornyára rajzolt csillag, vagy a karácsonyfa csúcsa. A hős huszár sarkantyúján

ékeskedő csillag is kiemeli őt környezetéből. A tündér hajában is ez fénylik, s a királynők koronáját, ruháját vagy cipőjét is gyakran ékesítik csillagok. Ez „jár” az érzelmileg nagyon fontos szereplőknek, akikkel a gyerek rajzán azonosul. Visszacsend ezeken a képeken az anya szeretetteli megszólítása kislánya vagy kislány felé: „Csillagom”.

465. rajz
10 éves lány
„Csillagos égbolt”

➤ 30. ábra
Csillagsémák

2./ A felhő, az eső és a hó ábrázolásának fejlődése

A természeti népeknél a felhő és az eső termékenységsszimbólum volt. A későbbi kultúrákban a felhő takarást, elleplezést, valaminek a láthatatlanná tételét jelképezi.

A gyerekrajzokon 5 éves kor körül jelennek meg az első felhőábrázolások. Általában amorf zárt firkát lengővonalas vagy réveteg vonalkás firkával töltenek meg és a Nap ábrázolásának övezetébe telepítik őket. Érdekes, hogy az adekvát színábrázolás felé gyakran a felhők rajzain keresztül teszik meg az első lépést a gyerekek. A felhőket majdnem mindig kékre színezik, amely természetesen nem a valós szín, de az ég általános kékje és a Nap sárga színe már az első festéseken fel szokott bukkanni. Az a realiztikus színezési mód, hogy a kék ég alatt fehér vagy szürkés felhők szállnak, csak a serdülőkor vége felé tudatosodik spontán a gyerekekben.

Amikor a rajzokon szétválik a lent és a fent, akkor ezt az ábrázolásban nagyon erősen hangsúlyozzák, és azonosítják a lap széleivel. Ezért kerülnek a fák és a házak talajvonal nélkül a lap legaljára, a felhők pedig a legtetejére úgy, hogy vékony csíkban a papír szélét súrolva vízszintes irányú lengőfirkát alkalmaznak.

466. rajz

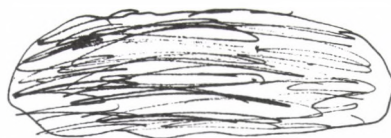
5 éves fiú

A téli képen a hóember a földön áll, míg a messzebb levő ház és ember „lógnak a levegőben”. Nagy, lengőfirkás felhő borítja az eget, amiből hó hullik. Gondot okozott a rajzolónak a fehér hó megjelenítése. A pelyhek lilák, a talaj zöld, s a hóember teste rózsaszín és sárga lett.

467. rajz

6 éves lány

6-7 éves korra a talajvonal biztos megjelenésével a felhők is lejjebb szállnak és jól körülhatárolt zárt alakok formájában sorakoznak egymás mellett. Ezeket a rendszerint dundi felhőket azután nagy gonddal kékre festik, vigyázva, nehogy „kimenjenek” az általuk rajzolt kontúrvonalon. Ez a fajta rajzolás jelzi azt a belső koncentrált állapotot, amikor a gyerekeknek már tudatos igényévé válik a szabályok betartása. Az ilyen módon készült felhők is jelzik az önfegyelem kibontakozását.

468. rajz

7 éves lány

469. rajz

8 éves fiú

Másik típusa a felhőknek, amikor majdnem szabályos, hosszan elnyújtott elliptoid alakot rajzolnak és kerülik a felhő szélének cakkosítását. A merev kontúrt a felhő belsejében gyakran kusza firka tölti ki.

470. rajz

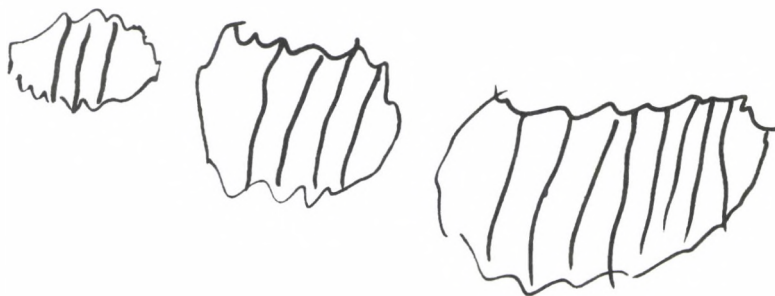
8 éves lány

9-10 éves korra oldódik az erős kontúr iránti igény és hosszan elnyúló, vagy egy kisebb területen sűrűsödő határozott körvonal nélküli felhők a gyakoriak. Az előbbieket vízszintes tendenciájú, viszonylag rövidebb firkavonalakkal, az utóbbiakat sokszorososan egymásba kapcsolódó körkörös gomolyagfirkával ábrázolják. Ez részben annak a belső fejlődési folyamatnak a grafikus kifejeződése, amikor a külső szabályok alkotta határvonalak lassan elkezdenek belsővé válni, vagyis a szabályok interiorizációjának jelei. Másfelől jelzi az egyre fokozódó igényt a külvilág megismerésére és a választott kapcsolatok megteremtésére.

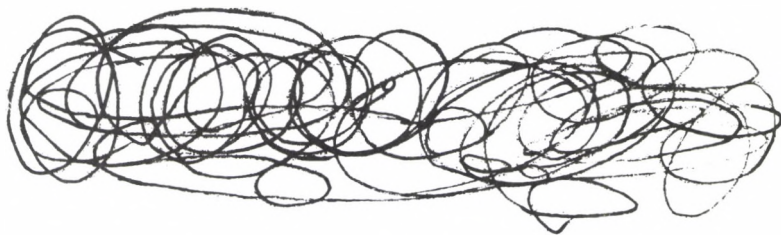
471. rajz

9 éves fiú

472. rajz

9 éves fiú

473. rajz
10 éves lány

11-12 éves kor körül szokott megjelenni az a felhőtípus, amelynél igyekeznek az amorf alakot egyfajta laza szerkezetben ábrázolni. Ezt a gomolyagfirka elemeire bontásával érzékeltetik, amely perspektivikus hatást kölcsönöz a felhőknek.

474. rajz
12 éves lány

Időnként előfordulnak olyan játékos felhőábrázolások is, amikor a Naphoz és a Holdhoz hasonlóan megszemélyesítik őket a gyerekek: valamilyen érzelmet kifejező arcot kapnak, vagy konkrét funkciót töltenek be.

475. rajz

6 éves lány

A Napot éppen elhagyó,
madárlábon lépkedő hatalmas
bárányszerű mosolygva tekint
a virágos kertjében sétáló,
csodálkozó királykisasszonyra.

476. rajz

7 éves lány

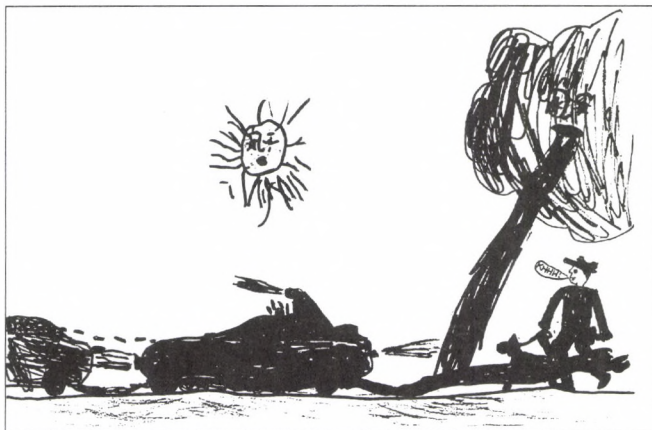
A gyönyörű karácsonyi
ünnepélyen a Nap is mosolyg
és a felhő is fel van díszítve egy
nagy, hókristályszerű alakzattal.

477. rajz

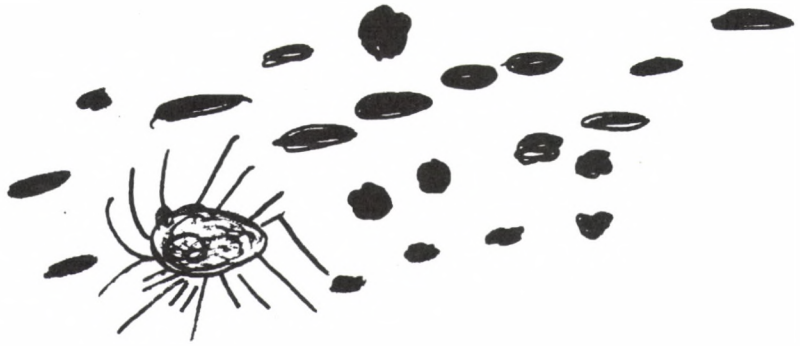
8 éves fiú

A köhögésre ingerlő szennyezett
levegő megtisztításában a felhő
képében megjelenő szél segít.
Az autóforgalom
következményein még a Nap is
elkämpicsorodik.

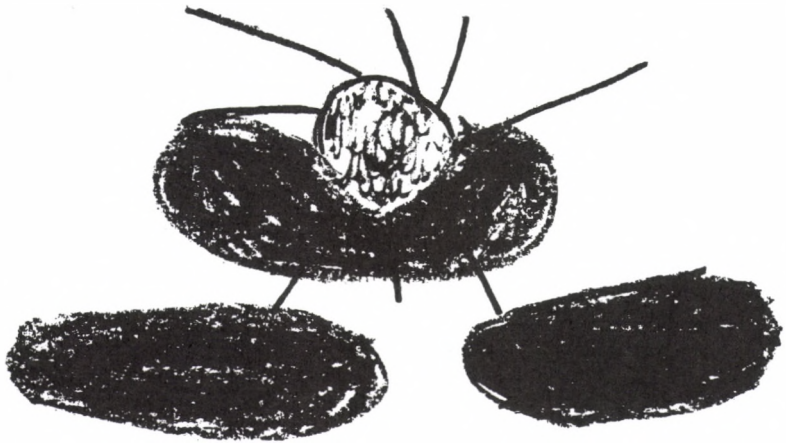

Máskor a Nap és a felhők szoros összeköttetésbe kerülnek.

478. rajz
6 éves lány
„A Nap szétkergeti
a felhőket”

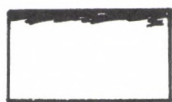

479. rajz
10 éves lány

Hogy egy gyerek mikor melyik rajzára és hova helyezi a felhőket, igen gyakran kifejezi az adott témával kapcsolatos érzelmeit és hangulati állapotát. Különösen érdekesek azok a rajzok, ahol egy helyre koncentrálnak nagy felhők tornyosulnak, míg a lap többi részén teljesen szabad az ég. Máskor az figyelhető meg, hogy bizonyos témákat mindig felhős ég alatt jelenít meg, míg más rajzokon ez a tendencia nem tapasztalható. Természetesen – mint mindig – igen fontos, hogy a gyerek milyen kommentárt fűz rajzához.

➤ 31. ábra
Felhősémák

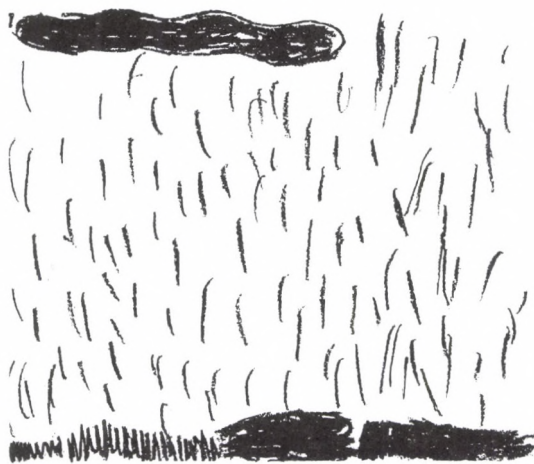

Az eső – ha kellő mennyiség van belőle – azt az életenergiát szimbolizálja, amelynek kibomlásához és fejlődéséhez nedvességre van szükség. A szárazság, a kiszáradás az öregséggel, a betegséggel, a halállal, valamint a szellemiek elapadásával van összefüggésben. De az eső az emberi könnyeket is szimbolizálja, a szomorúság, a bánat miatti „nedvességvesztést”.

Az esőt már 3 éves kor körül le szokták rajzolni a gyerekek, illetve ezzel a „címmel” teszik realizáltkussá firkájukat. Az eső ugyanis nagyon könnyen „előállítható” a papír játékos ütögetésével, amikor a rajzfelületre ‘eső’ ceruza hegye kis pontokat és rövid, fokozatosan elhalványuló vonalkákat hagy nyomként. Ekkor az eső még nem nedvesít meg és nem áztat el semmit, önmagáért a játékért születik.

4-5 éves kortól a csapadéknak már konkrét funkciója van, felülről lefelé ereszkedik alá és valamire vagy valakire ráhullik. Alakja ekkor megváltozik és látszólag szabálytalanul, mégis ritmikus összehatást keltve (terülőrítmus) kis függőleges vonalak formájában jelenik meg. Az eső színe bármilyen lehet, hiszen áttetsző és a mögötte lévő dolog színe felsejlik benne.

A csapadéknak egyben térkitöltő funkciója is van, az ég és a föld közötti nagy üres teret áthidalja és megtölti. Ezzel párhuzamosan a képnek mozgásélményt is ad, hiszen látható rajta a folyamatos „történés”.

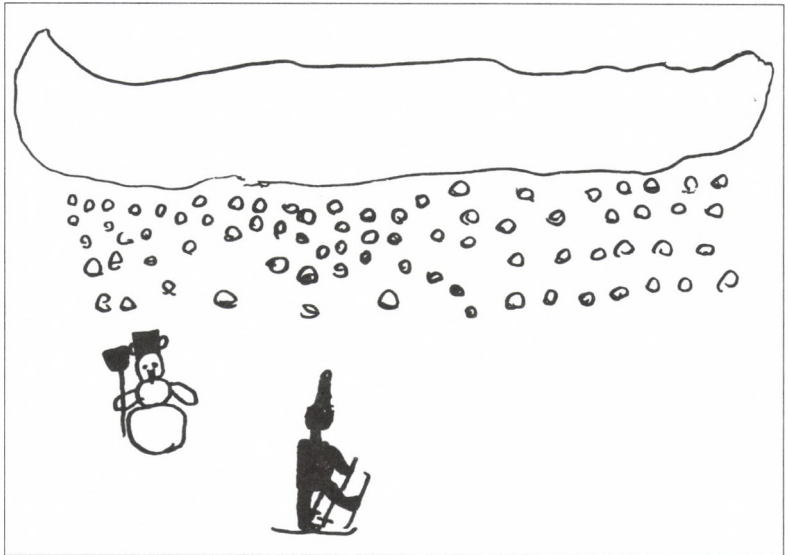

480. rajz
6 éves fiú
Nagy eső van,
mert a fűben pocsolya
is keletkezett.

481. rajz
8 éves lány
„Kislányok veszekszenek
a labdán”

6-7 éves korban – a realiztikus ábrázolásra való törekvés miatt – nemegyszer szabályos kis cseppeket rajzolnak a gyerekek. A havat kisebb-nagyobb körökkel, vagy pici felhőkre emlékeztető, kör jellegű amorf alakokkal ábrázolják és a belsejüket fehérén hagyják.

482. rajz
10 éves fiú

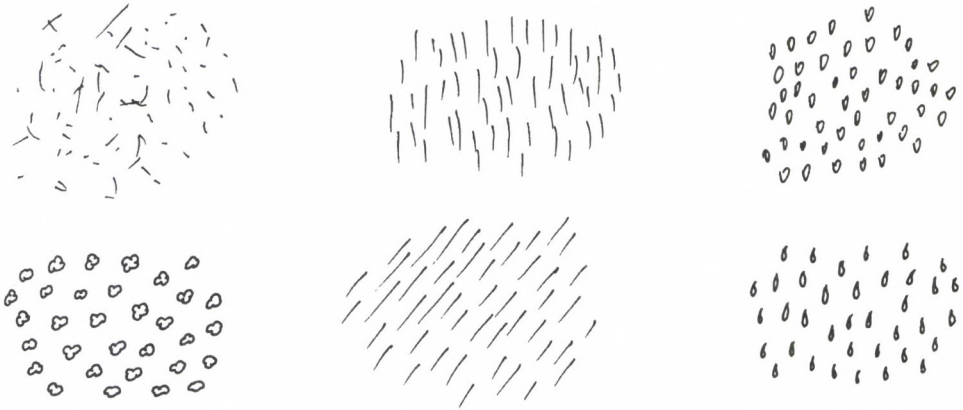
483. rajz
10 éves lány

A következő fázisban nagyjából párhuzamosan, ferdén, hosszan és lazán húzott vonalakkal rajzolják meg a szélben hulló esőt.

A borús, csapadékos táj színeinek ábrázolására 13-14 éves korban kezdenek törekedni a gyerekek, amikor foglalkoztatják őket a tónusok és jobban tudnak bánni a foltokkal mint ábrázolási technikával.

➤ 32. ábra
Eső- és hóémák

A havas táj ábrázolása bizonyos nehézségeket támaszt, mert a gyereket az elé a feladat elé állítja, hogy a fehér papíron érzékeltesse az itt-ott megülő fehér csapadékot. A behavazott vidék ábrázolásakor már egy konkrét évszakot jelenítenek meg, annak minden jellemzőjét figyelembe véve. A fák lombtalanok, nincsenek virágok, az embereken ruha van, a ház kémé-

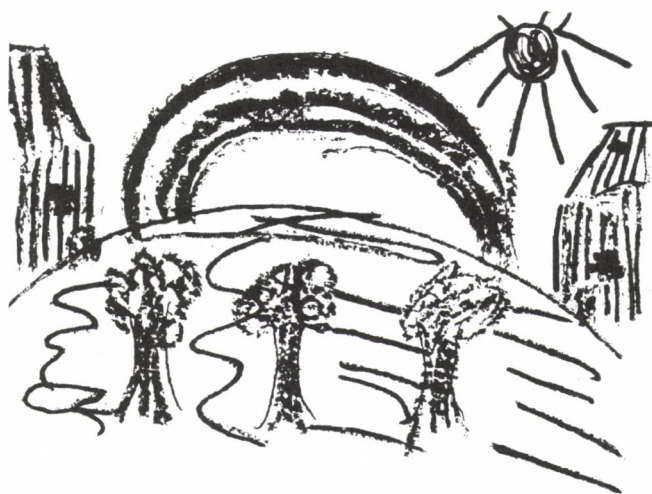
nyéből füst gomolyog. A háztetőkre vagy a fák ágaira lerakódott hó hidegségét és színét fehéren hagyott felületekkel, puhaságát pedig a viszonylag halvány és kissé fodrozódó kontúrvonalakkal érzékeltetik. A tél biztos felismerését a hóember teszi lehetővé, amely gyakran, még a későbbi életkorokban is aránytalanul nagyra sikerül. A gyerekek nemcsak szívesen építik, de szívesen rajzolják is az egymásra rakott, fokozatosan kisebbedő köröket, hogy végül nagy fekete szemet, piros orrot és seprűt rajzoljanak neki.

484. rajz

11 éves fiú

Szivárványt is szívesen rajzolnak, amely szimbolikusan a Nap vagy jóságos légius lények, például a tündérek hídja. Mindenesetre már a látványa is szerencsét hozó jelnek számít, s ha sikerül átszaladni alatta, az különös kegyet jelent.

485. rajz

10 éves lány

486. rajz
13 éves fiú

3./ A hegy, a domb és a mező ábrázolásának fejlődése

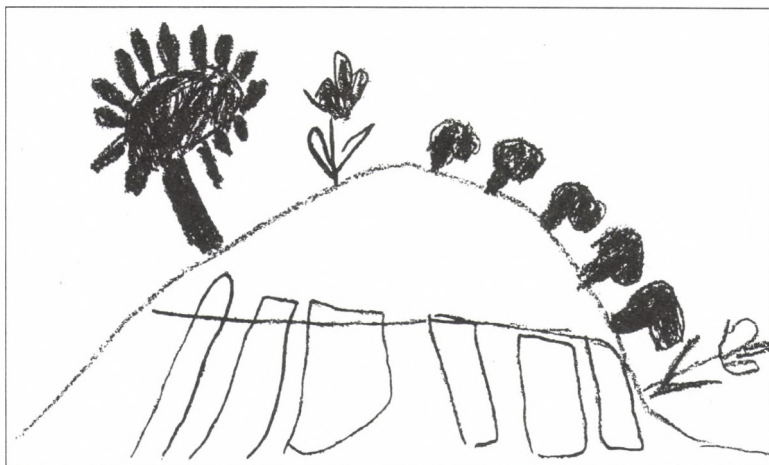
A hegyek és a dombok ábrázolása 4 éves kor körül kezdődik, amikor a lap egy részére nagyobb ívű hullámvonal kerül, amely alul nyitott. Ötéves korban emberek, fák és virágok kerülhetnek a magaslatokra olyan formában, hogy a hegy kontúrvonalára alá rajzolják őket a gyerekek, s a tér minden irányában állhatnak.

A következő fejlődési fokozatban a hegy kifejezetten csúcsossá, a domb lankássá válik. A kontúrvonalak változatlanul élesek és a tárgyak rájuk mint alapra kerülnek. A házak stb. iránya követi a hegy vonalait, így ferdén álló és aránytalanul nagyméretű építmények és élőlények szegélyezik a domborulatot. A kontúr alatt rendszerint zöld lengőfirkával borítják be a hegy oldalát. Ezzel az összefüggő növénytakarót és a kép mélységérzetét erősítik.

487. rajz
4 éves fiú

488. rajz
5 éves lány

A változatlan dőlésszög megtartása mellett 7 éves korra a magaslatokon álló dolgok lényegesen kisebbek lesznek és a gyerekek igyekeznek a megfelelő nagyságarányok felé közelíteni. Ez csupán tendencia, ebben a korban még nem sikerül jól megvalósítani.

A 8. életév fordulópontot jelent. A hegy vagy domb vonala formakifejezőbbé válik, az előtér és a háttér világosan elkülönül. A közelebb lévő alakok lényegesen nagyobbak a háttérben levőkhöz képest. A fent álló épületet gyakran részlegesen eltakarja a hegy vagy a domb vonalata. A házak, a fák már majdnem teljesen függőlegesen állnak, a gyerekeknek sikerül leküzdeniük a ferde alapvonal sodró hatását. A hegyoldal virágokkal, emberekkel, fákkal, füves területekkel, esetleg sziklákkal, barlangbejáratokkal népesül be.

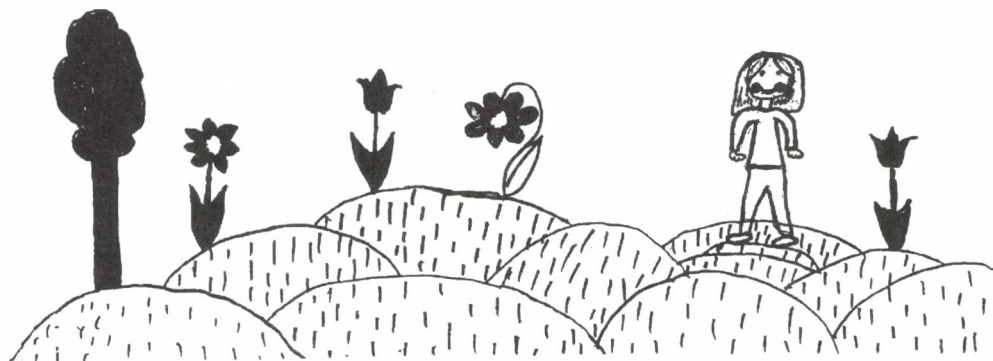
489. rajz
6 éves fiú
„Otthon vagyok”

490. rajz

7 éves lány

„Házunk”

491. rajz

8 éves lány

492. rajz

8 éves fiú

„Indián tábor”

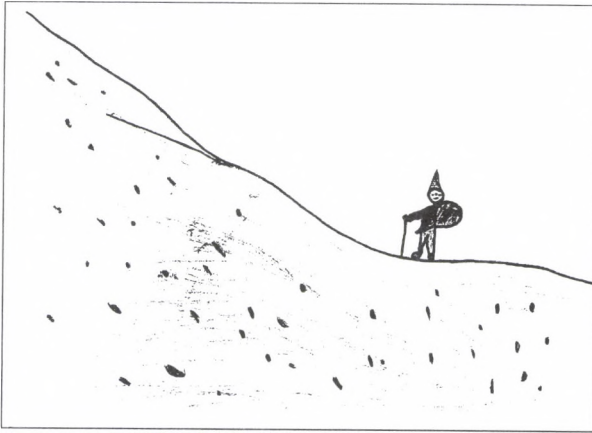
493. rajz
9 éves lány

10-12 éves korra válnak jellemzővé azok a tájképek, ahol bonyolult domborzati viszonyok ábrázolása történik hegyvonulatok és lankás-dombos képződmények formájában. A magaslatok erdővel borított ábrázolása azonban még mindig nem sikerül.

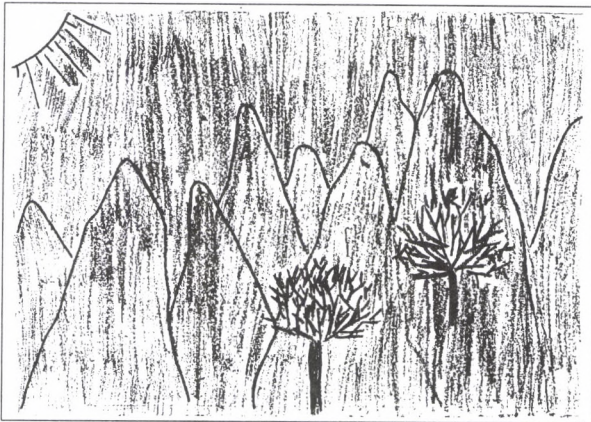
Az adekvát színezés, amelyben a távoli hegyek más árnyalatot nyernek mint a közelebbiek, s megint mást a közvetlen közelben lévők a serdülőkor vége felé következik be.

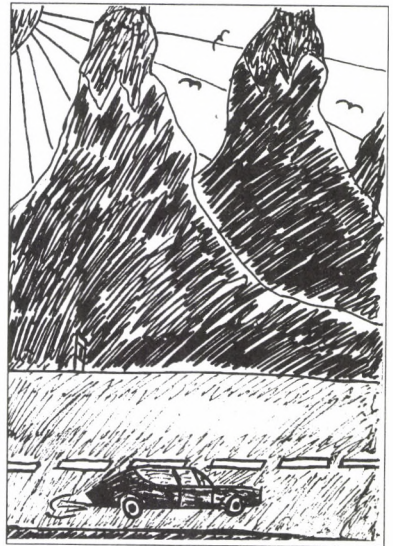
494. rajz
11 éves fiú
„Kirándulás”

495. rajz
12 éves lány
„Kiránduló gyerek”

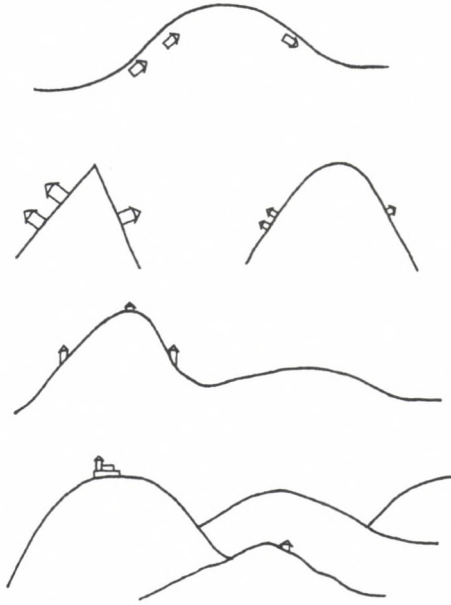

496. rajz
13 éves lány

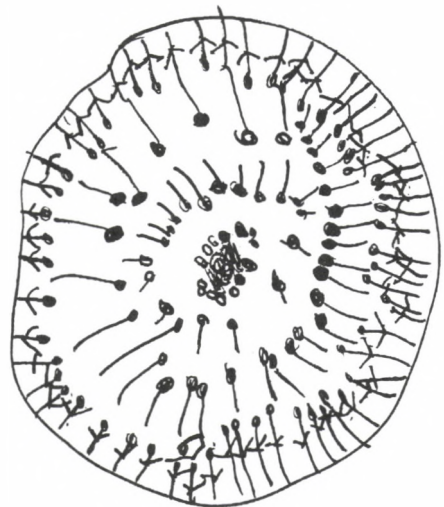
497. rajz
14 éves fiú

➤ 33. ábra
Hegy- és dombsémák

(Az ábrát Piaget, Jean alapján, azt kiegészítve készítettük.)

A sík területet, a mezőséget a gyerekek kezdetben rengeteg apró vonalkával, az úgynevezett terüloritmust alkalmazva érzékeltetik.

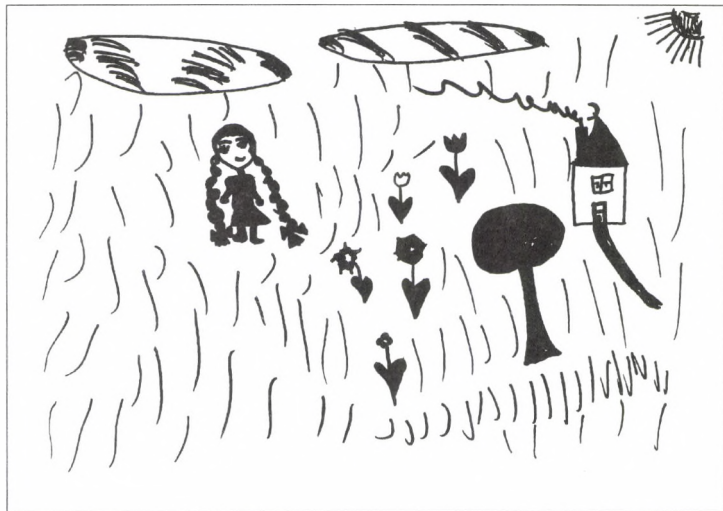
498. rajz

5 éves lány

„Rét”

A felülnézetben ábrázolt kör alakú tisztáson a virágokat is szép koncentrikus körökben kiterítve láthatjuk.

499. rajz
7 éves lány

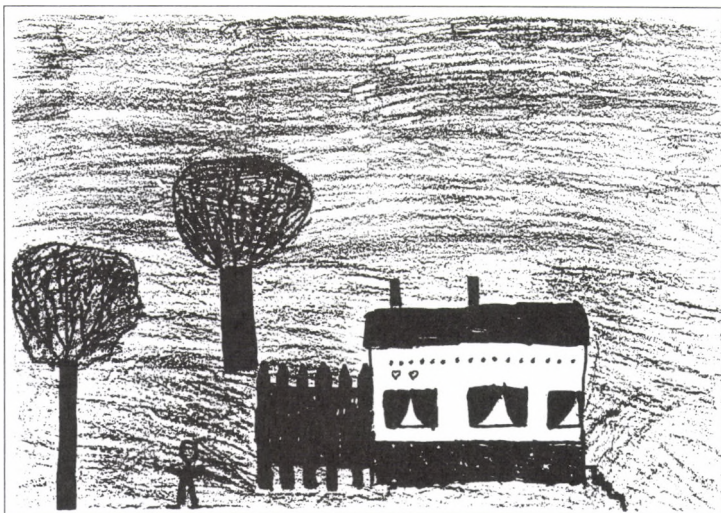
12-13 éves korra az ábrázolt tárgyak kihagyásával az ég vonaláig szabadon kezelt lengő-firkával vonják be a felületet, részben a mélység, részben a síkság érzékeltetésére.

A mezőségeket kevés házzal és fával, viszont sok virággal, kisebb-nagyobb állatokkal és emberekkel népesítik be. Nem ritkák a képeken a sátrak, padok, a játszótéri eszközök és a labdázó gyerekek. Ezeket a rajzokon szinte dúskálkodnak a színekben és vagy a virágok pompáznak rengeteg színben, vagy a kiemelt tárgyak lesznek túlszínezve. Például a sátor lapjai, vagy a labda kap négy-öt féle színt. Ezek a rajzok általában derűt, vidámságot, jó hangulatot, életörömet sugároznak.

500. rajz
11 éves fiú

501. rajz
12 éves lány

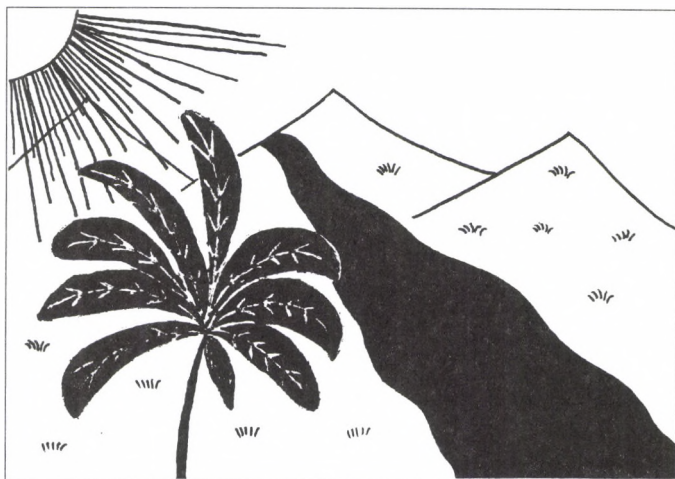

4./ A folyó, a tó és a tenger ábrázolásának fejlődése

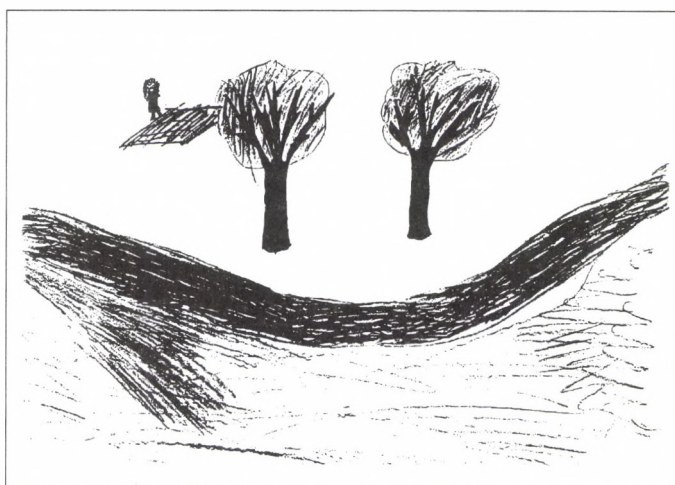
A víz többféle egyetemes szimbolikával bír. Az emberiség számos teremtésmítoszában szerepel az ős-folyó, az ősvíz, amely fizikai környezetet teremt arra, hogy élet fakadjon benne. A forrás, egyben az élet, a keletkezés forrása is. A patak az életerőt szállítja, de egyben jelenti az emberi tudat folyamatos változását is. A folyó jelképezheti a nagy elválástásokat például az élet és a halál között, ezenkívül szerepe van a megtisztulásban is. A kutak mint a Föld mélyével szoros összefüggésben álló víznyerő helyek az energiaforrást, a gyógyuláshoz szükséges életenergiákat szimbolizálják. A szökőkutak a hatalmas természeti erők leszelidítését jelképezik, és a magasrendű szeretet-energiák világba történő kisugárzását, kipermetezését, a világ szeretettel való áthatását szimbolizálják. A gőz mint átmeneti halmazállapot az anyag és a szellem közötti átjárhatóságot, az anyag szellemmé válását jelenti. A tó a szépséggel, a nyugalommal, a csendes szemlélődéssel és a tisztasággal van összefüggésben. A tenger a megtermékenyítő és pusztító kozmikus erők, az ismeretlenség és a végtelen szimbóluma.

A folyók első rajzai az utak első ábrázolásával egyidejűleg jelennek meg. A perspektivikus ábrázolás alakulása is követi az utaknál már leírt állomásokat. A folyók gyakran a távolból, a hegyekből ereszkednek alá, vagy a messzeségbe tartanak. Nagyon ritkán rajzolnak rá a gyerekek hajót, úszó állatot vagy embert. Rendszerint a közvetlen parti sáv is érintetlen, még fákat vagy bokrokat is alig láthatunk. Zöld rétek és szabad hegyoldalak szegélyezik a folyók útját. A folyók iránya általában a lap felső részéből az alsó felé, vagy balról jobbra tart. Torkolatot alig láthatunk a képeken, mert az alsó vagy a jobb oldali lapszél irányába rendszerint kifut a rajzfelületről.

502. rajz
9 éves lány
„Afrika”

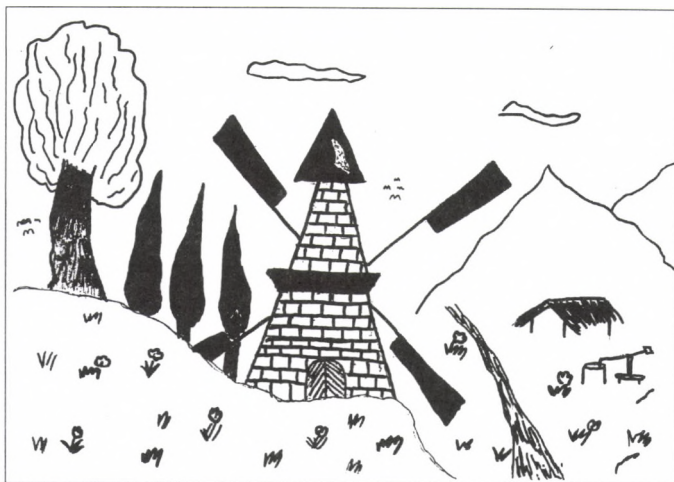
503. rajz
10 éves lány
„Napozás a folyóparton”

504. rajz
12 éves fiú

505. rajz
14 éves lány

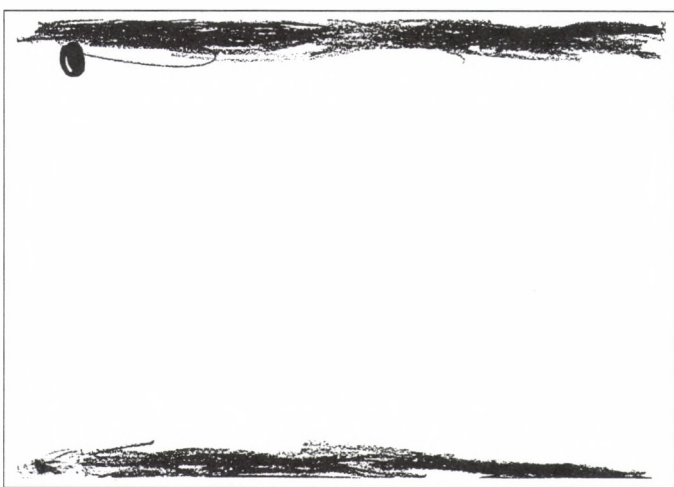

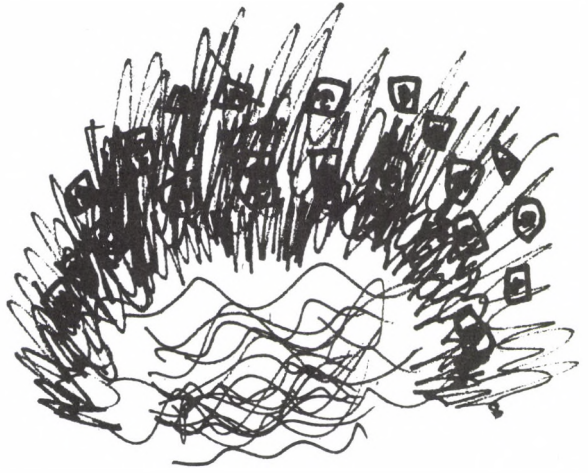
A tavak ábrázolása 5 éves kor körül jelenik meg. A kép alsó kétharmadában szokott helyet kapni. Az első ábrázolások felülnézetiek, és a tó partvonala határozott kontúrvonallal szegélyezett. A vizet kék lengőfirkával vagy satírozással jelzik. A tavon leggyakrabban úszó szárnyasokat láthatunk, amelyeket profilból ábrázolnak a gyerekek és gyakran csak az különbözteti meg őket a szárazföldön levőktől, hogy nem látszik a lábuk. A tó partján nemegyszer „kiterített” fákat láthatunk. A következő fázisban a partvonal bizonytalanabbá válik azért, hogy zöld firkavonalakkal – fűvel – szegélyezik a vizet és itt-ott nád vagy sás emelkedik a part közelében. A fűben embereket, fákat, virágokat, bokrokat láthatunk.

A vízben úszó emberek ábrázolása nagy nehézséget jelent a gyerekek számára. Gyakran a tó közepén láthatunk aránytalanul nagy fekvő alakokat. Az úszó mozdulatokat 8 éves kor előtt nem tudják érzékeltetni.

506. rajz
4 éves lány
„Ég és víz”

A rajzoló kizárólag a fent és a lent végpontjait ábrázolta ugyanazokkal a színekkel és vonalakkal. A fent támpontja a Nap.

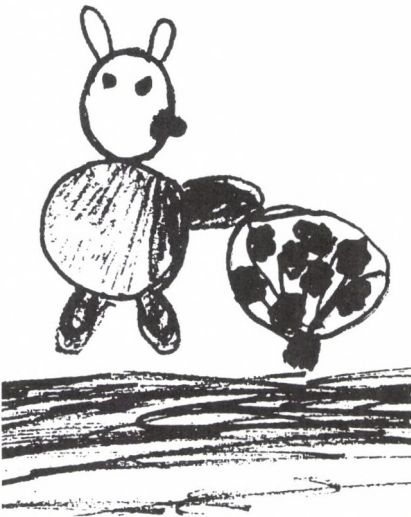

507. rajz

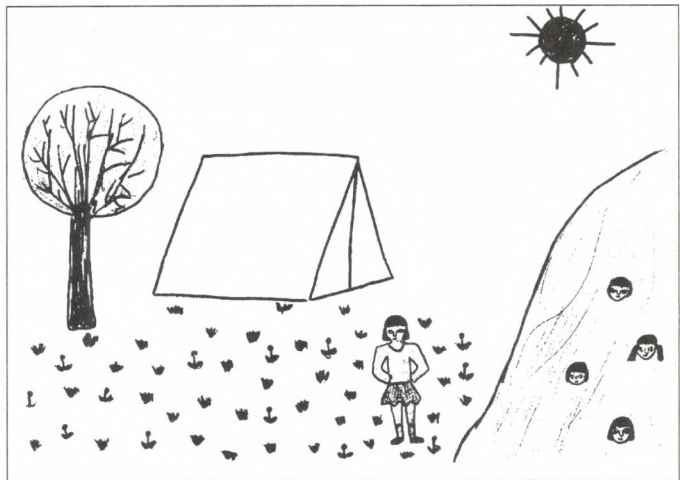
6 éves lány

„A Balatonnál a napozófűben
fekszenek az emberek.”

508. rajz

8 éves fiú

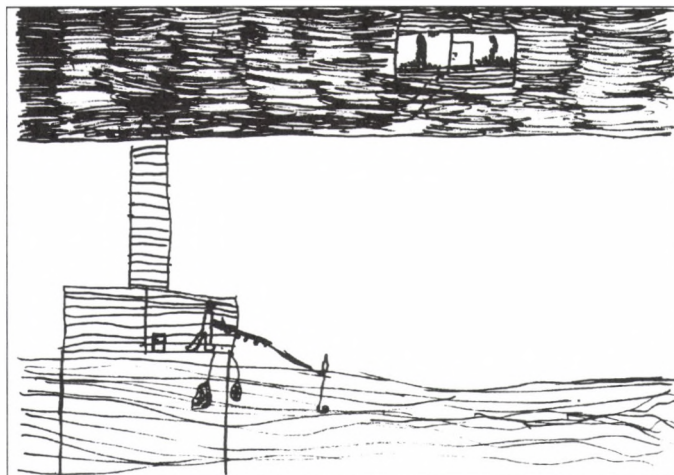
509. rajz

14 éves lány

Az úszó embereket úgy
érezkelteti, hogy csak a fejeket
teszi láthatóvá.

8-9 éves kortól a nyári tó partján zajló életet is láthatjuk. Maga a tó nemegyszer valamelyik lapszélre kerül úgy, hogy a partnak csak egy részletét rajzolják meg. 9-10 éves kortól szívesen rajzolnak naplementét, ahol a piros és a sárga színek minden rendelkezésükre álló árnyalatát felhasználják a gyerekek.

510. rajz
9 éves fiú
„Testvérem horgászik a
Balatonon”

511. rajz
11 éves fiú
A házból út vezet a részben
látható tóhoz, amelyben
kis zöld sziget van.

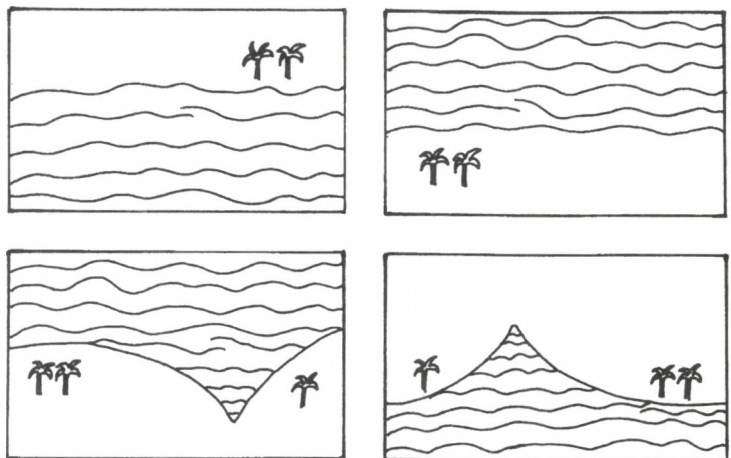
512. rajz
 13 éves lány
 „Oázis a sivatagban”

A tenger hatalmas víztükrét kezdetben a rajzlap teljes hosszában végigvonuló hullám-
 vonalakkal jelzik a gyerekek. Később vagy úgy ábrázolják, hogy a kék hullámok a lap alsó felét
 töltik ki és képzeletben azon túl „lefelé” folytatódnak, vagy úgy, hogy a felső felén hullámzik
 a víz és „fölfelé” nem látszik a vége. Az előbbi esetben a kép nézője lényegében a tengeren
 tartózkodik és a víz felől szemléli a szárazföldet, tehát mögötte van a tenger; az utóbbiban a
 partról láthatjuk az előttünk elterülő végtelen kékséget. Ez az ábrázolási mód végigkíséri a
 rajzfejlődést, a változás annyi, hogy a partvonal kissé differenciálódik az öblök megjelenésével.

➤ 34. ábra

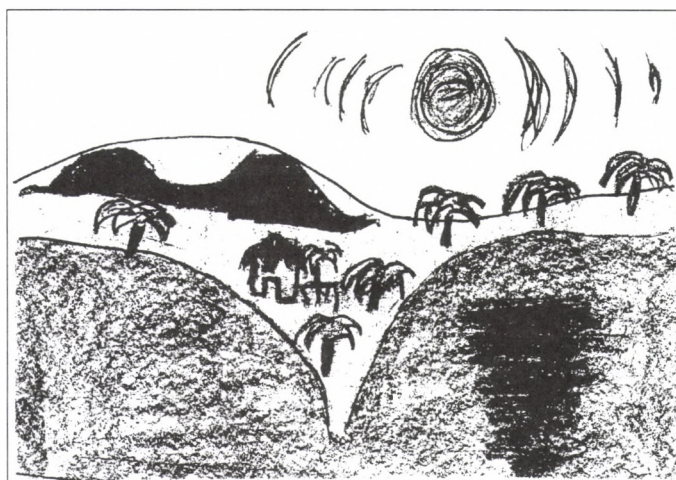
A tengerpart ábrázolásának sémái

513. rajz

9 éves fiú

514. rajz

13 éves lány

A tengeren úszó hajók és a tengerben lévő kis szigetek a lap középtájára szoktak kerülni és minden irányban szeltől szelig hullámok veszik őket körül. A szigeten és gyakran a tengerparton is pálmák állnak, jelezve a táj földrajzi helyét.

C/ A tárgyi világ ábrázolása

A tárgyak egyre nagyobb és fontosabb szerepet kapnak már gyermekeink életében is. Az emberi alkotókedv, a teremtés, a létrehozás öröme a tárgyi világot állandóan bővíti és színesíti. Hernádi Miklós írja: „Az emberi kultúra története tárgyak készítésének, meghonosodásának története. A Bibliában említett első tárgy az »körülkötő«, amelyet fűgefalevelekből készít magának Ádám és Éva röviddel azután, hogy harap a tudás fájának gyümölcséből. Mindeddig állati

öntudatlanságban, az állatokkal egy sorban éltek. Azzal a tárggyal válnak emberekké, amelyet már isteni közreműködés nélkül: saját, frissen szerzett tudásuk birtokában készítenek el.”

A non-verbális információk fontos része a tárgynyelv, amely az anyagi dolgokkal való közlést jelenti. Sok mindent hozunk környezetünk tudomására ruházatunktól, ékszereinktől kezdve a lakásunkon át, házunkig, autónkig mindennel. Egy tárgy, de adott esetben egy tárgynak a hiánya is jellemezheti az embert.

A világon minden lény és tárgy rendelkezik úgynevezett „felszólító jelleggel”. Például egy jól tervezett és kivitelezett házra emberi tulajdonságjelzőket is alkalmazunk amikor azt mondjuk, hogy a ház kellemes, kedves, barátságos, megnyerő, biztonságot adó stb. A taszító épületekre vagy épületegyüttesekre pedig egyszerűen azt mondjuk, hogy: embertelen. Az előbbi „hívogató”, az utóbbi „taszító” felszólító jelleggel bír. A bútorok is, az autók is és minden látható dolog „közöl” valamit környezetével és vele kapcsolatban érzéseket, érzelmeket él meg az ember, amely adott esetben befolyásolja magatartását, cselekvéseit.

A gyerekek szívesen rajzolják le a tárgyi világ jelenségeit is. Ha egy gyerek gyakran megjelenít rajzain bizonyos tárgyakat, akkor azokkal nagy intenzitású érzelmi kapcsolatban áll, valamilyen okból kitüntetett fontossággal bírnak az életében. Hogy ezekhez milyen töltetű érzelmi kapcsolat fűzi, azt a képi kontextusból lehet leolvasni.

Az alábbiakban kiemeljük a tárgyi világból azokat, amelyeket gyakran ábrázolnak a gyerekek.

1./ A ház ábrázolásának fejlődése

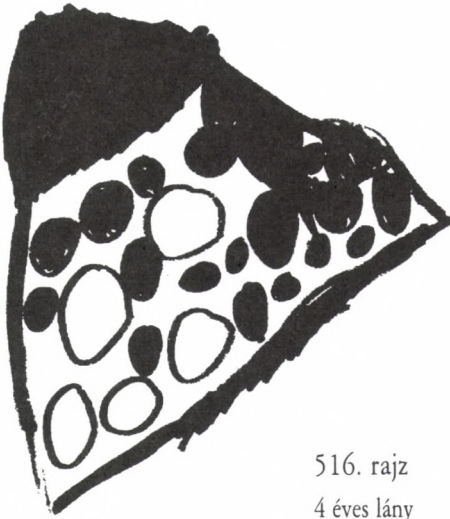
A ház a nomád életet elhagyó, letelepülő ember helyhez kötődésének szimbóluma, ugyanakkor az archaikus népeknél a világ közepének jelképe. A biztonság, a védettség, a stabilitás, a viszonylagos állandóság képzetét kelti. Szerkezetében a pince az alvilág – az ösztön-én –, a lakótér a föld – az én –, a padlás a felső világ – a felettes-én – szimbólumát hordozza, a lépcsőkkel összeköttetést és átjárhatóságot teremtve a különböző szintek között. A mélylélektan felfogása szerint ami a házban történik, az bennünk történik, az álmunkban gyakran mi magunk vagyunk a ház. Fontos tehát, hogy melyik szinten és mi történik benne álmunkban, hogy éppen rendet rakunk, javítjuk, felújítjuk vagy elherdáljuk, rongáljuk, kárt okozunk-e benne.

4 éves kor előtt megszületnek az első felismerhető ház-formák. A gyerekek ismerik az alap elemeket, így ajtót, ablakot és néha tetőt is rajzolnak a házra. Az épület önállóan áll, utat, kerítést, talajt nem rajzolnak hozzá, a ház „lóg a levegőben”. A környezetében lehet ember, fa, autó, azonban ezek nem szervülnek egy képpé, hanem a rajzfelület legkülönbözőbb helyein juxtapozícióban láthatjuk őket.

A házak tetején hamarosan megjelenik a kémény, a belőle gomolygó füst, növekszik az ablakok száma és a tető kidolgozása egyre formakifejezőbb lesz.

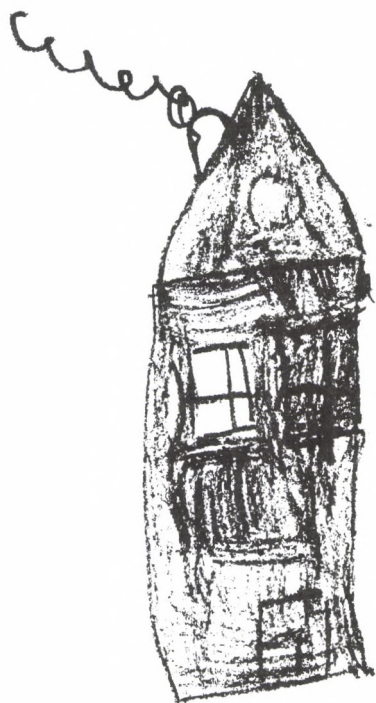

515. rajz
4 éves fiú

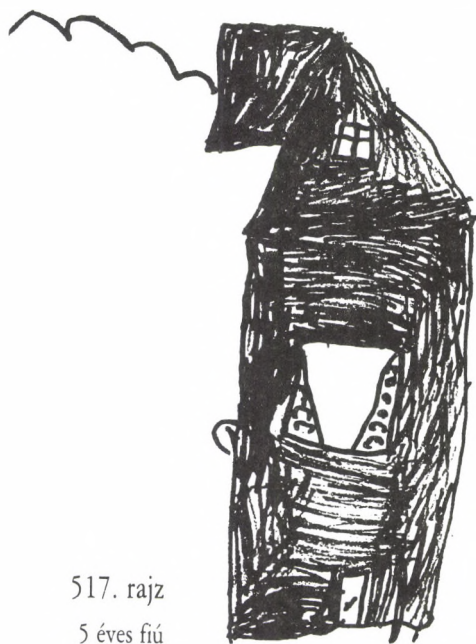

516. rajz
4 éves lány

Ötéves korra a házak lekerülnek a rajzlap aljára, és a gyerekek egy része megpróbálkozik a perspektivikus ábrázolással olyan módon, hogy a homlokzat és két oldalfal egyidejűleg válik láthatóvá. A tető csúcsos formát kap. A színek a házfal, az ablakok és az ajtó kontúrjain változatosan jelennek meg. Az sem ritka, hogy 4-5 féle színű ablakot rajzolnak egy falfelületre, amely egyben az ablakok sokféleségét is jelenti.

518. rajz
5 éves lány

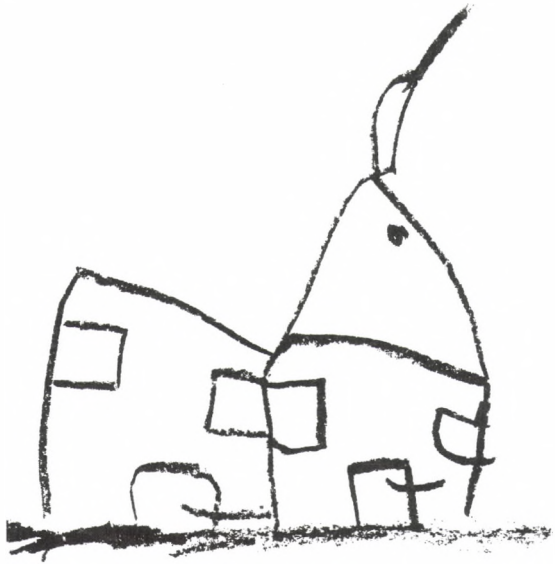

517. rajz
5 éves fiú

519. rajz
5 éves fiú
„Színház”

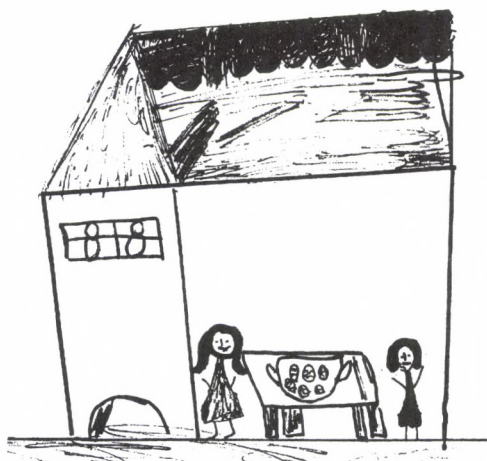
520. rajz
5 éves lány

Hatéves korra a ház körvonalainak vonalvezetése biztossá válik, a szemből rajzolt ház tetejének dőlésszöge is jól szokott sikerülni. Sokat kísérleteznek a gyerekek a ház perspektivikus ábrázolásával, amíg eljutnak arra a szintre, hogy a ház homlokzata és egyik oldalfala látszik, míg a másik oldalt rendszerint éles függőleges vonal zárja le. A ház alapvonala mindkét oldal ábrázolásánál párhuzamosan halad a talajvonallal vagy a rajzfelület alsó szélével. Gondosan megrajzolják és kiszínezik a tetőcserepeket. Az ablakokba virág és függöny kerül, az ajtókra kilincs, a kapu mellé csengő.

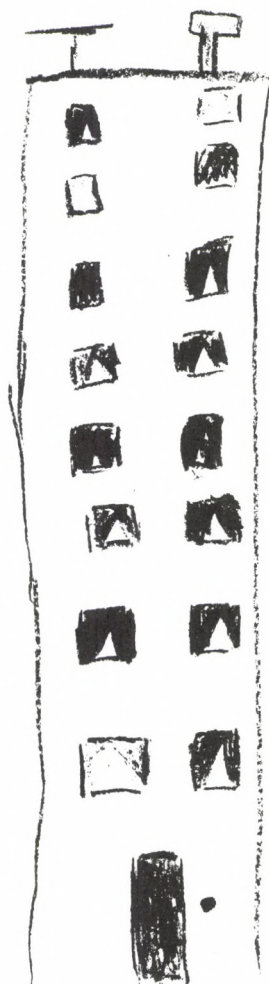
521. rajz
6 éves lány

522. rajz

7 éves lány

„Húsvét”

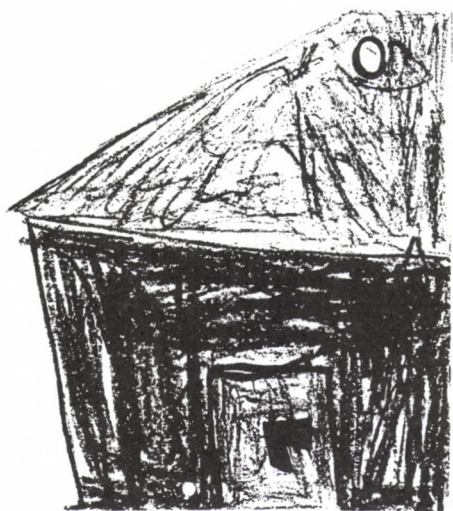
523. rajz

7 éves fiú

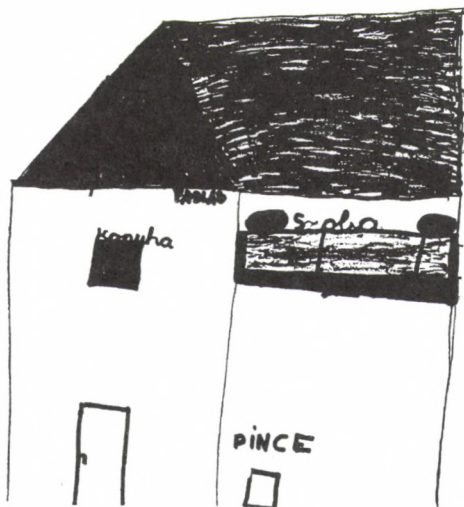
Nyolcéves korra nagyjából sikerül a perspektivikus ábrázolás. A gyerekek kiszínezik és befestik az egész házat. A ferde tetősíkon is elkezdnek függőleges kémények állni. A ház mellé és elé kerítés és út kerül.

A továbbiakban egyre javul a ház távlati képének ábrázolása és rendeződnek a szerkezetben belüli arányok. Sokan a lakótéri ablakok alá pinceablakot, fölé pedig padlásablakot rajzolnak. Az egyes szintek jól megkülönböztethetők egymástól. Mivel továbbra is gondot okoz a csak részben látható oldalfal befejezése, ezért nemegyszer hosszú és alacsony házakat rajzolnak, amelyek rendszerint a lap jobb szélé felé „kifutnak” a papírról.

525. rajz
8 éves fiú

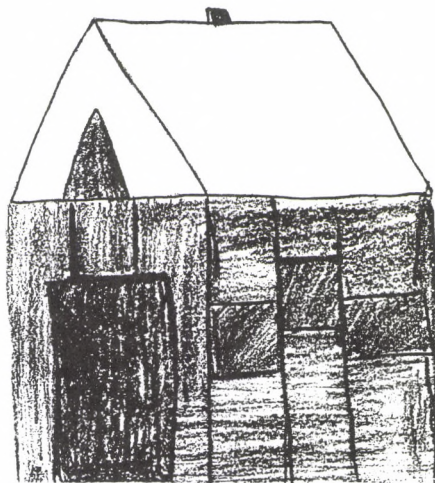
524. rajz
8 éves lány

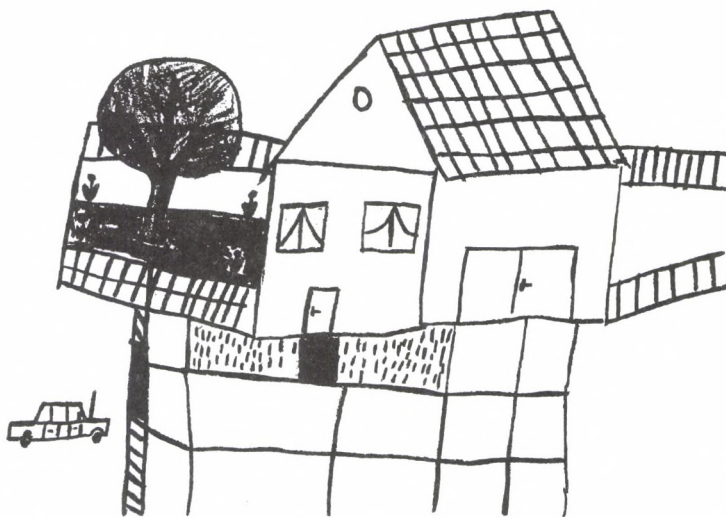
526. rajz
8 éves lány

527. rajz
8 éves fiú

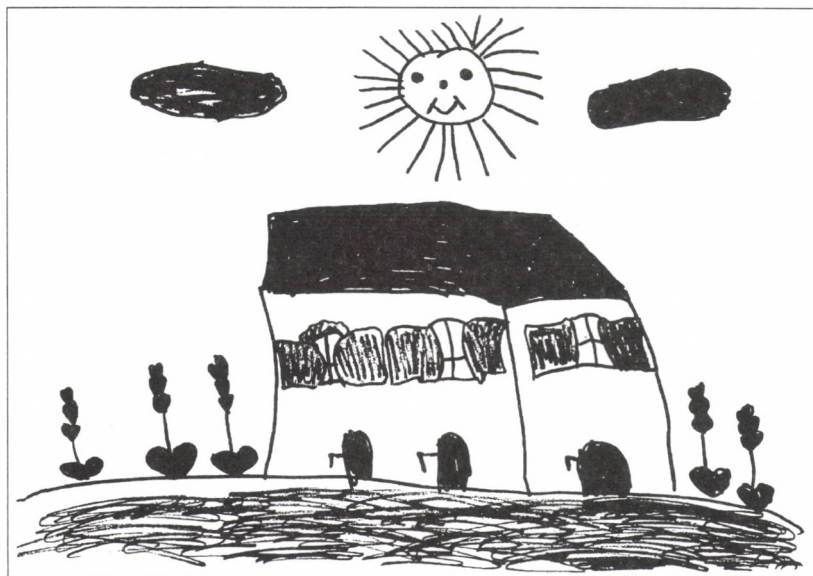

528. rajz
9 éves lány

529. rajz
9 éves fiú

Érdekes, hogy 90%-ban a házaknak a szemközti és a bal oldala látszik, vagyis a házakat elsősorban „délkeleti tájolás” jellemzi. Úgy tűnik, hogy ez a tendencia nem függ össze a laterális dominanciával. Mintha a ház inkább a jelennel és a jövővel lenne összefüggésben és kevésbé hatna rá a múlt. Olyan épületet, amely a lap bal oldala felé „lóg ki” a papírról, csak ritkán lehet látni.

530. rajz
8 éves lány
Egy ellenpélda.

10-12 éves korban a perspektivikus próbálkozások egész tárházát vonultatják fel a gyermekrajzok. A „kiterített” háztól a sokszögábrázolásig minden variáció előfordul a képeken. Egyre kidolgozottabbakká válnak az ablakok, erkélyek, ajtók, tetők, kémények és a kapukból utak indulnak a szabadba.

Csak 13-14 éves korra jutnak el oda a gyerekek, hogy jó távlattal, megfelelő arányokkal, realisztikus és részletgazdag házat rajzolnak úgy, hogy az egyben szerves tartozéka a tájnak.

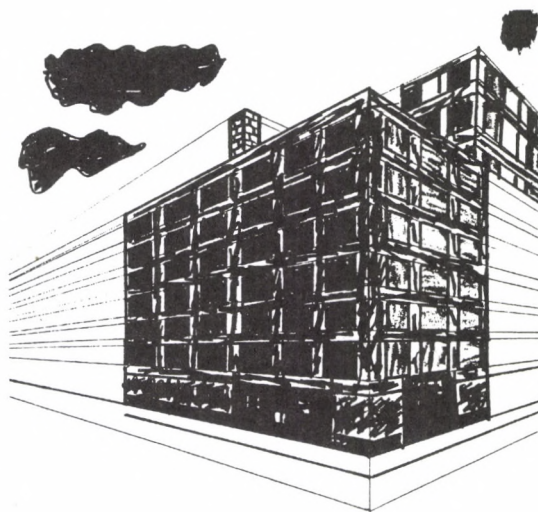
531. rajz
10 éves fiú

532. rajz
12 éves lány

533. rajz
14 éves fiú

534. rajz
15 éves fiú

➤ 35. ábra
Házszámok

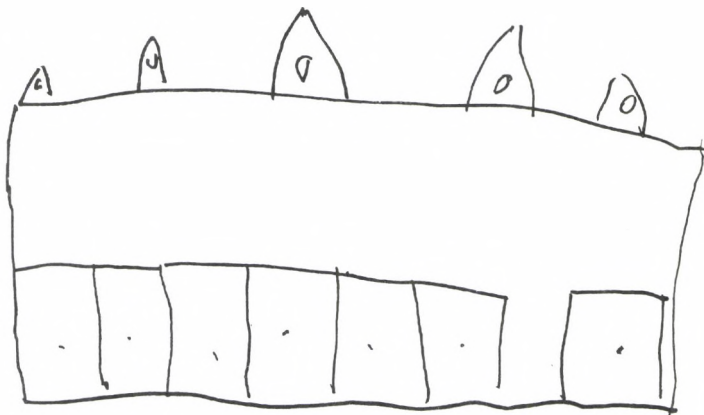

(Az ábrát Mühle, Günter alapján, azt kiegészítve készítettük.)

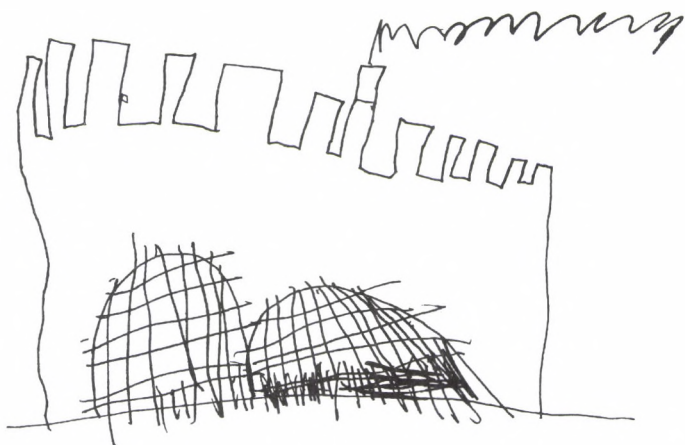
2./ A vár ábrázolásának fejlődése

A vár a biztonságnak, a fenyegetettség kizárásának, a stabil erődítménynek a szimbóluma. Ugyanakkor – lévén sokkal zártabb és körülhatároltabb épület a háznál – bizonyos értelemben el is választ a külvilágtól. Hatalmas falak és azokon nagyon erős, zárt kapuk jelennek meg a várak rajzain, sőt, néha vízzel teli árokkal is körül van véve az épület, felfegyverzett őrcsapatok vigyázzák a bejáratot és a felvonóhidat, tehát a szokottnál sokkal bonyolultabb művelet ki- vagy bejutni a várba. Mindez jelképezheti a pszichikum zártabb szféráit, illetve a belső biztonságra való törekvést, de szimbolizálhatja az individuális fejlődést is. A várhoz kapcsolódó torony a földet és az eget összekötő világtengelyt jelképezi, valamint jónéhány teremtésmítoszban szimbóluma a szent helyeknek. Ezenkívül a várnak és a toronynak számos mesében kitüntetett szerepe van.

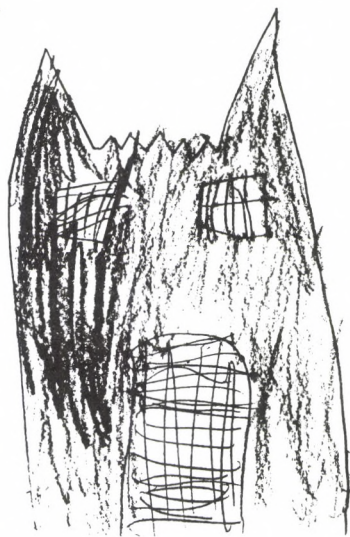
A várak 4 éves kortól jelennek meg a rajzokon. Az épület lényegét adó jegyek már a legkorábbi ábrázolásokon is felismerhetők, s végig meg is maradnak a rajzfejlődés folyamán. A várak fő jellegzetességei: a rendszerint téglalap alakú, erős kontúrvonalakkal meghúzott falak; az épület tetején bátyaszerű kiképzés; hatalmas és erősen bezárt, íves kapu; kevés, viszonylag kisméretű rácsos ablak. A tornyoknak eleinte csak a teteje látszik a várfokon, háromszög alakban. Később a torony kissé különválik és a vár egyik oldalára kerül.

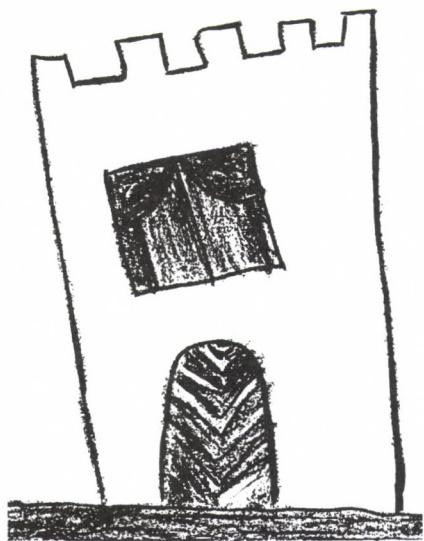
535. rajz
4 éves lány

536. rajz
5 éves fiú

537. rajz
6 éves fiú

538. rajz

7 éves lány

Mind a fiúk, mind a lányok bármely életkorban rajzolnak várat. Időnként láthatunk átmenetet is a lakóház és a vár között, főleg a lányoknál.

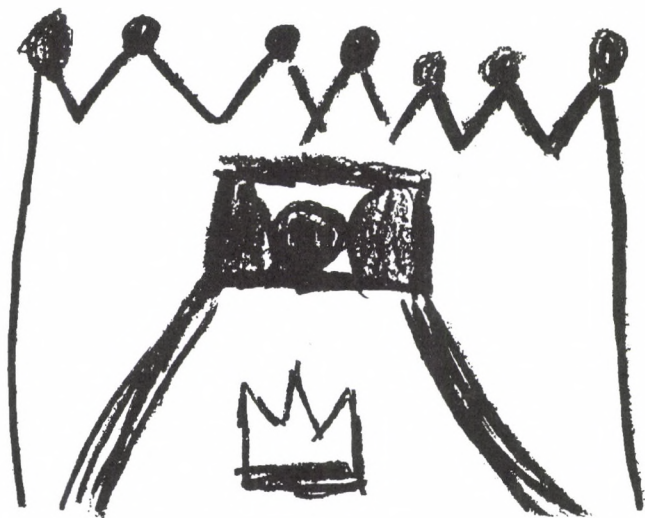
539. rajz

8 éves lány

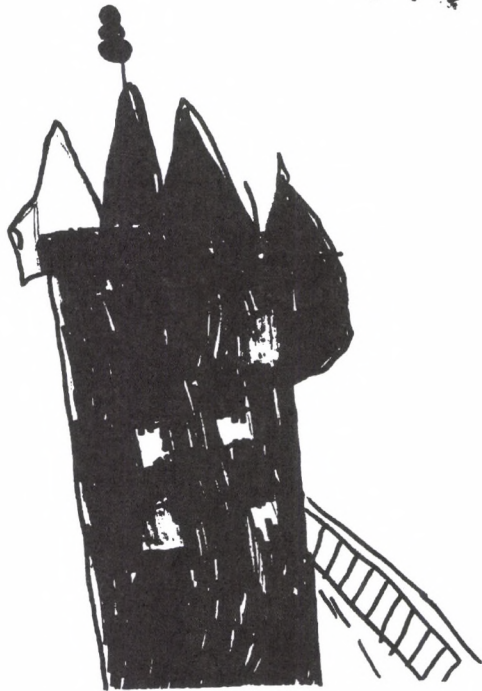
Átmenet a ház, a kastély
és a vár között.

A fiúk a várba katonákat, fegyveres őröket rajzolnak, mellé királyt, lovas katonát. A királyokat és a királynőket ábrázoló rajzokon 33%-ban láthatunk várat. Ezeken a képeken a házak is gyakran erődtípusú jellegűek és erősen be vannak sátrózva valamilyen színnel. A fiúk nem díszítik a várakat, a lányok a királynő ruháján is látható díszekkel szépítik várukat. A díszítések több mint fele gömbölyded forma: karika, gyűrű, pötty, elliptoid, tojásdad alakzat, bezáruló spirál-

forma, masni. A díszítések kisebb hányada nyitott gömbölyded formákból áll: fodor, hullámvonal, ív, csigavonal, nyitott spirál. A rajzok egynegyedén fordul elő napmotívum díszítésként. Szögletes geometriai formákat elenyésző számban találunk. Az egyébként kedvelt háromszögek és négyzetek a királynőket és várakat ábrázoló rajzokon erősen lecsökkennek. Különbőféle csíkozás mint ornamensek 12%-ban jelennek meg a képeken. (A magyar néphagyományban egyébként az egyes családoknak külön csíkjelük volt, amely anyáról leányra hagyományozódott.)

540. rajz
7 éves lány

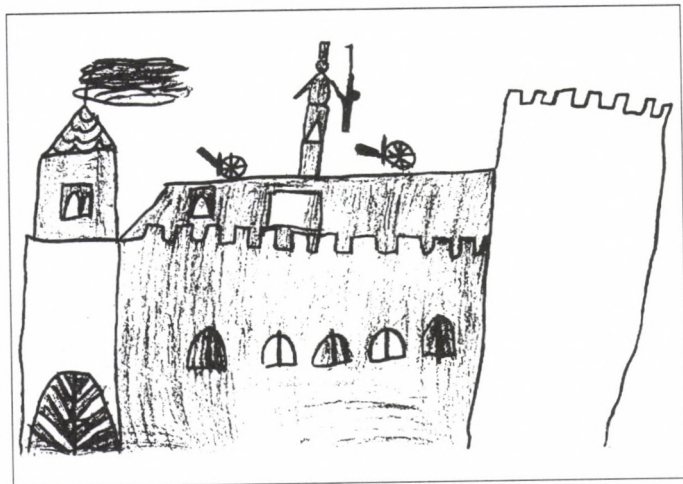

541. rajz
8 éves lány

542. rajz
9 éves fiú

543. rajz
10 éves fiú

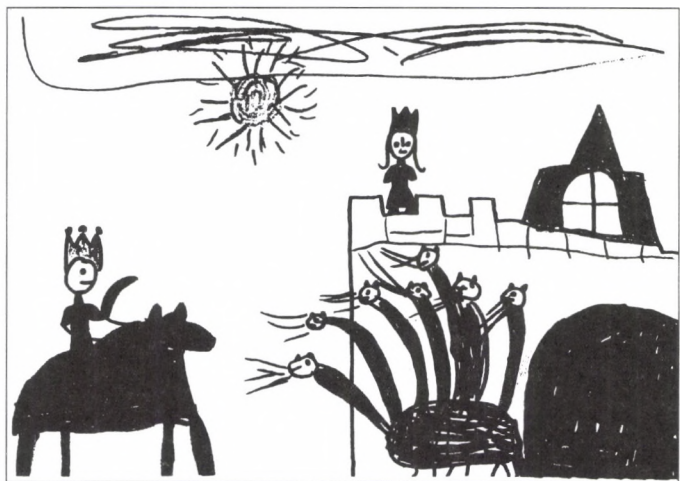
544. rajz
13 éves fiú

Az első várak a felső szélükön rendszerint hullámvonallal lezárt téglalapok. Ezt követik a „korona-várak”, amelyeknél a hullámvonal helyére háromszögek kerülnek. Ezek csúcsára később karikákat, gömböket helyeznek és megjelennek a rácsos ablakok és az íves, zárt kapu. A téglalap később mind a négy oldalán egy vonallal zárul le és a tetejére kerülnek a várfokot jelző háromszögek és kis téglalapformák.

6-7 éves kor után a merev lezárttság ismét megszűnik és igyekeznek a gyerekek változatos kontúrt kialakítani. 8-10 éves korban megjelenik a torony, illetve toronyszoba.

➤ 36. ábra
Vársémák

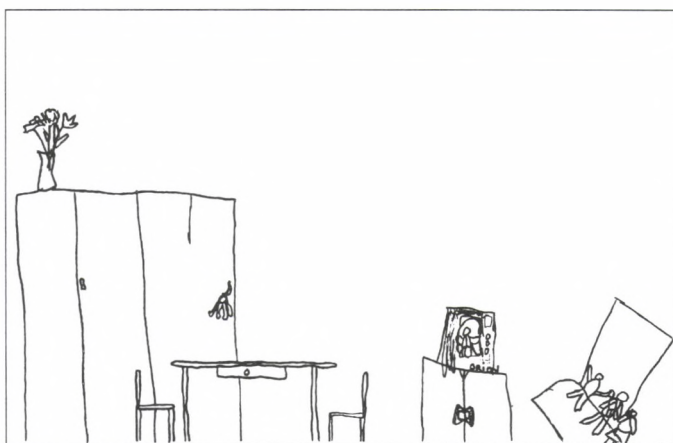
545. rajz
8 éves lány

3./ A bútorok ábrázolásának fejlődése

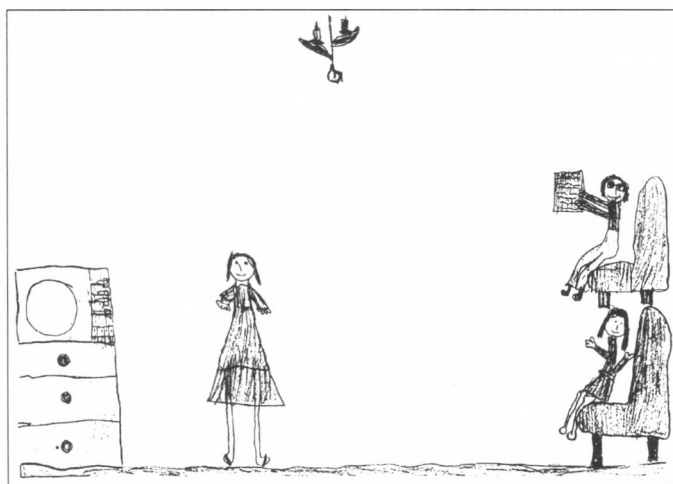
A gyerekek körülbelül 5 éves kortól kezdik ábrázolni a bútorokat. Leggyakrabban széket, asztalt, fotelt, polcokat, ruhásszekrényt és ágyat rajzolnak. A konyhába tűzhelyet és mosogatót. A szoba kiegészítő berendezései és díszítő tárgyai közül pedig lámpát, televíziót, szőnyeget, függönyt, terítőt, vázát, cserpes növényt, képet, tányért és poharat rajzolnak.

A kezdetektől 7-8 éves korig a bútorok többségét előlnézetben, az ágyakat fölülnézetben ábrázolják. Azonban még 10-11 éves korban is gyakran láthatunk ilyen képeket, mivel a berendezési tárgyak realiztikus ábrázolása igen nehéz feladat. A térben való elhelyezésük is sok gondot okoz. Eleinte minden tárgy a lap aljára kerül és ott takarás nélkül egymás mellett sorakozik. Később a hátrébb lévő bútorokat egy másik fölé rajzolják. A szoba határait vagy automatikusan a lapszélek adják, vagy szabályos négyszöggel zárják le. A tér közepét a föntről belógó lámpa jelzi. Még 10-12 éves korban is előfordul, hogy a ház falán keresztül láthatjuk a berendezést és a lakókat.

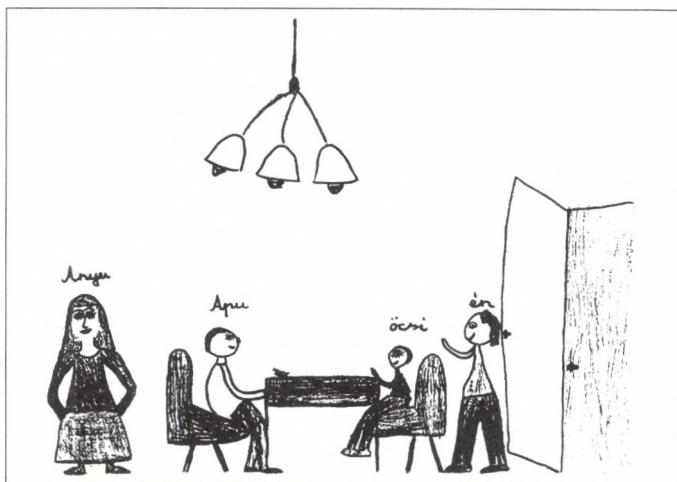
546. rajz
7 éves lány
„Tévézik a család”

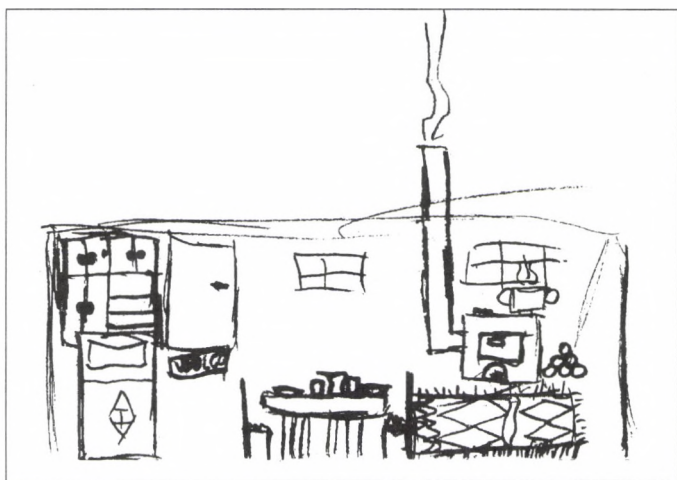
547. rajz
8 éves lány
„Családom”

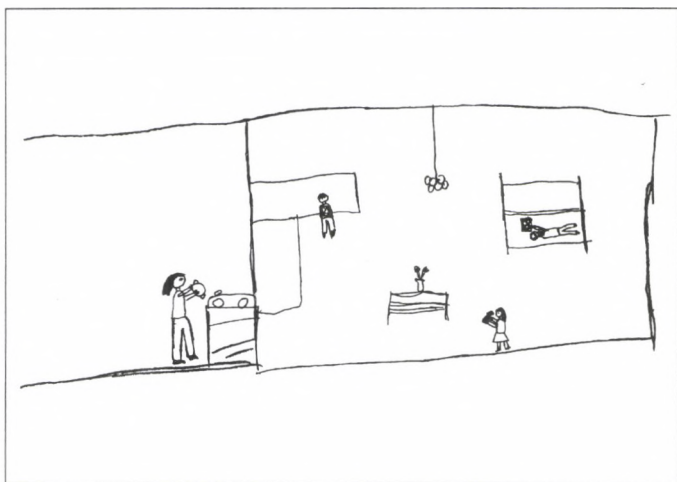
548. rajz
9 éves fiú
„Az én családom”

549. rajz
10 éves fiú
„A lakásunk”

550. rajz
11 éves fiú
„A családom”

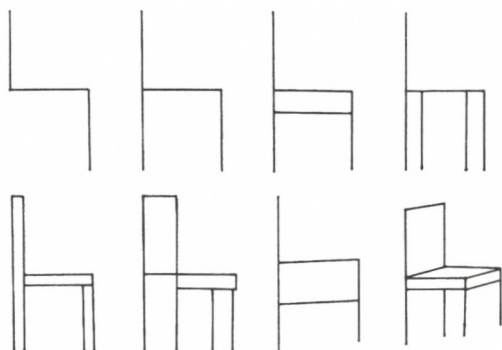

A presematikus ábrázolás megjelenésével kapnak a bútorok közül a szekrények, polcok és asztalok némi térhatást. A székek és fotelek azonban még ekkor is oldalnézetben állnak.

A 37. és 38. ábrán a székek perspektivikus ábrázolásának kísérleteit láthatjuk.

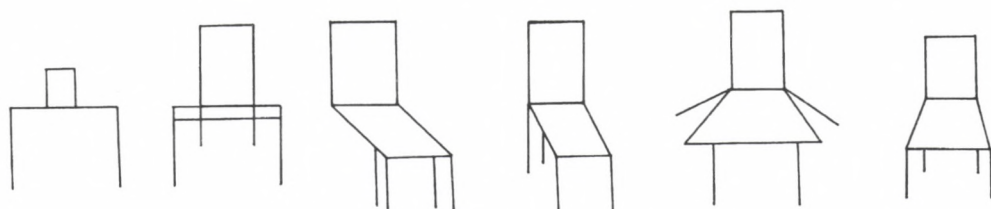
➤ 37. ábra

Az oldalnézetben ábrázolt székek sémái

➤ 38. ábra

Az előlnézetben ábrázolt székek sémái

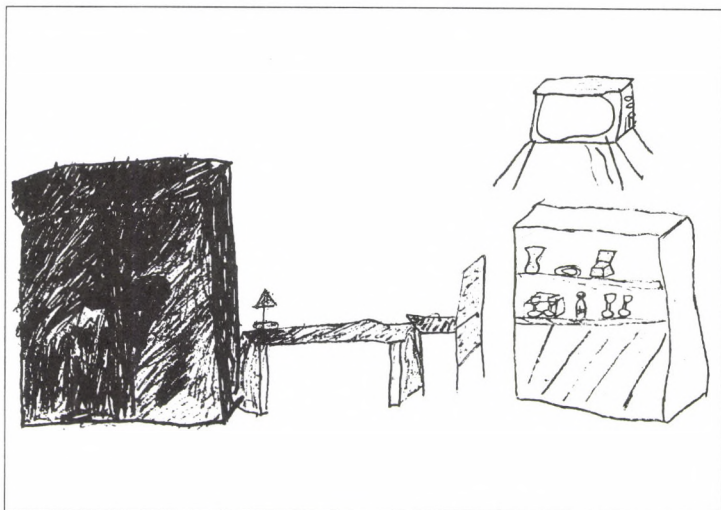
(A 37. és 38. ábrát Arnheim, Rudolf alapján, azt módosítva készítettük.)

A szoba három falának és a benne elhelyezkedő tárgyaknak távlati megoldásával csak 12-13 éves kor után kísérleteznek a gyerekek, ahol a közepén álló bútorok valamivel jobban sikerülnek, de a nem térbe állítottak többnyire belesímulnak a fal felületébe.

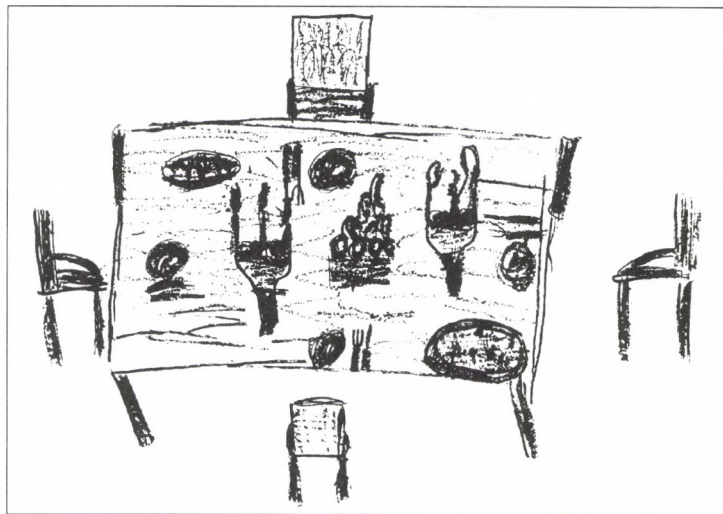
A szobákat lakókkal 7-8 éves kortól népesítik be, rendszerint saját családjukat ábrázolva. A széken ülők testét profilban rajzolják, lábuk erősen megtörik, vagy csípő tájéktól hullámvonalban folytatódik. A személyek gyakran az asztalok és a székek között inkább álló, mint ülő helyzetben látszanak. Az ágyon fekvő figurák is lényegében álló testtartást vesznek fel, csak lábfejük a rajzlap egyik oldalszéle felé mutat.

A helyiségeket egyenes függőleges vonal-fallal választják el. Ilyenkor egyszerre láthatjuk az anyát a konyhában főzni, az apát az egyik szobában olvasni, a gyerekeket a másik szobában játszani. Gyakori, hogy míg az apa fekszik vagy ül, addig az anya álló helyzetben tevékenykedik valamit. A lányok fiútestvérüket sokszor ülő, míg saját magukat álló helyzetben rajzolják.

551. rajz
8 éves lány
„Apu szobája”

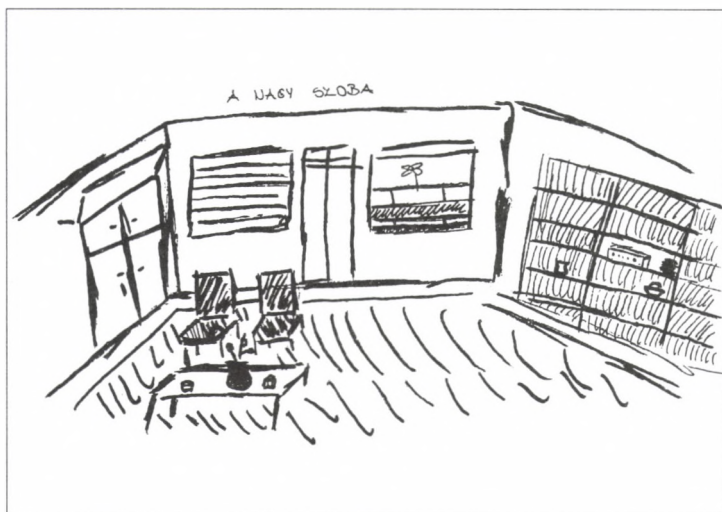
552. rajz
10 éves lány
„Ünnepi asztal”

553. rajz
12 éves fiú

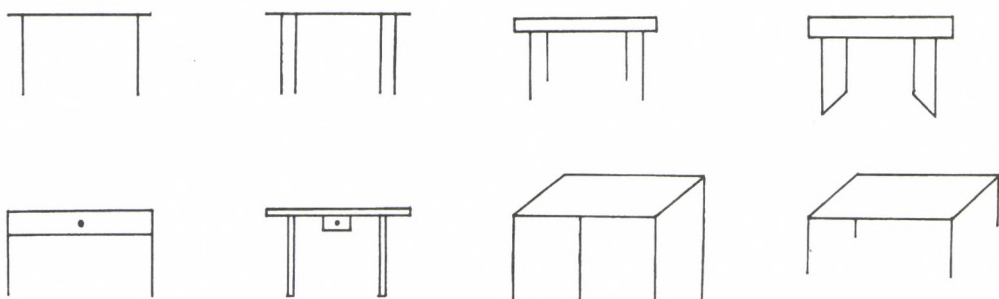
554. rajz
14 éves lány
„A nagy szoba”

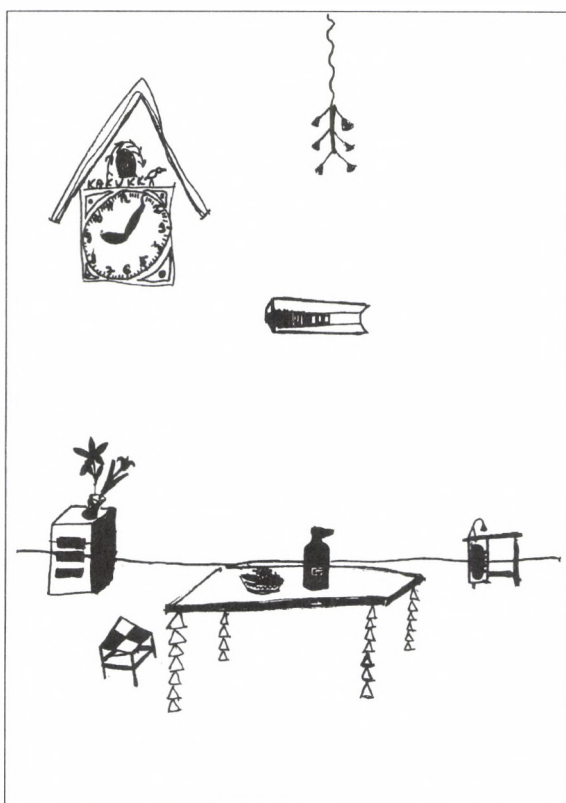
A szobák belseje az ábrázolási nehézségek miatt nemegyszer sivár és rideg benyomást kelt, a gyerekek ritkán adnak vissza egyéni jellemzőket a lakásukról vagy szobájukról. A specialitásokat főként egy-egy kedvenc tárgy színes ábrázolása jelzi, vagy az együtt lakó háziállatok kerülnek kitüntetett módon a képre. Például gondos kivitelezésben rajzolják le kutyájukat, macskájukat, az aranyhórcsógöket, a teknőcöket vagy az akváriumot.

Fontos szerep jut az asztalon álló karácsonyfának, amely alatt különféle méretű és színű ajándékcsomagok vannak.

➤ 39. ábra
Asztalsémák

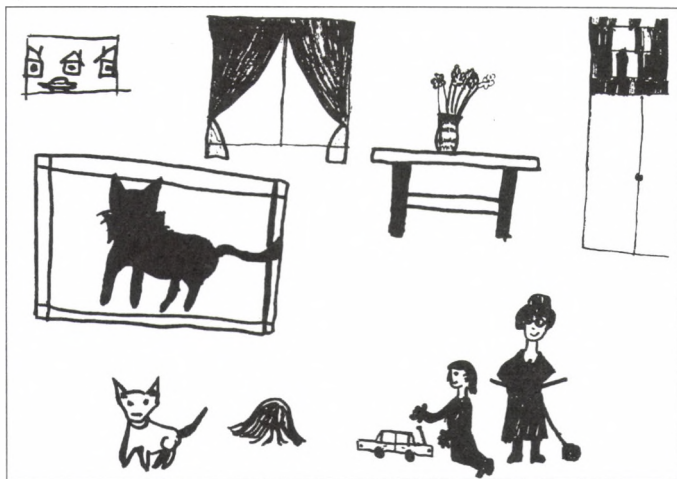

Elsősorban a lányok örökítik meg szívesen a spájz polcait, különösen, ha sokszínű befőt-
tek sorakoznak rajtuk. Ezen kívül a játékpolic is gyakran kerül a képekre, ahol nagy rendben
követik egymást a kiszínezett játéktárgyak.

555. rajz
11 éves fiú
„Az én szobám”

556. rajz
13 éves lány

A serdülők előszeretettel rendezik be „saját képükre és hasonlatosságukra” szobájukat, s időről időre „átrendezési tervet” is készítenek. Ilyenkor részint mindent pontosan lemérnek és alaprajzot szerkesztenek, részint egy-egy falat külön is megrajzolnak az új elképzelések szerint.

4./ A kerekes járművek ábrázolásának fejlődése

A gyerekek figyelmét már a csecsemőkor folyamán tartósan leköti az utcai forgalom. A fiúk és lányok a rajzfejlődés kezdetétől szívesen és gyakran ábrázolnak járműveket.

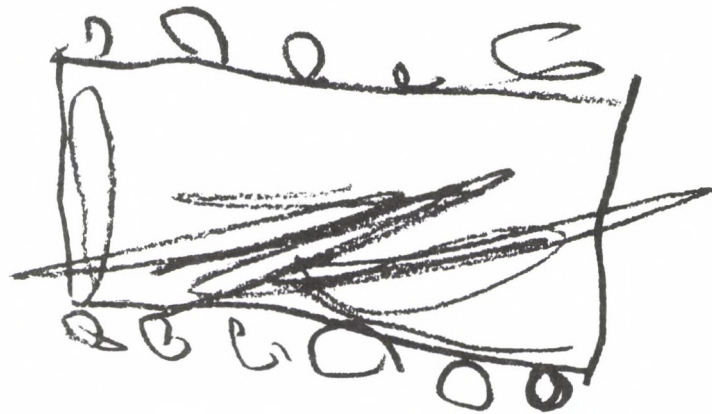
3 éves korban egy elliptoid alakú zártfirkába számtalan kisebb-nagyobb kör kerül, amelyet végül „autó” címmel látnak el. A hosszúkás forma a karosszériát, a köröcskék a kerekeket és az ablakokat, esetleg az autóban ülőket jelzik.

557. rajz
3 éves fiú
„Autó, bácsi ül benne”

4 éves kortól az autó téglalap formát kap és a kerekek szám felett alul – a nézeti oldalon – és felül – a kocsi túloldalán – egymás mellett sorakoznak. Az emberek átlátszanak a kocsi falán és álló helyzetben, aránytalan méretben vannak ábrázolva.

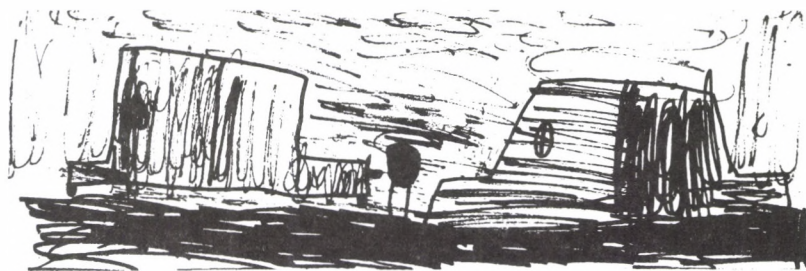

558. rajz
4 éves lány

Ötéves korra a kontúrvonalak tisztábbak és egyértelműbbek. A kerekek már csak az alsó vonalnál látszanak, rendszerint vagy hatalmas, vagy egészen kicsi méretben és a számuk helyes. A karosszéria formakifejező alakot vesz fel, középen magasabb, a két végén elkeskenyedő négyszögformában. Megjelennek az első részletek: a kormánykerék és egy-egy lámpa.

559. rajz
5 éves lány

560. rajz
5 éves fiú
„Karambol”

Hatéves korra főleg az oldalról látszó kerek rajzában áll be számottevő változás, amennyiben nem a végpontokon, hanem körülbelül a megfelelő helyen és nem különállóan, hanem szer- ves tartozékként „beépülnek” a kocsi- ba. Megjelennek a gömbölyded formák, ezenkívül több lámpa, kipufogócső és antenna válik láthatóvá. A vezetőt megpróbálják a kormány- nál ábrázolni, aki rendszerint teljes alakjában átlátszik a kocs- i oldalfalán és álló vagy félig döntött testtartás- ban vezeti a járművet. Hétéves korra a vezető karjait addig nyújtják a gyere- kek, amíg összeköt- tetésbe nem kerül a kormány- nal. Megjelennek az ajtók és a különálló ablakok is.

561. rajz

6 éves lány

„Vonat megy át az alagúton”

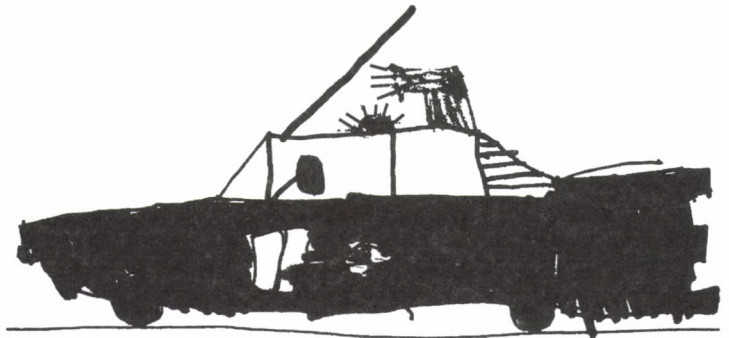
562. rajz

7 éves lány

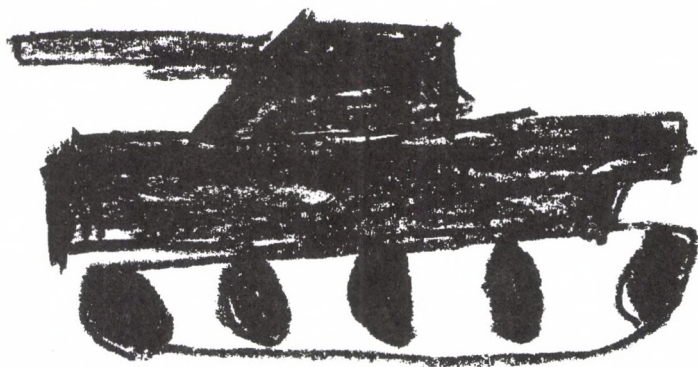
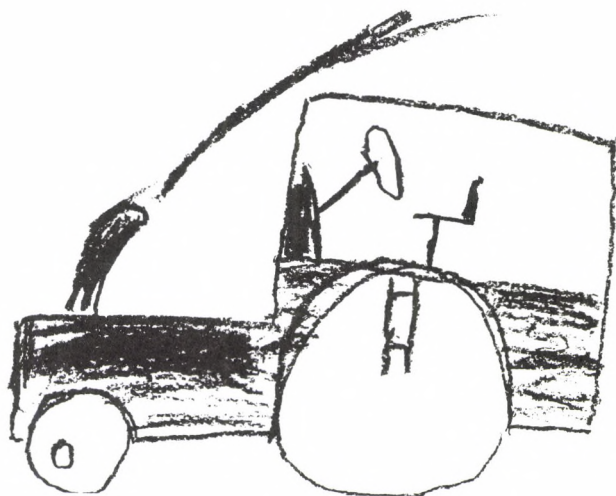

563. rajz

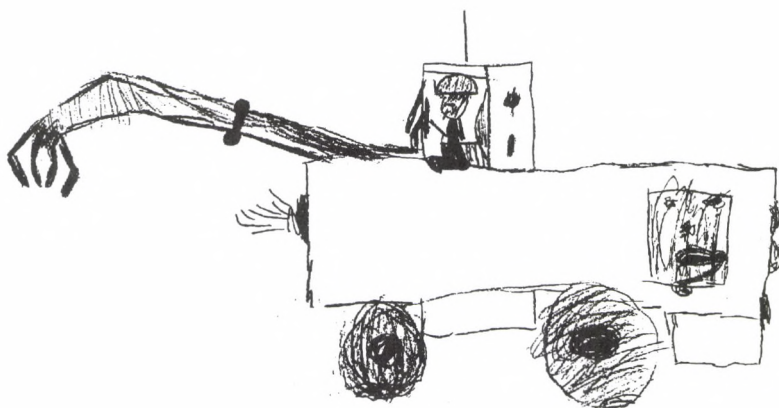
7 éves fiú

564. rajz
7 éves fiú
„Úthenger”

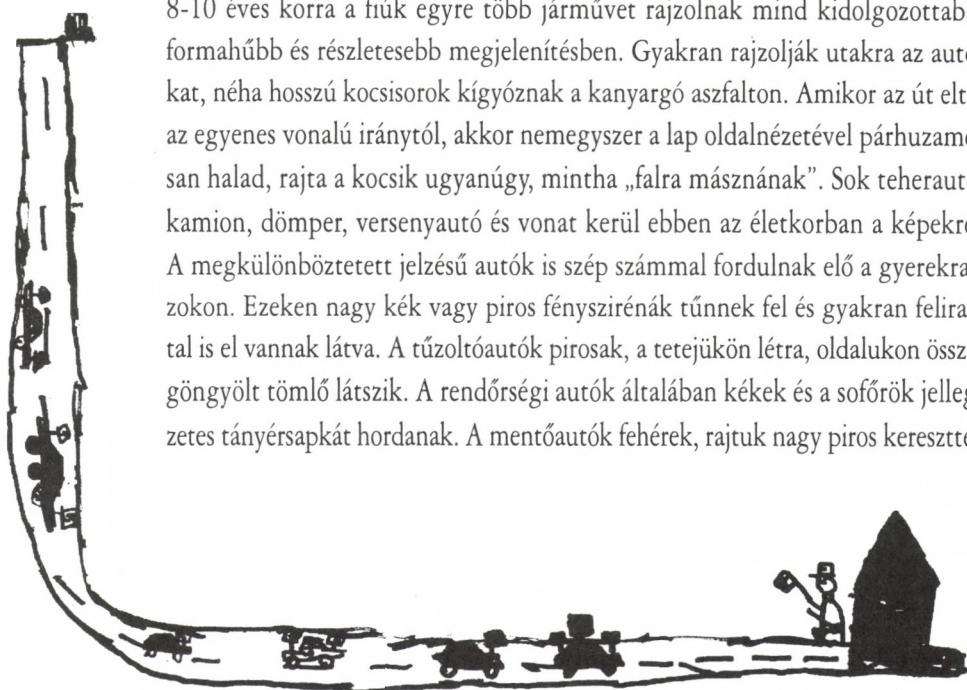

565. rajz
7 éves fiú
„Tank”

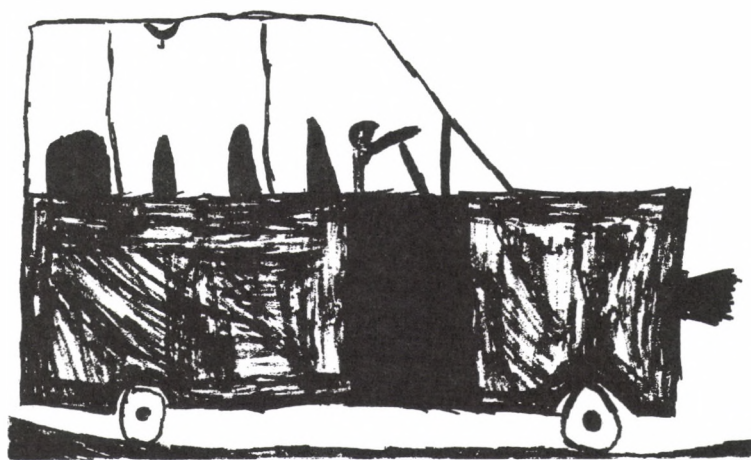
566. rajz
7 éves fiú
„Markoló”

8-10 éves korra a fiúk egyre több járművet rajzolnak mind kidolgozottabb, formahűbb és részletesebb megjelenítésben. Gyakran rajzolják utakra az autókat, néha hosszú kocsisorok kígyóznak a kanyargó aszfalton. Amikor az út eltér az egyenes vonalú iránytól, akkor nemegyszer a lap oldalnézetével párhuzamosan halad, rajta a kocsik ugyanúgy, mintha „falra másznának”. Sok teherautó, kamion, dömpfer, versenyautó és vonat kerül ebben az életkorban a képekre. A megkülönböztetett jelzésű autók is szép számmal fordulnak elő a gyerekrajzokon. Ezeken nagy kék vagy piros fényzirénák tűnnek fel és gyakran felirattal is el vannak látva. A tűzoltóautók pirosak, a tetejükön létra, oldalukon összegöngyölt tömlő látszik. A rendőrségi autók általában kékek és a sofőrök jellegzetes tányérsapkát hordanak. A mentőautók fehérék, rajtuk nagy piros kereszttel.

567. rajz

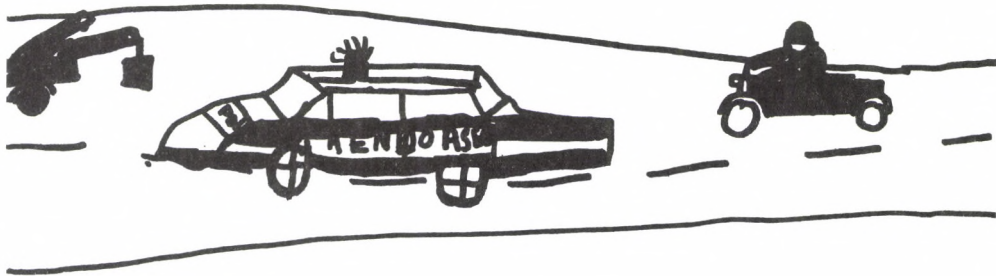
8 éves fiú

568. rajz

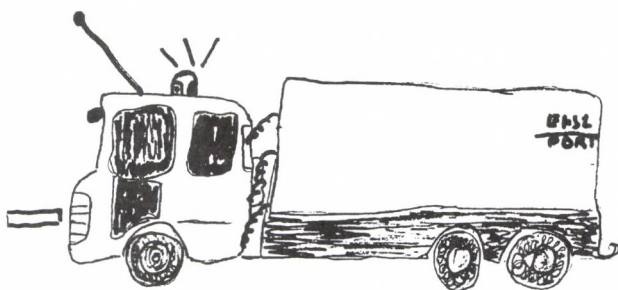
9 éves fiú

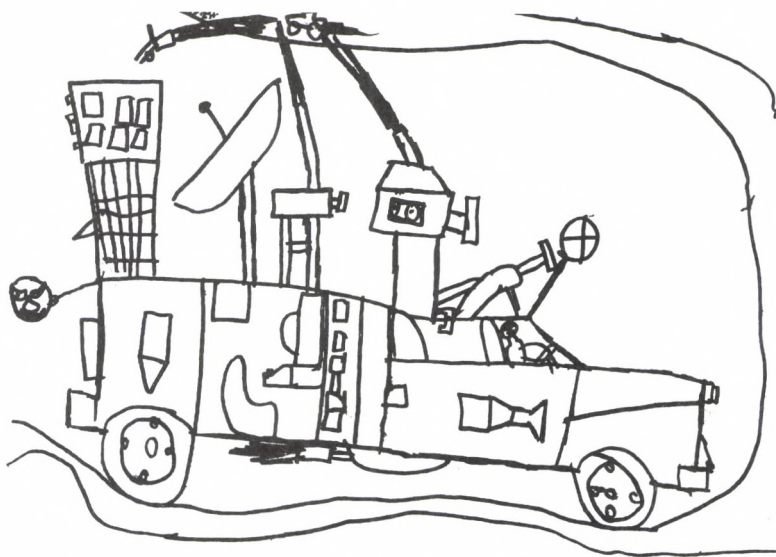
569. rajz

8 éves fiú

570. rajz

10 éves fiú

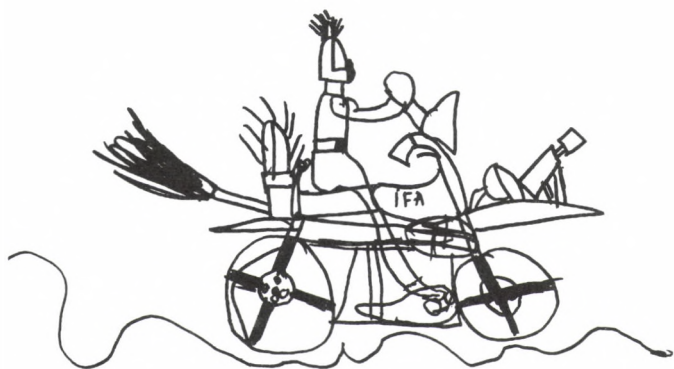
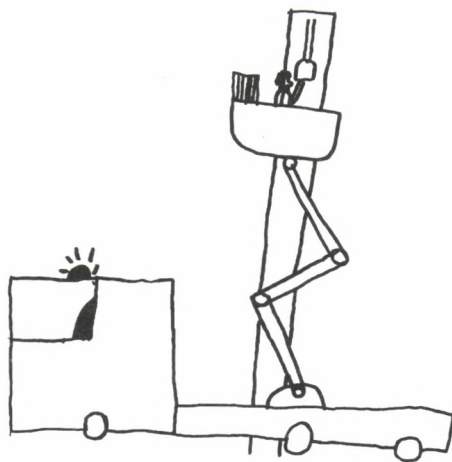

571. rajz

8 éves fiú

„Műszerautó”

572. rajz
8 éves fiú
„Daruskocsi”

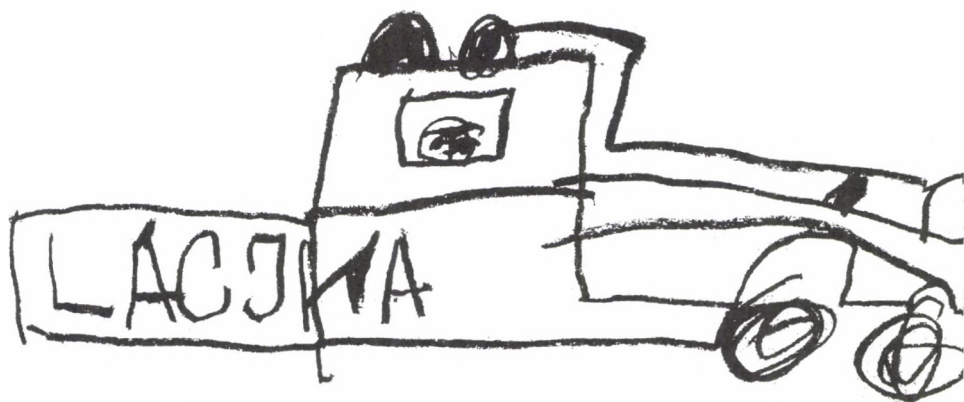

573. rajz
9 éves fiú
„Motoros”

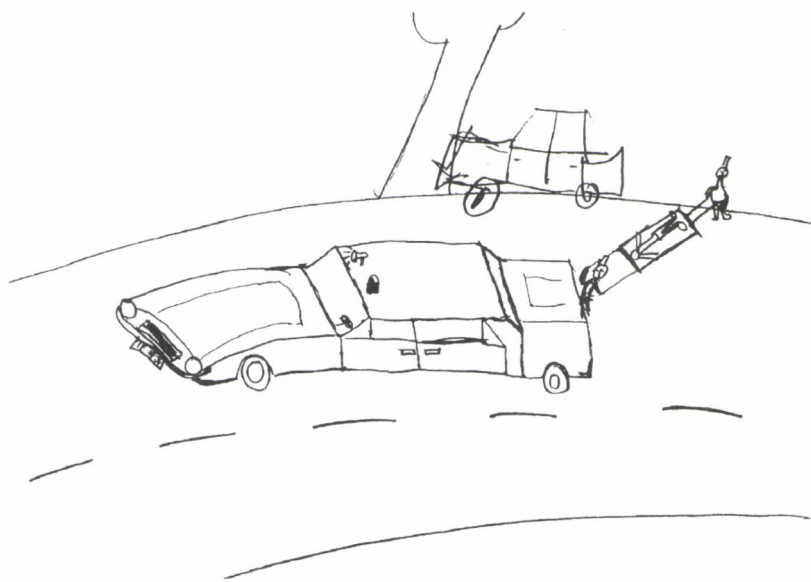
574. rajz
10 éves fiú
„Motoros”

A kórházban fekvő gyerekek természetesen többször rajzolnak mentőautót, ahol gyakran ábrázolják a benne ülőket (sofőrt, orvost, szülőket, beteget), illetve a hordágyon fekvőt éppen ki- vagy beteszik az autóba. A gyerekek több mint fele saját magát ábrázolja, aki betegként fekszik a mentőautó hordágyán.

575. rajz

6 éves fiú

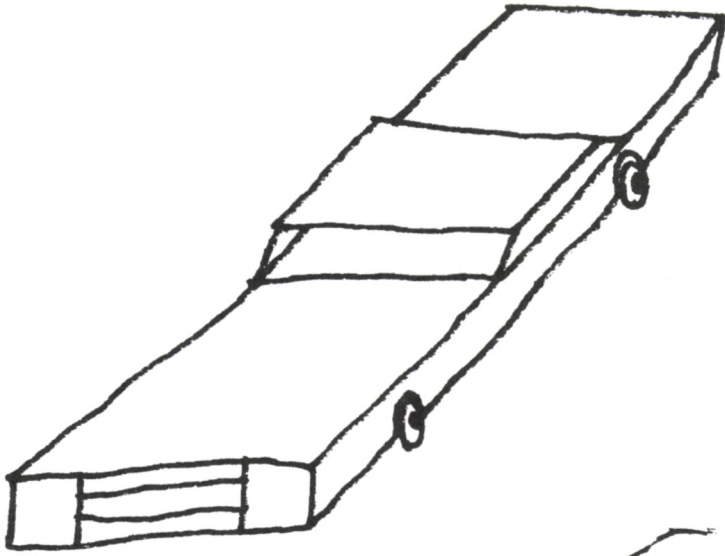

576. rajz

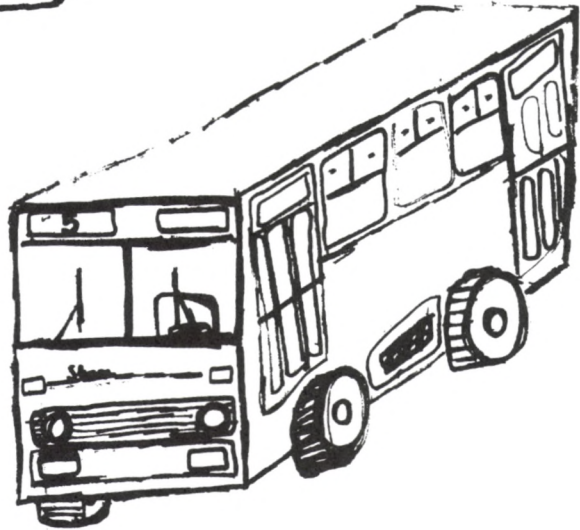
11 éves fiú

A fiúk tankot és egyéb harci járművet is szívesen rajzolnak. Vannak, akik élénken érdeklődnek ezek iránt és rajzaikban is sokat foglalkoznak velük. 11-15 éves korban igyekeznek a lehető legprecízebb módon ábrázolni ezeket, sőt könyvekből, fényképekről le is másolják a járműveket.

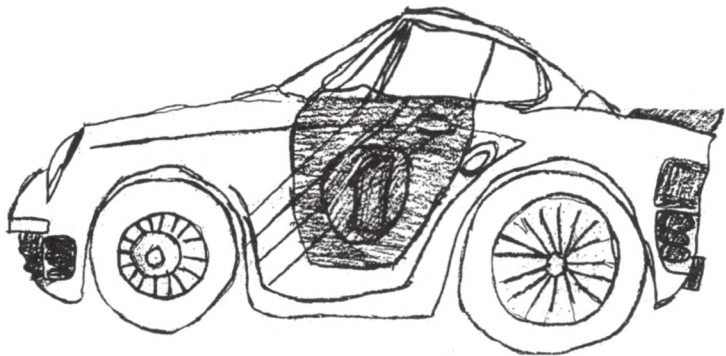
Az autók perspektivikus ábrázolása 11 éves kor után kezd kibontakozni és a rajzokon megjelennek a legkülönbözőbb beállításban ábrázolt járművek. Az egyes autótípusok felismerhető rajzai is ehhez az életkorhoz köthetők.

577. rajz
11 éves fiú

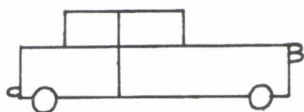
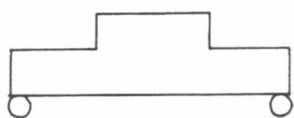
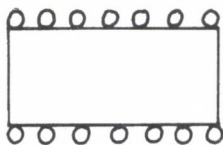
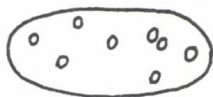

578. rajz
13 éves fiú

579. rajz
14 éves fiú

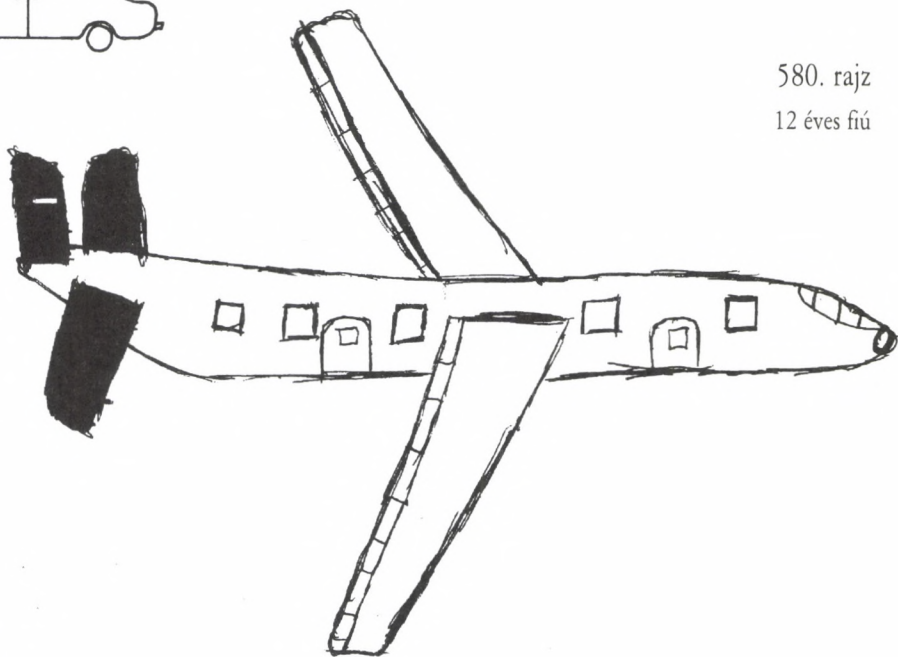
> 40. ábra
Autósémák

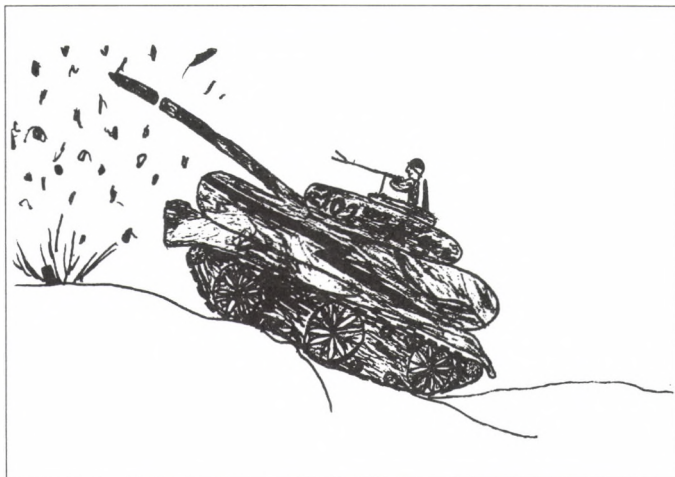

11-12 éves kor után a repülőgépek és a harci járművek igen pontosan, aprólékosan kidolgozva és gondosan színezve jelennek meg, feliratokkal ellátva és gyakran az irányító személyzetet is láthatjuk. Rendszerint működés közben vannak ábrázolva.

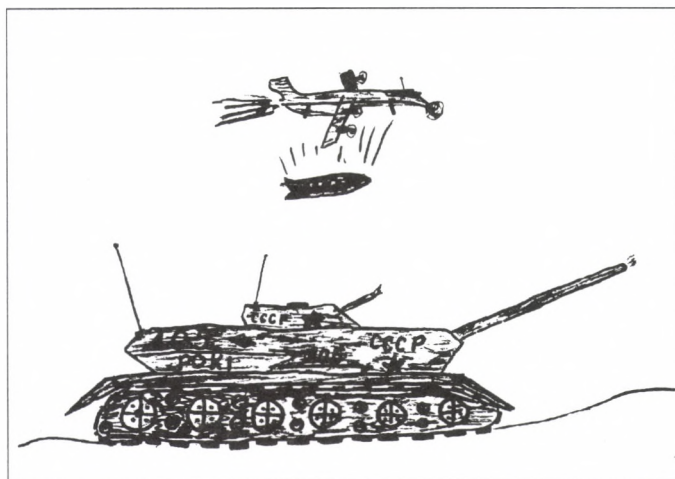
580. rajz

12 éves fiú

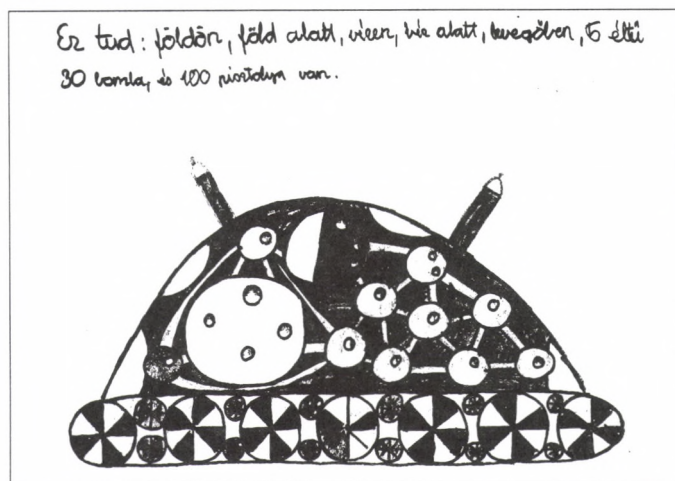

581. rajz
13 éves fiú

582. rajz
14 éves fiú
„Hadgyakorlat”

Ez tud: földön, föld alatt, vízben, víz alatt, levegőben, 5 éltű
30 bomba, és 100 pisztoly van.

583. rajz
11 éves lány
Fantáziarajz.

„Ez tud: földön, föld alatt, vízben,
víz alatt, levegőben, 5 éltű,
30 bomba, és 100 pisztolya van.”

5./ A hajó ábrázolásának fejlődése

A hajó a történeti idők kezdetétől szimbolikus járműként szerepel számtalan mítosz és vallás jelképrendszerében. Kapcsolatos a más létformákba való eljutással, a halállal, a születéssel, az újjászületéssel és az ünnepekkel is. Általában összefüggésbe hozható az utazással és az életút megtételével. A sors megoldandó kulcsfeladata: a nagy vízen való átkelés. A hajó, a csónak, a bárka tehát kapcsolatos a nagy erőpróbákkal, de segíti is az utazót, a jó kormányos biztonságban partra ér. A hajó szimbolikus jelentéseire utalnak a közmondások is. „A hajó magától is lemegyen a folyón.” „Egy csónakban eveznek.” „Könnyű szép időben hajót kormányozni.” „Hajótörés után bölcsőbb a kapitány.”

3-4 éves korban a hajó bármilyen – amorf – alakú zárt firka lehet. 4 éves kor után kezd felvenni bárka, csónak alakot. A vizet is jelzik a gyerekek, de a hajó még rendszerint a hullámok fölött lebeg, s a hajó fölött pedig időnként kezdetleges emberalakot is láthatunk – ő a kormányos.

585. rajz
4 éves lány

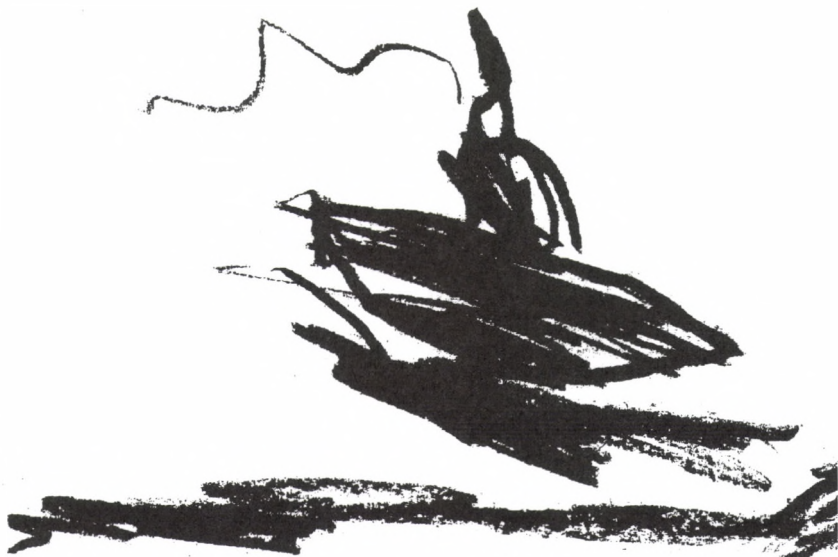

584. rajz

3 éves fiú

A felső alak a hajó, az alsó
zártfirka a víz.

586. rajz
4 éves fiú

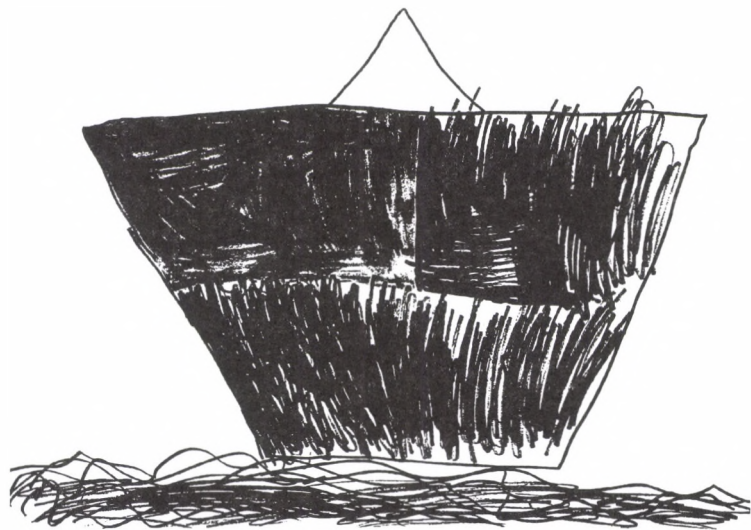

Ötéves korra a csónak-alak kibővül kéménnyel, kajütablakkal, kormánykerékkel és hajóhíddal. A hajón aránytalanul nagyméretű emberek utaznak, amely adott esetben hegynek felfelé is haladhat, víz nélkül is úszhat. A vitorlásokra egy háromszög kerül, a tetején – az árbócrúdon – zászló lobog. Később a vitorla egy függőleges választóvonal segítségével kettőre bomlik.

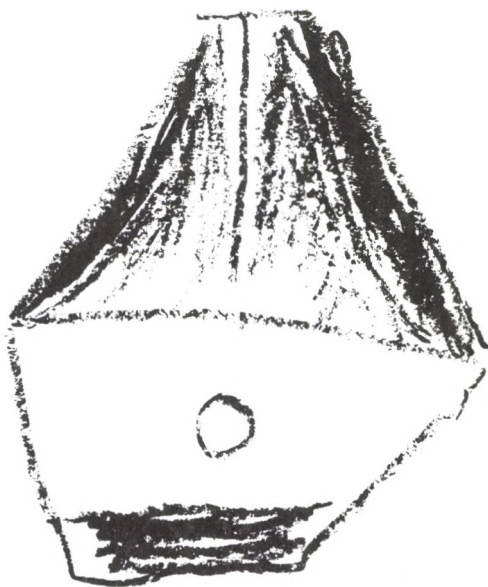

587. rajz
5 éves fiú
„Nyaralni mennék”

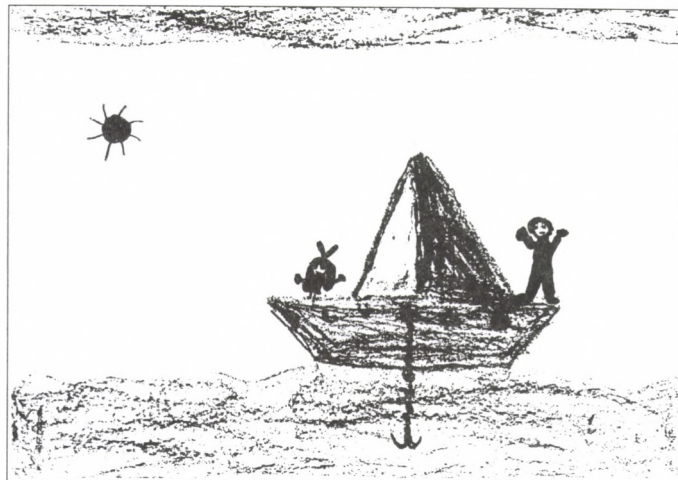
588. rajz
5 éves lány

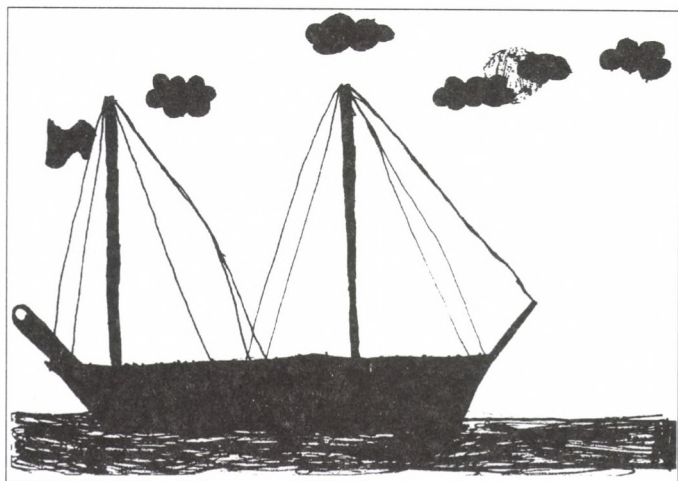
589. rajz
5 éves fiú

Hatéves korban a hajó a lap közepére kerül, fölötte kék ég látható, alatta a víz hullámai. Egyre több részlet kerül a járműre, emeletek, utastér, ablakok, létrák, metőövek, vasmacska, sőt a hajó neve is. A kis csónakokat már nem csak oldalnézetben ábrázolják, a perspektíva kezdetei is megjelennek. A vízfelületet gyakran teljesen besatírozzák a gyerekek és erre erős hullámvonalakat rajzolnak, jelezve a nagy víztömeg állandó mozgását.

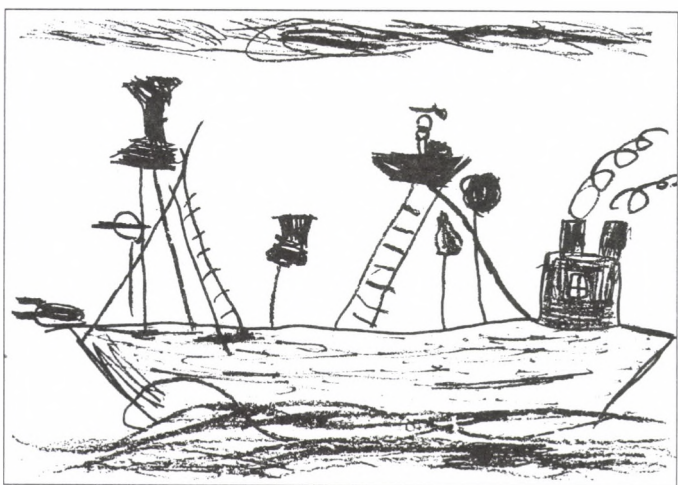
590. rajz
6 éves lány

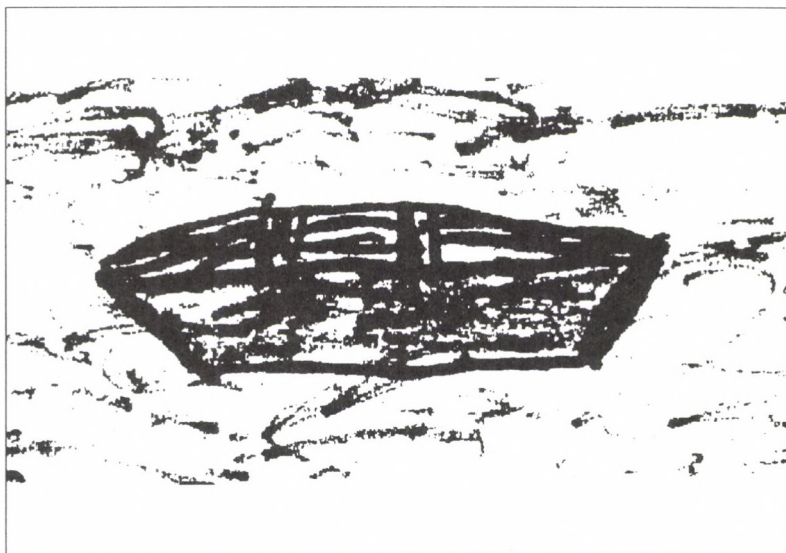

591. rajz
6 éves fiú

592. rajz
6 éves fiú

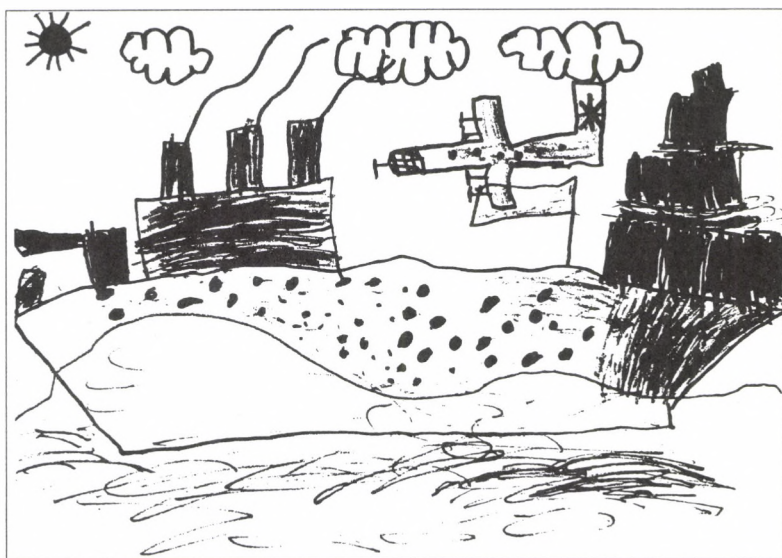

593. rajz
6 éves lány

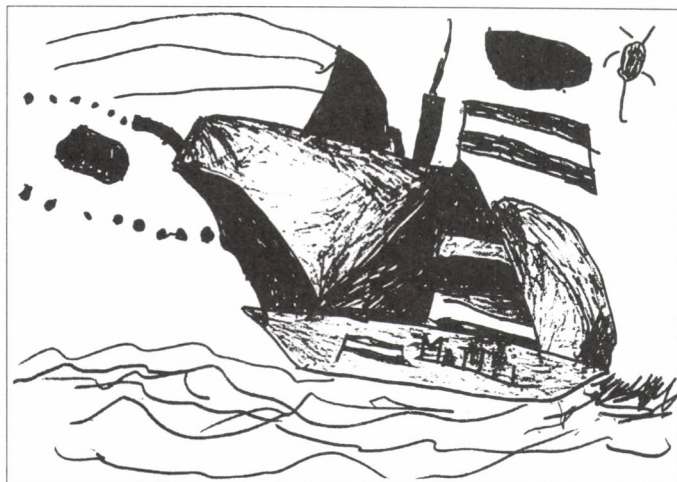
6-7 éves korban – elsősorban a fiúk képein – megjelennek a hadihajók és a kalózhajók. Az előbbieket ágyúkkal, az utóbbiak puskákkal, nyilakkal és ijesztő fekete halálfejes zászlókkal vannak felfegyverkezve.

Ha a hajók a nyugodt vizen úsznak az oldalvonalak kontúrja átlátszik. Azonban a viharos tengeren a hatalmas hullámok tetején libegnek. Ezeken a rajzokon a hangsúly a háborgó vízfelület kidolgozásán szokott lenni, s a hajók elnagyoltan vannak odavetve, kevésbé részletesek és nem színesek.

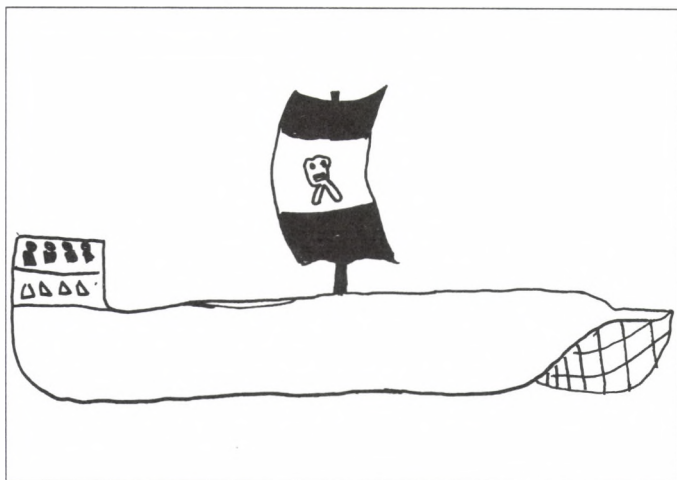

594. rajz
7 éves fiú

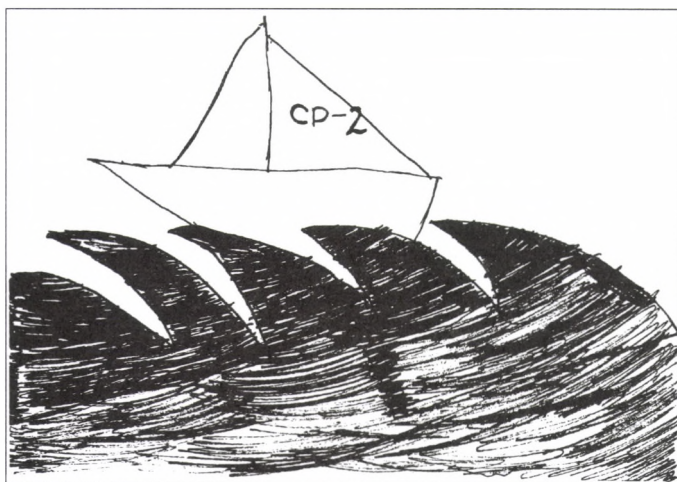
595. rajz
7 éves fiú

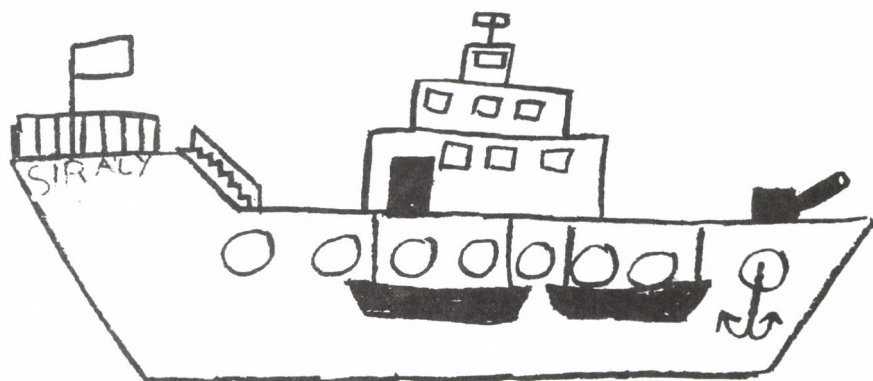
596. rajz
7 éves fiú

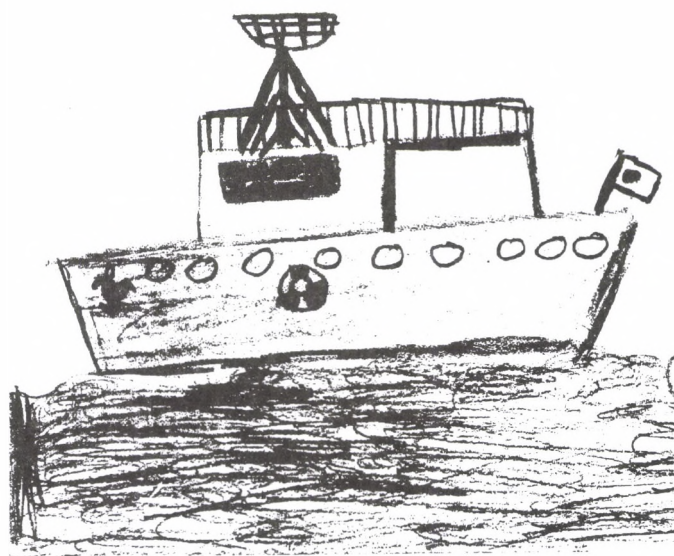
597. rajz
7 éves lány

A 8 évesek fő törekvése az alapos, nagyon részletes és pontos, formahű kidolgozás. Gyakran ember nincs is a hajón, mert a rajzoló figyelmét a hajótesten lévő árbócok, kosarak, létrák, antennák, radarok, más műszerek és gépészeti berendezések kötik le. A fiúk háborús jeleneteket, ágyúzást, tengeri ütközetet is gyakran rajzolnak.

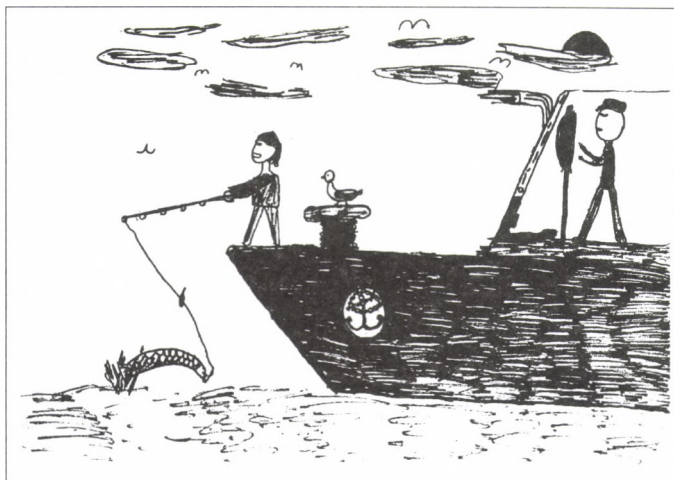
598. rajz
8 éves fiú

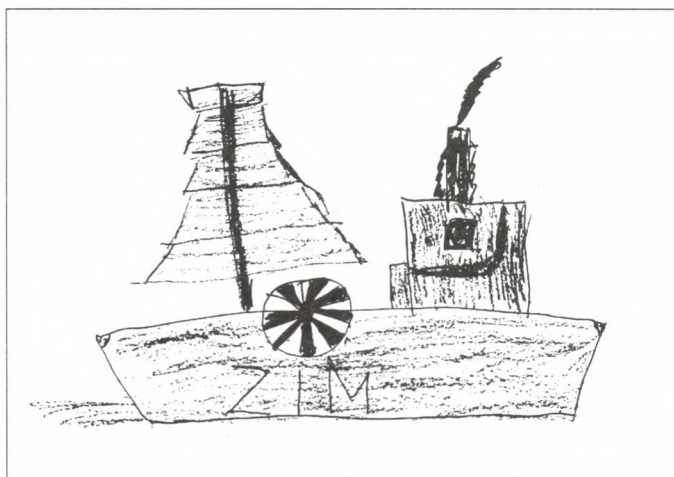
599. rajz
8 éves lány

9-10 éves kortól egyre gyakoribbá válnak a hatalmas vitorlások és tengerjáró hajók képei. A vízijárműveket oldal- és előlnézetben egyaránt ábrázolják az arányok egyre jobb érzékeltetésével.

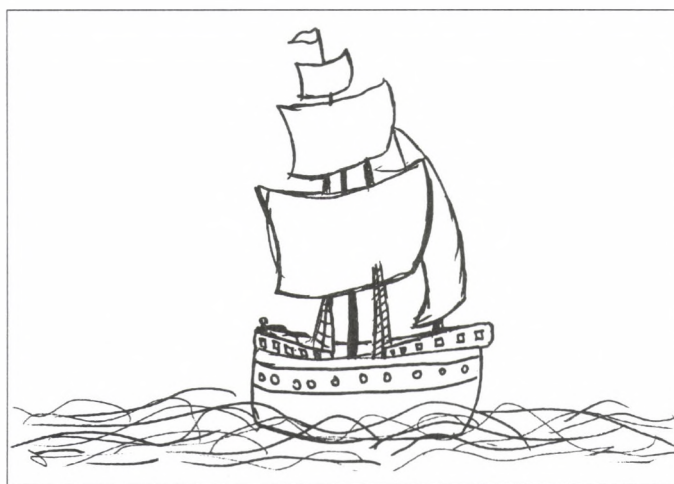
600. rajz
9 éves fiú

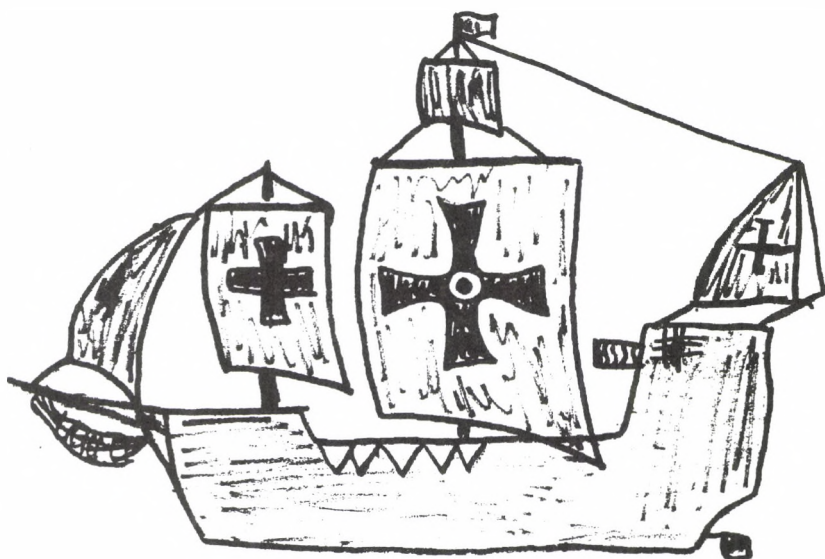

601. rajz
9 éves lány

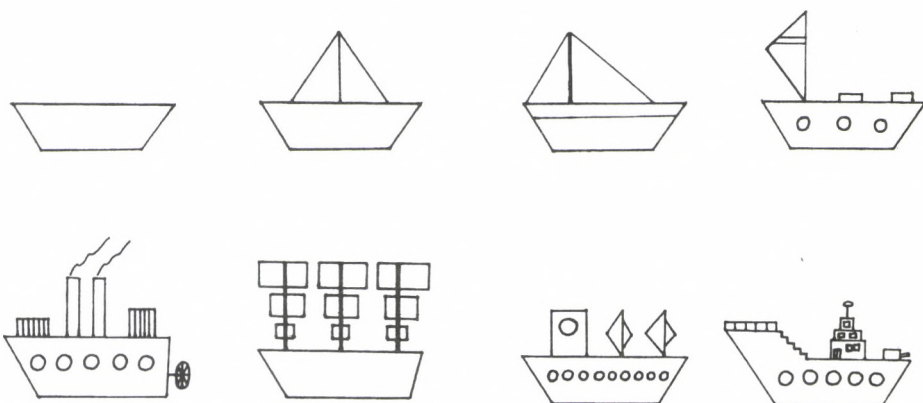
602. rajz
10 éves fiú

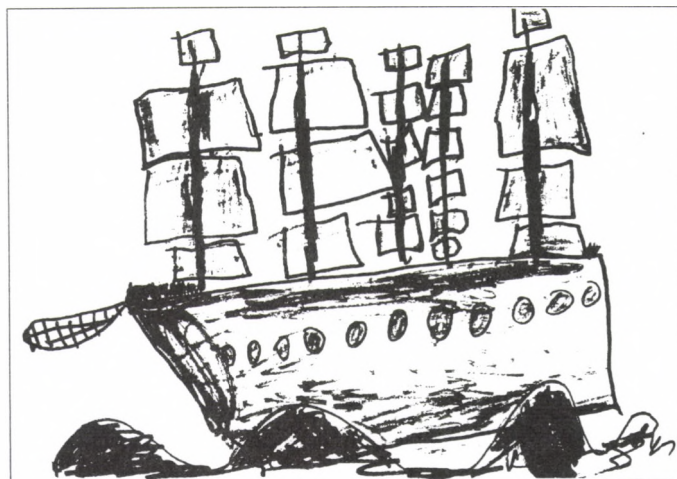
603. rajz
10 éves lány

> 41. ábra
Hajósémák

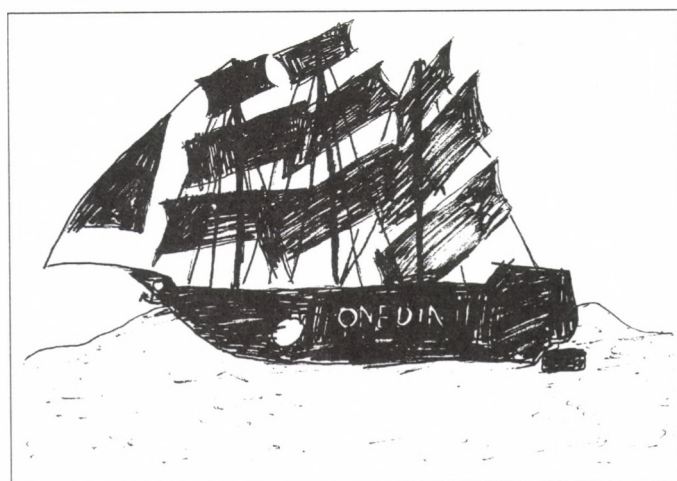

A 10-15 évesek egyedi rajzai nagy, régi típusú, romantikus vitorlásokat ábrázolnak, amelyeket könyvekben, filmekben láttak, vagy kalandregényekben olvastak róluk. A hangsúly a kötelek, a rudak és a vitorlák összehangolt képi megjelenítésén, a bonyolult felépítés és szerkezet átlátásán, megértésén és grafikus visszaadásán van. A rajzok kifejezik az emberi ügyesség, okosság és leleményesség győzelmét az elemi és szabályozatlan erők fölött.

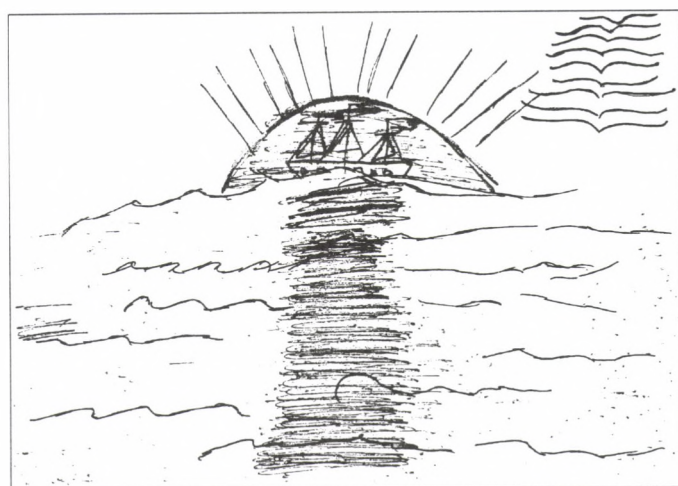
604. rajz
11 éves fiú

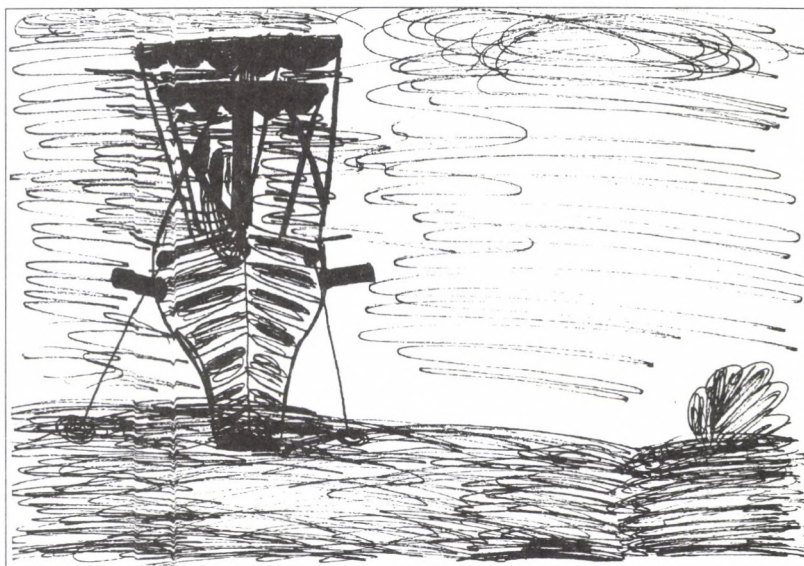

605. rajz
12 éves lány

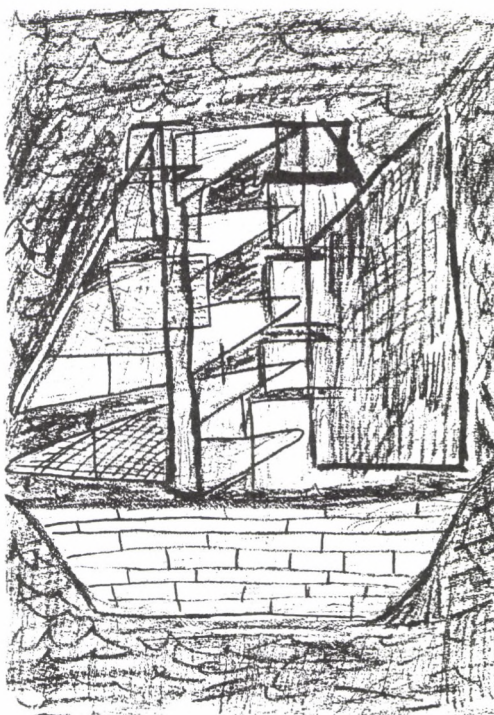

606. rajz
13 éves lány

607. rajz
14 éves fiú

608. rajz
15 éves fiú

VIII. *A vicc, a komikum és a humor megjelenése a gyermekrajzokban*

A gyermeki humor fejlődéslelektanáról valójában igen keveset tudunk. A 3-8 éves korú gyerekeket a váratlan, meglepő helyzetek, az éles kontrasztok, az össze nem illő dolgok egybefoglalásának szokatlansága, a feszültségek hirtelen és váratlan feloldása, valamint a fölényhelyzetből fakadó lekicsinylés neveteti meg.

Kilenc éves kortól jelentősen nő az agresszív tartalmú viccek kedvelése és jobban szeretik a képi humort a verbálisnál. A váratlan és véletlen események ebben a korban is forrásai a humornak, ezért sokat ugratják, heccelik egymást, mindenféle tréfás beugratásokat eszelnek ki. Szeretik ezenkívül az abszurdításokat és a helyzetkomikumot.

13-14 éves kortól a gyerekek humorérzéke egyénivé kezd válni és igényük támad a humor okának, forrásának megfejtésére is. Mint Séra László írja: „A 14 évesek megértő- és felfogóképességének és logikai gondolkodásának viszonylagos érettsége eredményezi a verbális humor fokozott élvezését, ez válik az életkoruknak megfelelő humorérzék jellemzőjévé.” A humorérzék így Kappas szerint is az „önismeret” és a „világról való tudás” bővülésével, a fokozottabb szociális és intellektuális alakulással összhangban változik, de, mint rámutat, „nem csak a humor formája a lényeges, hanem a humoros tartalom ént érintő vonatkozásainak erőteljessége is.”

A mélylélektani irányzatok szoros összefüggésbe hozzák a nevetést az ember saját szorongásos tartalmainak legyőzésével. Mint Varga Zsuzsa írja: „A gyermeki komikum és humor Kris szerint az ego múltbeli konfliktusaival függ össze, a korábban átélt traumák sikeres megismétlésével, az én diadalával.”

A gyerekeknél a viccelés és a humorizálás elsősorban a szorongás csökkentésének elaborációs módja, amelyben vezető szerepe van a tagadásnak és az ellentétbe fordításnak, amikor a passzív elszenvetőből aktív cselekvő lesz. Ebből következik, hogy a gyerekek nevetésének egyik fő örömforrása a másik ember lekicsinyléséből, kinevetéséből, a másik feletti uralom megszerzésének fondorlatából áll.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a komikum a tragikumot követi, illetve az átélt félelmet, szorongást, traumát (tragédiát) a vicc, a komikum, a humor szociális szelepei is segítenek eliminálni.

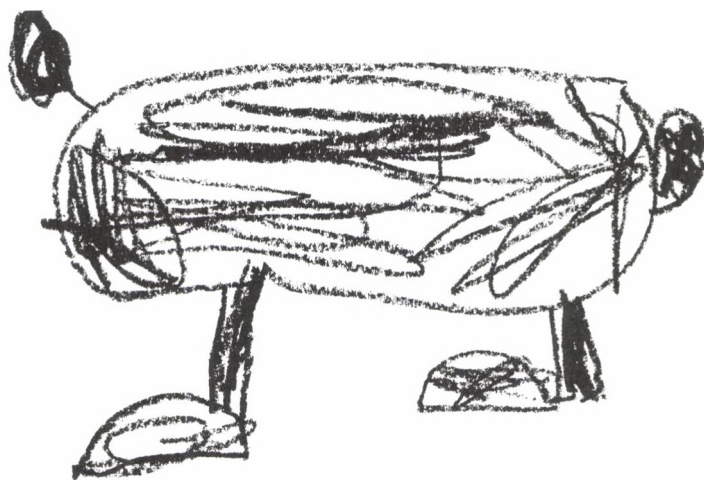
Ismét Varga Zsuzsát idézve: „A gyermekviccek tartalma életkorspecifikus vonásokat mutat. Funkciója kettős, fölfedezhető benne a progresszív és a regresszív vonás. Progresszív jellegét így fogalmazhatjuk meg: ha a gyerek énje már elég erős ahhoz, hogy uralni tudja a konfliktust, a

szorongást keltő helyzetet, de még nem elég erős ahhoz, hogy szabadulni tudjon a szorongástól, akkor duális elhárítások (tagadás, ellentétbe fordítás) segítségével átalakítja a helyzetet. A megfordítás útján ő lesz az erős, az aktív. ... A vicc és a humor nem más, mint játék az átváltozással, kacérkodás a lehetőségekkel, kikezdés az átváltozástól való szorongással.”

Ebben a fejezetben azokat a rajzokat tárgyaljuk, amelyeket a gyerekek humoros célzattal, társaik vagy önmaguk megnevettetésére készítenek. (Munkánk szempontjából itt indifferens, hogy a felnőttek is humorosnak vagy viccesnek találják-e a rajzokat.)

A/ Az inkongruencia, a túlzás és az ellentét

A konvencionálisan össze nem illő dolgok egymáshoz rendelése, azok képi egységbe foglalása az első humoros rajzok témája. Ezek már 4 éves korban megjelennek. A rajzokon olyan tárgyakat láthatunk, amelyek szokatlan részeket, elemeket tartalmaznak.

609. rajz
4 éves fiú
„Vicces mentőautó”

A kisfiú számára a kép humorforrása a lábakon lépdelő autó. Valójában a rajz inkább furcsa állatalakra emlékeztet, mint kocsira. Nyilván e két dolog asszociációs kölcsönhatása hozta létre a szokatlan formát. A „lehetetlenség” és az „olyat rajzolok, amilyen nincs” élménye megnevezteti a rajzolót.

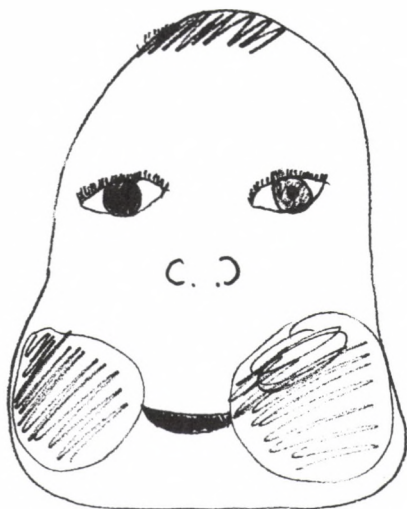
A túlzásból fakadó humor az idősebb korosztály sajátja. Ehhez fejlődéslektanilag túl kell jutni azon a fázison, hogy a tévedés, a távoli hasonlat, a kiszínezés és a túlzás is a valótlan, a nem igaz, tehát a hazugság birodalmába tartozik. Ez körülbelül a 7.-8. életévre következik be.

A rajzokon lehetséges dolgok szerepelnek, de bizonyos vonatkozásai, vagy részletei viccesen vannak ábrázolva azért, hogy a szokottnál nagyobb hangsúlyt kapnak, illetve méreteikben szándékosan aránytalanok.

610. rajz
8 éves lány
„Félszemű, kancsal bandita”

A banditának óriási golyófeje, ritkás sörtehája van, s nagy piros szalaggal van lekötvén az egyik szeme, a másik pedig bandzsa. Valóban nem kelt túl bizalomgerjesztő benyomást, az eltúlzott „ismertetőjegyek” pedig nevetségessé teszik. A rajzoló a számára félelmetes alakot kineveteti, ezzel csökkentve szorongását. Ezt a belső történést kifejezte azzal is, ahogyan nevetgélt rajzolás közben, illetve efféle kijelentéseket tett: „Itt pedig egy gyönyörű piros szalag, hogy még szebb legyen. ... Ezzel a szemével meg nem lát semmi mást, csak a saját orrát.”

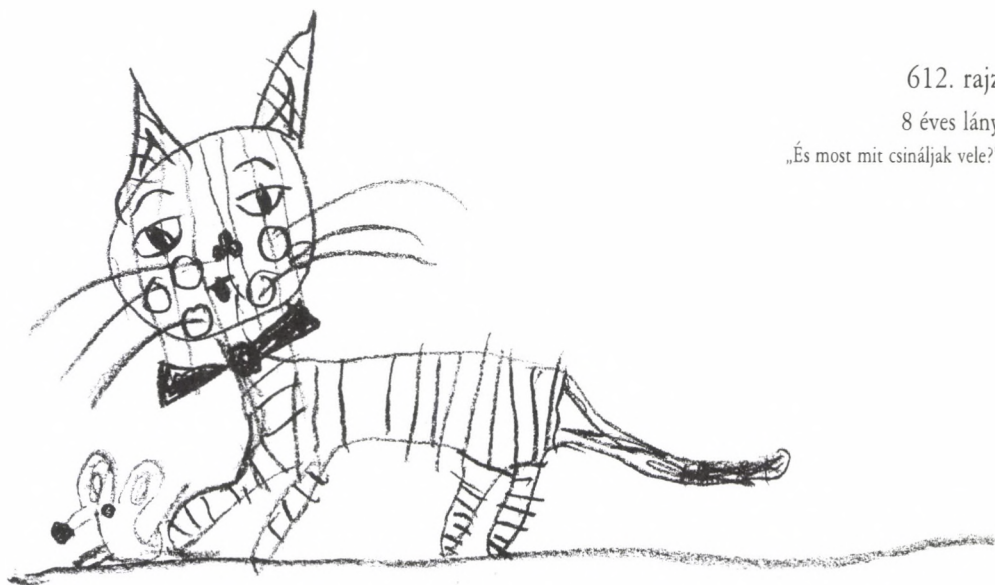

611. rajz
9 éves lány
„Jóllakott csecsemő”

A rajzoló a kisbabák egészséges pirospozsgáságát és szélesedő orcáit emelte ki a túlzás segítségével, ezzel téve tréfássá a portrét. A rajz születésébe nyilván belejátszott az a családi szokás is, hogy amikor valaki egy kiadós ebéd után elégedetten üldögél az asztalnál, azt szokták rá mondani, olyan, mint egy „jóllakott csecsemő”.

A két utóbbi rajz karikatúra-szerű grafikus megoldásai, a felesleges részletek mellőzése és a feltűnőek erős nagyítása által teremt humoros hatást.

Az ellentétek, a végpontok kiemelése és egy gondolatkörbe való csatlakoztatása szintén egyike a humor forrásainak. Efféle grafikus tréfát körülbelül 7 éves kortól alkalmaznak a gyerekek.

612. rajz

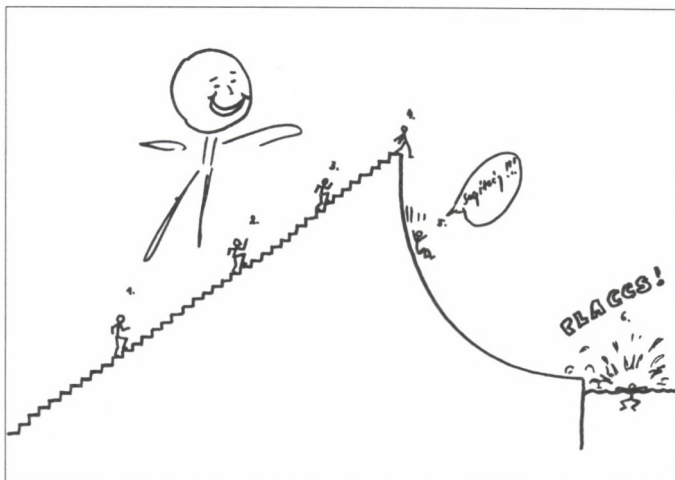
8 éves lány

„És most mit csináljak vele?”

A kislány nagy piros masnival és ártatlanul néző szemekkel ábrázolja az elkényeztetett házimacskát, akinek „fogalma sincs” arról, hogy mitévő legyen az elkapott egérrel. Az ösztönös, „halálbiztos” tudás és a megjátszott totális tudatlanság rejti magában a „poént”.

Nem tartjuk véletlennek, hogy éppen egy ilyen fontos dologban, mint a nyílt agresszió, keletkezik a tudatlanság humoros képe. Gyakran tapasztalható, hogy gyerekeink sokkal többet tudnak azokról a dolgokról, amelyeket rejtegetünk, titkolunk és dugdosunk előlük, mint amennyit megmutatnak a felnőtteknek belőle. Az előlük titkolt témák szóba kerülésénél nagyon (túlságosan is) „ártatlan” képpel tudnak hallgatni, illetve, akárcsak a kép címében, ilyen kérdéseket feltenni.

613. rajz
12 éves fiú
„A csúcshódítása”

A fent és a lent, a nagy erőfeszítést követő eredmény vagy kudarc grafikus sűrítése teszi humorossá a rajzot. Úgy tűnik, hogy a „sors” e furcsa fíntorát az „égi hatalmak” (a Nap) is szórakoztatónak tartják. A felkapaszkodás és az áhított cél hirtelen és váratlan elhagyása, a leesés majdnem mindig nevetésre ingerli a gyerekeket. Összefüggésben lehet ez a szülő utáni vágy, majd az azt követő elszakadás gyakori megélésével is. A megkapaszkodásnak és az elengedni tudásnak igen fontos szerepe van az ember életében. Az elengedés, a leesés „traumája” egyben sok humor forrása is.

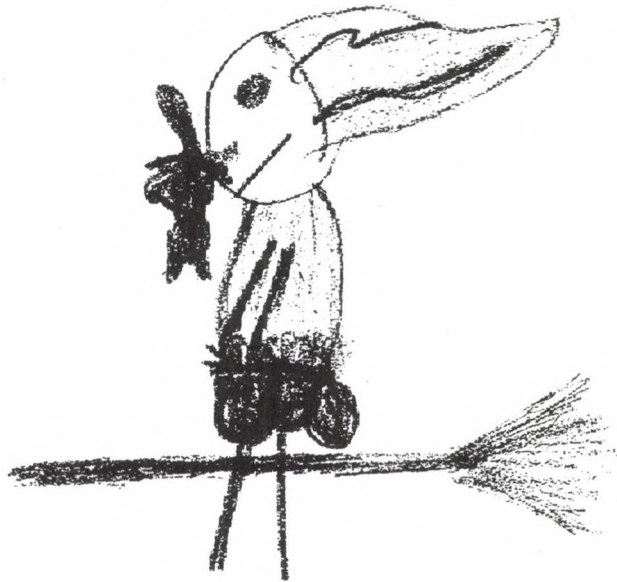
614. rajz
14 éves fiú
Cím nélkül

Az archaikus boszorkány a hagyományokra fittyet hányó modern eszközt régies ösztökélő szóval próbál indulásra bírni. Úgy látszik, a technikai civilizáció egyébként boszorkányos fejlődését még ő sem tudja naprakészen követni. A rajzoló az inkongruencia és az ellentét eszközeivel teremt vizuális humort.

B/ Az elaborált agresszió

Továbbra is maradva a boszorkányoknál, azt figyelhetjük meg a rajzokon, hogy olyan kellemtlenségek érik őket, amelyek fájdalmat vagy ijedelmet okoznak nekik. Vannak reszkető ördögökről, szorongó rémekről készült gyermekrajzok is. A lényeg az, hogy a félelmet, ijedelmet, szorongást keltő képzelt lényeknek ugyanazt kell átélniük, amit a gyerekeknek ők okoznak. A rajzokon történik velük valami váratlan, amitől a szenvedést okozó lénynek fájdalmai, a szorongást keltő rémek félelmei támadnak. Ezek a „büntetések” nemegyszer humoros formában nyernek grafikus megjelenítést, sőt gyakran nemcsak a rajzolót, hanem más gyereket is megnevettetnek a képek. Sok gyerek „viccesnek” tartja az efféle rajzokat.

615. rajz

7 éves lány

„A boszorkány orrát megcsípi egy darázs”

A képen egy jókora darázs hatalmas fullánkjával valósággal átszúrja a banya orrát. A rajz további érdekessége, hogy a boszorkány nemcsak seprűn száll, de deréktól lefelé maga is seprűből van. A kislány rajzához még hozzáfűzte, hogy a csípés fájdalma miatt a boszorkány kénytelen volt rövid időre megállni, ezért vált láthatóvá. A repülő boszorkányok ugyanis szerinte láthatatlanok. Ez a kijelentés azért figyelemre méltó, mert a mesék mítikus magyarázata szerint a boszorkány annak okából közlekedik seprűn, hogy a nyomát rögtön el tudja tüntetni, szét tudja seperni. A boszorkányok útjai ugyanis rejtélyesek, kifürkészhetetlenek és főként titkosak. Így azután természetes, hogy nem maradhat utánuk árulkodó „kondenzcsík”. A darázs által súlyosan sebezhető boszorkány nevetségessé válik, mert agresszív lényből az agresszió tárgyává vált.

616. rajz
12 éves fiú
„Denevértől megrémült
boszorkány”

A jólöltözött boszorkány haja az égnek áll, a szája is tátva marad a hatalmas denevér láttán. A prepubertás korú fiú ezt a rajzot egy kórház kórtermében készítette a „kicsiknek”, akik közül az egyik a rajzban felismerni vélte az éjszakás nővért. Ujjával rábökött a banyára, majd nevetve mondta: „Ez Zsuzsa néni.” Erre többen megcsodálták a képet, miközben jókat derültek rajta. Más gyerekek pedig a számukra félelmetes nővérek nevét mondták. A rajzoló elégedetten nyugtázta a sikert, majd az alábbi dallal okozott újabb meglepetést:

*„A vasorrú bába
seprűn lovagol
ki az éjszakába
Isten tudja hol.
Denevérnek subog szárnyán
bagoly nézi, hubog árván
s kérdi hol vagytok?
Törpe, manó, ördög
futva menekül,
ijesztő mezt öltök
s ember elkerül.”*

A „kicsik” megszeppenve hallgatták a nem mindennapi metakommunikációval kísért dalt, majd újra és újra kérték társukat, hogy énekelje el megint. Jókedv és vidámság uralkodott a kórteremben, többen rajzoltak boszorkányt, akik mind nevetségesen gyávák, ijedtek és elesettek voltak. Szemmel láthatóan sok feszültségtől szabadultak meg a gyerekek a bennük felgyülemlt szorongás következtében létrejött agresszió elaborációjának hatására.

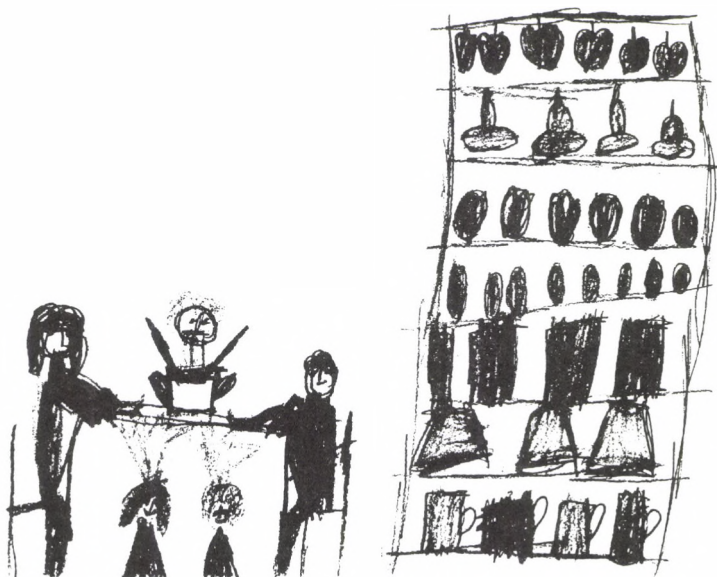
A rajzokat megtarották maguknak, jelezve azok erős hatását. Eltették őket a „nehezebb időkre”, hogy annak látványából ismét erőt tudjanak meríteni.

Az ebbe a kategóriába sorolt rajzok másik jellegzetessége a csalafintaság, a rafinéria, a ravaszság álarca mögé rejtett agresszió, amely már direkt formában irányul a gyerek reális környezetének tagjai ellen. A szülők, a felnőttek bosszantása, haraguk és egyben figyelmük felkeltése a cél.

617. rajz

6 éves lány

„Elbujunk, hogy ne találjanak meg ebédkor”

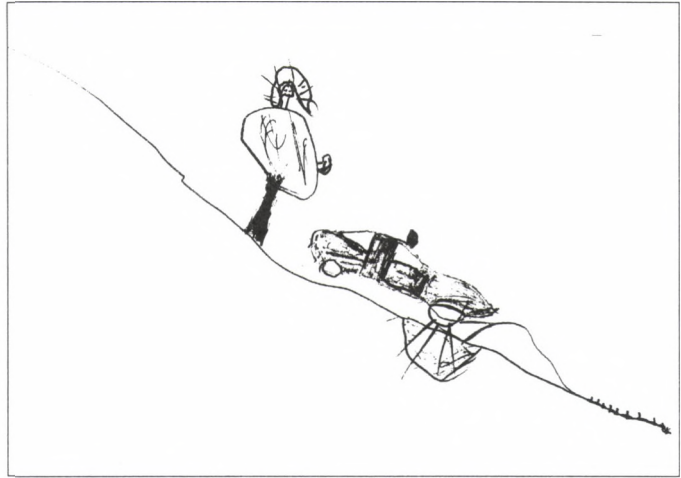
A két „királykisasszony” évek óta rossz evő és étvágytalanságukkal, válogatós evési szokásaikkal rendszeresen „cirkuszt csinálnak” az asztalnál. A testvérek közös ötlete volt ez a rajz, s igencsak nagyokat derültek saját alkotásukon. Más gyerekek, akiknek megmutattuk és elmeséltük a rajzot, szintén nagyon humorosnak találták – 9 éves korig.

Máskor az agresszor ellen vetnek be a gyerekek erőszakot számukra humoros formában. Ilyen folyamatot tárnak elén azok a rajzok, ahol a kórházban fekvő gyerekek direkt formában teszik ki a személyzetet kellemetlenségeknek.

618. rajz

10 éves fiú

„A gyerekek tút tettek ki,
a mentőautó belemegy.
A gyerekek nevetnek a fán.”

A gyerekek egy kiásott, tűkkel bélelt csapda és egy huppanó segítségével mozgásképtelenné teszik a mentőautót. Az agresszorral való azonosulás jeleként értelmezhetjük a tűvel való ártalom okozását, valamint, hogy a fán kuksoló egyik gyerek haja a csapda tűihez hasonló vonalvezetéssel van megoldva. A kép nagy sikert aratott a kórteremben fekvő gyerekek között.

Más rajzokon kétségbeesett orvosokat láthatunk, akiket a páciensből kezelővé avanszált gyerekek derűsen injekciónak, és egyszerre 3-4 infúziót is bekötnek nekik. Máskor a sebész hasát metélik, vagy a röntgen személyzetét zárják sötét helyekre, esetleg ijesztő gépekbe.

A nevetésre ingerlő rajzok időnként – mint már az előbb is láhattuk – mások megnyugtatóására is szolgálhatnak. Egy 14 éves, kitűnő szociális érzékkel rendelkező fiú 7 éves betegtársának készítette az alábbi rajzot.

619. rajz

14 éves fiú

Cím nélkül

A kisebb gyereket azzal fenyegette meg egy – lényegesen kisebb szociális érzékkel bíró – nővér, hogy ha továbbra is „rosszalkodik” a körteremben, odaadja őt a zsákos rablónak. Ettől a kislány nagyon megszeppent, majd keresvesen sírni kezdett. A nagyfiú ezzel a képpel varázsolt a könnyek helyébe mosolyt.

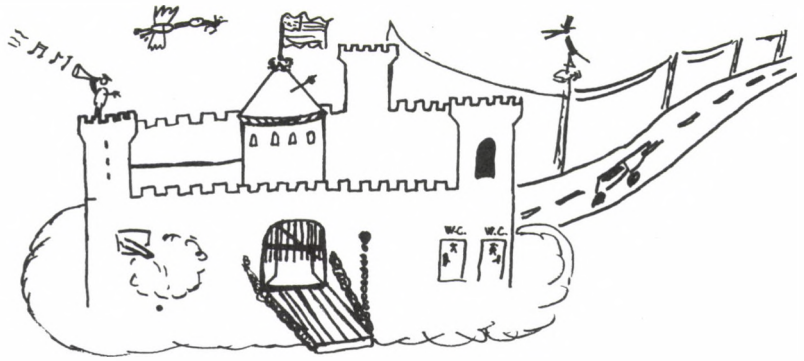
Ezek a rajzok attól válnak viccessé, humorossá, hogy az agresszió „tárgya” alig van vagy egyáltalán nincs elrejtve, elfedve; a rajzoló nyíltan „felvállalja”, hogy kire irányul a gúny, a düh, az indulat; majd a kiszolgáltatottság erőszakos aktivitásba forul. Más rajzok, ahol az elhárító mechanizmusok révén „rejtett” formában jelenik meg az ellenindulat, nem tartoznak a humoros képek közé, sem maga az alkotó, sem más gyerekek nem tartják azokat nevetségesnek. A projekciós mechanizmusok bonyolultabb áttételes formái „komoly” lelki munka következményei, nincs meg bennük az a „könnyed derű”, amelyet a tudatosulás energiefel szabadító hatása hoz felszínre. Jól tudjuk, hogy amikor a páciensünk már derülni és humorizálni is tud saját problémáin, azt új módon, vicces konstukcióban is látni képes: már hatalmas utat tett meg a feldolgozás és a gyógyulás felé. A humornak a pszichoterápiás kezelésekből is nagy jelentősége van.

C/ Az önirónia és a gúny

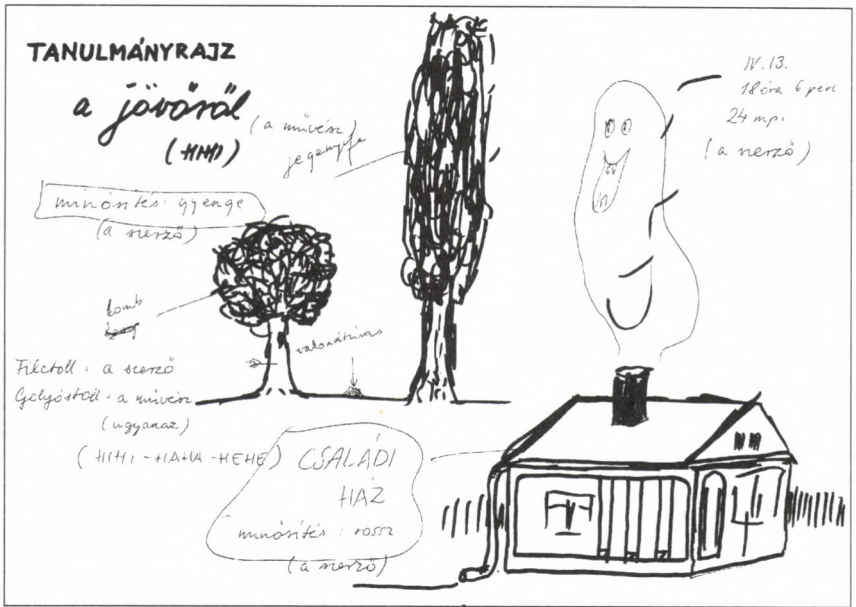
A serdülőkorúak növekvő és megerősödő éntudata és önreflexiós képessége teszi lehetővé, hogy saját magukra, érzéseikre, vágyaikra, gondolataikra és tetteikre bizonyos mértékben „kívülről” is rá tudjanak tekinteni. Látják magukat a helyzetekben, a kapcsolataikban, véleményük van önmagukról. Ez a jelenség időnként játékos formában a rajzokon is kifejezésre jut.

Egy 14 éves fiú nagy odaadással várat rajzol bátyákkal, belső toronnyal, felvonóhíddal, úgy, ahogyan azt a gyerekrajzokon „kell”. Majd eltűnődik saját rajzán és úgy ítéli meg, hogy „dedős dolog” efféle képeket készíteni. Ekkor, hogy „lefedje” infantilisnak tartott ötletét, „elhumorizálja” a dolgot és oda nem illő, szokatlan, meghökkentő részletekkel egészíti ki a várat. Most már tetszik neki a rajz, másoknak is megmutatja, mert míg a benne lakó kisgyerek már nem, a gúnyos humorral átitatott dedó még vállalható önmaga és a világ előtt.

620. rajz
14 éves fiú
„Vár”

Egy 15 éves fiú szívesen rajzol, miközben attól tart, hogy mások azt gyengének fogják találni. A kritikától való aggodalmában hozza létre a „Tanulmányrajz a jövőről” című képet.

621. rajz
15 éves fiú
„Tanulmányrajz a jövőről”

A rajzon a jelenben dolgozik a „szerző” és a jövőből kritizálja a leendő „művész”. Ezen a képen is az önirónia belső lehetősége csillan fel.

A másokon való gúnyolódást néha grafikus eszközökkel „szelidítik meg” a gyerekek. Például lerajzolják társukat vagy a tanárokat, szülőket, karikatúraszerűen. Máskor a rajzok csak jeleznek valami nehezen kimondhatót. Egy 14 éves lány piknikus alkatú és erőteljes egyéniségű Kati nevű nagynénjét a következőképpen csúfolta az alábbi rajz segítségével:

622. rajz

14 éves lány

„Három Kati egy csónakban.
Ilyen nagy baj lenne belőle.”

D/ Szimbolikus nyelvi fordulatok képi megjelenítése

A gyerekek igen szellemesen, humorosan és ötletesen tudják lerajzolni a felnőtt nyelv jelképes kifejezéseit, szófordulatait. (Ezek azok a gyermekrajzok, amelyek leginkább váltanak ki mosolyt a felnőttekből is.) Ez a jelenség 9-10 éves kortól tapasztalható, amikor a gyerekek már jártasak az anyanyelv finomságaiban, bő szókincsük van és választékosan beszélnek. A nyelvi szimbólumokat már értik és izgalmasnak, érdekfeszítőnek találják. Ezek a rajzok szoros összefüggésben vannak a beszédfejlődéssel és a fogalmi gondolkodás kialakulásával. A humoros grafikus-játékos rajzok elősegítik a konkrét és az absztrakt fejlődési fokozat áthidalását, ugyanakkor új kifejezések megértésével és megtanulásával gyarapítják a gyerekek aktív szókincsüket.

623. rajz

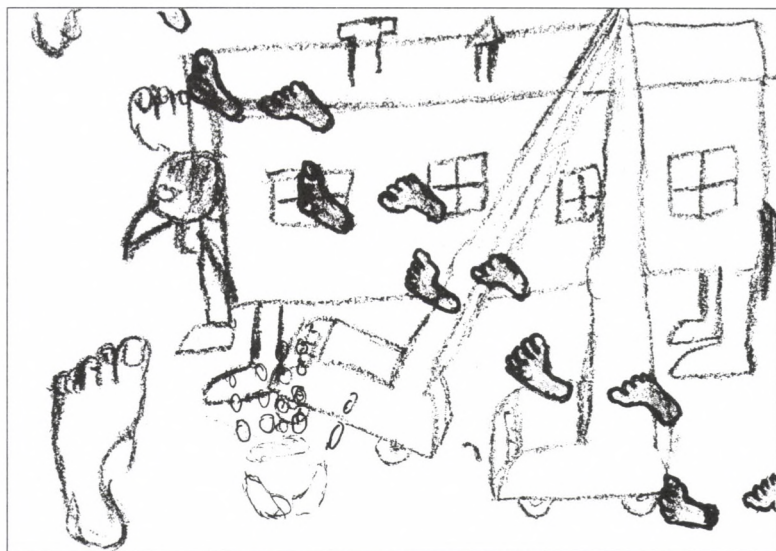
9 éves lány

„Rugalmas ember”

Érdekes, hogy a törzset mint a legkevésbé mozgékony testrészt egy henger formázza, ugyanakkor a fej rugós elemekből áll. Ez a megoldás keletkezhet a haj ábrázolásának az egész fejre való kiterjesztéséből, de kifejezheti a belső rugalmasságot is.

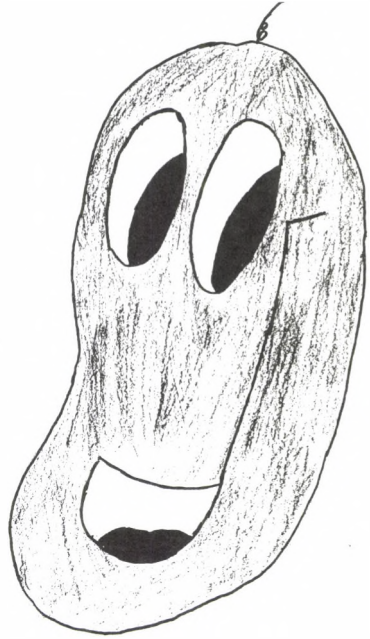

624. rajz
10 éves lány
„A trónörökös”

625. rajz
13 éves fiú
„Ki-ki a maga talpán jár”

A rajzoló a közmondást jeleníti meg tág értelmű feldolgozásban.

626. rajz
14 éves fiú
„Savanyú ábrázat”

S végül egy 10 éves kislány rajzával búcsúzunk a Tisztelt Olvasótól. Egy romantikus történet képletes nyelvi fordulata ragadta meg a rajzoló fantáziáját, ahol egy férfi ostromolja egy hölgy szívét.
Íme:

627. rajz

Színes képek

149. rajz

4 éves 11 hónapos lány

Játék a színekkel.

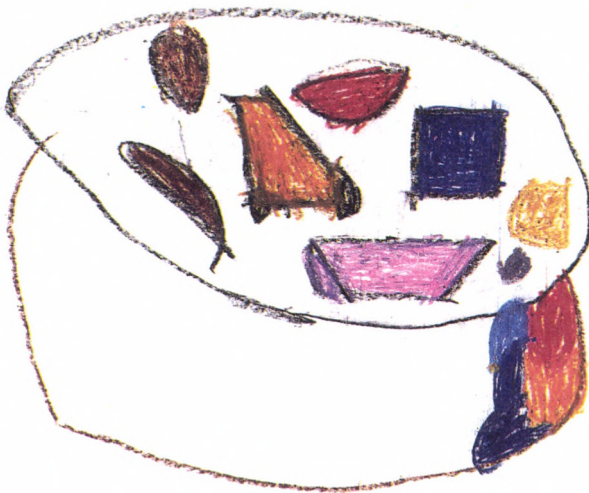
Az általa behatárolt területeket különböző színűre festi be.

169. rajz

5 éves 9 hónapos fiú

A színekkel játszik.

Az elválasztó vonalak lazán jelzik a határokat.

170. rajz

5 éves 10 hónapos lány

„Díszes asztal”

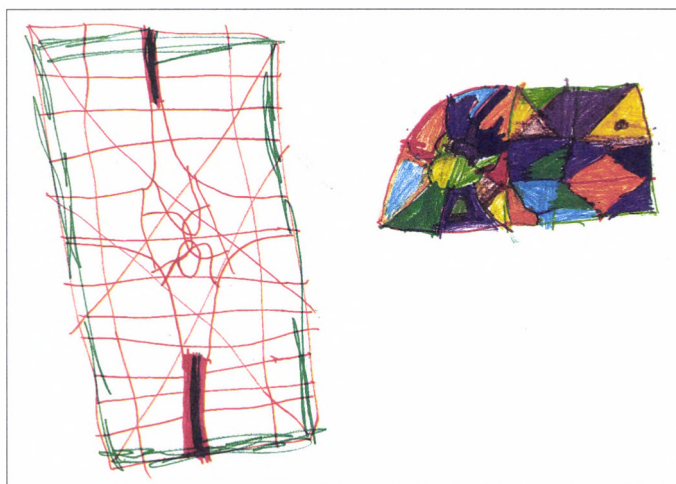
171. rajz
5 éves 10 hónapos lány
Játék a színekkel.

202. rajz
6 éves lány
Széldíszítés.

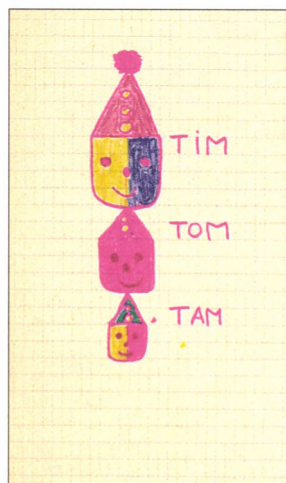
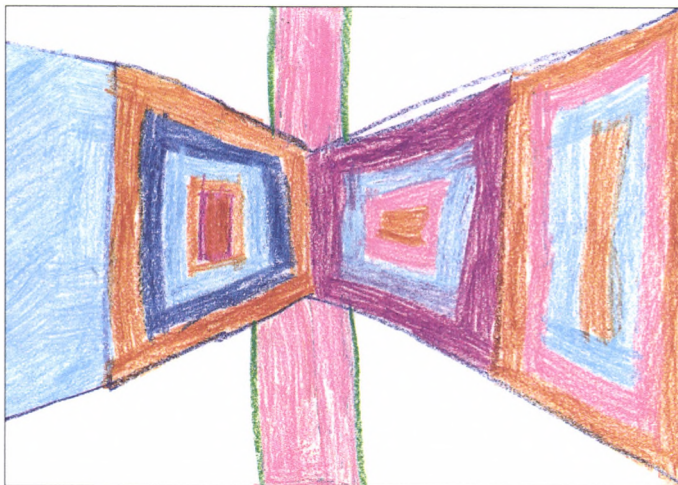
203. rajz
6 éves lány
A házat színek
és formák játékaival díszíti.

215. rajz

7 éves lány

A színekkel és a perspektívával
játszik konkrét ábrázolási
szándék nélkül.

249. rajz

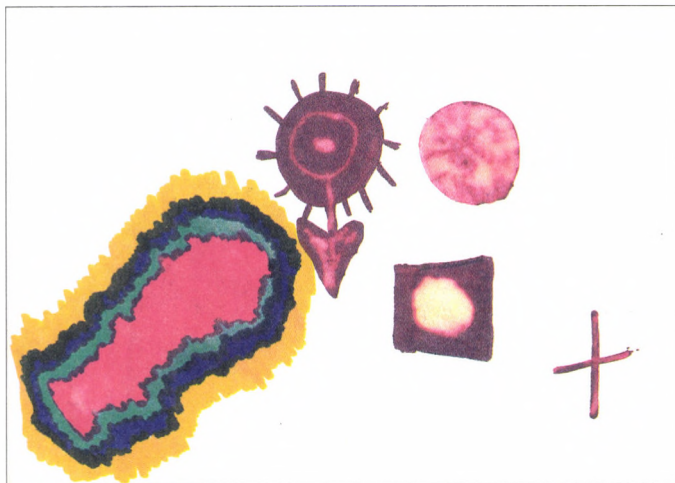
9 éves lány

Szín-, forma- és szójáték.

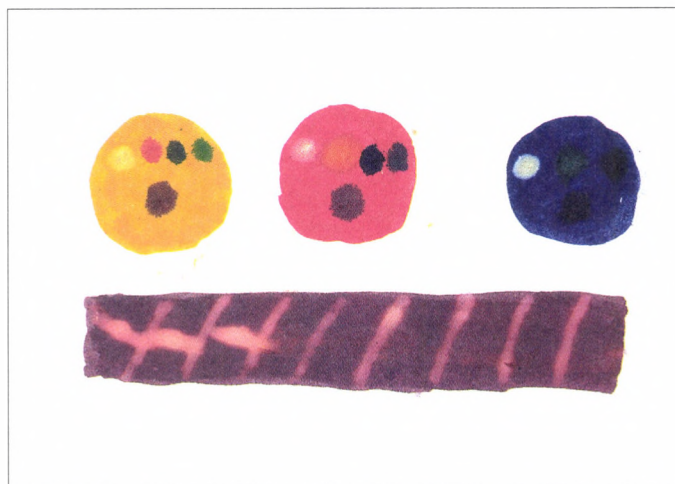
284. rajz

11 éves fiú
„Réten pipázó”

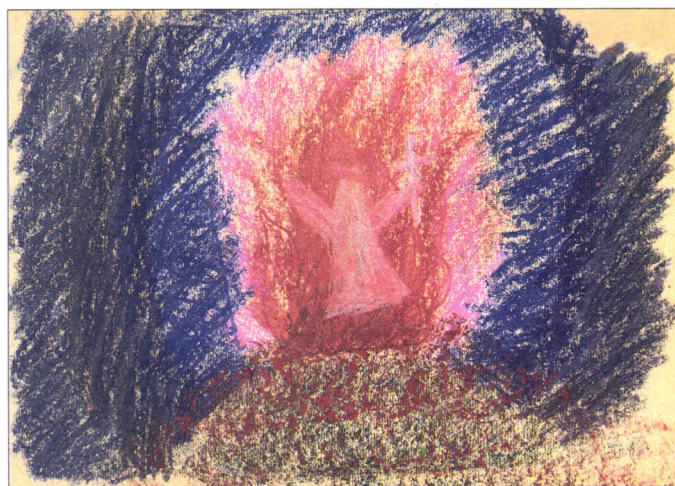

298. rajz
12 éves fiú

299. rajz
13 éves lány

300. rajz
13 éves fiú
„Tűzszellem”

301. rajz
13 éves lány
„Óvd természetünk!”

420. rajz
8 éves lány
Az ötféle színből álló szintén
kettős virágot egy harmadik,
szinte auraszerű sárga
– napszínű – burok veszi körül.

458. rajz
6 éves lány
A gyerekek lakásuk ablakából
nézik az éjszakai hóesést.
A kémény körvonalának zöldje,
a füst piros színe és a színes
zászló kiemelkedik a sötétségből
– hangsúlyozva az otthont,
a meleget és a biztonságot.
Az égen a holdsarló és a
Sarkcsillag tündököl.

Névmutató

- Arisztotelész – 78
Arnheim, Rudolf – 139, 243, 347
- Balázsné Szűcs Judit – 12, 167
Baldwin, James Mark – 19
Bálint Mihály – 73
Binet, Alfred – 19
Boas, Franz – 77
Bosse, K. K. – 19
Buddha, Gautama Sziddhárta – 266
Breuil – 232
Burkitt – 232
Burt, C. – 12, 25, 28
Bücher – 77
Bühler, Karl – 20, 38
- Dix, Kurt Walther – 39
- Ebenezer, Cooke – 11
Eng, Helga – 28, 78, 145
- Francastel, Pierre – 123, 232
Füst Milán – 78
- Ganatyev – 147
Garbini, A. – 19
Gerő Zsuzsa – 149
Goethe, Johann Wolfgang – 78
Goodenough, Florence Laura – 81
Greguss Ferenc – 260, 264
- Haeckel, Ernst – 228
Hargittai István – 16
Hargittai Magdolna – 16
Hárdi István – 81, 115
Hermann Imre – 77, 204, 297
Hernádi Miklós – 329
Hetzer, Hildegard – 116
Heymann, Karl – 39
Hirsch Margit – 81
Holden, W. Alan – 19
Hultzs, Hermann – 77
- Jankovics Marcell – 188
Jung, Carl Gustav – 266
Justné Kéry Hedvig – 17
- Kappas, K. H. – 373
Katz, David – 122
Kárpáti Andrea – 36
Kellog, Rhoda 26, 28, 36, 38, 46, 66, 227
Kerschensteiner, D. Georgi – 11, 243, 270, 291
Kienzle, R. – 13
Kiss Tihamér – 26
Koch, Karl – 266
Kozma Katalin – 18
Kretschmer, Ernst – 16, 78
Kris, E. – 373
- Lambrecht Kálmán – 242
Lange – 121
Lark-Horowitz, Betty – 13
László Gyula – 229
Leonardo da Vinci – 230
Levinstein, Siegfried – 18, 228, 229
Lewis, Hilda – 13
Lowenfeld, Victor – 13, 25, 208
Luca, Marc – 13
Lukács György – 70, 79
Luquet, Georges Henri – 12, 25, 121, 125, 144, 176
- Major, Gustav – 39
Marsden, R. E. – 19
Meili-Dworetzki, Gertrud – 28
Morris, Desmond – 123, 228
Moussong-Kovács Erzsébet – 149, 297
Mühle, Günter – 339
- Nagy László – 11, 15, 17, 18, 112
Naville, Pierre – 39
Nemes Livia – 81
Neumann, E. – 19
- Obermaier, Hugo – 229
Olivaux, Robert – 13, 39
- Oltuscwski, W. – 19
Oswaldo, S. G. – 19
- Paál Ákos – 15, 16, 28, 112
Pálffy Zoltán – 19, 231
Piaget, Jean – 12, 48, 130, 146, 149, 167, 321
Polcz Alaine – 180
Porot, Maurice – 180
Preyer, William Thierry – 19
Proudhommeau, M. – 39
- Rensch, Bernhard – 227, 228
Ricci, Corrado – 11
Rouma, Georges – 11, 18, 25
- Sarasin, Paul – 70
Sautuola, Don Marcelino de – 230
Sebeok, Thomas A. – 228
Séra László – 373
Staples, R. – 19
Steiner, Rudolf – 79
Sully, J. – 228
- Schiller, Paul – 227
- Szászi Éva – 73
- Tóth Béla – 155
Turóczy Mária – 19, 231
- Uffelmann – 19
- Vajda Ernő – 228
Valentine, Charles Wilfrid – 19
Varga Zsuzsa – 373
- Wallon, Henri P. H. – 48
Wilson, Brent – 19
Winch – 19
Wintsch – 39
Wooley, H. – 19
Wundt, Wilhelm M. – 11, 78
- Zolnay Vilmos – 229

Tárgymutató

A címszavak mellett csak azt az oldalszámot tüntettük fel, ahol a szó magyarázata található.

- aggregátum – 66
alak szerinti megkülönböztetés – 163
alapfirkák – 36
analitikus rajzolók – 145
antiszimmetria – 17
átmetszés – 179
bennfoglalás – 139
biogenetikai alaptörvény – 228
családrajz – 100
diagram – 46
dinamikus sztereotípiá – 47
egyetemes képzelőerő – 123
emeletes rajz – 179
evokatív rajz – 147
félig zárt lombkorona – 277
folt – 184
forgási szimmetria – 16
funkcióöröm – 38
gépiesség – 78
gombváz – 284
gomolyagfírka – 244
gomolyagos váz – 269
hangsúlyos színezés – 142
hangulatkép – 187
haptikus típus – 208
hasonlósági szimmetria – 17
hengerszimmetria – 16
horror vacui – 70
ideovizualitás – 48
ismétlésszimmetria – 17
juxtapozíció – 122
kalligrafikus differenciáció – 124
karélyos váz – 269
kerékvirág – 286
kétoldali szimmetria – 16
koegzisztencia – 205
kombinátum – 46
kompozíciós kontroll – 124
kompozíciós szakasz – 66
kör – 243
kvázi-írás – 134
leíró gesztus – 122
leíró szimbolizmus – 160
létrás váz – 267
logikai realizmus – 145
mágikus világszemlélet – 121
metafizikai feszültség – 191
metszet-módszer – 147
mítoszteremtés – 294
morfológia deformálás – 132
motívumszakasz – 38
művészi illúzió – 121
napvirág – 286
orthoszkopikus látás – 122
optikai realizmus – 176
optimális heterogenitás – 124
önjutalmazó aktivitás – 123
periódus – 78
radírkorszak – 176
regresszió
– megismerésre irányuló – 73
– teremtő erejű – 73
rózsaváz – 289
röntgen-rajz – 136
seprű-váz – 268
séma – 143
sűrítés – 149
szalagkép – 169
százsorszép váz – 286
szemléleti realizmus – 176
szimbolika
– csillag – 305
– eső – 321
– fa – 266
– felhő – 306
– hajó – 362
– ház – 330
– Hold – 303
– ló – 255
– madár – 261
– Nap – 295
– napsugár – 297
– rózsza – 289
– szivárvány – 315
– tulipán – 287
– vár – 339
– virág – 284
– víz – 323
színautomatizmus – 142
szinkretizmus – 48
szín szerinti megkülönböztetés – 122
szintetikus rajzolók – 145
szintetizáló-képtelenség – 121
szkéma – 145
szűk terű rajzok – 204
tárgnyelv – 330
terülőritmus – 70
tollas-váz – 268
többszintű ábrázolás – 179
transzdukciós gondolkodás – 136
transzparencia – 136
tulipánváz – 287
tükkorszimmetria – 16
valorizáló arányok – 139
valór színek – 218
vázlatos realizmus – 145
verbális deszignáció – 143
vizuális típus – 208
vonal – 142
zárt lombkorona – 277
zártfírka – 244

- Arnheim, Rudolf (1979): A vizuális élmény. Az alkotó látás pszichológiája, Gondolat, Budapest. 558 o.
- Bakkay Tiborné (1967): Ábrázolótevékenység az óvodában, Rajztanítás, IX. évfolyam, 3. szám, 14-18 o.
- Bakkay Tiborné (1967): Ábrázolótevékenység az óvodában, Rajztanítás, IX. évfolyam, 4. szám, 13-15 o.
- Bakkay Tiborné (1967): Ábrázolótevékenység az óvodában, Rajztanítás, IX. évfolyam, 5. szám, 12-13 o.
- Bakkay Tiborné (1967): Ábrázolótevékenység az óvodában, Rajztanítás, IX. évfolyam, 6. szám, 18 o.
- Balázsne Szűcs Judit (1985): Hozzászólás a Rajzfejlődés iskoláskorrig című sorozathoz, Óvodai Nevelés, XXXVIII. évfolyam, 3. szám, 85-87 o.
- Balázsne Szűcs Judit (1992): Miből lesz a cserebogár? (Vizuális nevelés 2-8 éves korig), Alex-typo Kiadó, Budapest. 115 o. + rajzgyűjtemény
- Balázsne Szűcs Judit (1992): A vizuális nevelés helye a nevelési folyamatban, In: Salné Lengyel Mária – Tótszöllősyné Varga Tünde – Bíró Antalné (szerk.): Kudarc nélkül az iskolában. Alex-typo Kiadó, Budapest. 204-221 o.
- Balogh Eszter (1953): Az ábrázoló foglalkozások kérdéseiről, Óvodai Nevelés, VI. évfolyam, 6. szám, 155-159 o.
- Balogh Jenő (1959): Nemzetközi gyermekrajz kiállítás 1959, Katalógus. Múcsarnok, Budapest. 5-9 o.
- Balogh Jenő (1966): A vizuális ítélet pszichológiája és helye az emberi gondolkodásban és cselekvésben, Rajztanítás, VIII. évfolyam, 1. szám, 1-2 o.
- Barta Anna – Vikár György – Debrecenyi Károly István (1993): Fejezetek az életkorok lélektanából, A Caritas Hungaria, a HÍD Családsegítő Központ és a Nemzetközi Egészségvédelmi Intézet kiadványa, Budapest. 5-51 o.
- Benkóné Zsemlye Erzsébet (1964): Adatok 4-8 éves gyermekek személyiségvizsgálatához rajzvizsgálatok alapján, Pszichológiai Tanulmányok, VI. Akadémiai Kiadó, Budapest. 575-593 o.
- Benkóné Zsemlye Erzsébet (1967): A gyermek viszonya a saját és kortársai rajzteljesítményéhez, Pszichológiai Tanulmányok, X. Akadémiai Kiadó, Budapest. 397-400 o.
- Bernáth Aurél – Szobor Zénó (1973): Lássuk, mire megyünk ketten, Móra Könyvkiadó, Budapest. 77 o.
- Biedermann, Hans (1989): A mágikus művészetek zseblexikona, Kentaur Könyvek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 357 o.
- Biedermann, Hans (1996): Szimbólumlexikon, Corvina, Budapest. 445 o.
- Blum, H. (1973): Harmonie der Farben (A színek harmóniája), Allgemeine Textil 2.1. 143-145; 180-182 o.
- Bor Pál (1968): Ritmus a festészetben, Rajztanítás, X. évfolyam, 3. szám, 17-22 o.
- Bower, T. G. R. (1966): The visual World of infants (A gyermekek vizuális világa), Scient. Amer. Dec. 15. kötet, 80-92 o.
- Boza Erzsébet (1993): Az óvodai vizuális nevelés módszertana, Budapesti Tanítóképző Főiskola, Budapest. 164 o.
- Büki Attila – Valkai Zsuzsa (1988): Üzenetek a Sárga Házból. – Belső képek könyve, Antikva Kiadó – Magyar Ujságírók Országos Szövetsége, Debrecen. 96 o.
- Carlgren, Frans (1992): Szabadságra nevelés. Rudolf Steiner pedagógiája. Képek és tudósítások a nemzetközi Waldorfiskolai mozgalomról, Török Sándor Waldorf-pedagógiai Alapítvány, Budapest. 310 o.
- Clauss, Günter – Hiebsch, Hans (1973): Gyermekpszichológia, Akadémiai Kiadó, Budapest. 146-149 o.
- C. Molnár Emma (1996): Az anyaság pszichológiája, Pszichológiai Műhely, 11. Akadémiai Kiadó, Budapest. 11-21 o.
- Cser János (1936): A térérzék vizsgálata 10-14 éves korban, A Gyermek és az Ifjúság, XXVIII. évfolyam, 1-6 szám, 20-25 o.
- Daróczy Gyuláné (összeáll.) (1985): Nevető versek, mesék, Alföldi Nyomda KISz Szervezete, Berettyóújfalú. 9 db lap
- Di Leo, Joseph H. (1977): Child development. Analysis and Synthesis (Gyermekfejlődés. Analízis és szintézis), Brunner-Mazel Publishers, New York. 177 o.
- Dombyné Szántó Melánia – Kerékgyártó István (összeáll.) (1991): Gyermekszemmel. Barcsay Gyermekképzőművészeti Kör, Barcsay Gyermekképzőművészeti Alapítvány, Budapest. 101+XCVI o.
- Dracoulides, N. N. (1973): Szürrealista eljárások és a tudatalan kifejezése, In: Halász László (vál. és szerk.): Művészetpszichológia. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 251-277 o.

- Durkon Lászlóné (1980): Látni és láttatni, Óvodai Nevelés, XXXIII. évfolyam, 1. szám, 26-28 o.
- Eng, Helga (1935): Gyermekrajz, A Kisdednevelés kiadása, Budapest. 142 o.
- Erdei Gábor (1985): A gyermeki térábrázolás alakulása óvodáskorban, Szakdolgozat. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Budapest
- Farkas András – Gyebnár Viktória (é.n.): Vizuális művészetek pszichológiája I., Szöveggyűjtemény. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 347 o.
- Farkas György (1967): Gondolatok a gyermekrajzok értékeléséről, Rajztanítás, IX. évfolyam, 1. szám, 19-20 o.
- Farkas Henrik (1980): Majomtörténetek, Móra Könyvkiadó, Budapest. 116-119 o.
- Feuer Mária (1989): „Elrontott” családrajzok szerepe a gyermekpszichodiagnosztikában, Magyar Pszichológiai Szemle, XLV. kötet, 29., 4. szám., 370-386 o.
- Feuer Mária (1990): 6-10 éves korú gyermekek emberrajzának és intelligencia vizsgálatának összehasonlító elemzése, Magyar Pszichológiai Szemle, XLVI. kötet, 30., 3-4. szám, 155-171 o.
- Feuer Mária (1990): Egy különleges gyermekrajz pszichológiai elemzése, Grafologika, III. évfolyam, 4. szám, 3-6 o.
- Feuer Mária (1991): Réveteg, lengő, körkörös – gyermekeink első firkái, Élet és Tudomány, XLVI. évfolyam, 47. szám, 1490-1492 o.
- Feuer Mária (1992): A gyermekrajzok pszichológiai vonatkozásai, Génius, Budapest. 256 o.
- Feuer Mária (1993): A királynő, mint a női nemi identifikáció kifejezése lányok rajzaiban, Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis, Tomus III. Miskolc. 157-176 o.
- Feuer Mária (1995): A gyermekrajzok lélektanáról, Bölcsész-könyvek. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc. 54 o.
- Feuer Mária (1996): Súlyosan beteg gyermekek szimbolikus rajzai, Gyermekgyógyászat, 47. évfolyam, 4. szám. 358-365 o.
- Feuer Mária – Pintér Anna (1986): Enuretikus kislány pszichoterápiája, Magyar Pszichológiai Szemle, XLIII. kötet, 27., 1. szám, 56-67 o.
- Flam Zsuzsa – P. Mirtse Márta (1974): Az akceleráció vizsgálata 27-44 hónapos gyermekek emberalakrajzai alapján, Magyar Pszichológiai Szemle, XXXI. kötet, 15., 1. szám, 74-82 o.
- Fontana, David (1995): A szimbólumok titkos világa, Tercium Kiadó, Budapest. 192 o.
- Francastel, Pierre (1972): Művészet és társadalom, Gondolat, Budapest. 72-77; 252-308; 426-432 o.
- Freud, Sigmund (1982): Esszék, Gondolat, Budapest. 23-251 o.
- Füst Milán (1980): Látomás és indulat a művészetben, Magvető Kiadó, Budapest. 216-218; 460-465; 717-721 o.
- Füzesi Árpád (1932): A spontán rajzkészség fejlődésének tudatos és tudat alatti elhajlásai, Klny. Rajzoktatás, XXXV. évfolyam, 9-10. szám, 4 o.
- Garamvölgyiné Terbe Ibolya (1981): Játékosság és ábrázolás. Ízelítő egy kicsoport ábrázolásfoglalkozásaiból, Óvodai Nevelés, XXXIV. évfolyam, 12. szám, 399-403 o.
- Gegesi Kiss Pál (1971): Gyermekklinikai pszichopatológia, Akadémiai Kiadó, Budapest. 284-294 o.
- Gegesi Kiss Pál – P. Liebermann Lucy (1965): Személyiségzavarok gyermekkorban, Akadémiai Kiadó, Budapest. 90-136 o.
- Gellermann, Louis W. (1933): Form discrimination in chimpanzees and two-years-old children (Forma megkülönböztetés csimpánzoknál és két éves gyermekeknél), Psychol. Seminary and Journal Genet. Psych. 42. kötet, 2-27 o.
- Gerevich József – Ungvári Gábor – Karczag István (1979): Adalék a spontán rajz diagnosztikai értékességéhez, Magyar Pszichológiai Szemle, XXXV. kötet, 19., 1. szám, 12-24 o.
- Gerő Zsuzsa (é.n.): A külvilág megismerésének fejlődése gyermekrajzok vizsgálatának tükrében, Szakdolgozat. ELTE, Bölcsészettudományi Kar, Budapest.
- Gerő Zsuzsa (1967): A gyermek és a rajzolás, Élet és Tudomány, XXII. évfolyam, 50. szám, 2365-2369 o.
- Gerő Zsuzsa (1970): Gyermekrajzok formanyelvének vizsgálata, Rajztanítás, XII. évfolyam, 5. szám, 1-5 o.
- Gerő Zsuzsa (1974): A gyermekrajzok esztétikuma, Akadémiai Kiadó, Budapest. 165 o.
- Gerő Zsuzsa (1980): A vizuális nevelés pszichológiai feltételei, Kézirat. Az MTA Tudományos Szervezési Csoport Vizuális Nevelési Munkaközösség számára készített anyag, Budapest., 13 o.
- Gerő Zsuzsa (1981): Informatív elemek változása a rajzfejlődés folyamán, Magyar Pszichológiai Szemle, XXXVIII. kötet, 22., 4. szám, 342-357 o.
- Glatz Lászlóné (1981): A firkától a varázslatig, Óvodai Nevelés, XXXIV. évfolyam, 7-8. szám, 270-273 o.
- Goodenough, Florence Laura (1926): Measurement of Intelligence by Drawings (Az intelligencia mérése rajzzal), Marcourt, Brace and World, New York
- Goodenough, Florence Laura (1957): L'intelligence d'après le dessin. Le test du Bonhomme (Az értelmi szint megállapítása rajzok alapján. Emberalak-teszt), Paris Presses Universitaires de France, 132 o.
- Gregory, Richard L. (1973): Az értelmes szem, Gondolat, Budapest. 102-118 o.
- Greguss Ferenc (1976): Eleven találmányok, Móra Könyvkiadó, Budapest. 39-86 o.
- Halász László (1973): Előszó, In: Halász László (vál. és szerk.): Művészett pszichológia, Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 5-38 o.
- Hansen, Wilhelm (1955): Die Entwicklung des kindlichen Weltbildes (A gyermeki világkép fejlődése), Kösel, München. 509 o.

- Hargittai Magdolna – Hargittai István (1989): Fedezzük föl a szimmetriát!, Tankönyvkiadó, Budapest. 148 o.
- Harris, Dale Denner (1963): Children's drawings as measures of intellectual maturity. A revision and extension of the Goodenough Drawing Man Test (A gyermekrajzok, mint az intellektuális érettség fokmérő), Harcourt, Brace and World, New York. 367 o.
- Harsányi István (1964): 3-18 éves fiúk és leányok témaraizainak fejlődéslélektani sajátosságai, Pszichológiai Tanulmányok, VI. Akadémiai Kiadó, Budapest. 139-165 o.
- Harsányi István (1965): Iskolások családrája mint a családi relációk és az önértékelés feltárásának eszköze, Pszichológiai Tanulmányok, VII. Akadémiai Kiadó, Budapest. 171-194 o.
- Harsányi István (1965): Lombos és lombtalan fák rajzolásának problémája, Magyar Pszichológiai Szemle, XXII. kötet, 6., 1-2 szám, 197-198 o.
- Harsányi István (1971): A tanulók megismerése, Pszichológia – Nevelőknek. Tankönyvkiadó, Budapest. 32-36 o.
- Harsányi István – G. Donáth Blanka (1962): Pszichodiagnosztikai módszerek együttes alkalmazásának tanulságai serdülő fiúk és lányok vizsgálata alapján, Magyar Pszichológiai Szemle, XIX. kötet, 3., 4. szám, 468-479 o.
- Harsányi István – G. Donáth Blanka (1978): A farajz vizsgálat, Magyar Pszichológiai Szemle, XXXV. kötet, 19., 1. szám, 3-18 o.
- Hárdi István (1965): A dinamikus rajzvizsgálat értelmezése, Pszichológiai Tanulmányok VII. Akadémiai Kiadó, Budapest. 285-293 o.
- Hárdi István (1983): A dinamikus rajzvizsgálat, Medicina Könyvkiadó, Budapest. 174 o.
- Hárdi István (1987): Pszichológia a betegágyánál, Medicina Könyvkiadó, Budapest. 222-235 o.
- Hermann Alice (1962): A gyermeki ábrázolás lélektana, Gyermeklélektani gyakorlatok az óvónőképző intézetek számára. Tankönyvkiadó, Budapest. 83-102 o.
- Hermann Imre (1920): A szimmetria-érték a gyermekkorban, A Gyermek, XIV. évfolyam, 22-28 o.
- Hermann Imre (1965): Az ösztönök és az érzelmek térvonatkozása, Pszichológiai Tanulmányok, VII. Akadémiai Kiadó, Budapest. 255-265 o.
- Hernádi Miklós (1982): Tárgyak a társadalomban, Az én világom. Kozmosz Könyvek, Budapest. 171 o.
- Hetzer, Hildegard (1931): Kind und Schaffen (A gyermek és az alkotás), Fischer, Jena. 108 o.
- Hevesy Iván (1977): Gyermekrajz, gyermekkönyv, In: Domonkos Imre (összeáll.): A látás iskolája. Tanulmányok a vizuális esztétikai nevelésről. Corvina Kiadó, Budapest. 178-181 o.
- Heymann, Karl (1951): Kind und Kunst (A gyermek és a művészet), Psychologische Praxis, 10. Karger, Basel. 127 o.
- Hirsch Margit (1968): Projektív rajz-vizsgálatok és játéktechnika együttes alkalmazása, Magyar Pszichológiai Szemle, XXV. kötet, 9., 4. szám, 539-552 o.
- Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György (1990): Jelképtár, Curiositas III. Helikon Kiadó, Budapest. 256 o.
- Horváth Lászlóné (1981): Szeretnek rajzolni!, Óvodai Nevelés, XXXIV. évfolyam, 2. szám, 61-62 o.
- Hutter, Heribert (1968): A művészi rajz története és technikája, Corvina Kiadó, Budapest. 147 o.
- Illyés Gyula (1940): Lélek és kenyér, Nyugat, Hungária R.T., Budapest. 138-157 o.
- Jankovichné Dalmi Mária (1960): Az emberalak ábrázolásának fejlődése értelmi fogyatékos gyermekek rajzaiban, In: Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest. 419-466 o.
- Jankovichné Dalmi Mária (1963): Pszichológiai tényezők összefüggése értelmi fogyatékosok emberrajzában, Pszichológiai Tanulmányok, V. Akadémiai Kiadó, Budapest. 577-594 o.
- Jankovics Marcell (1996): A Nap könyve, Csokonai Kiadó, Budapest. 351 o.
- Jung, Carl Gustav (1993): Az ember és szimbólumai, Göncöl Kiadó, Budapest. 330 o.
- Justné Kéry Hedvig (1958): Az iskoláskor előtti íráskészség fejlődésének vizsgálata, Pszichológiai Tanulmányok I. Akadémiai Kiadó, Budapest. 197-203 o.
- Justné Kéry Hedvig (1960): A gyermekek írásos-rajzos ábrázolásainak fejlődési szakaszai, Magyar Pszichológiai Szemle, XVII. kötet, 1., 2. szám, 155-163 o.
- Justné Kéry Hedvig (1964): Az arányok felismerésének kérdéséhez ábrázolt tárgyak esetében, Pszichológiai Tanulmányok VI. Akadémiai Kiadó, Budapest. 167-181 o.
- Kalmár Magda (összeáll.) (1994): Fejlődépszichológia I.-II., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 430 + 266 o.
- Kaposi Endre (1974): A gyermekrajzok esztétikai értékének forrásai, Rajztanítás, XVI. évfolyam, 2. szám, 2-5 o.
- Karlavaris, Bogumil (1977): Az alkotóképesség, In: Domonkos Imre (összeáll.): A látás iskolája. Tanulmányok a vizuális esztétikai nevelésről. Corvina Kiadó, Budapest. 18-27 o.
- Katz, David (1906): Ein Beitrag zur Kenntnis der Kinderzeichnungen (Adalék a gyermekrajz ismeretéhez), Zeitschrift für Psychol. Bd. 41., 241-256 o.
- Kárpáti Andrea (1984): Rajzfejlődés iskoláskorig I. Cikksorozat a kisgyermek ábrázolóképeségét vizsgáló kutatásokról, Óvodai Nevelés, XXXVII. évfolyam, 7-8 szám, 249-258 o.
- Kárpáti Andrea (1984): Rajzfejlődés iskoláskorig II. A firkák fölfedezője: Rhoda Kellog, Óvodai Nevelés, XXXVII. évfolyam, 9. szám, 299-305 o.
- Kárpáti Andrea (1984): Rajzfejlődés iskoláskorig III. A gyermekrajz mint intelligenciateszt, Óvodai Nevelés, XXXVII. évfolyam, 10. szám, 331-335 o.

- Kárpáti Andrea (1984): Rajzfejlődés iskoláskorig IV. Firkák – gyurmából, a plasztikai ábrázolóképeség fejlődése 2-6 éves korig, Óvodai Nevelés, XXXVII. évfolyam, 11. szám, 372-376 o.
- Kárpáti Andrea (1984): Rajzfejlődés iskoláskorig V. A plasztikai ábrázolóképeség kutatásának néhány gyakorlati vonatkozása, Óvodai Nevelés, XXXVII. évfolyam, 12. szám, 408-413 o.
- Kárpáti Andrea (1985): Rajzfejlődés iskoláskorig VI. A gyermekrajzkutatás kérdései, Óvodai Nevelés, XXXVIII. évfolyam, 1. szám, 13-16 o.
- Kárpáti Andrea (szerk.) (1995): Vizuális képességek fejlődése, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest. 695 o.
- Kárpáti Andrea – Kossa Mária Valéria (1984): Vizuális nevelés világszerte, A pedagógia időszéri kérdései. Tankönyvkiadó, Budapest. 222 o.
- Kellog, Rhoda (1969): Analyzing children's art (A gyermekművészet értelmezése), Paolo Alto, California
- Kellog, Rhoda – O'Dell, Scott (1967): The Psychology of Children's Art (A gyermekművészet pszichológiája), Del. Mar. California, CRM Associates for Random House
- Kepes György (1979): A látás nyelve, Gondolat Kiadó, Budapest. 252 o.
- Kerr, Madeline (1936): Children's drawings of houses (Gyermekek házirajzai), Brit. Journal Med. Psych., 16. kötet, 206. o-tól
- Kerschensteiner, D. Georgi (1905): Entwicklung der zeichnerischen Begabung (A rajz tehetség fejlődése), K. Gerber, München
- Kienzle, R. (1932): Das Bildhafte Gestalten als Ausdruck der Persönlichkeit (A képszerű alakok, mint a személyiség kifejeződései), Eßlingen
- Kiss Tihamér (1943): A gyermek tárgy- és térszemlélete fejlődésének vizsgálata egyszerű geometriai testeken, Közlemények a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, Nevelés-Lélektani Intézetéből, 51. szám. Debrecen. 127 o.
- Kiss Tihamér (1968): Az óvodás gyermekek rajzainak lélektani megvilágítása, Magyarországi Óvónőképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei, VI. kötet, 201-231 o.
- Kiss Tihamér (1969): Az író-rajzoló mozgás fejlettségének vizsgálata iskoláskorba lépő gyermeknél, Pszichológia a gyakorlatban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 93 o.
- Kiss Tihamér (1985): Kutatómunka Piaget „műhelyében”, In: Piaget emlékkötet. Pszichológiai Műhely, 4. Akadémiai Kiadó, Budapest. 95-117 o.
- Kizmus Zoltánné (1984): Mozgásábrázolás nagycsoportban, Óvodai Nevelés, XXXVII. évfolyam, 9. szám, 308-309 o.
- Koch, Rudolf (1990): Jelek könyve, Gondolat, Budapest. 103 o.
- Komárnoky Gyula (1941): Gyermekrajzról, Dunántúl Pécsi Egyetem Könyvkiadó és Nyomda RT., Pécs. 43 o.
- Koppitz, Elizabeth Munsterberg (1968): Psychological Evaluation of Children's Human Figure Drawings (A gyermekek emberrajzainak pszichológiai értékelése), New York and London, Grume and Stratton Inc.
- Korintus Mihályné (1985): Gyermekrajzok vizsgálata bölcsődés gyerekeknél, Magyar Pszichológiai Társaság VII. Országos Tudományos Konferenciája. Előadáskivonatok. Magyar Pszichológiai Társaság, Budapest. 194. o.
- Kovács György (szerk.) (1986): Dolgozatok az óvodai ábrázolás köréből, Óvónők modern kiskönyvtára, 12. Dabasi Nyomda, Budapest – Dabas. 194 o.
- Kováts Albert (1973): A rajzról, Műhelytitkok. Corvina Kiadó, Budapest. 44 o.
- Kozma Katalin (1970): A rajzfejlődés vizsgálata az első osztályban, Rajztanítás, XII. évfolyam, 1-2. szám, 16-19 o.
- Kozma Katalin (1978): Képzőművészeti nevelés a korrekciós osztályokban, In: Gosztanyi Jánosné (szerk.): Iskoláretlen tanulók az első osztályban, Tankönyvkiadó, Budapest. 101-142 o.
- Kretschmer, Ernst (é.n.): Orvosi pszichológia, Novák Rudolf és társa, Budapest. 91-105 o.
- Kris, E. (1977): Die ästhetische Illusion... (Az esztétikai illúzió...) Frankfurt am Main
- Kröttsch, W. (1917): Rhythmus und Form in der Freien Kinderzeichnung (Rítmus és forma a szabad gyermekrajzban), Leipzig
- Laing, John – Wiro, David (1995): The Encyclopedia of Signs and Symbols (A jelek és a szimbólumok enciklopédiája), Studio Editions, London. 303 o.
- Lambrecht Kálmán (1926): Az ősemlék, Dante Kiadó, Budapest. 374 o.
- Lark, Betty – Lewis, Hilda – Luca, Marc (1973): Understanding Children's Art for Better Teaching (A gyermekművészet megértése a jobb tanítás érdekében), Columbus, Ohio Charles E. Merrill Publishing Company
- Lantos Ferenc (1994): Képekben a világ, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 200 o.
- Lányiné Engelmayer Ágnes (1972): Gyermeklélektan Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Tankönyvkiadó, Budapest. 114-121 o.
- Lelkes István (1972): L. B. Alberti reneszánsz perspektívájának előzményei, Rajztanítás, XIV. évfolyam, 5. szám, 6-9 o.
- Levinstein, Siegfried (1905): Kinderzeichnungen (Gyermekrajzok), Voigtländer, Leipzig
- Levinstein, Siegfried (1905): Kinderzeichnungen bis zum vierzehnten Lebensjahr (Gyermekrajzok tizennégy éves korig), Leipzig
- Lowenfeld, Victor (1964): Mental growth and Ability (Értelmi fejlődés és képesség), New York
- Lowenfeld, Victor – Brittan, W. Lambert (1965): Creative and mental growth (Kreativitás és értelmi fejlődés), Mcmillan, London. 412 o.

- Lukács György (1965): Az esztétikum sajátossága I., Akadémiai Kiadó, Budapest. 230-321 o.
- Luquet, Georges Henri (1913): Les Dessins d' un Enfant (Egy gyermek rajzai), T. Alcan, Paris
- Major Ildikó (1988): Rajzolnak a gyerekek, Óvodai Nevelés, XLI. évfolyam, 7-8. szám, 267-270 o.
- Maurer Dóra (1985): A látás intelligenciájának fejlesztése, egy művészeti szakkör tanulságai, Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts, 65., Budapest. 99-105 o.
- Meier, Norman C. (1973): A művészi tehetség összetevői, In: Halász László (vál. és szerk.): Művészetpszichológia., Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 41-52 o.
- Melocco Miklós (1975): Gyermekrajzok és a képzőművészet. Adalékok a minőség szint esztétikai kategória értelmezéséhez, Művészet, XVI. évfolyam, 5. szám, 4-5 o.
- Mérei Ferenc (1986): Lélektani napló I. Az utalás lélektana, Művelődéskutató Intézet, Budapest. 13-15 o.
- Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes (1972): Gyermeklélektan, Gondolat, Budapest. 295 o.
- Mészáros István (szerk.) (1966): Esztétikai nevelés az óvodában, Tankönyvkiadó, Budapest. 231 o.
- Moholy-Nagy László (1967): A szín történeti szerepéről, Rajztanítás, IX. évfolyam, 2. szám, 6-9 o.
- Molnár V. József (1990): A Nap arca. A gyermekrajzok üzenete, Örökség Könyvek. Weöres Sándor Pedagógiai Egyesület, Örökség Népfőiskolája, Gödöllő. 39 o.
- Morris, Desmond (1962): The biology of art (A művészet biológiája), London
- Morris, Desmond (1973): A művészet biológiája (következtetések), In: Halász László (vál. és szerk.): Művészetpszichológia. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 296-320 o.
- Moussong-Kovács Erzsébet (1982): Kreativitás és esztétikai érték, In: Benson Katalin – Moussong-Kovács Erzsébet (összeáll.): Kreativitás és deviáció. Pszichológiai Műhely, 2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 66-78 o.
- Moussong-Kovács Erzsébet (1994): Az óra az időn túlmutat, Magyar Pszichológiai Szemle, L. kötet, 34., 3-4 szám, 254-262 o.
- Moussong-Kovács Erzsébet (1996): A gyermekrajzok illanó varázsa, Magyar Szemle, új folyam, V. évfolyam, 6. szám, 619-629 o.
- Nagy László (1905): Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából, Singer és Wolfner, Budapest. 96 o.
- Nagy László (1922): A gyermekek rajzolóképességének fejlődése, A Gyermek. A tehetséges gyermek. (Beszámoló a tehetséges gyermekek rajzkiállításáról) XVI. évfolyam, 1-10 szám, 30-42 o.
- Nagy László (1930): A tehetség kifejlődésének fő tényezői, In: Tehetség-problémák. Merkantil Nyomda, Budapest. 81-94 o.
- Nemes Livia (1958): Az értelmi fejlődés és a gondolkodás szakaszai Piaget műveiben, Pszichológiai Tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 27-37 o.
- Nemes Livia (1988): A nemi identitás megmutatkozása a gyermeki fantáziákban, In: Gerő Zsuzsa (szerk.): Klinikai gyermekpszichológiai tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 39-55 o.
- Nemzetközi gyermek képző- és iparművészeti kiállítás (1980), Katalógus. Balatoni Úttörőváros, Zánka
- Nowogrodzki, Tadeusz (1964): Fejlődéslelektan Tankönyvkiadó, Budapest. 181 o.
- Osterrieth, Paul A. (1976): Le dessin chez l'enfant (Gyermekrajzok), In: Traité de psychologie de l'enfant. P. U. F., Paris
- Paál Ákos (1947): A gyermeki rajz fejlődése, In: Tanítás és értelmi fejlődés. A Köznevelés Könyvtára. Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest. 104-117 o.
- Paál Ákos (1957): Ábrázolás és kézimunka, Óvodai Nevelés, X. évfolyam, 11. szám, 268-272 o.
- Paál Ákos (szerk.) (1958): Ábrázolás és kézimunka az óvodában. Segédkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest. 198 o.
- Paál Ákos (1959): Az ábrázolás és kézimunka néhány kérdése, Óvodai Nevelés, XII. évfolyam, 10. szám, 319-323 o.
- Paál Ákos (1965): Az objektív ábrázolás szerepe a művészeti nevelésben, Rajztanítás, VII. évfolyam, 1. szám, 1-2 o.
- Paál Ákos (1970): A gyermekrajzok fejlődésének motivációi a 6-10. életév között, Magyar Pszichológiai Szemle, XXVII. kötet, 11., 4. szám, 573-578 o.
- Paál Ákos (1972): Az alsótárgozati tematikus rajzokról. Pszichológiai megfigyelések – gyakorlati következtetések, Rajztanítás, XIV. évfolyam, 4. szám, 14-20 o.
- Paál Ákos (1973): Vizuális nevelés – a gondolkodás nevelése, Pedagógiai Szemle, XXIII. évfolyam, 11. szám, 1012-1018 o.
- Paál Ákos (1977): Gyermekrajzok esztétikai minőségei 6-12 éves korban, Magyar Pszichológiai Szemle, XXXIV. kötet, 18., 5. szám, 492-504 o.
- Paneth Gábor (1985): A labirintus járataiban, Magvető Kiadó, Budapest. 436 o.
- Pálffy Zoltán (1963): Egyenlőtlenségek a perspektív látás pszichikai összetevőinek fejlődésében, Rajztanítás, V. évfolyam, 2-3. szám, 18-20 o.
- Pálffy Zoltán (1966): A „perspektív látás” értelmezéséhez, Magyar Pszichológiai Szemle, XXIII. kötet, 7., 1-2. szám, 227-239 o.
- Pálffy Zoltán (1966): A formalitás preferenciáiról, Rajztanítás, VIII. évfolyam, 4. szám, 14-15 o.
- Pálffy Zoltán (1967): Életkori szakaszok a formalitás elsajátításában, Rajztanítás, IX. évfolyam, 5. szám, 18-19 o.
- Pálffy Zoltán (1976): A színharmónia-érzékenység életkori jellemzőiről, Magyar Pszichológiai Szemle, XXXIII. kötet, 17., 6. szám, 562-570 o.
- Pálffy Zoltán – Turóczy Mária (1969): A képlátás esztétikai tartalmának alakulása (A képzőművészeti-esztétikai nevelés életkori lehetőségeiről és feladatairól), Magyar Pedagógia, LXIX. évfolyam, IX. kötet, 4. szám, 399-414 o.

- Pereverzev, Leonid B. (1973): A művészet rendszere, In: Halász László (vál. és szerk.): Művészetpszichológia, Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 353-371 o.
- Piaget, Jean (1978): Szimbólumképzés a gyermekkorban, Gondolat, Budapest. 512 o.
- Popper Péter (1982): Miért kell a művészeknek bukfcenet vetnie? Magyar Pszichológiai Szemle, XXXIX. kötet, 23., 2. szám, 217-221 o.
- Popper Péter (1984): A személyiség kialakulása, In: Velkey László (szerk.): Gyermkeink gondozása és nevelése. Medicina Könyvkiadó, Budapest. 373-395 o.
- Popper Péter (1985): Szabad asszociációk a gyerekekről és a művészetről, Filmvilág, XXVIII. évfolyam, 7. szám, 58-60 o.
- Porot, Maurice (1949): L'enfant et le dessin (A gyermek és a rajz), Pédiatrie, N° 1., Lyon
- Porot, Maurice (1952): Le dessin de la famille. Exploration par le dessin de la situation affective de l'enfant dans la famille (Családrajz. Az érzelmi viszonyok megjelenése a gyermekek családrajzaiban), Groupement Fr. d'études neuro-psycho-path. Inf. 1950. IV., Pédiatrie VII., Lyon. 359-381 o.
- P. T. (1991): Barlangművészet – Kőkorszaki érzékszálódások?, Élet és Tudomány, XLVI. évfolyam, 38. szám, 1203-1204 o.
- Radics Éva (1983): „Alkotás az önkifejezés szolgálatában”, Óvodai Nevelés, XXXVI. évfolyam, 2. szám, 49-54 o.
- Ranschburg Jenő (1979): Félelem, harag, agresszió, Pszichológia – Nevelőknek. Tankönyvkiadó, Budapest. 160 o.
- Ranschburg Jenő (1979): Szülőnek lenni, Gondolat, Budapest. 269 o.
- Ranschburg Jenő (1984): Szeretet, erkölcs, autonómia, Gondolat, Budapest. 262 o.
- Ranschburg Jenő – Popper Péter (1978): Személyiségünk titkai. Hogy nálam különb legyen..., Minerva, Budapest. 230 o.
- Rendes Béláné (1985): Rajzfejlődési sajátosságok egy természetes és egy mesterséges forma feldolgozásában, Rajztanítás, XXXVII. évfolyam, 2. szám, 12-22 o.
- Ricci, Corrado (1906): Kinderkunst (Gyermekművészet), Voigtländer, Leipzig. 61 o.
- Rouma, Georges (1913): Le Langage Graphique de l'Enfant (A gyermek grafikus nyelve), Misch et Thron, Bruxelles. 281 o.
- Salamon Jenő (1966): Fejlődéslélektan, Tankönyvkiadó, Budapest. 67-206 o.
- Sáray Julianna (1937): A gyermekrajzok lélektani vizsgálata, Közlemények a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetéből, 17. szám. Ablaka György Könyvnyomdája, Szeged. 73 o.
- Sebeok, Thomas A. (1983): A művészet előzményei, Korunk tudománya. Akadémiai Kiadó, Budapest. 45-60 o.
- Séra László (1980): A nevetés és a humor pszichológiája, Akadémiai Kiadó, Budapest. 207 o.
- Siteri Róbert (1992): „Nyitva van az aranykapu...” (Gondolatok egy gyermekjátékról és a gyermekrajzokról), Művészeti Vizuális Nevelés, 2. évfolyam, 4. szám, 9-12 o.
- Steiner, Rudolf (1922): A nevelés művészetének szellemi-lelki alapjai, Kézirat, 9 előadás. VIII. 16-25., Oxford. 119 o.
- Streif Antal (1939): Ikrék megegyező firkálásmódja, Lélektani Tanulmányok III. Budapest. 51-66 o.
- Stretman Antal (1906): A gyermekek rajzai, Nagybecskerek. III o.
- Sugárné Kádár Júlia – Gerő Zsuzsa – Jarovinszkij Alexander – Reök György – S. Meggyes Klára (1985): Beszéd és kommunikáció az óvodás- és kisiskoláskorban, Akadémiai Kiadó, Budapest. 221 o.
- Schäffer Erzsébet (1991): Ezek a gyerekek ilyen dicnők!?, Magyar Nők Lapja, III. évfolyam, 15. szám, IV. 13. 16-17 o.
- Schildkrout, Mollie S. – Shenker, I. Ronald – Sonnenblick, Marsha (1972): Human Figure Drawings in Adolescence (Emberrajzok a serdülőkorban), Brunner-Mazel Publishers., New York. 152 o.
- Schmidt Ferenc (1934): A gyermekrajzok lélektanáról, Szülőlk Lapja, január. Franklin-Társulat. 2-15 o.
- Szabados Árpád (1978): A GYIK-akcióról – tőmondatokban. Gyermek és ifjúsági képzőművészeti foglalkozások a Nemzeti Galériában, Művészet, XIX. évfolyam, 9. szám, 8-11 o.
- Szabó Endréné (1982): Játékos ábrázolás kiscsoportban, Óvodai Nevelés, XXXV. évfolyam, 7-8. szám, 237-240 o.
- Szappanos István (1986): Rajzolás, festés, tárgyalakítás, Tankönyvkiadó, Budapest. 7-14; 51-126 o.
- Szászi Éva (1943): Az önkéntelen rajzolatásról, Lélektani Tanulmányok, VI. Budapest. 55-63 o.
- Szávai Géza (1996): A hazugság forradalma. A kisgyermek és a valóság, Pont Kiadó, Budapest. 141 o.
- Szemadám György (1992): A GYIK, Művészeti Vizuális Nevelés, 2. évfolyam, 5. szám, 26-27 o.
- Székácsné Vida Mária (1953): Képzőművészeti nevelés az óvodában, Pedagógus továbbképzés. Tankönyvkiadó, Budapest. 43 o.
- Székácsné Vida Mária (1970): Firkától a személyes kapcsolatok kifejezéséig, In: Átmenetek iskoláskorig. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest. 111-137 o.
- Székácsné Vida Mária (1970): Egy művészeti nevelési kísérletről, Kodály Szeminárium kiadása, Kecskemét. 23 o.
- Székácsné Vida Mária (1971): Gyermekművészet Japánban, Corvina, Budapest. 222 o.
- Székácsné Vida Mária (1974): Éneklés, mozgás, ábrázolás kapcsolata az óvodai nevelésben, Kecskeméti Óvónőképző Intézet. Tanulmányok, 3. Kecskemét. 62-70 o.
- Székácsné Vida Mária (1976): Látásra nevelés a családban, In: Művészetre nevelés a családban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 97-149 o.
- Székácsné Vida Mária (1977): Társaslélektani kérdések, In: Domonkos Imre (összeáll.): A látás iskolája. Tanulmányok a vizuális esztétikai nevelésről, Corvina Kiadó, Budapest. 18-27 o.

- Székácsné Vida Mária (1983): Az óvodás korú gyermekek vizualitása – és az esti mese, *Óvodai Nevelés*, XXXVI. évfolyam, 5. szám, 155-157 o.
- Szilágyiné Makra Ildikó (1992): Vizuális nevelés az óvodában, *Művészeti Vizuális Nevelés*, 2. évfolyam, 1. szám, 21-27 o.
- Torda Ágnes – Darvas Ágnes (1994): Páldatár az emberalak-ábrázolás és a vizuomotoros koordináció diagnosztikus értékeléséhez, *Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet*, Budapest. 74 o.
- Török Sándor (1973): „Lássuk, mire megyünk ketten” Válasz Bernáth Aurél könyvére, *Gyermekünk*, XXIV. évfolyam, 11. szám
- Tóth Béla (1967): Az irodalmi érdeklődés vizsgálata 6-8 éves korban meserajzokkal, *Pszichológiai Tanulmányok*, X. Akadémiai Kiadó, Budapest. 215-219 o.
- Tóth Béla (1967): A meserajz-módszer. Az irodalmi érdeklődés vizsgálata a gyermekek rajzi tevékenysége útján, *Magyar Pedagógia*, LXVII. évfolyam, VII. kötet, 2-3. szám, 255-269 o.
- Turóczy Mária (1980): A színek világa és a személyiség, A szerző kiadása. Győr. 272 o.
- Uždil, Jaromir (1977): A gyermekrajz, In: Domonkos Imre (összeáll.): A látás iskolája. Tanulmányok a vizuális esztétikai nevelésről. Corvina Kiadó, Budapest. 69-76 o.
- Varga Zsuzsa (1988): A gyermek és a vicc, In: Gerő Zsuzsa (szerk.): Klinikai gyermekpszichológiai tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 195-207 o.
- Vámos Józsefné (1986): „Óvó néni, házat rajzoltam!”, *Rajztanítás*, XXVIII. évfolyam, 2. szám, 1-4 o.
- Várkonyi Hildebrand (1938): A gyermekkor lélektana. Az első hat életév I.; A 6.-12. életév II., Szeged
- Vekerdy Tamás (1979): „A művészet nem a láthatót ábrázolja, hanem láthatóvá tesz”, In: *Láthatóvá tett világ*. Nemzetközi Gyermekrajz Kiállítás, katalógus. Múcsarnok, Budapest
- Vigotszkij, Lev Szemjonovics (1971): A magasabb pszichikus funkciók fejlődése, Gondolat, Budapest. 279-431 o.
- Virág Teréz (1974): A terápiás konzultáció. Winnicott módszere és gyakorlata, Kézirat. Referátum a Fővárosi Tanács Gyermekpszichológiai Szakrendelő Intézet „A gyermekpszichoterápia elmélete és gyakorlata” című szemináriumán, II. 23. Budapest. 35 o.
- Vörös Zsuzsanna (1974): Nagycsoportosok lettünk, *Rajztanítás*, XVI. évfolyam, 5. szám, 14-15 o.
- Wallon, Henri P. H. – Lurçat, L. (1964): L'espace graphique de l'enfant (A gyermek grafikus világa), *Journal Psychol. Norm. Path.* 4., 427-553 o.
- Wilson, Brent (1976): Little Julian's Impure Drawings: Why Children Make Art (A kis Julian kevert rajzai: avagy miért művészkednek a gyerekek), *Studies in Art Education*, 17/2., 45-58 o.
- Wilson, Brent – Wilson, Marjorie (1979): Drawing realities: The themes of children's story drawings (Rajzi realitások: A gyermekek történet-ábrázolásának témái), *School Arts*, 78. évfolyam, 9. szám, 12-17 o.
- Zentai Mária (1971): Meseillusztráció rajzórán, *Rajztanítás*, XIII. évfolyam, 4. szám, 16-17 o.
- Zentai Mária (1979): Állatábrázolások a rajzórán, *Rajztanítás*, XXI. évfolyam, 5. szám, 5-9 o.
- Zolnay Vilmos (1983): A művészetek eredete (Pokoljárás), Magvető Könyvkiadó, Budapest. 591 o.

Tartalom

5 A formák világa (Popper Péter)

9 Bevezető

11 I. A gyermekrajzok fejlődéslélektani szakaszolása

11 *A/ Általános szakaszok*

(Nagy L.; Kerschensteiner, D.; Rouma, G.; Luquet, G.; Burt C.; Piaget J.; Lowenfeld V.; Kienzle, R.; Olivaux, R.; Lewis H.)

15 *B/ Speciális szakaszok*

(a tehetséges gyermek; az esztétika; a képi egyensúly; a stilizálás; a szimmetria; az íráskészség; a perspektíva; a színezés; rajzi stíluselemek; a tevékenység örömrézése)

25 II. A firka

25 *A/ A firkák fejlődéslélektani szakaszolása*

(Rouma G.; Luquet G.; Burt C.; Lowenfeld V.; Kellog, R.; Kiss T.)

28 *B/ A firkák forma szerinti felosztása*

(Burt C.; Eng, H.; Paál Á.; Kellog, R.; Meili-Dworetzki; a ma általánosan használt megnevezések)

35 *C/ A nem szerkesztett firkák szakasza (8 hó – 2 év)*

(a ceruzafogás fejlődése; az alapfirkák; az első szándékos vonalak; az első firkaformák; az utánzóképeség)

46 *D/ Az automatikusan szerkesztett firkák szakasza (2 év – 4 év)*

(a diagramok; a kombinátumok; az utánzóképeség; az esőtől a pöttyös labdáig)

66 *E/ A konstrukciós firkák (4 év – 12 év)*

(kompozíciós szakasz; az alakba épített firka; a kép egészébe épített firka)

73 *F/ Individuális firkák (12 év – 15 év)*

(a firka, mint átmeneti visszaesés; serdülőkori firkák; a ritmus)

- 81 III. Az emberábrázolás fejlődése
- 81 A/ A presematikus szakasz emberábrázolása (4 év – 6 év)
- 87 B/ A sematikus szakasz emberábrázolása (6 év – 10 év)
- 100 C/ A rajzi realizmus szakaszának emberábrázolása (10 év – 12 év)
- 105 D/ A jellemző fok szakaszának emberábrázolása (12 év – 15 év)
- 111 E/ Az emberábrázolás fejlődésének összefoglalása
(a testrészek; az öltözék; a sémák; a profil; a pálcikaember; a címadás)

- 119 IV. A képzeletszerű rajzolás, vagy intellektuális realizmus
(4 év – 10 év)
- 121 A/ Presematikus szakasz (4 év – 6 év)
- 144 B/ Sematikus szakasz (6 év – 10 év)

- 187 V. A jelenszerű ábrázolás, vagy szemléleti realizmus
(10 év – 15 év)
- 187 A/ Rajzi realizmus (10 év – 12 év)
- 203 B/ Jellemző fok (12 év – 15 év)

- 227 VI. Onto- és filogenetikus összefüggések a rajzfejlődés folyamán
- 227 A/ Biológiai alapok
- 228 B/ A korai művészetek és a gyermekrajz

- 243 VII. A gyermekrajzokon leggyakrabban megjelenő formák
ábrázolásának fejlődése
- 243 A/ Élőlények ábrázolása
(a négy lábú állatok; a ló; a madár; a fa; a virág)
- 293 B/ Természeti jelenségek ábrázolása
(a Nap, a Hold, a csillagok; a felhő, az eső, a hó; a hegy, a domb, a mező;
a folyó, a tó, a tenger)
- 329 C/ A tárgyi világ ábrázolása
(a ház; a vár; a bútorok; a kerek járművek; a hajó)

- 373 VIII. A vicc, a komikum és a humor megjelenése
a gyermekrajzokban
- 374 *A/ Az inkongruencia, a túlzás és az ellentét*
- 378 *B/ Az elaborált agresszió*
- 382 *C/ Az önjírónia és a gúny*
- 384 *D/ Szimbolikus nyelvi fordulatok képi megjelenítése*
- 387 Színes képek
- 395 Névmutató
- 396 Tárgymutató
- 397 Irodalom

Feuer Mária
A gyermekrajzok fejlődéslektana

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója
Könyvtver: Bárd Johanna
Tördelő: Gárdonyi Kolos
A nyomdai munkálatokat az Akaprint Kft. végezte
Felelős vezető: Freier László
Budapest, 2000
Felelős szerkesztő: Tárnok Irén
Műszaki szerkesztő: Gábor Péter
Kiadványszám: KMA8-094
Megjelent 36,47 (A/5) ív terjedelemben

A szerző a gyermeki ábrázolótevékenység fejlődésének pszichológiai jellemzőit tárja elénk az első nyomhasnyások megjelenésétől 15 éves korig. Hatalmas elméleti és tapasztalati tudásanyagra támaszkodva élvezetes, olvasmányos stílusban kalauzolja végig az érdeklődőt a gyermekrajzok izgalmas világán.

A könyv szerkezete koncentrikusan táguló: az alapfogalmak tisztázásából és a fejlődés-lélektani szakaszok bemutatásából kiindulva egyre szélesebb ívben, ugyanakkor teljes részletességgel követhetjük nyomon a rajzfejlődés fokozatos kibontakozását. A munkát összefoglaló táblázatok, magyarázó ábrák, illusztrációk és több mint 600 gyermekrajz teszi teljessé.

A könyv egyedülálló értéket képvisel a hazai szakirodalomban, éppúgy szól pszichológusoknak, pszichiátereknek, pedagógusoknak, műtörténészeknek, óvónőknek vagy szociális munkásoknak, mint gyermekük fejlődését érteni, segíteni kívánó szülőknek.

AKADÉMIAI KIADÓ

